T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ÖGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA DENİZLİOĞLU

İSTANBUL 2025

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ÖGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA DENİZLİOĞLU

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MERAL BALCI

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
KISALTMALAR vii
TABLO LİSTESİ x
ŞEKİL LİSTESİ xii
GRAFİK LİSTESİ xiv
GİRİŞ 1
1 CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ 5
1.1 MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KADIN HAKLARI 6
1.1.1 Kültürel/Sanatsal Haklar 6
1.1.1.1 Resim 7
1.1.1.2 Müzik 11
1.1.1.3 Tiyatro 16
1.1.1.4 Diğer Sanat Dalları 20
1.1.1.5 Genel Değerlendirme 23
1.1.2 Toplumsal ve Siyasi Haklar 26
1.1.3 Genel Değerlendirme 37
1.1.4 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi 39
2 İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDEN 21. YÜZYILA KADAR TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ 46
2.1 İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ 46
2.1.1 Dönemin Ulusal Koşulları 46
2.1.2 Dönemin Uluslararası Koşulları 47
2.1.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi 51
2.2 DP DÖNEMİ 57
2.2.1 Dönemin Ulusal Koşulları 57
2.2.2 Dönemin Uluslararası Koşulları 59
2.2.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi 63
2.3 1960-1970 DÖNEMİ 66
2.3.1 Dönemin Ulusal Koşulları 66
2.3.2 Dönemin Uluslararası Koşulları 67
2.3.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi 70
2.4 1970-1980 DÖNEMİ 71

2.4.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 72
2.4.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 73
2.4.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi ... 77
2.5 TURGUT ÖZAL DÖNEMİ ... 78
2.5.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 79
2.5.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 80
2.5.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi ... 82
2.6 1990-2000 DÖNEMİ ... 85
2.6.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 85
2.6.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 87
2.6.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi ... 89
3 21. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ ... 97
3.1 2000-2008 DÖNEMİ ... 98
3.1.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 98
3.1.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 100
3.1.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi ... 101
3.1.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü ... 101
3.1.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni ... 105
3.2 2008-2014 DÖNEMİ ... 116
3.2.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 116
3.2.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 118
3.2.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi ... 119
3.2.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü ... 119
3.2.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni ... 122
3.3 2014-2020 DÖNEMİ ... 132
3.3.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 133
3.3.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 135
3.3.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi ... 136
3.3.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü ... 136
3.3.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni ... 140
3.4 2020-2025 DÖNEMİ ... 152
3.4.1 Dönemin Ulusal Koşulları ... 152
3.4.2 Dönemin Uluslararası Koşulları ... 154
3.4.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi ... 159
3.4.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü ... 159
3.4.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni ... 162

3.5 2000-2025 Dönemi İçin Kadın Hakları Unsurunun Türkiye-AB İlişkilerine Yansımaları Açısından Genel Değerlendirme 172
SONUÇ 180
KAYNAKÇA 185

ÖNSÖZ

Kadın hakları kavramı, Türkiye-AB ilişkilerinde özellikle son dönemlerde öne çıkan bir unsurdur. Bu meselenin tarihî bir boyutu da vardır. Kadın hakları, Osmanlı Dönemi'nden itibaren ele alınması gereken ve incelenen dönemlerin hem iç hem uluslararası koşullarını dikkate almayı icap eden bir niteliktedir. Bu sebeple, Türkiye-AB münasebetlerinde kadın haklarının ne denli belirleyici olduğunu tespit etmek için 19. yüzyıldan bugüne değin uzanan karmaşık koşulları irdelemek elzemdir.

Bu tez çalışmasında yardımlarını, görüş, öneri ve kıymetli eleştirilerini benden esirgemeyen gerek ders döneminde gerek tez aşamasında desteğini hep yanımda hissettiğim tez danışmanım Doç. Dr. Meral BALCI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Jüri üyesi olarak değerli katkılar sunan Doç. Dr. Fatih BAYRAM'a ayrıca şükranlarımı arz ederim.

İkinci yüksek lisans sürecimde bilhassa idari konulara hâkim olması ve yardımseverliği sayesinde verimli bir eğitim almamda büyük pay sahibi olan ve bu çalışma için jüride yer alarak tezin daha üst noktalara taşınmasını sağlayan Doç. Dr. Ahmet VURGUN'a da teşekkür ederim.

ÖZET

Kadın hakları ögesi, Türkiye-AB ilişkileri açısından dikkate değer bir husustur. Taraflar arasındaki ilişkileri bu perspektiften ele almak için konunun tarihsel derinliğini sunmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin son evrelerine denk gelen ve 1839'da başlayan Tanzimat Dönemi'nden günümüze kadar ilerleyen geniş kapsamlı bir inceleme sunularak kadın haklarının söz konusu ilişkilere nasıl yansıdığını ortaya koymak bu tez çalışmasının esas amacıdır. Bu hususta benzer çalışmalara rastlanmakla birlikte hem Tarih biliminin hem de Uluslararası İlişkiler disiplininin sahasına giren bir konuyu bu iki farklı dal üzerinden sunmak hedeflenmektedir. Çalışmayı özgün kılan husus budur. Bu tezin literatüre dâhil edilmesi sonucunda, Türkiye-AB münasebetlerine kadın hakları üzerinden farklı bir bakış açısı kazandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Osmanlı Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Avrupa Birliği, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

ABSTRACT

The element of women’s rights is a noteworthy issue in terms of Türkiye-EU relations. In order to address the relations between the parties from this perspective, it is necessary to present the historical depth of the subject. In this context, the main motivation of this thesis is to present a comprehensive analysis starting from the Tanzimat Period, which coincides with the last stages of the Ottoman Empire and began in 1839, and continuing until today, and to reveal how women’s rights are reflected in these relations. Although similar studies can be found on this subject, the aim is to present a subject that falls within the scope of both history and international relations disciplines through these two different branches. This is what makes the study original. As a result of the inclusion of this thesis in the literature, a different perspective will be gained on Türkiye-EU relations through women’s rights.

Keywords: Women's Rights, Ottoman Period, Republican Period, The European Union, Türkiye-European Union Relations

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABM: Anti-Ballistic Missile(Anti-Balistik Füze)

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGİK: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

AT: Avrupa Toplulukları

AYM: Anayasa Mahkemesi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BMM: Büyük Millet Meclisi

BRIC: Brazil(Brezilya), Russia(Rusya), India(Hindistan), China(Çin)

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

COMECON: Council for Mutual Economic Assistance(Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)

COMINFORM: Communist Information Bureau(Komünist Enformasyon Bürosu)

Covid-19: Corona Virus Disease 2019(Yeni Koronavirüs Hastalığı)

DP: Demokrat Parti

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

DSP: Demokratik Sol Parti

EEAS: European External Action Service (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi)

EU: The European Union (Avrupa Birliği)

EURATOM: European Atomic Energy Community (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

Hamas: İslami Direniş Hareketi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HSYK: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

HTŞ: Heyet Tahrir eş-Şam(Şam Kurtuluş Heyeti)

ILO: International Labour Organization(Uluslararası Çalışma Örgütü)

IPU: Inter-Parliamentary Union(Parlamentolararası Birlik)

IŞİD: Irak ve Şam İslam Devleti

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İHA: İnsansız Hava Aracı

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MBK: Millî Birlik Komitesi

MGK: Millî Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

Mw: Moment magnitude(Moment büyüklüğü)

NATO: North Atlantic Treaty Organisation(Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OAPEC: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries(Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

PKK: Partiya Karkerên Kurdistanê(Kürdistan İşçi Partisi)

PYD: Partiya Yekîtiya Demokrat(Demokratik Birlik Partisi)

RP: Refah Partisi

SALT: Strategic Arms Limitation Talks(Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri)

SARS-CoV-2: Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2(Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirüs-2)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TL: Türk Lirası

TMK: Türk Medeni Kanunu

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TTK: Tevhid-i Tedrisat Kanunu

U.S.: United States(Birleşik Devletler/ABD)

UNHCR: United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)

YPG: Yekîneyên Parastina Gel(Halk Koruma Birlikleri)

YPJ: Yekîneyên Parastina Jin(Kadın Savunma Birlikleri)

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Ressamları……...…10

Tablo 1.2. Atatürk Dönemi'nde Müzik Alanında Yaşanan Önemli Gelişmeler……...12

Tablo 1.3. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Ses Sanatçıları……..14

Tablo 1.4. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Tiyatro Sanatçıları……18

Tablo 1.5. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Sinema/Heykel/Bale Sanatçıları..…23

Tablo 1.6. Atatürk Dönemi'nde Toplumsal Alandaki Gelişmeler……28

Tablo 1.7. TMK'nin Kadınlar Açısından Getirileri……...…31

Tablo 1.8. Ülkeler Bazında Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanma Tarihleri...34

Tablo 1.9. Kurtuluş Savaşı'nda Cepheler ve Türkiye'ye Karşı Taraflar……...…41

Tablo 2.1. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye-Avrupa Arasında Yapılan Diplomatik İşlemler……....53

Tablo 2.2. Marshall Planı, İlgili Devletler ve Yardım Miktarları……..59

Tablo 2.3. 1950-1960 Yılları Arasındaki Diğer Önemli Gelişmeler……..…61

Tablo 2.4. Helsinki Nihai Senedi Kapsamındaki Kategoriler……...76

Tablo 2.5. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (1980-1990)..……...…84

Tablo 2.6. 1990-2000 Arasında Yaşanan Diğer Önemli Gelişmeler……89

Tablo 2.7. 1990-2000 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği).……...…93

Tablo 2.8. Türkiye-AB Münasebetleri İçin Önem Arz Eden Tarihler……94

Tablo 3.1. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2000-2008)...……106

Tablo 3.2. 2000-2008 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği).……..…109

Tablo 3.3. 2005-2008 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri……....110

Tablo 3.4. 2000-2008 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi……...….111

Tablo 3.5. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2008-2014)……...122

Tablo 3.6. 2008-2014 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)….…….125

Tablo 3.7. 2008-2014 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri……....126

Tablo 3.8. 2008-2014 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analiz…….....128

Tablo 3.9. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2014-2020)……...140

Tablo 3.10. 2014-2020 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)….…….143

Tablo 3.11. 2014-2020 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri……....144

Tablo 3.12. 2014-2020 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi…….……....146

Tablo 3.13. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2020-2025)….……163

Tablo 3.14. 2020-2023 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)….…….166

Tablo 3.15. 2020-2024 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri……...….167

Tablo 3.16. 2020-2024 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi…….……168

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1. Mihri Rasim Tarafından Çizilmiş Atatürk Portresi……..…8

Şekil 1.2. Mihri Rasim Tarafından Çizilmiş Tevfik Fikret Portresi…….……...9

Şekil 1.3. Balenin Toplumsal Cinsiyet Normları Bağlamında İncelenmesine İlişkin Bir Kod Modeli……..22

Şekil 1.4. Gazi Orman Çiftliği'nin Üçüncü Kuruluş Yıl Dönümünden (5 Mayıs 1928, Ankara)…..……..29

Şekil 1.5. Bir Cumhuriyet Bayramı Kutlamasından (1933, Uşak)…..…….….30

Şekil 1.6. Türk Kadınının İlk Kez Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinden……..33

Şekil 1.7. Türkiye'nin Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan Devletler Arasındaki Konumunu Gösteren Model…….....36

Şekil 2.1. 29 Aralık 1940'ta Yapılan Bir Hava Saldırısının Ardından Saint Paul's Katedrali'nin Alevler Arasındaki Görüntüsü.....…….48

Şekil 2.2. Enola Gay Uçağının Pilotu Albay Paul W. Tibbets, Jr. Hiroşima'ya Atom Bombası Atmak Üzere Kalkışa Geçmeden Hemen Önce…….49

Şekil 2.3. Müttefiklerin Komutanı General Douglas MacArthur, Tokyo Körfezi'ndeki Teslim Töreninde İmza Atarken….…….50

Şekil 2.4. Howard Miller Tarafından Hazırlanan ve "Yapabiliriz!" Sloganını Taşıyan Bir Poster……..…….52

Şekil 2.5. DP'nin 1946 ve 1950 Milletvekili Seçimlerinde Propaganda Amaçlı Kullandığı "Yeter! Söz Milletindir!" Sloganlı Seçim Afişi……58

Şekil 2.6. Sputnik Uydusu……....62

Şekil 2.7. Vietnam Savaşı'na Karşı Pentagon'da Düzenlenen Bir Gösteride Askerî Polis Memuruna Çiçek Uzatan Bir Kadın…….……..…..69

Şekil 2.8. ABD Hava Kuvvetleri Güney Vietnam Ormanlarına Portakal Gazı Püskürtürken……...…….75

Şekil 2.9. Almanya'da Doğu-Batı Sınırlarının Kaldırılmasını Kutlayan Berlinliler……81

Şekil 2.10. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne Devletlerin Taraf Olma Durumu…….....83

Şekil 3.1. 11 Eylül 2001 Saldırılarında Hedef Alınan New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne Ait İkiz Kuleler……...100

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1. 1990-2000 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)…….92

Grafik 3.1. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2003-2008)…….105

Grafik 3.2. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2002-2008)……..107

Grafik 3.3. 2000-2008 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..……108

Grafik 3.4. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2000-2008)…..…..…..…..…..…..…..…..…..…..……112

Grafik 3.5. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2008-2014)…….....121

Grafik 3.6. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2008-2014)……..…123

Grafik 3.7. 2008-2014 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)……...124

Grafik 3.8. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2008-2014)……..129

Grafik 3.9. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2014-2020)……...…..139

Grafik 3.10. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2014-2020)……141

Grafik 3.11. 2014-2020 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)……...142

Grafik 3.12. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2014-2020)……...147

Grafik 3.13. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2020-2024)……...…162

Grafik 3.14. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2020-2024)……....164

Grafik 3.15. 2020-2023 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)……...…165

Grafik 3.16. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2020-2024)……...169

Grafik 3.17. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2003-2024)……...173

Grafik 3.18. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2002-2024)…...….174

Grafik 3.19. 2000-2023 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)……...…175

Grafik 3.20. 2005-2024 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri……176

Grafik 3.21. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2000-2024)……177

GİRİŞ

Tarih bilimi, sadece uzak geçmişi değil, en yakın geçmişi de incelemektedir[1]. Bu bilim dalının önemli bir işlevi geçmiş ile kurduğu ilmî bağlantı üzerinden bugünü daha iyi anlamayı ve geleceği de daha öngörülü bir şekilde kurgulamayı kolaylaştırmasıdır. Dolayısıyla, Tarih, sadece geçmişte yaşanmış vakaları ortaya koyma işlevi taşımamaktadır. Tarihî olayların doğru bir şekilde irdelenmesi, entelektüel tatmin sağlamanın ötesinde, hâlihazırda yaşanmakta olan dünyayı daha sağlıklı anlamayı ve anlamlandırmayı sağlamaktadır. Tüm bu sebeplerle, güncel bir mesele olan Türkiye-AB ilişkilerinde kadın hakları etkeni, Tarih'in de çalışma alanına dâhildir. Birçok disiplin, bilimsel çalışmalarında Tarih biliminden yararlanmaktadır. Özellikle sosyal bilimler alanındaki araştırma-inceleme faaliyetlerinde meseleyi tarihî bütünlük içerisinde sunmak, konunun ilmî kaideler ile uyumlu olması için elzemdir. Bilimsel süreçlerde, Tarih'ten yararlanan unsurlardan biri de Uluslararası İlişkiler[2] disiplinidir. Tarih, milletlerarası münasebetleri çözümlemek için kullanılması elverişli bir bilim dalıdır. Uluslararası İlişkiler ise Tarih ile pek çok açıdan yakından ilgili olmakla birlikte, küresel sistemi oluşturan aktörler arasındaki her türden ilişkiyi irdelemektedir. Bu nedenle, söz konusu tez çalışması, disiplinler arası bir özellik taşıması açısından ayrıca önemlidir.

Çalışmanın ana hipotezi, kadın hakları ögesinin Türkiye-AB ilişkilerini koşullu olarak etkilediği şeklindedir. Buna göre taraflar arasındaki siyasi münasebetlerin olumlu seyrettiği dönemlerde kadın hakları konusundaki eksikliklerin gündeme daha az geldiği, ancak anlaşmazlıkların arttığı süreçlerde, bu kavramın AB tarafından olumsuz bir yaklaşımla öne sürüldüğü varsayılmaktadır. Dolayısıyla, AB, kadın hakları meselesini araç hâline getirerek esas olarak kendi reelpolitik önceliklerinin, kaygılarının ve çıkarlarının ne derece tatmin edildiğine bağlı olarak bu mefhumu, Türkiye ile ilişkilerinde olumlu veya olumsuz şekilde, öne çıkarmayı ya da arka planda tutmayı tercih etmektedir. Başka bir ifade ile AB, manevi/etik bir unsur olan kadın haklarını maddi ve realist bir perspektif üzerinden ele alarak Türkiye ile münasebetlerini yürütmektedir. Çalışmanın bir diğer hipotezi, Türkiye ile AB arasındaki dış ticari ilişkilerin kadın hakları dâhil sosyal ve manevi unsurlardan ve dahi yüksek politika ögelerinden bağımsız ilerlediği önermesidir. Tarafların politik sürtüşmeleri, anlaşmazlıkları yahut benzer dış siyasi duruş sergilemeleri ithalat ve ihracat oranlarında önemli etkiler yaratmamaktadır. Dış ticari

[1] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1914*, 11. bs, c. 1 (Der Yayınları, 2019).
[2] *Uluslararası ilişkiler* sözcük grubu, bilimsel disiplini ifade ettiğinde baş harfleri büyük, milletlerarası münasebetleri kastetmek için kullanıldığında ise cins isim olarak tüm harfleri küçük yazılacaktır.

ilişkilerde, sosyal ve siyasi ilişkilerin tesiri görülmemektedir ve öz itibarıyla, dalgalı değil, dengeli bir durum olduğu ileri sürülmektedir. Üçüncü ve son hipotez ise kadın haklarının Türkiye-AB ilişkilerini diğer etkenlerle birlikte şekillendirdiğidir. Söz konusu iki aktör arasındaki münasebetler siyasi, askerî, iktisadi, sosyal, beşerî, ticari ve bunlar gibi birçok faktöre bağlıdır. Bu sebeple, kadın hakları unsuru, ilişkiler üzerinde tek başına belirleyici değildir, bu hususdaki pek çok ögeden biridir.

Bu tez çalışması, kadın haklarının Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun için kadın haklarının özellikle Türkiye'de tarihî gelişiminin tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, incelenen her bir dönem için Türkiye'nin iç ortamının, devletlerarası koşulların ve Türkiye-Avrupa/AB arasındaki münasebetlerin genel durumunun incelenmesi elzemdir. Çalışmanın araştırma soruları da bu şartlara göre oluşturulmuştur ve şu şekildedir:

1. 18. yüzyılda Avrupa'da öne çıkan kadın hakları konusunda, Tanzimat Fermanı'nın ilanından(1839) Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nin sonuna(1938) kadar Türkiye'de hangi gelişmeler yaşanmıştır ve bunlar Avrupa ile ilişkilere yansımış mıdır?

2. 1938-2000 yıllarında kadın hakları etkeni Türkiye-Avrupa/AB ilişkilerini ne ölçüde şekillendirmiştir?

3. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde[3] kadın hakları faktörü Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

Bu çalışmanın iki ana veri seti vardır: Türkiye ve AB. Türkiye, Osmanlı Dönemi de dâhil olmak üzere asırlardır nüfusunun büyük bir bölümü İslam dinine mensup bireylerden oluşan bir ülkedir. Özellikle, Osmanlı'nın son evrelerinde başlayan Batılılaşma hareketleri kapsamında, kadın hakları hususunda bir farkındalığın oluşması ve Cumhuriyet Dönemi ile birlikte laiklik ilkesinin hayata geçirilmesinin de etkisiyle kadının toplumdaki konumunun iyice dönüşmeye başlaması bu mevzuyu incelemeye değer kılmaktadır. Bu süreçte, Avrupa'da yaşanan gelişmelerin Türkiye'yi etkilediği ve etkilemeye devam ettiği de açıktır. AB ise dünyanın en önde gelen ekonomik entegrasyon örgütü olarak Türkiye'nin dış ekonomik, ticari ve siyasi ilişkileri açısından büyük önem arz eden aktörler arasında yer almaktadır. Türkiye ve AB coğrafi olarak ortak sınırlara da sahiptir. Bunların ötesinde, Türkiye, AB'ye tam üyelik için resmen aday ülke statüsündedir. Bu nedenlerle, kadın hakları ögesini Türkiye-AB ilişkileri açısından

[3] Söz konusu dönem, bu çalışma için 2001 yılı ile 2025'in ilk yedi ayını kapsamaktadır.

irdelemek hem bu kavramın sosyal anlamdaki evrim sürecini izlemek hem de taraflar arasındaki münasebetlere yansımalarını saptamak için önemlidir.

Kadın hakları konusundaki gelişmeler 1789 Fransız İhtilali'ne dek geri götürülebilmektedir[4]. Bunun Osmanlı Devleti'ne yansımalarını ise 1839 Tanzimat Dönemi'nden itibaren takip etmek mümkündür[5]. Bu periyot, aynı zamanda, Osmanlı'nın devlet yöneticilerinin, devletin çöküşünü engellemek için Batı'daki gelişmeleri takip etme girişimlerinde bulunduğu bir aşamadır. Bu girişimler, kadın hakları açısından da bazı gelişmeler yaratmıştır. I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri yine çeşitli ilerlemelere sahne olmuştur. Kadın hakları bağlamında daha köklü ve sistemli çalışmalar ise Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği bu çalışmalar, Türkiye'yi yeni bir çehreye büründürmüştür. Kadın hakları konusundaki bu ilerici tutum, dönemin Avrupa devletlerinin de dikkatini çekmiştir. Ancak gerek Atatürk Dönemi'nde gerekse daha sonraki süreçlerde Türkiye'nin Avrupalı aktörler ile ilişkilerinde kadın haklarının hayati bir belirleyiciliği olmamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde reelpolitik faktörler Türkiye-Avrupa ilişkilerini şekillendirmiştir. 1993'te resmen kurulan AB ile Türkiye arasındaki münasebetler, birçok farklı öge tarafından şekillendirilmekle birlikte kadın hakları, bu ilişkileri geçmişe nazaran daha çok etkilemektedir. Bu tez çalışması, Türkiye-AB ilişkilerini biçimlendiren birçok faktör arasından, kadın haklarına odaklanarak bu kavramın belirleyiciliğini tespit ederek literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, araştırmanın odaklandığı zaman dilimi, temel olarak 19. yüzyıl ile 2025 senesinin temmuz ayına kadar olan dönemi kapsadığı için kadın hakları ögesinin işbu münasebetlere yönelik etkilerine dair en güncel gelişmelerin sunulacak olması, mevcut literatürü geliştireceği değerlendirilen diğer hususdur.

Tarih ve Uluslararası İlişkiler temalı bu çalışmanın yapısı gereği hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerine başvurulacaktır. AB tarafından 1998'den itibaren yayımlanmaya başlanan ve Türkiye'nin örgüte katılım müzakerelerine dair değerlendirmeleri içeren ilerleme raporları, nicel içerik analizi bağlamında incelenerek bu belgelerde *kadın* kelimesine hangi sayıda ve frekansta rastlanıldığı tespit edilecektir.

[4] *Kadın hakları* tabiri oldukça geniş bir anlam taşıdığı için bu hususdaki gelişmeler çok daha eski dönemlere de dayandırılabilir. Ancak işbu çalışmanın akademik hedeflerine daha iyi odaklanmak için bu konuda detaya girilmeyecektir. Dolayısıyla, 18. yüzyılın öncesinde kadın haklarına dair hiçbir gelişme yaşanmadığı söylenemez.

[5] Osmanlı Dönemi'nde kadın temalı çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Meral Balcı ve Mervenur Tuzak, "Cumhuriyet in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi", *Marmara Universitesi Kadin ve Toplumsal Cinsiyet Arastirmalari Dergisi* 1, sy 1 (2017), https://doi.org/10.26695/mukatcad.2017.4.

Böylece, bu verilerle taraflar arasındaki ilişkilerin genel durumu arasında bir korelasyon olup olmadığı belirlenecektir. Nitel araştırma yöntemlerinden ise doküman tarama metodu uygulanacaktır. Bu kapsamda, akademik makaleler, kitaplar, internet siteleri, uluslararası antlaşmalar/metinler ile istatistik ve değerlendirme raporları şeklindeki ikincil kaynaklar incelenecektir.

Söz konusu tez çalışması, üç ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde, esas olarak Cumhuriyet Dönemi'nde kadın hakları alanında yaşanan gelişmelere ve bunların Avrupa ile ilişkilere yansımalarına odaklanılacaktır. Tarihî bütünlüğü sağlamak için incelemeye, 19. yüzyıldan başlanacaktır. İkinci bölümde, İsmet İnönü Dönemi ile başlayıp 21. yüzyıla kadar devam eden süreç işlenecektir. Bu kısımda, 1938-2000 seneleri için Türkiye'nin iç koşulları, uluslararası ortamın genel durumu ve kadın haklarının Türkiye-Avrupa/AB ilişkilerine etkileri ortaya koyulacaktır. Son bölümde ise 2000 yılı ile Temmuz 2025 arasındaki zaman dilimi irdelenecektir. Türkiye-AB ilişkilerini kadın hakları ögesinin nasıl şekillendirdiğini saptamak için önceki bölümlerde olduğu gibi ülkenin kendi koşulları ve küresel sistemin dinamikleri de dikkate alınacaktır.

1 CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ

Tarihteki süreklilik olgusu gereği, tarihsel bir dönemi ele almak için bunun öncesini de işlemek gerekmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet[6] Dönemi'ni en etkili şekilde aktarabilmenin ön şartı, Osmanlı'nın son evrelerini de incelemektir. Bu tez çalışmasının kapsamı nedeniyle, söz konusu dönemin siyasi tarihi etraflıca sunulmak yerine ana hatları ile açıklanacaktır. Cumhuriyet'in kadın hakları bağlamında yarattığı dönüşümü kavramak için Osmanlı zamanındaki özgürlük hareketlerini anayasal süreçler üzerinden takip etmek ideal bir seçenek olarak öne çıkmaktadır[7].

Osmanlı'nın anayasal ilerlemeleri bağlamında, 1808 tarihli Sened-i İttifak, önemli bir aşamadır. Padişah II. Mahmud ile âyanlar arasındaki bir düzenleme olarak özetlenebilecek Sened-i İttifak, kamu otoritesinin yetkilerini sınırlandıran bir nitelik taşıdığından ilk anayasal belgedir. Tanzimat Fermanı da dinî konularda daha eşitlikçi bir yapı inşa etmesi, vergide kanuniliği geliştirmesi, ceza ve yargılama hususlarını daha insani hâle getirmesi gibi özelliklerinden dolayı anayasal bir gelişmedir ve Islahat Fermanı bunları daha da ilerletmiştir[8]. Bu anayasal gelişmelerin ardından 23 Aralık 1876'da Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-u Esasi ilan edilmiştir. I. Meşrutiyet Dönemi böylece başlamıştır. Padişah II. Abdülhamid'in 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapatması sonucunda, bu dönem sona ermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri neticesinde 23 Temmuz 1908'de anayasa tekrar yürürlüğe girince II. Meşrutiyet Dönemi'ne geçilmiştir. Bu süreç, iç ortamdaki dalgalanmaların yanı sıra dış siyasette de oldukça kaotik bir seyir izlemiştir. 1914-1918 tarihleri arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış ve devam eden süreçte yıkılmıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak önderliğini

[6] *Cumhuriyet* kelimesi, kullanıldığı duruma göre özel veya genel isim olabilmektedir. Bu çalışma boyunca, bir yönetim biçimi olarak ifade edilen *cumhuriyet* sözcüğü cins isim olarak küçük harflerle, T.C. manasında veya belirli bir dönemin ifadesi olarak kullanılırken ise özel ad olarak ilk harfi büyük şekilde(*Cumhuriyet*) yazılacaktır. Doğrudan alıntılarda ise alıntı yapılan eserin yazarının yazım şeklinde değişiklik yapılmayacaktır.

[7] Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşanan ve bir sonraki paragrafta özetle sunulacak olan gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)* (Der Yayınları, 2015); Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi*, 5. bs (Kronik Kitap, 2018); Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, 2. bs (Kronik Kitap, 2021); Halil İnalcık, *Kısa Osmanlı Tarihi*, 2. bs (Kronik Kitap, 2022); İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi,* 46. bs (Kronik Kitap, 2023); İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk,* 21. bs (Kronik Kitap, 2023); İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, 11. bs (Kronik Kitap, 2023); İlber Ortaylı, *Cumhuriyet'in Doğuşu,* 1. bs (Kronik Kitap, 2023); Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 6. bs, çev. Server Tanilli (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023); Halil İnalcık, *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*, 4. bs (Kronik Kitap, 2023); Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Fetih ve Teşkilat*, 1. bs, c. 3 (Kronik Kitap, 2024); Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 9. bs (Kronik Kitap, 2024).

[8] Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*.

üstlendiği Millî Mücadele'nin[9] ilerleyen aşamalarda zafere ulaşması, 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılması, 1921'de yeni anayasanın yürürlüğe girmesi, 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesiyle T.C.'nin resmen kurulması ve 1924'te başka bir anayasanın ihdas edilmesi gibi gelişmelerle yepyeni bir devlet inşa edilmiştir.

1.1 MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ'NDE KADIN HAKLARI

Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk, yeni rejimi âdeta kadınların omuzlarında yükseltmiştir. Kadın haklarına özellikle önem veren Atatürk, bu alandaki birçok devrimi yakından takip etmiştir. *Atatürk Dönemi* olarak adlandırılabilecek 1919-1938 süreci[10], birbirinden farklı birçok yeniliğe, devrime, inkılaba sahne olmuştur. Bu tez çalışmasının niteliği gereği, söz konusu dönemde yaşanmış tüm gelişmelerin ayrı ayrı ele alınması makul olmadığından, süreç, temel olarak kadın hakları özelinde irdelenecektir.

1.1.1 Kültürel/Sanatsal Haklar

Atatürk Dönemi'nde kültür ve sanat politikaları, cumhuriyet devrimini ileri taşıma işlevi görmesi açısından dikkate değerdir. Kültürel ve sanatsal ögeler, bir toplumun benliğini temsil eden, aynı zamanda bunu dönüştüren unsurlardır. Atatürk, bu faktörü, cumhuriyet başta olmak üzere devrimlerin topluma ve dış dünyaya tanıtılması açısından bir fırsat olarak görmüştür. Devletin ilerlemesi ve gelişmesi hususunda kadının etkisinin farkında olan Atatürk, Türk kadınını bu alana yöneltmek için bizzat çabalamıştır.

İlk Türk devletlerinde, siyasi yönetime katılma fırsatına dahi sahip olan kadınlar, İslamiyet'in kabul edilmesinin ardından toplumsal hayattan uzaklaşmıştır[11]. Bu durumun, Tanzimat Dönemi'yle ve özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönüşmeye başladığı görülmektedir[12]. Söz konusu süreçte, sanat eğitimi alan, bu sahada ilerleyen, kültürel

---

[9] *Millî Mücadele* kavramı esas olarak I. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan işgal faaliyetlerine karşı gelişen, yeni bir devlet kurulma sürecini ifade eden ve bu dönemdeki askerî, siyasi, diplomatik ve bunun gibi etkinliklerin tümünü kapsayan bir ifadedir. *Kurtuluş Savaşı* ise bunun silahlı mücadele boyutudur. Dolayısıyla, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı'nı da kapsamaktadır. Ayrıca, bu çalışma kapsamında, Millî Mücadele'nin tüm detaylarına değinilerek konu dışına çıkılmayacaktır. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003); Baskın Oran, "1919-1923: Kurtuluş Yılları", içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 15. bs, ed. Baskın Oran, c. 1 (İletişim Yayınları, 2009); Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, 10. bs, c. 1 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019); Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, 10. bs, c. 2 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019); Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, 4. bs, c. 3 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019); Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, 5. bs, c. 4 (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019); Ahmet Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939*, 3. bs (Altınordu Yayınları, 2020); Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, 9. bs (Kronik Kitap, 2023).

[10] Bu süreç, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı fiilen başlatmak üzere Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 ile hayatını kaybettiği 10 Kasım 1938 tarihleri arasını ifade etmektedir.

[11] Pelin Dimdik Emeksiz, "Kadınlar Dünyası Ekseninde Türk-Osmanlı Toplumunda Kadının Konumu", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, sy 9 (2016): 24-39, https://doi.org/10.17740/eas.soc.2016.V9-02.

[12] Feyza Özdemir, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Kadın Hakları Reformları ve Modernleşme Süreci: Atatürk'ün Söylemleri Işığında Bir İnceleme", *Journal of Sustainable Equity and Social Research* 2, sy 1 (2025): 30-46, https://doi.org/10.5281/zenodo.14602521.

dönüşüme katkı sunan kadınlar olmuştur. Ancak bu kadınlar, genel olarak seçkin zümreye dâhil ailelerden gelen kimselerdir. Dolayısıyla, Osmanlı Dönemi'nde, kadınların kültürel ve sanatsal alana katılması belirli bir çevre ile sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin işlevi ise bu durumu dönüştürerek eski şartlarda kültür/sanat süreçlerine katılma şansı bulma ihtimali son derece zayıf olan kadınların bu fırsata erişmesini sağlamak olmuştur. Cumhuriyetin kadınlara kazandırdığı haklar, önceki dönemler ile mukayese kabul etmeyecek kadar fazladır[13]. Böylece, kültür ve sanat süreçlerine katılım genele yayılmış ve sadece üst tabakadan değil, toplumsal katmanın farklı tabakalarından gelen kadınlara da açılmıştır[14]. Cumhuriyet, birçok farklı kültür/sanat alanında kadınlar yetiştirmiştir. Böylece, kadının toplumdaki konumu dönüştürülürken Cumhuriyet'in bu anlamdaki ilerici boyutu da pekişmiştir.

Atatürk Dönemi'nde kadının kültür/sanat sahalarında geldiği noktayı resim, müzik, tiyatro ve diğer alanlar(sinema, heykel, bale) özelinde incelemek mümkündür.

1.1.1.1 Resim

Osmanlı Devleti, Sultan IV. Mehmed gibi ilerici ve aydın bir padişahın kendi portresini çizdirmesi örneği ve buna benzer istisnalar dışında, resim sanatında etkin olmamıştır. Öte yandan, birçok farklı alanda da olduğu gibi II. Meşruiyet süreci, resimde de bazı gelişmelere sahne olmuştur. Fakat, Osmanlı Dönemi'nde resim sanatına yönelen kişilerin genel olarak Avrupa'da eğitim alma fırsatı yakalayan erkekler ve seçkin zümreye mensup kadınlar olduğu dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş ve resim sanatında eser üretmiş tüm kadınların ortak özelliği, ebeveynlerinin üst katmanlara mensup kimseler olmasıdır[15].

Atatürk Dönemi'nde sanatla uğraşan kişilerin çoğunlukla Osmanlı Dönemi'nde dünyaya gelmiş ve Osmanlı okullarında eğitim almış kişiler olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, Cumhuriyet'in, var olan bir birikimi dönüştürerek sanatsal anlamda ilerlediği görülmektedir. Burada sanatsal faaliyetlere temel olarak en baştan başlamak değil, var olan sanatsallığı ileriye taşımak söz konusudur[16].

---

[13] Volkan Güloğlu, "Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 165-79.

[14] Kadınların kültür ve sanat alanına dâhil olması, doğal olarak cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen ardından gerçekleşmemiştir. Bu süreç, diğer pek çok toplumsal dönüşüm gibi aşamalı bir şekilde ilerlemiştir.

[15] Deniz Bayav, "19. Yy. Sonu ve 20. Yy. Başında Kadın Ressamlarımız", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 29 (2015): 29.

[16] Bu durum, tarihsel devamlılığın da bir gereğidir.

Şekil 1.1. Mihri Rasim Tarafından Çizilmiş Atatürk Portresi[17]

Eğitim almaları için Osmanlı Dönemi'nde başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi uygulaması, cumhuriyetin ilanının ardından da devam etmiştir[18]. Bu hususta, Osmanlı zamanında doğmuş, varlıklı zümreye mensup bir aileden gelen ve resim eğitimi için Avrupa'ya gitmiş iki kadın, resim sanatında öncü kabul edilmektedir: Mihri Rasim (Müşfik) ve Hale Aras[19]. Mihri Rasim, Atatürk'ün boydan resmini çizip eseri ona hediye etmiştir[20]. Mihri Rasim'in portresini yarattığı bir diğer isim de Tevfik Fikret'tir[21].

[17] "Ressam Mihri", KimMihri, https://www.kimmihri.com/painter-mihri/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[18] Aynur Erdoğan Coşkun, "Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, sy 20 (2011): 121-51.
[19] Arzu Oto, "Cumhuriyet Dönemi'nde Yetişmiş İki Öncü Sanatçı: Hale Asaf ve Mihri Rasim", *Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, sy Cumhuriyet Özel Sayısı (2023): 43-52, https://doi.org/10.17484/yedi.1332730.
[20] Oto, "Cumhuriyet Dönemi'nde Yetişmiş İki Öncü Sanatçı: Hale Asaf ve Mihri Rasim".
[21] Tevfik Fikret, Atatürk'ün devrimcilik anlayışında etkisi olan entelektüellerden biridir. Galatasaray Lisesi mezunu olan Tevfik Fikret, bu okulun müdürlüğünü de yapmıştır. *Fenlerin zenginliği* anlamına gelen Servet-i Fünun edebiyat akımının öncüsüdür. Aynı zamanda ressamdır ve Charles Darwin'in resmini çizmiştir. Bu resim, günümüzde Aşiyan Müzesi'nde sergilenmektedir. Dönemin fikrî standartları da dikkate alındığında, Darwin gibi özgün ve din temelli eleştirilere maruz kalmış bir bilim insanını resmetmesi, Tevfik Fikret'in zihin ve fikir dünyası hakkında, kendisinin ilme verdiği önemin büyüklüğü hususunda kanaat oluşturmaktadır. Tüm bu veriler ışığında, Mihri Rasim'in, Tevfik Fikret'in portresini çizmesi, onun kadın ressamlara da ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Tevfik Fikret'in resmini çizerek onun anısını yüceltmesi, Mihri Rasim'in de ilim ve sanat insanlarına atfettiği kıymeti ifade

Cumhuriyet Dönemi resim sanatının serüveninde kadınlar açısından öncü rol oynayan bu iki kadın sanatçının alanlarındaki önemi şu şekilde özetlenebilir[22]:

> Mihri Müşfik, İnas Sanayi Nefise Mektebi'nde müdire olarak çalışmış, kadın sanatçıların yetişmesine ve sanat eğitimine büyük katkısı olmuş öncü bir figürdür. İnas Sanayi Nefise Mektebi'nde (Kız Sanat Okulu'nda) modelden desen ve açık havada resim eğitimi gibi akademinin önemli parçası olan eğitimlerde kadınları desteklemiş, bir kadın sanatçı kuşağının yetişmesinde rol almıştır. […] Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hale Asaf Avrupa'ya eğitim için yollanan gençler arasındadır. Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde sanat eğitimini tamamlamış Türkiye'ye dönmüş, sanatçı arkadaşları ile Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar topluluğunu kurmuştur. […] Hale ve Mihri kendilerini portre ressamı olarak yetiştirmiş, Batılı anlamda sanatın Türkiye'de gelişmesine katkıda bulunmuş sanatçılardır. İki sanatçı da Cumhuriyet kuşağının idealleri ile yetişmiş ikonik kadın figürlerdir.

Şekil 1.2. Mihri Rasim Tarafından Çizilmiş Tevfik Fikret Portresi[23]

etmektedir. Tevfik Fikret hakkında detaylı bilgi için bkz. Galatasaray Resmî İnternet Sitesi, "Tevfik Fikret'i Anıyoruz", 2008, http://www.galatasaray.org/haber/kulup-haberleri/tevfik-fikreti-aniyoruz/625 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[22] Oto, "Cumhuriyet Dönemi'nde Yetişmiş İki Öncü Sanatçı: Hale Asaf ve Mihri Rasim".

[23] KimMihri, "Ressam Mihri".

Cumhuriyet'in ilk yıllarında öne çıkan kadın ressamlar, Mihri Müşfik ve Hale Aras ile sınırlı değildir. Tablo 1.1'de görüldüğü üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde doğup Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış kadın ressamlar askerlik, diplomatlık, bakanlık gibi dönemin koşullarında oldukça sınırlı bir çevrenin ifa edebildiği meslek gruplarına ait ailelerden gelmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında öne çıkan kadın ressamlar, esas olarak II. Meşrutiyet'in ardından kadın hakları sahasında gerçekleşen ilerlemelerden faydalanma şansı yakalayan kimselerdir.

Tablo 1.1. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Ressamları[24]

Ressam	Geldiği Zümre
Müfide Kadri (1889-1911)	Dönemin saygın bireylerinden Kadri Bey'in kızıdır.
Vildan Gizer (1889-1974)	Kur'an'ı ilk basan matbaacı Osman Bey'in torunudur. Babası, resim ve hat sanatları ile uğraşmıştır.
Melek(Ziya) Celal Sofu (1896-1976)	Aynı zamanda asker olan ressamlardan birinin yeğenidir.
Emine (Dürriye) Fuat Tugay (1897-1975)	Babası; ünlü asker, nazır ve diplomat olan Mahmud Muhtar Paşa'dır.
Güzin Duran (1898-1981)	Ailesi de sanatla uğraşmıştır.
Nazlı Ecevit (1900-1985)	Annesi ressam, babası askerdir.
Hale (Salih) Asaf (1905-1938)	Sultan Abdülhamit'in yaverlerinden biri olan Asaf Paşa'nın torunudur.
Fürumet Tektaş (1912-1961)	Diplomat Suat Davaz'ın kızıdır.
Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)[25]	Annesi ressam, babası ozandır.

[24] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Bayav, "19. Yy. Sonu ve 20. Yy. Başında Kadın Ressamlarımız".
[25] Semiha Cenap Berksoy, aynı zamanda tiyatro ve sinema sanatçısıdır. Tablo 1.3'te kendisi hakkında daha detaylı bilgi mevcuttur.

Söz konusu sanatçıların ailelerinin maddi gücünün ve toplum içindeki statüsünün kadın hakları konusundaki ilerlemelerden faydalanmasına olanak sağlamış olması mümkündür. Bu minvalde, kadın hakları konusundaki ilerlemelerin toplumdaki her kadına eşit yansımadığı görülmektedir.

1.1.1.2 Müzik

İşitsel niteliğiyle ön plana çıkan sanat dallarının başında gelen müzik, Atatürk Türkiye'sinin en çok önem verdiği alanlardan biri olmuştur. Müzik, diğer sanat dalları gibi Cumhuriyet'in getirdiği yeniliği, değişimi topluma yayma hedefine hizmet etmesi için bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı ideolojilerinin yerini cumhuriyete dair fikirlerin alması amacıyla da kullanılmıştır[26]. Bununla birlikte, yine diğer sahalarda gözlemlendiği gibi müzikte de kadının daha fazla yer bulması için çabalanmıştır. Müziğe ilişkin reformların diğer alanlardaki yeniliklerin tamamlayıcısı olduğunu düşünen Atatürk[27], müzikle alakalı gelişmeleri bizzat takip etmiştir ve Türk toplumuna bu hususta da öncü olmak için uğraşmıştır.

Müzik, Türk toplumu için İslamiyet döneminin de öncesine dayanmaktadır[28]. Konuya, Cumhuriyet Dönemi özelinde bakmak için Osmanlı'nın son dönemlerini de dikkate almak gerekmektedir. Cumhuriyet'in Osmanlı Dönemi'nin müzik anlayışını esaslı bir şekilde değiştirmeyi hedeflediğini ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Osmanlı zamanında kurulmuş ve müzik alanında çalışan yapıların dönüştürülmesi bu bağlamda değerlendirilmelidir. 1916 yılında oluşturulan Darülelhan, 1927'de çok sayıdaki düzenlemenin ardından İstanbul Konservatuvarı'na dönüştürülmüştür ve halk türkülerine odaklanılmıştır[29]. Osmanlı'nın müzik anlayışında toplumsal dönüşümü sağlama/ilerletme amacı söz konusu değilken, Cumhuriyet'in, müziği bu işlevde değerlendirmek istediği açıktır.

Cumhuriyet devrimlerinin temel niteliklerinden biri de Batı'daki gelişmeleri takip etmeye önem vermiş olmasıdır. Yüzünü Batı'ya dönmüş bir toplum inşa etmek, Cumhuriyet'in en çok mücadele ettiği unsurlardan biridir. Dolayısıyla, müzikal anlamda da Batılılaşmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte, müzikteki Batılılaşma Cumhuriyet'le

[26] Güloğlu, "Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları".
[27] Hakan Çuhadar, "Atatürk'ün Müzik Devrimi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, sy 2 (2015): 19-30.
[28] Tez çalışmasının odak noktasını kaçırmamak için bu hususta ayrıntıya girilmeyecektir.
[29] Çuhadar, "Atatürk'ün Müzik Devrimi".

değil, Osmanlı Dönemi'nde başlamıştır[30]. Atatürk'ün müzikteki Batılılaşma anlayışı Türk müziğini dışlamayı içermemekle beraber, kendisinin Türk müziğini zevkle dinlediği de bilinmektedir[31]. Ancak tüm çabalara rağmen müziğin geliştirilmesine yönelik uygulamalarda bu hususta bir tutarlılık sağlanamamış ve toplumun ilgisi, beğenisi yakalanamamıştır[32].

Tablo 1.2. Atatürk Dönemi'nde Müzik Alanında Yaşanan Önemli Gelişmeler[33]

Yıl	Gelişme
1924	Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın öncülü olan Riyaset-i Cumhur Musıki Heyetinin açılması
1924	Musiki Muallim Mektebinin kurulması
1924	Avrupa'ya müzik eğitimi almaları için öğrenciler gönderilmeye başlanması
1926	İstanbul Konservatuvarının ihdas edilmesi
1926-1929	Béla Bartók isimli bestecinin ülkeye davet edilmesi ve Anadolu'ya yaptığı gezilerde halk türkülerini derlemesi
1934	Millî Musiki ve Temsil Akademisinin çalışmaya başlaması
1935	Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünün açılması
1936	Ankara Devlet Konservatuarının oluşturulması

[30] Bülent Aksoy, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma", içinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5 (İletişim Yayınları, 1985).
[31] Nuray Tezcan, "Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim", *MSGSÜ Sosyal Bilimler* 1 (2010): 160-66.
[32] Tezcan, "Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim".
[33] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Tezcan, "Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim".

Tablo 1.2'deki bilgiler incelendiğinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından Atatürk'ün ölümünün yaklaştığı sürece kadar özellikle müzik eğitiminin geliştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Bu kapsamda, zaten var olan bazı kurumlar dönüştürülürken yenileri de hizmete sunulmuştur. Müzik eğitimi almak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, müzikte de Batılılaşma gayesinde olunduğuna dair bir göstergedir. Bu noktada dikkat çeken bir diğer husus ise müziğe verilen önemin cumhuriyetin ilan edildiği dönemlerde net olarak görülebilmesidir.

Yeni rejimin kendisini tahkim ettiği ve siyasi, iktisadi, diplomatik meselelerden iç savaş hatta uluslararası askerî çatışma tehlikesine kadar çok sayıda mesele ile iştigal etmek durumunda olduğu bir dönemde müzik çalışmalarının ve eğitiminin ilerletilmesine gayret edilmesi, Atatürk'ün bu sanat dalına yüklediği anlamın büyüklüğünü kanıtlamaktadır.

Kadın ses sanatçıları, Osmanlı Dönemi'nde de sahne alma imkânı bulmuştur. Ancak sahnede performans sergileyen bu kadınlar gayrı Müslim'dir. Bu paradigma, cumhuriyetin ilanı ile değişmiş ve Türk-Müslüman kimliğindeki kadınlar da ses sanatlarına katılmaya başlamıştır[34].

Atatürk Dönemi'nde, müzikte görülen gelişmelerin en önemlilerinden biri kadın sanatçıların etkinliğinin artmasıdır. Kadınlar, Cumhuriyet'in yerleştirmeye çalıştığı değerlerin öznesi, taşıyıcısı ve tanıtıcısı olarak görülmüştür. Atatürk'ün müzik sanatçısı Safiye Ayla için söylediği "Safiye, isterim ki tüm dünya müziğimizi senin sesinden dinlesin." cümlesi bu durumun göstergesidir[35]. Atatürk, Türk müziğini, tüm dünyanın bir kadının sesinden dinlemesini dilemiştir. Bu durumu, yaratılmak istenen imajın ve verilecek mesajın temelinde kadınların olduğu şeklinde yorumlamak uygundur.

[34] Güloğlu, "Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları".
[35] Güloğlu, "Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları".

Tablo 1.3. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Ses Sanatçıları[36]

Ses Sanatçısı	Geldiği Zümre
Müzeyyen Senar (1918-2015)	Babası kıraathane işleten ve basit tıbbi müdahaleler uygulayarak geçinen bir Anadolu yerlisidir. Senar'ın ailesinin maddi yoksunluk yaşadığı bilinmektedir.
Safiye Ayla (1907-1998)	Seçkin bir çevreden gelmemektedir ve çocukluğu öksüzler yurdunda geçmiştir.
Leyla Gencer (1928-2008)	Safranbolu'nun köklü ailelerinden birine mensuptur. Fransız dadısı sayesinde Fransız ve İtalyan yazını ile küçük yaşta tanışmıştır.
Hamiyet Yüceses (1915-1996)	Babası, marpuç ustası olarak çalışan Halil Efendi'dir. Ailesinin maddi sorunlar yaşaması nedeniyle çocuk yaşta sahneye çıkmıştır.

[36] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Serenat İstanbullu, "Müzeyyen Senar'ın Hayatı ve Müziksel Çalışmaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi* 6, sy 12 (2020): 225-41, https://doi.org/10.36442/AMADER.2020.22; Feyza Kurnaz Şahin, "Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/semiha-cenap-berksoy-1910-2004/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Muzaffer Karaaslan, "Tarih Yazımında Göz Ardı Edilmiş Bir Kadın Sanatçı: İlk Türk Kadın Opera Sanatçısı Nimet Vahid Hanım", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sy 25 (2022): 17-29, https://doi.org/10.26650/iukad.2022.1108689; Gülşah Sönmez, "Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği Kadın İcracılarından Safiye Ayla'nın 'Menekşelendi Sular, Sular Menekşelendi' Eserinin İcra Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi,* sy 23 (2022): 82-102, https://doi.org/10.59446/porteakademik.1055482; Perihan Asude Karayavuz, "Leyla Gencer (10 Ekim 1928-10 Mayıs 2008)", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2022), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/leyla-gencer-10-ekim-1928-10-mayis-2008/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Gülşah Sönmez, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Kadın Figürü: Safiye Ayla" (Sanatta Yeterlilik Tezi, Haliç Üniversitesi, 2023); Hilal Uştuk, "Ses Kraliçesi: Hamiyet Yüceses", 2024, https://www.aa.com.tr/tr/kultur/ses-kralicesi-hamiyet-yuceses/3270140 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)	Babası Ziya Cenap Bey, Merkez Bankası memurudur. Üvey annesi, Ayasofya Camii Baş imamı Hacı Osman Efendi'nin kızı Bedia Hanım'dır. Sanatsal açıdan döneminin gelişmiş sayılabilecek muhitlerinden Kadıköy/Moda'da büyümesi sayesinde sanata olan ilgisini ve yatkınlığını keşfetmesi kolaylaşmıştır.
Nimet Vahid Hanım(?)[37]	Ünlü sanatçı Osman Hamdi Bey'in torunudur. Avrupa'da musiki eğitimi almıştır. Müziğe olan yeteneğini ailesi keşfetmiştir.

Tablo 1.3'te sunulan bilgilere bakıldığında, Atatürk Dönemi'nde öne çıkan altı ses sanatçısının çocukluk veya gençlik dönemlerinin Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk geldiği dikkat çekmektedir. Ayrıca, Tablo 1.1'de sunulan ressamların aksine, Cumhuriyet'in ses sanatçılarının tamamının toplumsal formasyonun üst tabakalarından gelmediği ve bu hususta heterojen bir yapının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, seçkin çevreden gelen kadınların müzikte de öne çıktığı aşikâr olmakla birlikte, orta/alt sınıftan olan kişiler de Cumhuriyet Dönemi'nde sanatsal üretime katılabilmiştir. Kabataslak bir bakışla, resim ve müzik sanatları arasında böyle bir durumun ortaya çıkmasının esas nedeninin resim sanatını icra etmenin yüksek maliyeti olduğu söylenebilir. Öte yandan, alanı ne olursa olsun sanatta kadınların görünürlüğünün artması, cumhuriyetin net bir getirisidir.

Atatürk, kadın ses sanatçılarını bizzat desteklemiştir. Oldukça zorlu finansal koşullarda yetişmiş bir sanatçı olan Safiye Ayla ile yakından ilgilenmiştir[38]. Müzeyyen Senar'ın ve Melek Erdik'in canlı performanslarını dinlemiştir[39]. Semiha Cenap Berksoy'u Ankara'ya davet ederek bir opera sunumu yaptırmıştır ve bu sanatçıyı övmüştür[40].

[37] Sanatçının doğum ve ölüm tarihlerine dair birincil kaynak tespit edilememiştir.
[38]Sönmez, "Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği Kadın İcracılarından Safiye Ayla'nın 'Menekşelendi Sular, Sular Menekşelendi' Eserinin İcra Özellikleri Açısından İncelenmesi".
[39] Tezcan, "Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim".
[40] Kurnaz Şahin, "Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)".

Dönemin ünlü sanatçıları arasında en çok dikkat çeken isimlerden biri, Nimet Vahid Hanım'dır. Kendisi, Türkiye'de, kadınlar için operanın öncüsüdür. Türkiye'nin ilk opera sanatçısı olan Semiha Cenap Berksoy, ondan eğitim almıştır[41]. 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi vesilesiyle Atatürk, kendisinden bir opera eseri icra etmesini şahsen istemiştir[42]. Osmanlı Dönemi'nde yetişmiş bir sanatçı olsa da cumhuriyetin ilanından sonra ülkesine dönerek sanatsal üretimini sürdürmesi ve başka kadınları da opera sanatıyla tanıştırması, onlara eğitim vermesi Nimet Vahid Hanım'ı, eski düzen ile yeni düzen arasında köprü işlevi gören bir sanatsal konuma oturtmaktadır. Ayrıca, Cumhuriyet'in, yeni koşulları benimseyen eski sanatçılara da bünyesinde yer verdiğini kanıtlamaktadır.

Tüm unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, müziğin Atatürk Dönemi'nin sanatsal anlamda en çok gözetilen dallardan biri olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu alandaki Batılılaşma çabaları istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Öte yandan, kadın sanatçıların müziğe yönlendirilmesi bağlamında çeşitli ilerlemeler yaşandığı görülmektedir.

1.1.1.3 Tiyatro

Tiyatro, Cumhuriyet'in önem atfettiği bir diğer sanat dalıdır. Öteki sanat alanlarında olduğu gibi tiyatroda da Osmanlı Dönemi'nde bazı ilerlemeler yaşanmış ve bunlar Cumhuriyet Dönemi'ne aktarılmıştır. Tanzimat Dönemi, tiyatro dalında da Batılılaşmanın önünü açmıştır. II. Meşrutiyet sürecinde özgürlük algılarının değişmesi ve bu hususta taleplerin artması tiyatro sanatçıları için de bir heyecan getirmiştir[43]. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden kurumsal ve sanatsal devamlılığı Bayındır Uluskan şu şekilde özetlemektedir[44]: "Meşrutiyet döneminin en belirgin vasfı ise

[41] Kurnaz Şahin, "Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)".
[42] Karaaslan, "Tarih Yazımında Göz Ardı Edilmiş Bir Kadın Sanatçı: İlk Türk Kadın Opera Sanatçısı Nimet Vahid Hanım".
[43] Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları* (Atatürk Araştırma Merkezi, 2010).
[44] Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Bu alıntıdan hareketle, doğada biyolojik evrimin var olması gibi sanatın da bir tekâmül süreci içinde olduğunu savunmak mümkündür. Tiyatro dâhil olmak üzere sanat dallarında referans alınan noktanın veya tarihin, geçmiş ile gelecek arasında bir çeşit *ara form* niteliği taşıdığı gözlemlenmektedir. Cumhuriyet Dönemi sanatında kadının bir anda tüm sahalarda yer almamasının bir nedeni de bu durumdur. II. Meşrutiyet Dönemi sanatının Tanzimat ile Cumhuriyet sanatı arasında bir köprü niteliğinde olması gibi Cumhuriyet Dönemi de bugün ile geçmiş arasında bir ara form özelliğindedir. Esasen, doğanın bir parçası olarak onu dönüştüren insan(bilimsel adıyla *Homo sapiens*), tarihi de inşa etmektedir. Bu bağlamda, insanlığın, öznesi olduğu herhangi bir tarihsel vakayı veya olguyu irdelemek için öncelikle insanın kendisini-dolayısıyla evrimi- anlamak rasyonel bir başlangıç noktası olabilir. Evrim teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, 1. bs, çev. Poyzan Nur Taneli (Kolektif Kitap, 2016); Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 37. bs, çev. Ertuğrul Genç (Kolektif Kitap, 2017); Çağrı Mert Bakırcı, *Evrim Kuramı ve Mekanizmaları*, 5. bs (Ginko Bilim, 2018); Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, 2. bs, çev. Öner Ünalan (Ginko Bilim, 2019); Jared Diamond, *Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, 1. bs, çev. Çağatay Tarhan (Pegasus Yayınları, 2020); Çağrı Mert Bakırcı, *50 Soruda Evrim*, 2. bs (Bilim ve Gelecek Kitaplığı,

batılılaşmanın başladığı Tanzimat Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi arasında bir geçiş ve köprü vazifesi kurmuş olmasıdır. Bundan sonra cumhuriyet de meşrutiyetin mirasçısı olarak karşımıza çıkacaktır. İşte bu günlerde yavaş yavaş yetişen tiyatro yazarları ve oyuncuları cumhuriyet döneminin önemli isimleri olmuşlardır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, sanat müesseselerinin devamlılığını koruması neticesinde, tiyatro yazarları, oyunları, sanat kurumları gelişerek ve modernleşerek varlığını sürdürmeye çalışmıştır."

Konservatuvar eğitimini kurumsal olarak vermek amacıyla, 1914'te, Fransız tiyatrocu Andre Antoine'ın katkılarıyla kurulan Darü'l-Bedayi-i Osmani(Osmanlı Güzellikler Evi), 1931'de İstanbul Belediyesi'ne resmen bağlanmış, 1934'ten sonra ise İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları olarak adlandırılmıştır[45]. Bu durum da Osmanlı'da kurulmuş sanat oluşumlarının Cumhuriyet Dönemi'ne aktarıldığına dair önemli bir örnektir. Şehir Tiyatroları, Temmuz 2025 itibarıyla varlığını sürdürmektedir ve bugün İstanbul halkının bu kurumun etkinliklerine katıldığı görülmektedir. Öte yandan, tiyatronun Cumhuriyet'le birlikte, Osmanlı Dönemi'ne kıyasla toplumun daha geniş bir kesiminin ulaşabildiği bir sanatsal etkinliğe dönüştüğü söylenebilir[46].

Cumhuriyet'in kurucu önderi Atatürk, öteki sanat dallarına verdiği önemi bu alanda da sergilemiştir. Batı'nın tiyatro anlayışını takip etmekle birlikte, taklitçilikten uzak durmuştur ve millî bir anlayışla hareket etmiştir[47]. Sanatçılarla iletişim hâlinde olmuş ve onlarla defalarca kez buluşmuştur. Özellikle kadın sanatçıların tiyatroda yer almasını öncelemiş ve kadınları bu alanda teşvik etmiştir. Bazı tiyatro oyunlarında en az bir kadın oyuncunun sahne alması için hassasiyet göstermiştir[48].

Tablo 1.4'te bulunan bilgilere dayanarak Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sanat üretimine katılmış kadın tiyatrocularının önceki tablolara paralel

---

2021); Pedram Türkoğlu, *Yaşayan Dinozor - Avian - Kuşların Evrimi ve Atalarının Serüveni* (Ginko Bilim, 2021); Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, 2. bs, çev. Ülker İnce ve Kemal Küçükgedik (Pegasus Yayınları, 2021); Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, 2. bs, çev. Ergi Deniz Özsoy (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023).

[45] Özdemir Nutku, *Darülbedayi'nin Elli Yılı* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1969); Ayten Er, "Andre Antoine and the Establishment of Darülbedayi", *International Journal of Languages' Education and Teaching* 6, sy 3 (2018): 25-31; "Hakkımızda", İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Şehir Tiyatroları, https://sehirtiyatrolari.ibb.istanbul/hakkimizda [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Didem Ardalı Büyükarman, "Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Tiyatro", 2015, https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/286.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[46] Hanife Nâlân Genç, "Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dönüşümün Göstergesi Olarak Tiyatro", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6, sy 3 (2020): 418-30, https://doi.org/10.20322/littera.729529; Sema Şen, "Atatürk, Cumhuriyet ve Tiyatro", *Erdem* 11, sy 32 (1998): 621-30.

[47] Erol Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 12, sy 47 (2011): 521-55, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000335.

[48] Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*.

olarak temelde, entelektüel ve varlıklı ailelerden oldukları ifade edilebilir. Bununla birlikte, hayatı finansal ve ailevi açıdan ciddi sorunlar içeren sanatçıların varlığı da göze çarpmaktadır. Bu noktada, kadın tiyatrocuların da iyi konumlara erişmelerinde, sadece ailelerinin ve maddi olanaklarının rol oynamadığına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Tablo 1.4. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Tiyatro Sanatçıları[49]

Tiyatro Sanatçısı	Geldiği Zümre
Afife Jale (1902-1941)	Dedesi Sait Paşa, hekimdir. Ailesi, entelektüel açıdan oldukça birikimlidir. Kendisini tiyatroya teşvik eden, ablası Behiye Hanım'dır. Afife Jale, Darülbedayi'ye kabul edilen ve burada sahne alan ilk Türk kızıdır.
Bedia Muvahhit (1897-1994)	Babası Mısırlızade Şekip Bey savcıdır. Büyükada'da(İstanbul) doğan Bedia Muvahhit, mürebbiyelerinden Rumca ve Fransızca dillerini öğrenmiştir. Saint Antoine Okulu, Kadıköy Terakki Mektebi ve Notre Dame de Sion kurumlarında eğitim almıştır. Memurluk ve öğretmenlik de yapmıştır.

[49] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Olcay Özkaya, "Afife Jale (1902-1941)", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2022), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/afife-jale-1902-1941/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Nuray Özdemir Tiryaki, "Bedia Muvahhit (1897-1994)", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/702/Bedia-Muvahhit-(1897-1994) [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Hilmi Zafer Şahin, "Muhsin Bey'in Neyyire'si", 2022, https://www.istdergi.com/index.php/tarih-belge/muhsin-beyin-neyyiresi [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Turhan Gürkan, "Şaziye Moral (1903-1985)", https://archive.md/Hrkpp/2091c7ab381bda0bc0410b210ed9a657c6017b97.jpg [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Hilal Uştuk, "Tiyatronun hırslı ve başarılı kadını: Macide Tanır", 2021, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/tiyatronun-hirsli-ve-basarili-kadini-macide-tanir/2135088 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Münire Eyüp (1902-1943)	Babası Eyüp Efendi, öğretmendir. Kendisi iki yaşındayken babası hayatını kaybetmiştir. Dönemin öğretmen okulu olan Darülmuallimat'ta ve Amerikan Kız Koleji'nde eğitim almıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli tiyatrocularından Muhsin Ertuğrul ile evlenmiştir.
Şaziye Moral (1903-1985)	Babası, Edirne'de memurdur. Ancak kendisini asıl yetiştiren, emekli bir subay olan dedesidir. Balkan Savaşları sürecinde maddi ve manevi açıdan güçlük çekmiştir.
Macide Tanır (1922-2013)	Babası İbrahim Birmeç, subaydır. Macide Tanır'ı, Galatasaray Lisesinde okumaya yönelten de babasıdır. Ankara Devlet Konservatuvarında da eğitim almıştır.

Bununla birlikte, Müslüman kadınların sahne sanatlarında yer almasıyla alakalı önyargılar ve basmakalıp düşünceler sanatçıları olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, bazı Müslüman Türk kadınlarının yabancı isimler kullanarak sahneye çıktığı, bazı durumlarda ise yabancı kadın sanatçıların oyunlarda rol alıp anlaşılması güç bir Türkçe ile konuşarak gösterinin seyirciye geçmesi konusunda sorunlar yaşanmasına neden olduğu bilinmektedir[50]. Dönemin bazı tiyatrocuları, sinema filmlerinde de rol almıştır[51].

Özetlemek gerekirse, Atatürk Dönemi, Osmanlı'nın son zamanlarında kadın sanatçılar özelinde başlayan gelişmeleri daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Atatürk, kadın tiyatrocuların sahnelerde daha fazla yer almasını teşvik etmiş ve bunun önündeki

[50] Müjgan Yıldırım, "Türkiye'de Erken Dönem Sinema, Kadınların Konumu ve İlk Kadın Oyuncular Üzerine Yeni Bulgular", *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 11, sy 39 (2024): 20-30, https://doi.org/10.5281/zenodo.13825167. İşbu kaynak, tiyatro sahnelerine çıkan ilk Türk kadınının Kadriye Hanım olduğunu ancak kendisinin yabancı bir isim kullandığını ileri sürmektedir. Mevdude Refik Tepedelen'in de Afife Jale'den daha evvel sahne aldığını iddia etmektedir. Ayrıca, kadınlar ve tiyatro arasındaki ilişkinin karmaşık bir hâlde olduğunu vurgulamaktadır.

[51] Bu husus bir sonraki başlıkta daha detaylı işlenecektir.

engelleri kaldırmak için şahsen mücadele etmiştir. Bu mücadeleden olumlu sonuç alındığı açıktır.

1.1.1.4 Diğer Sanat Dalları

Atatürk Dönemi'nde ivme kazanan sanat dalları arasında sinema, heykel ve bale de vardır. Sinema, diğer sanat dallarına kıyasla teknolojik gelişmelere -doğal olarak- daha paralel bir seyir izlemiştir. Osmanlı'nın sonlarında Cumhuriyet'in ise başlarında, sinemanın dünya genelinde yeni yeni yaygınlaştığı görülmektedir. Osmanlı'dan itibaren bu gelişmeler belli bir seviyede takip edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde, sinema da diğer sanat dalları gibi cumhuriyetçilik başta olmak üzere Atatürk ilkelerinin ve inkılaplarının toplumca benimsenmesini sağlamak amacıyla yapılan propaganda için bir vasıta olarak değerlendirilmiştir[52].

Sinema bağlamında, kadın sanatçıların karşılaştığı durumlar tiyatrodaki vaziyet ile benzerdir. Tıpkı tiyatro oyunlarındaki gibi sinema ekranlarında da Müslüman/Türk kadın oyuncuların yer alması kolay olmamıştır ve benzer önyargılar, toplumsal hükümler burada da geçerli olmuştur. Bu nedenle, kadın oyuncuların eksikliği bu sahada da hissedilmiş ve Cumhuriyet Dönemi'nde bu sorun bir miktar giderilmiştir[53]. Şahika Nermin, Münire Eyüp ve Bedia Muvahhit sinemada rol alan ilk Türk kadınlardır[54].

Heykel, Osmanlı Dönemi'nde arka planda kalmış bir sanat dalıdır. Öte yandan, bazı padişahların(Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz gibi) bu sanatla ilgilenmesi ve Osmanlı'nın son dönemlerinde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması(1883) heykelciliğin gelişme sürecinde önemlidir[55]. Ancak bu okula sadece erkek öğrenciler kabul edilmiştir ve 1914 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kurulunca kadınlar da bu alanda eğitim alma şansı bulmuştur[56]. Heykelde asıl canlanma, Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk'ün

---

[52] Eren Yılancıoğlu, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Kültür-Sanat Ekseninden Sinema", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)* 9, sy 113 (2024): 113, https://doi.org/10.29228/sssj.71037.

[53] Yıldırım, "Türkiye'de Erken Dönem Sinema, Kadınların Konumu ve İlk Kadın Oyuncular Üzerine Yeni Bulgular". Aynı kaynağa göre kadın tiyatrocular sinema filmlerinde de rol almıştır.

[54] Birçok kaynak, ilk kadın sinema oyuncularının Münire Eyüp ve Bedia Muvahhit olduğunu bildirirken daha güncel çalışmalar Şahika Nermin'in bu isimlerden önce sinemada rol aldığını yazmaktadır. Bu hususta tartışmalar için bkz. İsmail Arda Odabaşı, "Cumhuriyet'in İlk Sinema Dergisi Sinema Postası / Le Courrier du Cinéma (1923) ve Dönemin Sinema Hayatı Üzerine Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi* 11, sy 1 (2024): 149-84, https://doi.org/10.24955/ilef.1415580; Yıldırım, "Türkiye'de Erken Dönem Sinema, Kadınların Konumu ve İlk Kadın Oyuncular Üzerine Yeni Bulgular".

[55] Burcu Saldıran, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023). Mektebin kuruluş tarihinin 1882, eğitime başladığı tarihin 1883 olduğuna dair bir kaynak da mevcuttur. Detaylar için bkz. Derya Uzun Aydın, "İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltraşları", *Journal of Turkish Studies* 9, sy 10 (2014): 1125-1125, https://doi.org/10.7827/turkishstudies.6806.

[56] Söz konusu okul, 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır. Detaylar için bkz. Saldıran, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)".

liderliğindeki reformlar sayesinde başlamıştır[57]. Örneğin, Galatasaray Lisesindeki resim sergilerine çok sayıda kadın sanatçının eserleri alınmıştır[58].

Heykeller, görsel olarak halka hitap etme yeteneği en yüksek sanat eserleri arasındadır. Öyle ki bir meydana dikilmiş bir heykel, pek çok kişinin dikkatini kolaylıkla çekebilmektedir. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e ve onun öncülüğünde kurulan cumhuriyete duyulan saygı, hayranlık ve bunlar gibi yüksek duyguların heykeller ile ifade edilmesi halkın da sanata yönlendirilmesi açısından dikkate değerdir[59].

Baledeki gelişmeler diğer dallara nazaran daha geç başlamıştır. Beden odaklı bir sanat dalı olarak bale, toplumsal cinsiyet algılarının erillik üzerinden şekillendiği bir toplum olan Türkiye'de olumsuz karşılanabilmektedir[60]. Dolayısıyla, balenin gelişim sürecinin öteki dallardan farklı olmasının nedeni burada aranabilir.

Şekil 1.3, bale dansçıları üzerine yapılmış güncel bir çalışmadan elde edilen verileri içermektedir. Bu veriler incelendiğinde, tamamı bale sanatçısı olan katılımcıların 25/31'inin bale sanatına yönelik olumsuz tepkilerle karşılaştığı görülmektedir. Bunların 15'i erkek dansçılara, 10 tanesi ise kadın dansçılara karşı olumsuzluk bildirmiştir. Erkeklere, giydikleri kostüm ve gösteri esnasında sergiledikleri zarif hareketlerden dolayı, kadınlara ise yine tercih edilen kostüm ve erkek dansçılarla fiziksel temas kurmaları nedeniyle negatif bakılmaktadır. Katılımcıların sadece 6/31'i baleye pozitif kültürel kodlar ile yaklaşıldığını deneyimleyebilmiştir. Bunların dördü kadın dansçılarla, ikisi ise erkeklerle alakalı bir olumlu bakıştır. Toplumun bugünlerde dahi bu sanatı icra eden kişilere karşı olumsuz bir algıya sahip olması, bundan bir asır kadar önceki dönemde de bu alanda toplumsal cinsiyet algılarından kaynaklanan kötücül yaklaşımların oldukça yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Kısacası, bale, diğer sanat dallarına göre toplumsal cinsiyet normlarından daha fazla etkilenmektedir ve bu etkiler, söz konusu sanat dalının diğerlerine kıyasla daha geride kalmasının esas sebebi gibi görünmektedir.

---

[57] Halil Özyiğit, "Türk Heykel Sanatının Az Bilinen Bir Yüzü: Rezan Ramiz Hanım", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 28 (2017): 171-82.

[58] Saldıran, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)".

[59] Bununla birlikte, söz konusu heykellerin yabancı sanatçılara yaptırılması, millî duyguların ifade edilmesi açısından tartışmalara yol açmıştır. Bu hususta farklı görüşler için bkz. Saldıran, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)".

[60] Burcu Gedikli ve Meliha Demet Ulusoy, "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ekseninden Bale Mesleğine Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 41, sy 1 (2024): 245-61, https://doi.org/10.32600/huefd.1373703.

Cumhuriyet Dönemi'nde, balede çeşitli gelişmeler de yaşanmıştır. Millî Musiki ve Temsil Akademisi 1936 senesinde kurulmuştur ve bale, burada bir bölüm olarak açılsa da asıl ilerlemeyi 1948 yılında Devlet Bale Okulu açılınca yakalamıştır[61]

Şekil 1.3. Balenin Toplumsal Cinsiyet Normları Bağlamında İncelenmesine İlişkin Bir Kod Modeli[62]

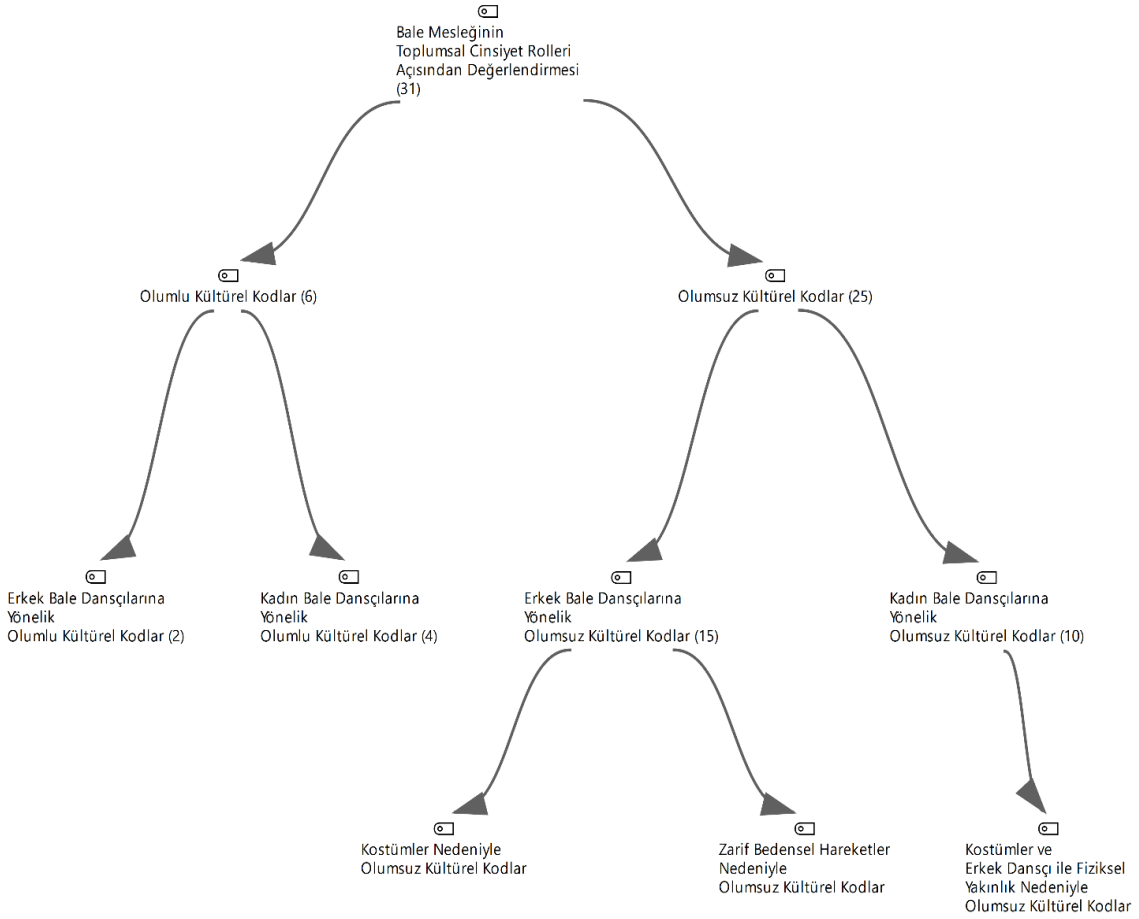

Tablo 1.5'te sunulan veriler, Cumhuriyet Dönemi'nin bazı sanat dallarında yeterli veri olmadığını göstermektedir. Eldeki bulgulardan hareketle, diğer alanlardaki durumun burada da geçerli olduğu fark edilmektedir. Kadın sanatçılar, genelde, daha üst gelir ve saygınlık düzeyine sahip aile ortamlarında yetişmiştir.

Sinema tiyatronun, heykel ise resim sanatının paralelinde ilerlemiştir. Bale hem sanat dalı hem de dans türü olarak ele alınması mümkün olan bir nitelik taşımaktadır.

[61] Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı".
[62] Gedikli ve Ulusoy, "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ekseninden Bale Mesleğine Bakış".

Balenin bedensel bir uğraş olması özellikle kadınların burada ilerlemesinin önünde bir engel olagelmiştir. Bu nedenle, bale, Atatürk Dönemi'nde ilerlemenin en sınırlı kaldığı alanlardan biri olmuştur. Özetle, ele alınan bu üç sanat dalında da çeşitli gelişmeler yaşandığı gözlemlenmektedir.

Tablo 1.5. Cumhuriyet Dönemi'nin Önemli Kadın Sinema/Heykel/Bale Sanatçıları[63]

Sanatçı	Geldiği Zümre
Mukbile Reşat Hanım(?)	Heykeltıraştır. Devlet makamlarında üst düzey mevkilerde yer almış bireylerin mensup olduğu bir ailenin üyesidir. Ailesinden valilik, mebusluk, bakanlık yapan kişiler yetişmiştir. Ayrıca, kız çocuklarının eğitimine önem veren bir çevreden gelmektedir.
Rezan Ramiz Hanım(?)	Heykeltıraştır. Babası ressamdır ve resim eğitimi vermiştir. Rezan Ramiz Hanım, çocuk yaştayken dadısının resmini çizmiştir.
Bedia Muvahhit (1897-1994)[64]	Bedia Muvahhit hem tiyatro hem de sinema oyuncusudur.
Münire Eyüp (1902-1943)[65]	Münire Eyüp de Bedia Muvahhit gibi tiyatro ve sinema sanatçısıdır.

1.1.1.5 Genel Değerlendirme

Atatürk Dönemi, kadının kültür ve sanat alanındaki görünürlüğünün Tanzimat'tan itibaren artmakta olduğu süreci, devrimci bir şekilde, o döneme kadarki doruk noktasına ulaştırmıştır. Bu anlamda, Atatürk'ün öncülüğünde ilerleyen sürecin kadının konumu

[63] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Saldıran, "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)"; Özyiğit, "Türk Heykel Sanatının Az Bilinen Bir Yüzü: Rezan Ramiz Hanım".
[64] Tablo 1.4'te ailesi hakkında detaylı bilgi verildiğinden bu veriler burada tekrarlanmayacaktır.
[65] Bu sanatçının geldiği çevre de Tablo 1.4'te sunulmuştur.

hususundaki kırılmayı yarattığını savunmak mümkündür. Atatürk, temeli Osmanlı'nın son dönemlerindeki özgürlük mücadelesine dayanan kadın hakları mücadelesini devlet destekli hâle getirmiştir. Cumhuriyet ile Meşrutiyet arasındaki en belirgin fark burada ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde, kadın hakları mücadelesi devlet ve padişah desteğinden büyük oranda mahrum iken, Cumhuriyet sürecinde devlet ve bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk, kadının konumunu güçlendirmek için çabalamıştır[66]. Dolayısıyla hem pratik anlamda hem de resmî duruş itibarıyla köklü bir değişim yaşanmıştır.

Cumhuriyet, sanatın özellikle kadınlar açısından birden bire tabana yayılmasını elbette sağlamamıştır. Daha ziyade, bu türden bir sürecin başarıya ulaşması için gerekli ortamı yaratmaya çalışmıştır. Böyle bir toplumsal dönüşüm anlık değil, süreç içerisinde mümkün olabilir. Nitekim Tanzimat Dönemi'nde temelleri atılan bu dönüşüm, Cumhuriyet'le hızlanmıştır. Cumhuriyet de bu anlamda, kadınların daha ileri seviyede bir sanatsal katılım sürecine dâhil olması açısından bir aşamadır. Dolayısıyla, Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet arasında sanatsal olarak tam bir kopuş gözlemlenmemektedir. Ayrıca, Osmanlı Dönemi'nde doğmuş ve yetişmiş olup cumhuriyetin ilanının ardından da üretimine devam etmiş sanatçılar vardır. Bunlar, yeni sanatçıların yetişmesine de katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, sanatta zihniyet olarak köklü değişim arzulandığı da açıktır. Batılı bir ulusal kimlik inşa etmek isteyen devlet, halkı buna alıştırmak için sanatı bir anahtar olarak görmesinin yanı sıra egemen düşünceyi topluma yaymak, Atatürk ilkelerini ve inkılaplarını cumhura aktarmak gibi amaçlar için de sanatı bir vasıta kabul etmiştir[67]. Sanatçıları desteklemek için hukuki düzenlemeler de yapılmıştır[68].

Osmanlı'nın son zamanlarında ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde sanat ortamında yer alan kadınların genel anlamda, seçkin çevreden geldiği dikkat çekmektedir. Halil İnalcık'ın ifadeleriyle, "Padişah sarayı etrafında yüksek imparatorluk kültürünü temsil eden bir seçkinler sınıfı ortaya çıkmıştır. Hayata ve topluma bakış, yaşam tarzı, giyim kuşam ve âdetler itibarıyla bu sınıf bir seçkin zümre kültürü olarak temsil edilmiştir"[69]. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilir. Her şeyden önce, elit zümre, sanata

[66] Atatürk bu hususta manevi kızı Afet İnan'ın da sorumluluk almasını istemiştir. Afet İnan, kadın hakları konusunda yazılar yazıp konferanslar vermiştir. İnan'ın bu konudaki çalışmalarına ilişkin bkz. İsmail Uzun, "Kadın Haklarının Kazanılmasında Bir Cumhuriyet Kadını: Afet İnan(1908-1985)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, sy 1 (2017): 73-85.
[67] Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*.
[68] Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı"; Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*.
[69] İnalcık, *Kısa Osmanlı Tarihi*.

daha fazla değer verme imkânına sahiptir. Toplumun genelinin geçim sıkıntısı gibi gündelik kaygılar içinde olduğu bir dönemde, yoksunluk hâlindeki insanların sanata yönelmesi beklenemez. Ancak maddi olanakları güçlü olan aileler, hayat koşulları bağlamında olumsuz bir hâlde olmadığı için kültürel ihtiyaçlarına yönelebilmektedir. Bu da onların sanatsal etkinliklerle iç içe olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, söz konusu çevreler, yine finansal güçleri sayesinde toplumun büyük bir kesiminden daha iyi eğitim alabilmekte ve çocuklarını da daha olumlu koşullarda eğitebilmektedir. Öyle ki okuma-yazma oranının erkekler arasında dahi çok düşük olduğu Osmanlı'da bazı aileler, kız çocuklarını yurt dışında okutma şansına sahip olmuştur. Dolayısıyla, kadın sanatçıların genelde bu çevrelerde yetişmesi tesadüf değildir. Yine bu ögelere paralel olarak seçkin kesimin eğitim, kültür ve sanat gibi hususlarda daha bilinçli olduğunu varsaymak da gayet tutarlıdır. Bu konularda bilinçli olan ebeveynler, çocuklarını cinsiyetinden bağımsız olarak akademik/sanatsal eğitime tabi tutma ihtiyacı hissetmiş görünmektedir. Keza, üst tabakayı oluşturan formasyonun toplumsal cinsiyet algılarının olumsuz etkilerine daha uzak olduğu da basitçe ifade edilebilir. Türk toplumu gerek Osmanlı Dönemi'nde gerekse günümüzde eril yapısıyla dikkat çekmektedir. Böyle bir toplumsal yapıda kadınlar küçük yaştan itibaren dezavantajlı konumdadır. Ancak saygın konumlarda yer alan ailelerin kız çocukları bu olumsuz koşuldan daha az etkilenebilmektedir. Bu durum da söz konusu kız çocuklarının eğitim-öğretim görmesini ve sanatta ilerleme şansına ulaşmasını daha mümkün kılmaktadır. Tüm bu unsurlar, odaklanılan dönemde kadın sanatçıların çoğunun neden belirli bir çevreden geldiğini açıklamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu süreçte yetişmiş kadın sanatçıların şahsi çabaları, yetenekleri, çalışkanlıkları eriştikleri konumda rol alan diğer ögelerdir. Bu noktada, işbu sanatçıların sadece sahip oldukları finansal kaynaklar ve aile yapıları sebebiyle değil, bireysel kabiliyetleri ve gayretleri sayesinde de sanatkâr olabildiklerini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Ek olarak maddi ve manevi anlamda çok büyük sorun yaşamış, buna rağmen sanattan kopmamış, kişisel yeteneklerini azimleriyle birleştirerek tarihe geçmiş çok sayıda kadın sanatçı da mevcuttur. Dolayısıyla, dâhil olunan ailenin statüsü ve maddi durumu ile sanatta ilerleme fırsatı arasında bir korelasyon görülmekle birlikte, iki durum arasında katı bir nedensellik olmadığı saptanabilir.

Tanzimat Dönemi'nin başlangıcı(1839) ile cumhuriyetin ilanı(1923) arasındaki süreç hem Türk toplumu hem de dünya geneli açısından kaotik bir zaman dilimidir. Bu süreçte Osmanlı Devleti; Kırım Savaşı, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları gibi

bölgesel nitelikli sorunlarla karşılaşmış, aynı zamanda, 1789 tarihli Fransız Devrimi'nin de sonucu olan iç karışıklıklarla yüzleşmiştir. I. Dünya Savaşı'nda yenik düşülmesinin ardından ülkenin önemli bir bölümü askerî işgale maruz kalmıştır. Bunun ardından Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır. Bu çalkantılı süreç; ekonomik, siyasi, toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Ülkenin insan gücünde savaş nedeniyle ciddi bir kayıp yaşanmıştır. İktisadi problemler had safhaya ulaşmıştır. Ele alınan bu dönemin tarihin en büyük savaşlarından birine(I. Dünya Savaşı) ve bunun hemen ardından Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesine sahne olduğu ve büyük toplumsal dönüşümleri içerdiği hesaba katıldığında, sanatsal üretimin devamlılığına ve ilerletilmesine büyük önem veren bir lider olan Atatürk'ün cumhuriyet vizyonu daha anlaşılır olmaktadır. Bölüm boyunca irdelenen sanatsal gelişmelerin tarihleri dikkatle incelendiğinde, birçok çalışmanın Millî Mücadele devam ederken gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. Bu yenilikler, kurulmakta olan devletin geleceğinin belirsiz olduğu ve askerî çatışmaların sürdüğü bir dönemde icra edilmiştir. Bu durum, yine, Cumhuriyet'in sanatsal vizyona sahip olduğunu ve anlık değil, uzun vadeli politikalar belirlediğini ortaya koymaktadır.

1.1.2 Toplumsal ve Siyasi Haklar

Cumhuriyetin toplumsal alanda kadınlar üzerinde yarattığı dönüşümü Osmanlı Dönemi'nden itibaren ele almak mümkündür[70]. Bu hususta, hak ve özgürlük temelli birçok süreçte de görüldüğü gibi Tanzimat Dönemi'nde görülen dönüşüm, meseleyi, bu tarihleri müteakiben irdelemeyi gerekli kılmaktadır.

Tanzimat Dönemi -önceki başlıklarda değinildiği üzere- Osmanlı'nın anayasal gelişimi açısından en önemli kilometre taşlarından biridir. Anayasal ilerlemeler, doğası itibarıyla, kamu otoritesinin özelde ise padişahın şahsında devletin gücünü sınırlayan ve halkı, devlete karşı korumaya alan özelliktedir. Dolayısıyla, bu gibi süreçler, hak ve özgürlük taleplerinin yükselmesine uygun bir ortam sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, Tanzimat Dönemi'nde kadınların da hak ve hürriyet mücadelesine katılma ve bundan pay alma eğiliminde olduğu görülmektedir.

[70] BMM'nin açılması, 1921 ve 1924 Anayasalarının kurulması, cumhuriyetin ilanı gibi büyük gelişmeler de toplumsal ve siyasi açıdan son derece önemli sonuçlar doğurmuş olsa da bu çalışmanın esas konusu olan kadın hakları meselesine daha net yoğunlaşabilmek için söz konusu olaylar hakkında, bu bölümün en başında sunulan genel bilgilendirme ve kaynak önerileri dışında ek açıklama yapılmayacaktır. Cumhuriyetin ilanı başta olmak üzere burada bahsedilen gelişmeler, kadın hakları bakımından kaydedilen ilerlemelerin esas sağlayıcısı olma niteliği taşımaktadır. Çünkü Atatürk devrimleri temel olarak cumhuriyet yönetimi ve parlamento çalışmaları ile hukuki nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda, kadın hakları hususundaki alt inkılapların temelinde demokratik rejime geçmeye yönelik bu büyük hamlelerin olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır.

Ayrıca, söz konusu periyot, Osmanlı'nın çok sayıda savaşa katılmasına sahne olmuştur. Bu durum da erkeklerin savaşlarda cephede yer alması nedeniyle kadının toplumsal hayata katılmasının önünü açmıştır ve 1908'den itibaren kadınlar daha aktif hâle gelmiştir[71]. Bu dönemde, kadınlar eğitimden çalışma hayatına kadar görünürlüğünü artırmış olsa da bu durum toplumun tüm katmanlarına yansımamış ve taşradaki kadınlar bu ilerlemelerden faydalanamamıştır[72].

Türk toplumunun yapısı, özellikle Osmanlı Dönemi'ndeki hâliyle, oldukça ataerkil bir zihniyettedir. Bunda, İslam dininin toplumsal hayattaki yeri de etkilidir. Bu durum, Osmanlı Dönemi'nde Türk kadınının ideal Müslümanlık tanımı üzerinden toplumsal ortamdan soyutlanmasının bir nedeni olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, aile kurumuna önem verilmesi ve kadının annelik üzerinden çeşitli kalıplara sokulabilmesi bir diğer baskı unsuru olmuştur. Kadının dış ortamdan ziyade kendi evinin içi ile meşgul olması daha olumlu karşılanırken bu bakış açısının ürünleri olarak kadınlar eğitim olanaklarından, çalışma hayatından ve sosyal ortamlardan uzak kalmıştır. Kadınlar, kendileri için belirlenmiş kalıplar dâhilinde kalmaya zorlanmıştır[73]. Bu koşullar altında, toplumsal cinsiyet algıları üzerinden yaratılan *ideal kadın* imgesinin dışına çıkanların dışlanmaya maruz kaldığını öngörmek zor değildir.

Tablo 1.6 cumhuriyetin ilanının ardından toplumsal alanda yaşanan çeşitli gelişmeleri içermektedir. Söz konusu gelişmelerin bazılarının kadın hakları ile doğrudan ilişkili olmadığı açıktır. Örnek vermek gerekirse, TTK, temel olarak eğitimde birliği sağlamaya yönelik bir hukuki düzenlemedir. Bununla birlikte, bu kanun, II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirilerinden biri olan kız çocuklarının eğitim hayatına katılması konusunu daha da ilerleterek eğitimdeki cinsiyet temelli eşitsizliğin azalmasına katkıda bulunmuştur[74]. TTK, kız çocuklarının okula erişim konusunda erkeklere göre daha dezavantajlı olan konumunu iyileştirmiştir. Bu durumun uzun vadede kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü artırmasında etkili olduğu düşünülebilir.

---

[71] Gülüzar Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2020).

[72] Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması".

[73] Yonca Kurt, "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Bir Analiz" (Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, 2010).

[74] Müşfika Nazan Arslanel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılımı", *Enderun* 5, sy 2 (2021): 196-208. Tanzimat Dönemi'nde kız çocuklarının eğitimi için okullar açıldığına dair veriler de mevcuttur. Üstelik, bu dönemde kız çocuklarının eğitime teşvik edilmesi için Takvim-i Vekayi isimli gazeteye ilan verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Uzun, "Afet İnan'ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları", *Tarih ve Günce* 2, sy 4 (2019): 103-26; Ahmet Vurgun, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 13, sy 37 (2024): 185-208; Ahmet Vurgun ve Vahdettin Engin, "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da İlkokullara Bakış", *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi* 5, sy 2 (2019): 250-65.

Tablo 1.6. Atatürk Dönemi'nde Toplumsal Alandaki Gelişmeler[75]

Tarih	Gelişme
3 Mart 1924	TTK'nin çıkarılması
3 Mart 1924	Hilafetin kaldırılması
25 Kasım 1925	Şapka Kanunu'nun ihdas edilmesi
17 Şubat 1926	TMK'nin kabul edilmesi
1930	Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesi
1933	Kadınların muhtar seçme ve seçilme hakkı kazanması
1934	Kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkına kavuşması

Hilafetin ilga edilmesi, keza, kadın haklarıyla direkt ilintili görünmemektedir. Ancak, halifelik makamının sonlandırılması, devletin laiklik yönünde evrilmesi açısından son derece dikkat çekici bir gelişmedir. İlber Ortaylı'ya göre bu olay, Türk tarihindeki en önemli dönüşümdür[76]. İslam dini, kadınlara toplum içinde ve aile hayatında misyon yükleyen ve *ideal kadın* tasviri yapan kurallar içermektedir. Örnek vermek gerekirse, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an, Maide Suresi'nin 5. ayetinde, kadınların *iffetli* olması gerektiğini, Nisa Suresi'nin 34. ayetinde iyi kadınların itaatkâr olduğunu ve evliliğin sorumluluğuna isyan eden kadınlara öğüt verilmesini buyurmaktadır[77].

[75] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Selami Kılıç, "Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Atatürk Yolu* 4, sy 16 (1995): 529-47; Doğan Koçak, "17 Şubat 1926'da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu'na Göre Türk Kadınının Hak Ve Özgürlükleri", *Atatürk Dergisi* 8, sy 1 (2019): 79-98; Doğukan Temizel, *Cumhuriyet Eğitiminin Yapıtaşı Tevhid-i Tedrisat Kanunu,* t.y., 136-53; Seviay Özer, "Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29, sy 85 (2013): 131-68.
[76] Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*.
[77] Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, ed., *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011).

Şekil 1.4. Gazi Orman Çiftliği'nin Üçüncü Kuruluş Yıl Dönümünden (5 Mayıs 1928, Ankara)[78]

Dolayısıyla, yüzyıllar boyunca İslam dinini benimseyerek yaşamış, sosyal normları, değer yargıları buna göre şekillenmiş ve teokratik nitelikli bir rejim ile yönetilmiş Türk toplumunda laikliği güçlendiren adımlar atılmasının kadınların konumu açısından ilerici sonuçlar doğurması anlaşılırdır. Sonuç olarak halifelik sisteminin kaldırılması, sadece siyasi bir mevzu değildir, kadın hakları açısından da önemli bir aşamadır.

Şapka Kanunu ve buradan yola çıkarak genel anlamda kılık kıyafet konusundaki dönüşüm, kadınların toplumsal alandaki imajını da dönüştürmüştür. Şekil 1.4'te, cumhuriyetin ilanından yaklaşık beş sene sonra çekilmiş bir fotoğraf yer almaktadır.

Fotoğrafa yansıyan kadınların ve erkeklerin Batılı bir giyim tarzı benimsediği görülmektedir. Bu da toplumsal dönüşümün Batılılaşma yönünde olduğuna ve buna devlet erkânının öncülük ettiğine dair bir göstergedir[79]. Görüldüğü üzere Batılılaşma çalışmalarından kadınlar dışlanmamıştır. Bu durumun gayet ataerkil ve asırlar boyunca

[78] Ali Bilgin Varlık, "Atatürk Albümü", 2023, https://usam.arel.edu.tr/wp-content/uploads/2023/10/00-Ataturk-Albumu-1881-1938-s3.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[79] Fotoğrafta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başbakan Mustafa İsmet İnönü de yer almaktadır. Buradan, devlet yöneticilerinin de Batı tarzı bir giyim anlayışını benimsediği görülmektedir.

teokratik yönü güçlü bir rejim tarafından yönetilmiş bir toplumda gözlemlendiği dikkate alınırsa, kadın imajının hızlı bir şekilde dönüştüğü fark edilecektir.

Şekil 1.5. Bir Cumhuriyet Bayramı Kutlamasından (1933, Uşak)[80]

Şekil 1.5 ise Cumhuriyet'in 10. yıl dönümünde -1933 yılında- çekilmiş bir fotoğrafı göstermektedir. Söz konusu fotoğraf, Uşak'ta çekilmiştir. Şekil 1.4'teki fotoğraftan farklı olarak bu görsel, Cumhuriyet'in daha geç bir dönemine aittir[81]. Buna rağmen, Ankara'da çekilmiş fotoğraf ile Uşak'taki arasında göze çarpan farklılıklar mevcuttur. Ankara'da devlet erkânı ile fotoğrafa yansıyan kadınların Avrupai bir giyiniş tercih ederken Uşak'taki kadınların daha geleneksel bir giyim tarzını benimsemiş olduğu görülmektedir. Ankara'daki kadınların saçlarını örtmedikleri ve şapka taktıkları, Uşak'takilerin ise başörtülü oldukları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, başkentteki kadın profili Uşak'takine göre değişiklik arz etmektedir. Erkeklerde ise durum farklıdır. Fotoğraflara yansıdığı kadarıyla, her iki görselde de erkeklerin takım elbise giydiği ve kravat taktığı, hatta Uşak'taki bazı erkeklerin fötr şapka da kullandığı görülmektedir.

[80] Gülse Birsel, "Uşaklı bir ailenin hikâyesi... Benim ailemin...", 2015, https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/gulse-birsel/usakli-bir-ailenin-hik-yesi-benim-ailemin-30143458 [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Uşak Üniversitesi Resmî Web Sitesi, "'Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık' Fotoğrafı", 2024, https://sks.usak.edu.tr/duyuru/14759?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[81] Şekil 1.4'teki görsel 1928 yılına, işbu görsel ise 1933 senesine ilişkindir.

Dolayısıyla, giyim tercihleri açısından devlet yöneticisi konumundaki erkeklerle kırsal alandakiler arasında benzerlik gözlemlemek mümkündür. Tüm bu unsurlar ışığında, taşradaki kadınlar ile şehirdekiler arasında sosyal anlamda belirgin bir fark olduğu iddia edilebilir. Bu durum, Cumhuriyet'in Batılılaşma pratiklerinin metropolden uzaktaki kadınlara daha geç ve sınırlı eriştiğini veya erişemediğini düşündürmektedir. Üstelik, Uşak'taki fotoğraf, Ankara'dakinden beş sene sonra çekilmiştir. Dolayısıyla, kadınlar özelinde sosyal dönüşüm ülkenin her noktasında aynı anda ve aynı şekilde yaşanmamıştır[82]. Bu durumu destekleyen bir diğer örnek ise Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan kadın güzellik yarışmalarıdır[83]. Bu yarışmalara katılan kadınlar çoğunlukla şehirden gelen ve orta yahut üst sınıflara dâhil ailelerdendir[84].

Tablo 1.7. TMK'nin Kadınlar Açısından Getirileri[85]

1.	Evlilik için alt sınır olarak 18 yaş belirlenmiştir.
2.	Kadın-erkek eşitliği sağlanarak kadınların her mesleğe erişebilmesin önü açılmıştır.
3.	Çok eşlilik yasaklanmıştır.
4.	Boşanma konusunda erkeğin avantajlı durumu ortadan kaldırılarak kadınların boşanma gerekçeleri çeşitlendirilmiştir.
5.	Tüm nikâh işlemleri için resmî süreçler zorunlu kılınmıştır. Dinî nikâh ise resmî nikâhın yapılmış olması şartına bağlanmıştır.
6.	Kadınlara da çocukların velayetini alma hakkı tanınmıştır.
7.	Miras paylaşımında, kadınlara erkek kardeşleri ile eşit hak sağlanmıştır.

[82] Bu durumun tek sebebi gelişmişlik farkı olmayabilir. Örneğin, kırsaldaki kadınlar Batılı bir giyim tarzını kendi iradeleriyle benimsememiş de olabilir. Öte yandan, dinî kaygılar ve toplumsal cinsiyet normları gibi faktörler de bu durumun ortaya çıkması için muhtemel sebeplerdir.

[83] Ayrıca, erkekler ve çocuklar özelinde de güzellik yarışmaları yapılmıştır ve bunların amacı toplumun sağlığına, beslenmesine özen göstermesini sağlamaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Selma Göktürk Çetinkaya, "Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2021), https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/899/Atat%C3%BCrk_D%C3%B6nemi_G%C3%BCzellik_Yar%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[84] Mehmet Gündüz, "Atatürk Döneminde Toplumu Dönüştürmenin Aracı Olarak Cumhuriyet Gazetesinin Düzenlediği Güzellik Yarışmaları", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, sy 41 (2022): 58-79, https://doi.org/10.17829/turcom.1050441.

[85] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Koçak, "17 Şubat 1926'da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu'na Göre Türk Kadınının Hak Ve Özgürlükleri".

1926 yılında TMK'nin kabul edilmesi, Türk kadınının toplumsal hayattaki varlığını daha olumlu noktalara taşıyan bir diğer gelişmedir. Tablo 1.7'deki bilgiler ışığında, söz konusu kanunun yürürlüğe girmesinin kadın-erkek eşitliğinin toplumun geneline yansımasına katkıda bulunduğu görülmektedir.

TMK'nin İsviçre'ye ait medeni kanunun esas alınarak kabul edilmesi sosyal alanda da Batı'daki gelişmelerin izlendiğini ve örnek alındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, TMK, evlilik ilişkileri, aile hayatı, miras bölüşümü gibi ataerkil sosyal yapının etkisinde olan ve İslam dininin de sahasına giren hususlarda köklü değişimler getirmesi açısından da öne çıkmaktadır. Kısacası, 1926'da kabul edilen TMK'nin toplumsal alanda en büyük değişimlerden birini yaratan hukuki düzenlemelerden olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşması, cumhuriyetin onlar açısından en değerli getirileri arasındadır. Demokratik bir yönetim sisteminin en önemli bileşenlerinden biri, halkın siyasi seçim süreçlerine katılarak devlet yönetimine dâhil olmasıdır. Demokratik sistemlerde halk, seçtiği temsilciler vasıtasıyla devleti yönetme hakkını kullanmaktadır. Dolayısıyla, seçme hakkı tanınmayan bireyler için yönetime katılma imkânı büyük oranda ortadan kalkmaktadır. Seçilme hakkına sahip olmayanlar ise halkı demokratik ve resmî olarak temsil etme olanağından yoksun kalmaktadır. Meseleye, Türk toplumu özelinde bakıldığında, Osmanlı'nın son dönemlerinde erkeklerin seçme ve seçilme hakkına sınırlı olarak sahip olduğu, kadınların ise bu haktan tamamen mahrum bırakıldığı görülmektedir. Söz konusu süreçte, dünyanın geri kalanında da benzer bir durumun olduğu açıktır.

Atatürk, sosyal ilerlemenin kadınlarla erkeklerin müştereken çabalaması sonucunda gerçekleşeceğine inanan ve Millî Mücadele sürecine kadınların da katıldığının farkında olan bir liderdir[86]. Ülkenin kurtuluşunda ve kuruluşunda büyük pay sahibi olan kadınların devlet yönetiminde söz sahibi olması için Atatürk'ün bizzat çabalaması bu noktada gayet anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte, Millî Mücadele'nin önemli kadın figürlerinden Halide Edip Adıvar da kadınların seçme ve seçilme haklarını erkekler kadar iyi değerlendireceğini, ülkelerine karşı görevlerini yerine getirdiklerini ve yönetimde rol almak için de hak sahibi olduklarını ifade etmiştir[87].

[86] Gülden Ertuğrul, "Atatürk ve Kadın Hakları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 8 (1991): 55-66.
[87] Zeliha Güneş, "Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip'le Yapılan Bir Söyleşi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 5, sy 2 (2024): 157-62, https://doi.org/10.9761/jasss_110.

Şekil 1.6. Türk Kadınının İlk Kez Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinden[88]

Tablo 1.6'da da sunulduğu üzere 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma, 1933'te muhtarlık seçimlerinde seçme ve seçilme, 1934'te ise milletvekilliği intihaplarında seçme ve seçilme hakları tanınmıştır.

Tablo 1.8'de çeşitli devletlerde kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuştukları tarihler sıralanmaktadır. Tabloda, temel olarak hem seçilme hem seçme hakkının tanındığı yıllar sunulmuştur. Bununla birlikte, bazı devletlerde seçme ve seçilme hakkının farklı zamanlarda yahut çeşitli özel şartlara ve kısıtlamalara bağlı olarak verildiği olmuştur[89]. Bu noktada anlatımı karmaşık hâle getirmemek için bu gibi farklılıklar içeren uygulamalarda bulunmuş devletler tabloya alınmamıştır[90].

[88] Günce Akpamuk, "Cumhuriyet'in 100. yılı: Türkiye'de kadın hareketi nasıl evrildi?", BBC, 2023, https://www.bbc.com/turkce/articles/c88m247e8ero [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[89] IPU, "A World Chronology of the Recognition of Women's Rights to Vote and to Stand for Election", http://archive.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[90] Daha detaylı liste için bkz. IPU, "A World Chronology of the Recognition of Women's Rights to Vote and to Stand for Election".

Tablo 1.8. Ülkeler Bazında Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanma Tarihleri[91]

Tarih	Devlet
1906	Finlandiya
1915	Danimarka
1918	Almanya, Avusturya, Polonya
1919	Ukrayna, Beyaz Rusya
1921	Azerbaycan, Ermenistan
1924	Kazakistan, Tacikistan
1931	İspanya, Sri Lanka
1932	Brezilya, Uruguay
1944	Fransa
1945	Hırvatistan, İtalya
1949	Çin
1963	Afganistan, İran
1971	İsviçre
1980	Irak
2005	Kuveyt

[91] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. IPU, "A World Chronology of the Recognition of Women's Rights to Vote and to Stand for Election"; Semra Gökçimen vd., ed., *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)* (TBMM Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı, 2009).

Tablo 1.8'de sunulan veriler incelendiğinde, kadınlara seçme ve seçilme hakkını, özel koşullar ve sıkı kısıtlamalar olmadan 1906 yılında tanıyan Finlandiya'nın bu alanda öncü olduğu görülmektedir. Bir diğer Avrupa devleti olan Danimarka 1915'te; Almanya, Avusturya ve Polonya ise 1918'de bu hakkı yasallaştırmıştır. 1919 yılına gelindiğinde ise Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın, 1921'de Azerbaycan'la Ermenistan'ın, 1924 yılında Kazakistan ve Tacikistan'ın, 1931'de bir Avrupa devleti olan İspanya ile Asya kıtasından Sri Lanka'nın, 1932'de ise Güney Amerika kıtasından Brezilya'nın ve Arjantin'in söz konusu hakları yürürlüğe koyduğu saptanmaktadır. Buraya kadar sunulan ülkeler, kadınlara seçme ve seçilme haklarını genel seçimler veya belediye seçimleri açısından bakıldığında Türkiye'den önce tanımıştır[92]. Bunlar arasında Avrupa'dan çeşitli devletler(Finlandiya, Danimarka, Almanya vs.) olduğu gibi farklı kıtalardan(Asya, Amerika) bazı devletler de vardır. Bu noktada, Türkiye'nin yeni parlamentosunu 1920'de açtığını ancak bu dönemlerde Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiğini, hatta Lozan Barış Antlaşması'nın 1923'te imzalandığını hesaba katmak gerekmektedir. Dahası, ülkenin çeşitli bölgelerinde başlayan bazı iç isyanlar ve Musul meselesi gibi dış politik sorunlar ile kimi milletvekillerinin kadın hakları konusunda gelişen vizyondan yoksun olması gibi faktörler Türkiye'nin kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanımasını geciktiren etkenler olarak sıralanabilir. Öte yandan birçok devlet, söz konusu hakkı Türkiye'den daha sonra tanımıştır. 1944 yılında Fransa, 1945'te Hırvatistan ve İtalya, 1949'da Çin, 1963'te Afganistan ve İran, 1971'de İsviçre, 1980'de Irak ve 2005'te ise Kuveyt kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren devletler olarak kayda geçmiştir. Bu veriler göstermektedir ki İran gibi demokratik standartlar açısından öncü olmayan bir devlet, bu hakkı, demokrasi açısından daha ileri konumda olan İsviçre'den daha önce tanımıştır. Dolayısıyla, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği tarihler ilgili devletlerin demokratik durumları hakkında fikir vermekle birlikte tek belirleyici değildir. Tüm unsurlar dikkate alındığında, Türkiye'nin kadınlara seçme ve seçilme hakkı sunan ülkeler arasında öncü konumda olduğunu iddia etmek güçtür. Bununla birlikte, Fransa ve İsviçre gibi Avrupa devletlerinden yıllar önce bu hakkın kabul edilmiş olması dikkate değerdir.

[92] Burada sadece seçme veya seçilme değil hem seçme hem seçilme hakkının belediye veya milletvekilliği seçimlerinde tanındığı tarihler esas alınmaktadır. Bu tarih, Türkiye için 5 Aralık 1934'tür.

Şekil 1.7. Türkiye'nin Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan Devletler Arasındaki Konumunu Gösteren Model[93]

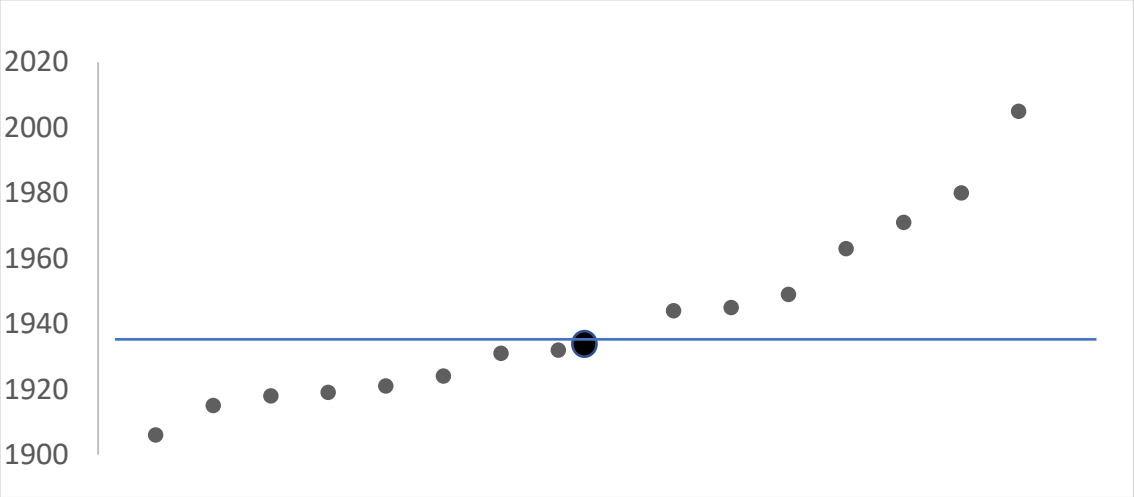

Şekil 1.7 ile sunulan model, Tablo 1.8'deki verilerden yola çıkılarak Türkiye'nin, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı tarihler açısından, incelenen devletlerle karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Modelde yer alan her nokta, bir veya birden fazla devleti temsil etmektedir. Dikey eksende ise tarihler, aşağıdan yukarıya doğru artan düzende sıralanmıştır. Bu nedenle, modeldeki bir nokta X eksenine ne kadar uzaktaysa o noktanın temsil ettiği devlet/devletler, kadınlara seçme ve seçilme hakkını o kadar geç tanımış demektir. Örnek vermek gerekirse, modelde X eksenine en yakın konumda yer alan nokta, işbu hakkı 1906 yılında tanıyan Finlandiya'yı, en uzakta bulunan nokta ise söz konusu hakkı 2005'te yasallaştıran Kuveyt'i temsil etmektedir. Kıyaslamanın öznesi Türkiye olduğu için modelde Türkiye'yi temsil eden nokta diğerlerinden daha büyük gösterilmiştir. Türkiye'yi sembolize eden noktanın altında kalanlar, seçme ve seçilme hakkını Türkiye'den önce tanıyanları, üstünde kalanlar ise bu hakkı Türkiye'den daha sonra tanıyan devletleri ifade etmektedir. Bu ayrımın daha net fark edilebilmesi için Türkiye'yi gösteren noktadan geçen ve X eksenine paralel olan bir çizgi çekilmiştir.

Şekil 1.7'de görüldüğü üzere çizginin altında sekiz, üstünde ise yedi nokta vardır. Bu durum, Türkiye'nin, kıyaslandığı 15 devlet grubu arasında kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıma skalasında orta sıralarda yer aldığını göstermektedir[94]. Öte yandan, her

[93] Yazar tarafından oluşturulmuştur.
[94] Şekil 1.7'de yer alan 16 nokta aslında 25 devleti temsil etmektedir. Bunlardan 24 tanesi Tablo 1.8'de sunulanlar iken diğeri de grafiğe eklenen Türkiye'dir. Bazı devletler işbu hakkı kadınlara aynı yıl içinde tanıdığı için grafikte aynı nokta ile temsil edilmektedir. Bu durumda, Şekil 1.7, Tablo 1.8'den yararlanılarak incelendiğinde Türkiye'nin 25 devlet arasında 16. sırada söz konusu hakkı tanıdığını göstermektedir.

devletin kendisine özgü iç ve dış dinamiklerinin olduğunu, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı süreci geçirdiğini, söz konusu dönemde iç ve dış pek çok sorunla yüzleştiğini hesaba katarak modelde bulunduğu konumun olumlu sayılabilecek bir bölgede olduğunu savunmak mümkündür. Bununla birlikte, veri setinin Türkiye ile beraber 25 devletle sınırlı olduğunu ve modelin bu hususta mutlak ve mükemmel bir çıkarımda bulunmak için yeterince elverişli olmadığını da kabul etmek gerekmektedir.

1.1.3 Genel Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, son derece ciddi savaşlara, ekonomik kayıplara, ağır koşullar içeren devletlerarası antlaşmaların imzalanmasına, ülkedeki azınlık unsurların çok geniş haklar kazanarak kamu otoritesini zayıflatacak kadar güçlenmesine ve bunun gibi pek çok olumsuz duruma sahne olmuştur. Böylesine büyük gelişmelerin yaşandığı bir zaman diliminin toplumsal ve politik dönüşümleri beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, devletin son dönemleri sosyal ve siyasi açıdan da oldukça çalkantılı bir seyir izlemiştir.

Böyle bir ortamda, devletin çöküşünü engelleme çabalarının da bir sonucu olarak 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun kamuoyuna ilan edilmesiyle başlayan Tanzimat Dönemi, 1876 yılına kadar devam etmiştir. Tanzimat, kadın hakları konusunda bir farkındalık ve başlangıç aşaması olarak değerlendirilebilir. 1876'da başlayan I. Meşrutiyet Dönemi, anayasal düzene geçişin de ifadesidir. Bu devirde parlamento da kurulmuştur. Ancak, 1876 Anayasası'nın ihdas edilmesi ve parlamento oluşturulması, elbette, demokratik bir düzene geçildiği anlamına gelmemektedir. Bu dönemde, monarşi, varlığını anayasal olarak sürdürmüştür. I. Meşrutiyet Dönemi, 93 Harbi'nin başlaması üzerine dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından 1878'de sona erdirilmiştir. İstibdat Dönemi bu şekilde başlamıştır ve artan toplumsal ve siyasi baskı sonucunda, 1908'de, II. Meşrutiyet ilan edilene kadar devam etmiştir. Bu süreçler, Türk toplumu için *Batılılaşma, modernleşme, özgürleşme* gibi kavramlarla ilişkilendirilebilir.

Görüldüğü üzere ele alınan dönemde, bir yandan devleti çöküşten geri döndürme çabaları öte yandan haklar ve özgürlükler hususunda mücadele etme pratikleri öne çıkmıştır. Bu şartlar altında başlayan II. Meşrutiyet Dönemi, hak ve özgürlük talepleri açısından elverişli bir ortam yaratmış ve bu durum, kadın hakları açısından da ilerleme olanağı sağlamıştır. Ancak bu dönemde, padişahın yetkileri önceki aşamalara göre daha

sınırlı ve parlamentonun salahiyetleri görece daha geniş olsa da ülkenin hâlen bir anayasal monarşi rejiminde olduğu unutulmamalıdır. 1913 yılında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı bütünüyle ele geçirmiştir[95]. 1914'te, I. Dünya Savaşı başlamış ve bunun sonucunda, Osmanlı Devleti yıkılmıştır.

1839-1918 döneminde kadın hakları konusunda belli başlı ilerlemeler yaşanmıştır. Söz konusu aşamaların sistematik bir şekilde olmaktan ziyade hem konjonktür etkisiyle hem de sınırlı olarak gerçekleştiği fark edilmektedir. Atatürk Dönemi'nde ise Millî Mücadele'de etkin bir biçimde yer alarak ülkenin savunulmasında, kurtartılmasında ve kurulmasında pay sahibi olan kadınlar, hayata dair hemen her alanda daha görünür hâle gelmiştir. Bu aşamada, kamu otoritesinin kadınlar lehine sorumluluk üstlendiği ve gelişmeleri organize ettiği görülmektedir.

Kültürel ve sanatsal etkinlikler, toplumun entelektüel kapasitesini genişleten ve genele yayılması hâlinde tüm ülkeyi daha yüksek medeni standartlara ulaştırması muhtemel olan ve dönemsel olarak söz konusu ülkenin mevcut durumunu da yansıtan faaliyetlerdir. Bu noktada, Atatürk, kadın sanatçıların desteklenmesi hususuyla şahsen ilgilenmiştir. Osmanlı zamanında yetişmiş kadın sanatçılar, Cumhuriyet'in kadın sanatkârlarıyla birlikte yeni dönemin temsilcisi olmuştur. Bu süreçte öne çıkan sanatçıların genel olarak seçkin topluluktan geldiği ancak gayet olumsuz şartlar altında hayatını idame ettiren kimi sanatçıların da kalıcılığı yakaladığı saptanmıştır. Kısacası, Cumhuriyet Dönemi, kadınların sanatla ilgilenmeye teşvik edildiği bir süreç olmuştur.

Toplumsal ve siyasi alan açısından da benzer bir durum söz konusudur. Bu sahalarda da Tanzimat Dönemi'nde başlayan uyanış, II. Meşrutiyet ile hız kazanmıştır. Anayasal süreçler başlı başına politik ve sosyal süreçler olmakla birlikte, bu aşamaların cumhuriyetin öncüsü olduğunu var saymak makul bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla, Atatürk Dönemi'nin temelleri yine Osmanlı zamanında aranmalıdır.

Cumhuriyet, kadınlar açısından sosyal ve siyasi bağlamda ciddi dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Diğer inkılaplarda olduğu gibi bu alanda da Atatürk öncülüğünde bir gelişme ivmesi yakalanmıştır. TTK'nin yürürlüğe girmesi, eğitim başta olmak üzere hayata dair diğer konularda da kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yönünde katkılar sunmuştur. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması laikliği öne çıkaran bir toplumsal

[95] Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Atatürk Yolu Dergisi* 13, sy 51 (2013): 679-716, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000374.

dönüşüme işaret etmektedir. Türk toplumu, ataerkil bir yapıda olduğundan ve İslam dininin de etkisi nedeniyle, daha seküler bir görünüm aldıkça kadınların önü de açılmıştır. Şapka Kanunu'nun çıkarılması kılık kıyafet açısından da Batılılaşmanın amaçlandığını göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların giyim tarzının değiştiği ve Avrupai bir görünüm aldığı dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu tarz değişikliği, toplumdaki tüm kadınlar üzerinde aynı anda ve eşit bir şekilde gerçekleşmemiştir. 17 Şubat 1926'da kabul edilen TMK, aile hayatı ve kadının toplum içindeki konumu minvalinde en çok öne çıkan hukuki düzenlemeler arasında yer almaktadır. Bu kanun sayesinde, kadınlar evlilik hayatında erkeklere karşı dezavantajlı olan konumlarından sıyrılmıştır. Evlenme, boşanma, miras paylaşımı gibi mühim konularda Osmanlı Dönemi'nde sahip olmadıkları yasal güvenceler elde etmiştir. Kadınlar, 1930 yılından itibaren siyasi haklar bağlamında da kazanımlar elde etmiştir. 1934 yılına gelindiğinde kadınların seçme ve seçilme hakkına tam anlamıyla kavuştuğu görülmektedir.

Tüm bu bulgular değerlendirildiğinde, Türk kadınının hak, özgürlük, eşitlik ve adalet taleplerinin Tanzimat Dönemi ile birlikte başladığı ancak esas gelişmelerin Atatürk Dönemi'nde yaşandığı görülmektedir. Öte yandan, buna dair başlıca ilerlemelerin seçkin çevrelere mensup kadınlar lehine geliştiği, kimi kadınların bu haklara formel olarak sahip olsa da pratikte haklarını kullanamadığı durumlar söz konusu olmuştur. Ancak burada üzerinde durulması önemli olan asıl nokta, Cumhuriyet'in, her kesimden kadınların hayata dair hemen her sahada yer almasının önündeki yasal, siyasi ve toplumsal engelleri kaldırmaya yönelerek bu hakları kullanmalarına daha uygun bir ortam hazırladığı gerçeğidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, T.C.'nin kurucusu Atatürk'ün kurguladığı devlet nizamının ilerici yönü daha net anlaşılmaktadır. Kadını, erkeğin hükümranlığı altında yaşaması gereken bir alt formasyon olarak değil, sanattan siyasete kadar her alanda görünür olması elzem olan bir eşit yurttaş şeklinde tahayyül eden Atatürk, bu alandaki çalışmalara önderlik etmiştir.

1.1.4 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi[96]

Atatürk Dönemi olarak adlandırılan süreç, 1919-1938 tarihleri arası olarak ele alındığında, bu zaman fasılasını kavramak ve Türkiye-Avrupa ilişkilerini ilgili periyot özelinde irdelemek için yine Osmanlı'nın son dönemlerini-bu defa dış politika

[96] Bu tez çalışması, kadın hakları ögesinin Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Ancak Atatürk Dönemi'nde AB, formel olarak kurulmuş değildir. Bu nedenle, veri seti, dönemin Avrupa'sının başat aktörleri ile sınırlandırılacaktır.

bağlamında- ele almak gerekmektedir. Bu minvalde, I. Dünya Savaşı sürecini kısaca işlemek ideal bir yaklaşım olacaktır[97].

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması, ülke yönetiminde esas güç sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Almanya ile yakınlaşıp Rusya'ya bir donanma ile saldırması sonucunda gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan İttifak Devletlerini oluştururken Birleşik Krallık[98], İtalya, Rusya ve Fransa ise İtilaf Devletleri blokunu teşkil etmiştir[99]. Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, kimi Avrupa devletleri ile aynı blokta yer alırken bazılarına karşı savaşmıştır. I. Dünya Savaşı, 1914-1918 yılları arasında devam etmiştir ve İtilaf Devletlerinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Savaşın ardından galip devletlerle yenilenler arasında imzalanan barış antlaşmaları ise bir sonraki dönemin siyasi olaylarını belirleyecek en önemli etkenlerden olmuştur. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında, ilk aşamada, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve gayet ağır koşullar içeren bu antlaşmanın hükümleri gerekçe gösterilerek Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştır.

Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak başlattığı Kurtuluş Savaşı[100], esas olarak Avrupa devletlerine karşı verilmiştir. İtilaf Devletlerinin Sevr Barış Antlaşması'nın fiilen uygulanmasını sağlamak amacıyla yürüttüğü askerî ve diplomatik faaliyetler, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bu aşamada, dikkat edilmesi gereken nokta, bu mücadelenin temelde bazı Avrupalı devletlere karşı verilirken kimi Avrupa devletlerinin de Millî Mücadele'yi desteklemiş olmasıdır[101].

---

[97] Çalışmanın odaklandığı konunun dışına çıkmamak için I. Dünya Savaşı'na dair detaylara girilmeyecektir. Söz konusu harbin siyasi tarihine, arka planına, sebeplerine ve sonuçlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 32. bs (Kronik Kitap, 2023); Eyicil, *Siyasi Tarih 1789-1939*; Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 29. bs (İmge Kitabevi, 2015); Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*.

[98] Bazı kaynaklar *Birleşik Krallık* yerine *İngiltere* ifadesini kullanmayı tercih edebilmektedir. Bu çalışmada, başka kaynaklardan yararlanılan kısımlarda, kaynağa sadık kalmak için eserin sahibinin tercih ettiği kullanım esas alınacaktır. Bunun dışında, Birleşik Krallık'tan bahsedilirken bunun yerine *İngiltere* denilmeyecektir.

[99] Söz konusu bloklarda başka aktörler de yer almakla birlikte burada verilenler, incelenen savaş ve süreç için başat olan öznelerdir.

[100] Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmadan önce işgal kuvvetlerine karşı yerel ölçekte direniş başlamıştır. Dolayısıyla, 19 Mayıs 1919 tarihi, esasen direnişin başladığı tarih değildir. Atatürk'ün bu süreçteki en önemli rolü, mahallî nitelikteki karşı koyma eylemlerini çok daha örgütlü, sistematik ve bütüncül bir niteliğe büründürmesi olmuştur. Ayrıca, bu savaşın başlangıç noktasını, Yunanistan'ın İzmir'i işgal ettiği 15 Mayıs 1919 tarihi olarak kabul eden görüşler de vardır. Kurtuluş Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Cihat Akçakayalıoğlu, "Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 9, sy 25 (1992): 37-66.

[101] Bu süreçte, Ermenistan gibi Avrupa dışı aktörlere karşı da mücadele edilmiştir. Ancak esas savaşım, Avrupa'ya karşı yürütülmüştür.

Tablo 1.9. Kurtuluş Savaşı'nda Cepheler ve Türkiye'ye[102] Karşı Taraflar[103]

Mücadele Edilen Cephe	Mücadele Edilen Aktör
Güney Cephesi	Fransa
Batı Cephesi	Birleşik Krallık destekli Yunanistan
Doğu Cephesi	Ermenistan
İç Cephe	Azınlıklar ve yerli iş birlikçi unsurlar

Tablo 1.9, Millî Mücadele'nin askerî aşamasında çatışılan aktörlerin genel olarak Avrupa devletleri olduğunu göstermektedir. Bu devletler, Millî Mücadele esnasında Ankara Hükûmetine karşı başlatılan ayaklanmalarda da rol oynamıştır[104]. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nda *düşman* devletler arasında yer alan Avrupalı aktörlerin bir kısmı, Millî Mücadele Dönemi'nde de aynı tavrını korumuştur. Millî Mücadele'nin ortaya çıkmasının temel sebebinin I. Dünya Savaşı'nda alınan ağır yenilgiden doğan olumsuz sonuçlar olduğu hesaba katıldığında, bu durum anlaşılır hâle gelmektedir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki Osmanlı'nın müttefiklik ilişkisi kurduğu Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi aktörler de Avrupalıdır. Üstelik, I. Dünya Savaşı'nda karşı tarafta yer alan ve Anadolu'nun bazı kısımlarını işgal eden İtalya, Millî Mücadele Dönemi'nde işgal ettiği bölgelerden çekilmiş, hatta Ankara Hükûmetine askerî ve diplomatik yardımda da bulunmuştur. Keza, söz konusu harpte tıpkı İtalya gibi Türkiye'nin karşısında yer alan Rusya da daha sonra Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Dolayısıyla, Avrupa devletleri ile ilişkiler yekpare bir görünümde değildir. Kimileri ile hasımlık sürerken kimi devletlerle dostluk gelişmiştir.

Kısaca açıklamak gerekirse, 20. yüzyılın ilk çeyreği tarihin o döneme kadarki en büyük savaşına, imparatorlukların yıkılmasına ve dünyada köklü paradigma

[102] Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da yürütülen istiklal mücadelesinin tarafı olarak *Ankara Hükûmeti* ifadesi de kullanılabilmektedir. Burada, resmî statüsü ne olursa olsun direkt olarak ülkeye karşı bir saldırılar bütünü söz konusu olduğundan, siyasi/direnişçi otoriteyi ifade eden *Ankara Hükûmeti* kavramı yerine Türkiye kelimesi kullanılmıştır. Bunun sebebi, karşı aktörlerin Ankara Hükûmetinin manevi şahsında aslında Türkiye'ye saldırması ve Ankara Hükûmetinin de öz olarak kendi siyasi çıkarlarını değil, Türkiye'yi savunmasıdır.
[103] Yazar tarafından oluşturulmuştur.
[104] Ulvi Ufuk Tosun, "İtilaf Devletlerinin Millî Mücadele'yi Engelleme Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 19, sy 33 (2021): 185-212, https://doi.org/10.46953/askeritarih.877309.

değişikliklerine sahne olmuştur. Meseleye Türkiye açısından bakıldığında ise altı asırlık devlet hayatı sona ermiş bir Osmanlı Devleti ve bunun ardından Anadolu ile Trakya'ya tutunmaya çalışan bir Türk halkı söz konusudur. Dolayısıyla, işbu süreçte savaş, barış, devletlerarası politika, devlet kurma, rejim belirleme gibi yüksek siyaset unsurları ön plandadır. Atatürk Türkiye'si bu koşullar altında dahi kadın hakları konusunda ciddi çalışmalar yapmış ve bu hususta, Osmanlı'nın son aşamalarından itibaren gözlemlenmeye başlayan gelişmeleri daha ileri noktalara taşımıştır.

Dönemin devletlerarası ilişkiler atmosferine bakıldığında, çok kutuplu bir düzen dikkat çekmektedir. I. Dünya Savaşı, dünya tarihinin o aşamaya kadarki en geniş harbi olmuştur. Bu savaşa farklı kıtalardan çok sayıda devlet dâhil olmuştur. Dönemin öne çıkan aktörlerinin önemli bir bölümü Fransa, Rusya, İtalya, Birleşik Krallık, Almanya gibi Avrupa devletleridir. Bu süreç, Sanayi Devrimi'nin ve Fransız Devrimi'nin yarattığı sonuçların milletlerarası münasebetleri şekillendirdiği, ham madde ve yeni pazar sahaları arayışının arttığı, silahlanmanın ve devletlerarası bloklaşmanın yoğunlaştığı, azınlık unsurların bağımsızlık çabalarının güçlendiği bir aşamadır. Bununla birlikte, dünyanın farklı coğrafyalarında birden fazla güç odağı vardır. Tüm bu ögeler dikkate alındığında, bu periyotta dünyanın çok kutuplu yapısı daha net görülmektedir. Dolayısıyla, sadece Osmanlı Devleti ve T.C. açısından değil, Avrupa ve dünyanın geneli bağlamında da yüksek politika faktörleri iç ve dış siyasette belirleyici olmuştur.

Bütün bu verilerden hareketle, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlangıcı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonu arasındaki yaklaşık bir asırlık zaman diliminde(1825 sonrası ile 1925 ve öncesi), kadın hakları açısından bazı ilerlemeler yaşanmakla birlikte, bu mevzunun devletlerarası ilişkilere yön verecek kadar dikkate alınan bir mesele olmadığı aşikârdır. Başka bir ifadeyle, devletler, diğer aktörlerle kurdukları diplomatik ilişkilere, savaşlara kendi reelpolitik ulusal çıkarları açısından yaklaşmış ve bu sebeple, etik kaygılar içinde olmak yerine; silahlanmak, sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu ham madde için elverişli tedarik zincirleri oluşturmak ve fabrika ürünlerinin sürülebileceği piyasaları genişletmek gibi maddi menfaatlerinin peşinde koşmuştur. Kadın hakları mefhumu ise etik bir meseledir. Bu dönemin siyasetinde söz konusu kavramın belirleyici olmaması anlaşılır bir durumdur. Nihayetinde, devletler savaş yahut barış kararı alırken muhatabı olan devletin kadın hakları konusundaki duruşunu sorgulamış ve buna göre karar almış değildir. Kısacası, bu sürecin dünya siyaseti açısından oldukça kaotik ve

barıştan uzak olduğu düşünüldüğünde, kadın hakları gibi etik temelli bir alanın devletlerarası ilişkileri etkilemediği görülmektedir.

Konuya, Türkiye-Avrupa ilişkileri bağlamında ve yine Tanzimat Dönemi'nden itibaren bakmak gerekirse[105], Osmanlı'nın yıkılma aşamasında olduğu bu zaman diliminde, Avrupa ile ilişkilerde, dönemin devletlerarası koşulları etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılış aşaması, Avrupalı aktörlerin gözünde *Şark meselesi* olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu aktörlerin konuya yaklaşımı, geniş bir coğrafya üzerinde varlığı sonlanmaya yakın olan Osmanlı'nın nasıl paylaşılacağı temelindedir. Osmanlı ile ittifak kuran Avrupalı devletler de mevcut olmakla birlikte, doğal olarak, bu aktörler de kendi çıkarları doğrultusunda ve ahlaki kaygılardan uzak bir yaklaşımla hareket etmiştir. Bu şartlar altında, Osmanlı Devleti'nde kadın hakları konusunda yaşanan gelişmeler, Avrupalı aktörlerin Osmanlı ile kurduğu ilişki üzerinde belirleyici bir rol oynamış değildir. Bu durum, dönemin konjonktürü ile paralellik göstermektedir.

Bu noktada Rusya'nın durumunu ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Rusya, Avrupa ve dünya siyasetinde öne çıkan güçlü devletler arasındadır. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın karşısında yer almıştır. Ancak 1917'deki Ekim Devrimi'nin ardından çarlık yönetimi yıkılmıştır. Sosyalist çizgideki Bolşeviklerin Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin önderliğinde ülke yönetimini ele geçirmesi sonucunda yeni bir paradigma doğmuştur. Rusya, devrimin ardından I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Batı karşıtı bir çizgide olan yeni yönetim, imparatorluk döneminde imzalanan antlaşmalardan ayrılmıştır[106]. İtilaf Devletlerine karşı algılar ortaklaşmıştır[107]. Rusya, 1917 Devrimi'nden sonra Türkiye ile ilişkilerine salt reelpolitik açıdan değil, manevi ögeler bağlamında da yaklaşmıştır. Türkleri *Batı emperyalizmi* karşısında mücadele eden bir ulus olarak görmüştür. Bu noktada, Bolşeviklerin sosyalist duruşu ile Millî Mücadele'nin temelde Avrupalı aktörlere karşı veriliyor olması durumu, bir yakınlaşma unsuru sağlamıştır. Esasen Avrupalı bir devlet olan Rusya, diğer Avrupalılara karşı Türkleri desteklemiştir. Ruslardan alınan yardımlar, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasının önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca, 1921 tarihli Moskova Antlaşması, Türkiye-Rusya

[105] Önceki başlıklarda, kadın hakları konusundaki gelişmelerin başlangıç noktası olarak Tanzimat Dönemi'nin referans alınabileceği açıklanmıştı. Başlıklar arasındaki tarihsel tutarlılığı korumak için kadın hakları faktörünün Türkiye-Avrupa ilişkilerini ne yönde ve ne kadar etkilediğini yine Tanzimat Dönemi'nden itibaren ele almak makul görülmüştür. Ayrıca, bu dönemlerin oldukça kaotik bir seyir izlediği yine önceki başlıklarda açıklandığından aynı meseleler burada tekrar edilmeyecek ve bu mevzulara sınırlı olarak değinilecektir.

[106] Lütfi Arslan, "Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Milli Mücadeleye Katkıları", *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2022, sy 1 (2022): 163-92.

[107] Evren Küçük ve Nurgül Bekar, "Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, sy 1 (2019): 163-92, https://doi.org/10.33630/ausbf.523272.

münasebetleri bağlamında, askerî kuvvet kullanımı söz konusu olmaksızın kurulan ilk ahit olmuştur[108]. Görüldüğü üzere dönemin dış politik atmosferinin tüm gerginliğine ve belirsizliğine rağmen fikirler, idealler, ideolojiler ve normlar da milletlerarası ilişkileri şekillendirmiştir. Dolayısıyla, işbu süreçte salt reelpolitik unsurlar belirleyici değildir.

Atatürk, kadınların örgütlenerek Millî Mücadele'ye katılmalarını desteklemiş ve ülke çıkarlarını desteklediklerini tüm dünyaya kanıtlayarak Türk milletinin ilerleme yeteneğini Avrupa'ya duyurmalarını istemiştir[109]. Türkiye'de kadın haklarında yaşanan gelişmeler, İngiltere'deki feminist hareketin dikkatini çekmiş ve -kendi bakış açılarına göre- aslında İngiltere kadar *medeni* olmayan bir ülke olan Türkiye'den bu hususta geride kaldıklarını düşünmelerine neden olmuştur[110]. Burada, İngiltere'deki bazı çevrelerde Türklere karşı küçümseyici bir bakış açısının mevcut olduğu görülmektedir. Ancak, bu olumsuz algıya rağmen Türkiye'deki gelişmelerin farkında olunduğu da ortadadır.

Türkiye'deki reform hareketleri ve Batılılaşma çalışmaları Avrupa'da kabul görmüştür[111]. Keriman Halis'in 1932'de *Miss Universe* isimli güzellik yarışmasını kazanması ve 1935 yılında Uluslararası Kadın Birliği'nin Türkiye'de bir kongre düzenlemesi gelişmeleri de dâhil olmak üzere 1920'li ve 1930'lu yıllarda kaydedilen tüm ilerlemeler arasında kadınlara yönelik çalışmalar, kamu diplomasisi bağlamında, Avrupa'daki Türk algısını olumlu anlamda en çok etkileyen faktör olmuştur[112]. Bu verilerin Türkiye-Avrupa ilişkileri açısından ne kadar önemli göstergeler olduğunu idrak etmek açısından dönemin uluslararası koşullarını irdelemek gerekmektedir.

Avrupalı ülkelerle diplomatik ilişkiler, Millî Mücadele devam ederken başlamıştır ve cumhuriyet ilan edilip T.C. resmen kurulduktan sonra da bu tür münasebetler sürmüştür[113]. Bununla beraber, genç Cumhuriyet'in tahkim edildiği süre zarfı, Avrupa siyasetinin yine oldukça gergin ve gayet olumsuz bir seyir izlediği bir döneme denk gelmektedir. Bu evrede, I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan barış antlaşmalarının içerdiği ağır koşullardan kaynaklanan hoşnutsuzluk ve 1929 Ekonomik Buhranı'nın

[108] Evren Küçük, "Dostluktan ve Kardeşlikten Travmaya: Türk-Sovyet İlişkileri'nde 1922 Büyükelçilik Krizi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 39 (2023): 1263-93.
[109] Hale Şıvgın, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem* 11, sy 31 (1999): 245-58.
[110] Ayça Ülker Erkan, "The Formation Of Feminist Identity: Feminism In The 1930's Turkey And Britain", *Kastamonu Education Journal* 19, sy 3 (2011): 1013-28.
[111] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 7. bs, çev. Yasemin Saner Gönen (İletişim Yayınları, 2000).
[112] Bahar Rumelili vd., "Gendering Public Diplomacy: Turkey and Europe in the 1930s", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 25, sy 2 (2022): 239-56, https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2143778.
[113] Atatürk döneminde izlenen dış politika hakkında detaylı bilgi için bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. bs (Kaynak Yayınları, 2010).

yarattığı iktisadi bunalım Avrupa'yı âdeta kasıp kavurmuştur[114]. Bu olumsuzluk, Avrupa'da aşırı sağ(Faşizm ve Nazizm gibi) ve aşırı sol(sosyalizm gibi) ideolojileri güçlendirmiştir. Artan radikalleşme, I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi silahlanma ve bloklaşma yönündeki eylem ve işlemleri çoğaltmıştır. Kısacası, *iki savaş arası dönem* olarak adlandırılan[115] 1918-1939 periyodu, Avrupa'da diplomasinin zayıfladığı, yeni bir topyekûn savaşın adım adım gelmekte olduğu, bu sebeplerle de I. Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda kendilerine karşı çarpışılan Avrupalı devletlerdeki Türk ve Türkiye imajının olumlu bir bakış açısına yönlendirilmesinin epey güçleştiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir.

Reelpolitik ögelerin Avrupa siyasetinde öne çıktığı bu ortamda, bir yumuşak güç unsuru olarak kadın hakları reformlarının Avrupalıları Türkiye lehine etkilemiş olması bu noktada anlam kazanmaktadır. Öte yandan, savaş ihtimalinin artması, diplomatik ilişkilerin tamamen durması anlamına da gelmemektedir. Dolayısıyla, yumuşak gücün muhataplar üzerindeki tesiri, uluslararası ilişkileri belirleyecek düzeyde olmasa da bir oranda var olmuştur. Atatürk, T.C.'nin kurulmasının ardından, daha önce uzun süre boyunca savaşılmış Avrupa devletleri ile düşmanca ilişkiler sürdürmekten yana olmamıştır. Aksine, yönünü Batı'ya dönmüş bir toplum ve devlet tahayyül ederek bu hususta gerekli pek çok ilerlemeye öncülük etmiştir. Söz konusu taraflarla ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Diplomatik süreçler yürütülerek iş birliği olanakları güçlendirilmiştir. Dolayısıyla, Avrupalı devletlerle dostane münasebetler kurulmak istenmiştir. Kadın hakları konusundaki çabalar, söz konusu devletlerle diplomatik ilişkiler kurulup geliştirilmesinin yegâne sebebi olmasa da bu süreci destekleyen bir ek öge olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, kadının toplumdaki yerinin Osmanlı'nın son zamanlarındaki ve cumhuriyetin tahkim edildiği süreçteki durumu ortaya koyularak bir çerçeve oluşturulmuştur. Kültür ve sanat alanlarında öne çıkan kadınlar hakkında bilgi verilmiştir. Toplumsal hayatta ve siyasette kadınların durumunun dönüşüm aşamaları aktarılmıştır. Kamu otoritesinin bu süreçlerdeki tutumu sunulmuştur. Bundan sonra işlenecek olan dönemlerde meseleye daha genel bir perspektifle bakılacak ve kadın haklarına bu şekilde odaklanılacaktır.

[114] Bu büyük olaylar, sadece Avrupa için değil, dünya genelinde de negatif neticeler yaratmıştır. Ancak, incelenen mesele Türkiye-Avrupa ilişkileri olduğundan diğer bölgelerle veya dünya geneli ile alakalı detaylara girilmeyecektir.
[115] Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*.

2 İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ'NDEN 21. YÜZYILA KADAR TÜRKİYE-AVRUPA İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ

Bu tez çalışmasının esas amacı, Türkiye-AB ilişkilerini kadın hakları ögesinin nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için kadın hakları hususunda yaşanan gelişmeleri tarihsel bağlamda ele almak gerekli görüldüğünden bir önceki bölümde, Osmanlı Dönemi'ndeki kadın hakları ilerlemeleri kısaca sunulduktan sonra, bu alanda esas terakkinin yaşandığı Atatürk Dönemi, daha detaylı sunulmuştur. Tarihsel altyapı bu şekilde oluşturulduktan sonra 21. yüzyıldaki durumu ortaya koymak mümkündür. Ancak Cumhuriyet'in ilk dönemleri ile günümüz arasındaki tarihsel bütünlüğü de kaçırmamak gerekmektedir. Bu durumda, Atatürk'ten sonraki dönemden 2000'e kadar olan süreçler(İsmet İnönü Dönemi, DP Dönemi, 1960'lar, 1970'ler, Turgut Özal Dönemi, 1990'lar)[116] kronolojik olarak kopukluk yaratmamak için ele alınmalıdır.

2.1 İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ

29 Ekim 1923'ten itibaren cumhurbaşkanlığı uhdesini yerine getiren Atatürk'ün görevi resmî olarak devam ederken 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetmesinin ardından 11 Kasım 1938'de T.C.'nin ikinci cumhurbaşkanı olan Mustafa İsmet İnönü, bu görevi 22 Mayıs 1950 tarihine kadar sürdürmüştür[117]. Dolayısıyla, İsmet İnönü Dönemi, yaklaşık 12 yıllık bir zaman dilimini ifade etmektedir.

2.1.1 Dönemin Ulusal Koşulları

Bu dönemde, TBMM'de yasama çoğunluğu daima CHP lehine gelişmiştir. *Millî şef* unvanını taşıyan İnönü, ülke yönetimindeki en etkin figürdür ve cumhurbaşkanı olmasının yanı sıra CHP'nin genel başkanıdır. İktidar gücünün söz konusu partinin tekelinde olması nedeniyle bu süreç, *Tek Parti Dönemi* olarak da adlandırılabilmektedir[118]. Özetle, bu 12 yıllık devirde, cumhurbaşkanlığı makamı, parlamento ve Bakanlar Kurulu İnönü liderliğinde şekillenmiştir. Bununla birlikte, çok partili demokratik sistemi inşa etme çabaları da İnönü tarafından desteklenmiştir. Nitekim söz konusu sisteme bu dönemde geçilmiştir[119].

[116] Bu dönemlerin ifade ettiği yıllar kabataslak olarak şu şekildedir: İsmet İnönü Dönemi 1939-1950, Adnan Menderes Dönemi 1950-1960, Turgut Özal dönemi 1983-1993.
[117] T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlarımız", https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[118] Bu dönem sadece İsmet İnönü'nün etkin olduğu yılları değil 1923-1946 periyodunu kapsamaktadır.
[119] Tek veya çok partili sistem örnekleri İnönü Dönemi'nden önce, hatta Osmanlı Dönemi'nde de görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3, sy 3 (1997): 48-56.

2.1.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

İsmet İnönü'nün yönetimini devraldığı Türkiye'nin karşı karşıya olduğu küresel meseleler oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir. 1918-1939 periyodu, *iki savaş arası dönem* olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nın ardından son derece zorlu koşullarda verilen Millî Mücadele'nin sonucunda kurulmuş olan Cumhuriyet, 1 Eylül 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'na 16 yaşında iken şahit olmuştur.

Söz konusu savaş sürecinde uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıda olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan kuvvetlenerek çıkan ABD, *savaş yorgunu* olarak tanımlanabilecek Birleşik Krallık ve Fransa, ilk dünya savaşının ağır mağlubu olup ulusal onuru zedelenmiş ve bunun da etkisiyle radikal sağın güçlenmiş olduğu Almanya ile bu savaştan umduğu çıkarları elde edememiş ve yine aşırı sağın yükseldiği İtalya, daha doğuda sosyalist bir devrimin ardından kurulan ve sanayisini geliştiren SSCB ile Pasifik'te sağ eğilimi güçlü ve sanayileşmeye önem veren Japonya, dönemin başat uluslararası özneleri olarak dikkat çekmektedir.

II. Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en kanlı harp olma niteliğini hâlen korumaktadır[120]. Avrupa'da başlayan savaş; Asya, Afrika, Amerika, Avustralya kıtalarına kadar yayılmıştır. Türkiye'nin güney, kuzey, batı ve doğu komşularının katıldığı savaşta İnönü'nün birincil dış politik amacı ülkeyi savaşa sokmamak olmuştur[121]. Savaşın taraf devletlerinin Türkiye'yi kendi yanlarında harbe sokma çabalarına karşın Türkiye, savaş dışı kalmayı başarmıştır. Savaş, 2 Eylül 1945 tarihinde ABD, SSCB[122], Birleşik Krallık, Fransa ve Çin öncülüğündeki Müttefiklerin, başlıca bileşenleri Almanya, İtalya ve Japonya olan Mihver Devletler karşısında galip gelmesi ile sona ermiştir.

Savaşın ardından oluşan uluslararası düzene bakıldığında, önceki dönemden farklı olarak iki kutuplu bir sistemin oluştuğu dikkat çekmektedir. 1945 yılında BM'nin kurulması her ne kadar uluslararası iş birliğine dair fevkalade önemli bir örnek teşkil etse de II. Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yer alan SSCB ve ABD, savaş sonrası düzenin esas aktörleri olarak öne çıkmıştır ve savaş esnasında aynı blokta yer alan bu iki *süper güç*, daha sonraki süreçte ciddi bir rekabete girmiştir. SSCB, sosyalist modeliyle

[120] II. Dünya Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 31. bs (İmge Kitabevi, 2021).
[121] İsmet İnönü Dönemi'nde Türk dış politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*, 1. bs (Kaynak Yayınları, 2012).
[122] SSCB, 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. Ancak 1941'de Almanya'nın Barbarossa Harekâtı kapsamında bu ülkeye girmesi ile pakt anlamını tamamen yitirmiştir ve iki devlet arasında sıcak savaş başlamıştır.

Doğu Bloku'nun önderiyken ABD ise liberal/kapitalist sistemiyle Batı Bloku'nun etkin aktörü olarak öne çıkmıştır[123].

Şekil 2.1. 29 Aralık 1940'ta Yapılan Bir Hava Saldırısının Ardından Saint Paul's Katedrali'nin Alevler Arasındaki Görüntüsü[124]

1949 yılında ABD öncülüğünde kurulan NATO, Batı Bloku'nun askerî kanadını oluşturmuştur[125]. Böylece, savaştan sonraki sistemin şekli de belli olmuştur. Bundan sonraki yaklaşık 50 senelik süreç, temel olarak bu iki blok arasındaki rekabet ekseninde, ABD ve SSCB arasında doğrudan bir askerî çatışma yaşanmaksızın ilerlemiştir ve *Soğuk Savaş* olarak adlandırılmıştır[126]. Soğuk Savaş; askerî, iktisadi ve teknolojik faktörlerin

[123] Genel bir bakışla Doğu Bloku, Doğu Avrupa ülkelerinden, Batı Bloku ise ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır.
[124] National Archives and Records Administration, "Standing up gloriously out of the flames and smoke of surrounding buildings, Saint Paul's Cathedral is pictured during the great fire raid of Sunday December 29th. 1940. New York Times Paris Bureau Collection.", 1950, https://catalog.archives.gov/id/541922 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[125] NATO hakkında detaylı bilgi için bkz. Ramazan Gözen, "NATO: İttihattan İhtilafa Dönüşen 'İttifak'", içinde *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, ed. Şaban Halis Çalış ve Erdem Özlük (Çizgi Kitabevi, 2018).
[126] Soğuk Savaş hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)* (Der Yayınları, 2016); Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, 15. bs, çev. Birtane Karanakçı (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).

yanında, ideolojiler, kültür/sanat ve değerler üzerinden de yürüyen bir rekabeti ifade etmektedir.

Şekil 2.2. Enola Gay Uçağının Pilotu Albay Paul W. Tibbets, Jr. Hiroşima'ya Atom Bombası Atmak Üzere Kalkışa Geçmeden Hemen Önce[127]

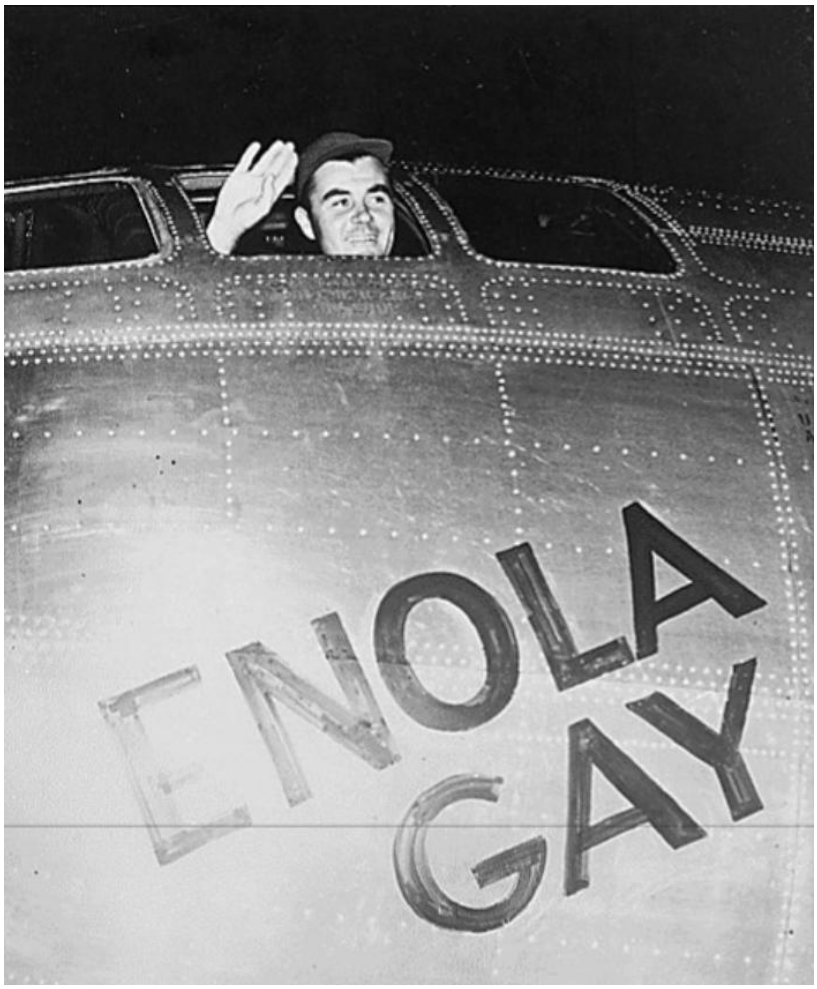

Birleşik Krallık'ın başbakanlığını yapmış Winston Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde Missouri'de yaptığı bir konuşmada "demir perde" tabirini kullanmıştır[128]. ABD ve SSCB arasındaki bloklaşmayı da içeren bu ifade, iki kutupluluğun popüler benzetimlerinden biri olmuştur.

[127] National Archives and Records Administration, "Colonel Paul W. Tibbets, Jr., Pilot of the Enola Gay, the Plane that Dropped the Atomic Bomb on Hiroshima, Waves from His Cockpit before the Takeoff, 6 August 1945, Army Air Forces", 1946, https://catalog.archives.gov/id/535737 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[128] Fraser J. Harbutt, *The Iron Curtain: Churchill, America, And The Origins Of The Cold War* (Oxford University Press, 1988); Jeff Wallenfeldt, *Iron Curtain* (Encyclopædia Britannica, 2025), https://www.britannica.com/event/Iron-Curtain [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Şekil 2.3. Müttefiklerin Komutanı General Douglas MacArthur, Tokyo Körfezi'ndeki Teslim Töreninde İmza Atarken[129]

ABD diplomatlarından George F. Kennan, 1 Temmuz 1947'de, *X* takma adıyla *Foreign Affairs* dergisine yazdığı bir makalede SSCB'nin resmî tavrını belirlemenin zorluğundan bahsetmiştir[130]. Kennan tarafından önerilen *çevreleme stratejisi*, SSCB'nin yayılma amacı güden girişimlerini önlenmek ve sosyalizmin bir *domino etkisi* ile genişlemesini engellemek amacıyla 1947 Truman Doktrini ve 1957 Eisenhower Doktrini[131] ile uygulanmıştır ve bu kapsamda Yunanistan ve Türkiye ile çeşitli Orta Doğu devletlerine iktisadi ve askerî destek sözü verilmiştir[132].

ABD öncülüğündeki Batı Blokunun; NATO'nun kurulması, Truman Doktrini'nin ve Marshall Planı'nın ilan edilerek uygulamaya koyulması gibi faaliyetlerine karşılık

[129] National Archives and Records Administration, "General Douglas MacArthur signs as Supreme Allied Commander during formal surrender ceremonies on the USS MISSOURI in Tokyo Bay. Behind General MacArthur are Lieutenant General Jonathan Wainwright and Lieutenant General A. E. Percival.", 1945, https://catalog.archives.gov/id/520694 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[130] George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs* 25, sy 4 (1947), https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/george-kennan-sources-soviet-conduct [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[131] 1957 tarihli bu öğreti, İnönü Dönemi'nin dışında kalmakla birlikte çevreleme stratejisinin uygulama sahasını ortaya koymak amacıyla bu bölümde anılmıştır.

[132] Brian Duignan, *Containment* (Encyclopædia Britannica, 2025), https://www.britannica.com/topic/containment-foreign-policy [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

SSCB; 1947 yılında Molotov Planı'nın ilan edilmesi ve COMINFORM'un kurulması, 1949'da COMECON'un ihdas edilmesi, 1955'te ise Varşova Paktı'nın oluşturulması şeklinde girişimlerde bulunmuştur[133]. SSCB'nin bu faaliyetleri, ABD'nin komünizm karşıtı politikalarına yönelik bir denge kurma çabasının sonucudur.

Özetlemek gerekirse, İnönü Dönemi, dünya tarihinin en büyük olaylarından II. Dünya Savaşı'na ve bunun ardından başlayan Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu süreçte, Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca başarıyla sürdürdüğü denge siyasetini, Soğuk Savaş döneminde artan SSCB tehlikesi ve tehditlerinin de etkisiyle ABD liderliğindeki Batı Bloku'na katılma girişimleriyle dönüştürmüştür.

2.1.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi

Önceki başlıkta özetlendiği üzere İnönü Dönemi, dünya siyasetinin tarihin en zorlu ve karamsar süreçleri arasında sayılabilecek bir periyoduna tekabül etmektedir. Savaşlar, birçok etik unsurun kolaylıkla ihlal edildiği, diplomasinin işlemediği ve uluslararası ilişkilerde salt reelpolitik ögelerin gözetilmesine oldukça uygun ortam sağlayan olaylardır. İnönü Dönemi, İsmet İnönü'nün resmen cumhurbaşkanı olduğu 11 Kasım 1938 ile bu görevden yine formel olarak ayrıldığı 22 Mayıs 1950 tarihleri arası olarak tanımlandığında, II. Dünya Savaşı'nın tamamının ve Soğuk Savaş'ın ilk aşamalarının bu zaman diliminde yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla, uluslararası ilişkilerde ahlaki faktörlerin ön planda olmadığı 1939-1950 diliminde kadın haklarının Türkiye-Avrupa ilişkilerinde önemli bir yerinin olduğunu iddia etmek makul gözükmemektedir.

Söz konusu dönemde tarafların ulusal ve uluslararası çıkar tanımları esas itibarıyla devletin bekası temelinde şekillenmiştir. Birçok devletin varoluşsal tehdit ve tehlike altında olduğu bir dönemde bireysel ve toplumsal hakların sekteye uğraması dahi sık gözlemlenebilen bir vaka iken kadın haklarının uluslararası ilişkileri şekillendirmesi muhtemel bir durum olarak değerlendirilememektedir. Üstelik, kadın hakları meselesi, temel seviyedeki insan haklarının yok sayıldığı bir dönemde daha fazla gölgede kalma potansiyeli taşıyan bir konudur. Bu durumu, II. Dünya Savaşı esnasında yaşanan bazı

[133] Molotov Planı, COMECON, COMINFORM ve Varşova Paktı hakkında detaylı bilgi için bkz. Morroe Berger, "How the Molotov Plan Works", *The Antioch Review* 8, sy 1 (1948): 17-25, https://doi.org/10.2307/4609251; Bernard S. Morris, "The Cominform: A Five-Year Perspective", *World Politics* 5, sy 3 (1953): 368-76, https://doi.org/10.2307/2009138; Leon M. Herman, "The Council for Mutual Economic Assistance: Strengths and Weaknesses", *Naval War College Review* 16, sy 9 (1964): 15-36; Robin Remington, "The Warsaw Pact: Institutional Dynamics Within the Socialist Commonwealth", *The American Journal of International Law* 67, sy 5 (1973): 61-64.

spesifik olaylar üzerinden açmak gerekirse, Adolf Hitler yönetimindeki Almanya, Yahudileri, engellileri, solcuları, Çingeneleri toplama kamplarına almıştır. Soykırım suçu işlemiştir[134]. Atom bombası ve yangın bombaları ABD tarafından Japonya'ya karşı kullanılmıştır. Sivil-asker ayrımı neredeyse tamamen ortadan kalkmış ve *cephe* kavramı soyutlaşmıştır. Bu durum nedeniyle siviller savaşın en zalimane koşulları ile karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir ortamda, devletler yüksek politika konularına odaklanmıştır.

Şekil 2.4. Howard Miller Tarafından Hazırlanan ve "Yapabiliriz!" Sloganını Taşıyan Bir Poster[135]

II. Dünya Savaşı, tıpkı I. Dünya Savaşı gibi Avrupa'da başlayan bir savaştır ve daha sonra farklı kıtalara yayılmıştır. Bu savaş boyunca Avrupa'da da toprakları olan ve askerî çatışmaların sürdüğü bölgelere komşu olan Türkiye'nin Batı devletleri ile ilişkileri gayet zorlu seyretmiştir.

---

[134] Lewi Stone, "Quantifying the Holocaust: Hyperintense Kill Rates During the Nazi Genocide", *Science Advances* 5, sy 1 (2019): 1-10, https://doi.org/10.1126/sciadv.aau7292; Fred E. Katz, "Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi Officials", *Comparative Studies in Society and History* 24, sy 3 (1982): 510-29, https://doi.org/10.1017/S0010417500010112.

[135] National Archives and Records Administration, "World War II Photos", https://www.archives.gov/research/military/ww2/photos/images/thumbnails? [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Savaşın her iki blokunda da Avrupa'dan devletler vardır. Müttefiklerden Birleşik Krallık, Fransa ve SSCB Mihver Devletlerden ise Almanya ve İtalya birer Avrupa devletidir. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye-Avrupa ilişkileri, dönemin dış politikasının en çok öne çıkan meselelerindendir. Bu süreci çok kısaca izah etmek gerekirse, savaş boyunca hem Mihver Devletler hem de Müttefik Devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa katılmaya ikna etme çabasında olmuştur[136]. Söz konusu taraflar Türkiye'yi kendi saflarına çekebilmek için ciddi propaganda faaliyetleri de yürütmüştür[137]. Bu koşullar altında Türkiye, Avrupa ülkeleri ile askerî ve ticari ilişkiler kurma ve var olan ilişkileri sürdürme amacı gütmüştür. Örnek vermek gerekirse, Almanya'ya krom ihracatı yapılırken Birleşik Krallık'tan da askerî malzemeler alınmıştır.

Tablo 2.1. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye-Avrupa Arasında Yapılan Diplomatik İşlemler[138]

Yıl	Taraflar	Diplomatik İşlem
12 Mayıs 1939	Türkiye-İngiltere	Akdeniz'de olası bir harp hâlinde tarafların birbirine yardım edeceği hususunda ortak bildiri açıklanmıştır.
23 Haziran 1939	Türkiye-Fransa	İngiltere ile beraber yayımlanan deklarasyon ile aynı doğrultuda bir diğer bildiri ilan edilmiştir.

[136] Bu durumun yanında, SSCB'nin Türkiye'nin savaşa katılmamasını daha doğru bulduğu, Almanya'nın ise Türkiye'nin en azından Almanya'ya karşı savaşa girmemesine razı olduğu süreçler de yaşanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki baskılar her zaman aynı şekilde ve şiddette olmamıştır.

[137] Evren Küçük, "Türkiye'de Nazi Almanya Propagandasına Bir Örnek: Ankara ve İstanbul'da Alman Mimari Sergileri", *Journal of Ankara Studies* 6, sy 1 (2018): 23-38, https://doi.org/10.5505/jas.2018.77527.

[138] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*.

26 Eylül-16 Ekim 1939	Türkiye-SSCB	Taraflar arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştır. SSCB, Almanya ile anlaşmış olduğundan Mihver Devletleri tehdit olarak algılayan Türkiye ile farklı hedefler belirlemiştir. Bu nedenle anlaşma imkânı olmamıştır.
19 Ekim 1939	Türkiye-Fransa-İngiltere	Üçlü İttifak Antlaşması kurulmuştur. Bu kapsamda, Avrupalı bir devlet Türkiye'ye saldırdığında Fransa'nın ve İngiltere'nin Türkiye'yi destekleyeceği hükmü getirilmiştir. Benzer koşullardaki bir Akdeniz savaşında ise Türkiye destek yükümlülüğü üstlenmiştir.
18 Haziran 1941	Türkiye-Almanya	Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı ihdas edilmiştir.
23 Şubat 1945	Türkiye-Almanya ve Japonya	Türkiye, Almanya'ya ve Japonya'ya sembolik nitelikte de olsa savaş ilan etmiştir. Böylece BM kurucuları arasında yer almıştır.

Tablo 2.1'de Türkiye'nin çeşitli Avrupa devletleri ile yürüttüğü diplomatik süreçlere dair bilgiler yer almaktadır. Bu veriler, Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık hâlinde olmamakla birlikte, savaşa katılan aktörler arasında çeşitli dengeleri gözetme

stratejisi izlediğini ortaya koymaktadır. Yine tabloda yer alan bilgiler ışığında, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile görece yakın olduğu yorumlanabilir. Bu aktörlerle ittifak antlaşmalarının imzalanmış olması özellikle Mihver Devletlere nazaran Müttefik Devletlere karşı daha ılımlı olunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, SSCB ile hedef farklılıklarından kaynaklanan bir uzlaşamama durumu söz konusu olmuştur. Bu dönemde, SSCB'nin Müttefikler arasında yer almadığı da göz önünde bulundurulduğunda, Müttefiklerle ilişkilerin daha olumlu olduğuna dair bir diğer çıkarım yapmak olanaklı hâle gelmektedir. Almanya ile saldırmazlık anlaşması yapılması ise dikkate değer bir diğer konudur. Söz konusu pakt, II. Dünya Savaşı devam ederken yapılmıştır. Saldırmazlık politikasının Almanlar açısından reelpolitik faydalarının olduğu yadsınamaz bir durum olmakla beraber dönemin en saldırgan devletlerinden biri ile böyle bir anlaşmanın kurulabilmesi ve Almanya'nın savaş boyunca Türkiye'ye hiç saldırmamış olması İnönü'nün denge siyasetinde başarılı olduğunu göstermektedir. 1945 yılı savaşın sona erdiği senedir. Almanya, savaşın başlangıç aşamasında her ne kadar *yıldırım savaşı* stratejisi ile başarılı askerî saldırılar düzenleyerek kısa sürede geniş bir coğrafyayı işgal etmiş olsa da bu zaferleri kalıcı kılmaya mahir olamamıştır. Almanya ile aynı blokta yer alan İtalya ve Japonya da direnemeyince Müttefikler galip gelmiştir. Savaşın askerî safhasında yer almayarak ulusal stratejisini uygulamayı başaran İnönü Türkiye'si, savaş sonrası düzende söz sahibi olmak için Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat 1945'te savaş ilan etmiştir. Bu durum ise dış politikada rasyonel bir yaklaşıma da işaret etmektedir. Ulusal çıkarlar tarafsızlığa dönük bir dış politika gerektirdiğinde buna yönelik bir yaklaşım sergilenirken resmen taraf olmak gerekli görüldüğünde sembolik olarak savaş ilan etmekten de geri durulmamıştır.

İnönü, kadın hakları konusundaki ilerlemeleri, Cumhuriyet'in en büyük devrimleri arasında saymıştır[139]. Ancak İnönü Dönemi'ne damga vuran olaylar, sadece ülke açısından değil tüm dünyayı ilgilendirmesi bakımından da sarsıcı olmuştur. Tarihin en yüksek sayıda can kayıplarının yaşandığı olaylarından II. Dünya Savaşı, sadece dış politika meselesi olarak değerlendirilemez. Bu büyük savaşa Türkiye aktif olarak katılmamış olsa bile bir askerî saldırıya uğrama ve savaşa girmek zorunda kalma ihtimali uzunca bir süre boyunca geçerliliğini korumuştur. Bu durum ise kamu otoritesini ciddi önlemler almaya zorlamıştır. Bu kapsamda, belirli şartları sağlayan erkekler silah altına

[139] Beral Alacı, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Siyasette Kadın Algısı ve Cumhuriyet Halk Partili Kadın Milletvekillerinin Faaliyetleri (1939-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19, sy 38 (2019): 171-94.

alınmıştır. Askerlik yapabilecek durumdaki erkeklerin işgücüne de katılabilecek hâlde olduğunu varsaymak kolaylıkla mümkündür. Çok sayıdaki erkeğin zorunlu askerî hizmete alınması hem işgücü kaybına ve dolayısıyla üretimin düşmesine hem de bu askerlerin beslenme, giyinme ve barınma gibi masraf kalemlerinin karşılanması gerekliliği nedeniyle ek maliyete neden olmuştur. Savaşa girme ihtimaline karşı bir önlem olarak gıda stoklarının denetim altında tutulması ve karne uygulaması işlemleri tatbik edilmiştir. Savaş, çelik üretiminde kullanılan krom ihracatının artması gibi Türkiye için iktisadi açıdan olumlu görülebilecek sonuçlar da doğurmuş olmasına rağmen dünya ekonomisinde istikrarsızlık da yaratmıştır. Tüm bunlara ek olarak farklı kıtalara ve komşu devletlere kadar yayılmış bir savaşın, harbe girme tehlikesinin bireyler üzerinde son derece olumsuz psikolojik etkiler yarattığını öngörmek de gayet makuldür. Böyle bir ortamda, iç ve dış politikada en çok öne çıkan konunun savaş koşulları ve yüksek politika ögeleri olması da yine anlaşılır bir durumdur.

Sıcak savaşın bitip barışın resmen tesis edilmesi devletler arasındaki tüm sorunların bitmesini sağlamaya yetmemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kısa bir süre içinde Soğuk Savaş'ın başlaması neticesinde uluslararası ilişkiler atmosferi yine gerginleşmiştir. Üstelik, nükleer silah teknolojilerindeki gelişmeler, muhtemel bir savaşı çok daha yıkıcı hâle getirerek zaten var olan bir güvenlik sorununu büyütmüştür. Dolayısıyla, yüksek politika unsurları tekraren öne çıkmıştır.

Bütün bu veriler hesaba katıldığında, İnönü Dönemi'nde kadın hakları konusuna pratik olarak yönelmek ve bu alanda ciddi ilerlemeler kaydetmek mümkün olmamıştır. Bu minvalde, İnönü, her ne kadar ilke olarak kadın haklarını gözeten bir devlet başkanı olsa da onun döneminde, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki seviyede ilerlemeler yaşandığını savunmak zordur. Ancak eğitim ve kültür gibi alanlarda kadının konumunun güçlendirilmesi için çabalandığı da görülmektedir[140]. Dolayısıyla, İnönü Dönemi, özellikle savaş koşullarının hayatın hemen her sahasını doğrudan ve derinden etkilemesi nedeniyle kadın hakları açısından Atatürk Dönemi'ne nazaran büyük ilerlemeler getirmemiştir.

Kadın hakları etkeninin Türkiye-Avrupa ilişkilerine etkisi konusunda da Atatürk Dönemi'ne göre belirgin bir ilerleme yaşanmadığı gözlemlenmektedir. Atatürk Dönemi, I. Dünya Savaşı'nın ardından verilen Millî Mücadele'yi ve bunun ardından kurulan yeni

[140] Hacer Korkmaz, "İsmet İnönü Dönemi`nde Kadın Politikaları (1939-1945)" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2016).

devletin tahkim edilme sürecini içerirken[141] İnönü Dönemi de buna benzer bir şekilde II. Dünya Savaşı esnasını ve bunun sonrasında başlayan Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsamaktadır. Kısacası, ele alınan bu iki dönemde de uluslararası ilişkilerde sosyal normların arka planda olması Türkiye-Avrupa ilişkilerinde kadın haklarının önemli bir belirleyici olmamasının esas nedenidir.

2.2 DP DÖNEMİ

DP Dönemi, 22 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçiminde işbu partinin %55,2 oyla kazanarak TBMM'de 416 kişilik bir temsille çoğunluğu sağlamasıyla[142] başlayıp 27 Mayıs 1960'ta TSK'nin Ali Adnan Menderes Hükûmetini bir askerî darbe ile iktidardan uzaklaştırması neticesinde sona eren süreçtir.

2.2.1 Dönemin Ulusal Koşulları

DP Dönemi, cumhuriyet tarihi açısından oldukça önem arz eden bir devirdir. Her şeyden önce, yeni devletin kuruluşundan beri devam etmekte olan CHP iktidarı, 1950 Seçimleri ile son bulmuştur[143]. Çok uzun süredir iktidar gücünü elinde bulunduran CHP, bu sürecin ardından muhalefet partisi olmuştur.

Seçimin ardından Adnan Menderes tarafından hükûmet kurularak kendisi, başvekillik görevini üstlenmiştir. Adnan Menderes Hükûmetinin ülke yönetimine geçmesi, salt bir iktidar değişikliğinden ziyade bir zihniyet değişimini de içermektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin önceki dönemlere göre daha liberal bir iktisadi yaklaşımla yönetildiğini ileri sürmek mümkündür. Öte yandan, DP, devlet ekonomisinin olumlu bir tablo çizmediği bir ortamda iktidara gelmiştir[144]. Buna ek olarak TSK içerisinde DP'ye karşı mesafeli hatta kuşkulu bir kanadın varlığı, Menderes yönetimini süreç içerisinde zorlayacak en büyük faktörlerden biri olmuştur. Menderes, *Kurtuluş Savaşı kahramanı* olarak saygı duyulan ve *Millî Şef* unvanını taşıyan İsmet İnönü'yü milletvekili seçimlerinde yenerek bir hükûmet kurmuştur. TSK mensuplarının gözünde İsmet İnönü

[141] Bu süreçte Musul ve Hatay meseleleri gibi dış politik konular da genç Cumhuriyet'in dikkatini ve enerjisini yoğunlaştırmak durumunda kaldığı hususlar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa devletleri ile ilişkilerde ülke sınırları gibi hassas mevzular işbu dönem boyunca gündemde olmuştur.

[142] YSK, "1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları", https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[143] Cumhuriyet Dönemi'nde bizzat Atatürk'ün çabalarıyla çok partili demokratik sisteme geçilmesi için bazı denemeler söz konusu olsa da bu, başarılı olmamıştır. Bununla birlikte, 1946 yılındaki Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda DP, muhalefeti temsilen TBMM'de yer almıştır. Dolayısıyla, 1923-1950 sürecini mutlak bir tek parti rejimi olarak tanımlamak hatalı gözükmektedir. Ayrıca, Türkiye'de açık tasnif, gizli oy metodu ilk kez 1950'deki seçimde uygulanmıştır.

[144] DP'nin seçimleri kazanmasındaki sebeplerden biri de budur.

sadece bir partinin genel başkanı veya ülkenin cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda *İsmet Paşa* olarak saygı duyulan bir asker ve meslek büyüğüdür.

Şekil 2.5. DP'nin 1946 ve 1950 Milletvekili Seçimlerinde Propaganda Amaçlı Kullandığı "Yeter! Söz Milletindir!" Sloganlı Seçim Afişi[145]

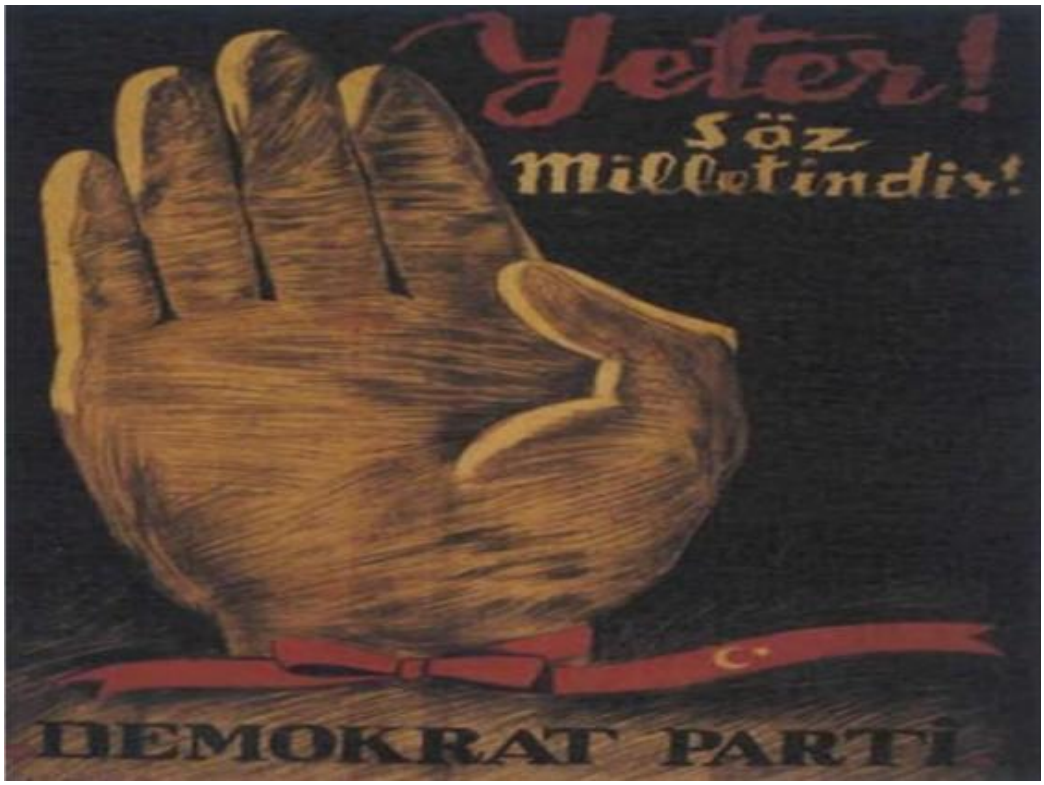

Osmanlı Dönemi'nde ordunun devlet yönetiminde doğrudan etkili hatta belirleyici olduğu vakalar[146] da dikkate alındığında, TSK'nin bu refleksleri tarihsel bağlam ile örtüşmektedir. Ordu mensuplarının devlet idaresine müdahil olma çabası Osmanlı'da da görülmüştür ve cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Dolayısıyla, Adnan Menderes Hükûmeti hem ekonomik problemler yaşayan hem de muhalefet pozisyonunda bulunan CHP'nin liderine derin saygı duyan bir askerî yapı ile karşı karşıya kalmıştır[147]. İlerleyen süreçte, DP'ye karşı muhalefete üniversiteli öğrenci grupları da katılacaktır.

[145] Kadir Bendaş, "Türkiye'de Siyasal Kampanyaların Gelişimi: Demokrat Parti Örneği", içinde *İletişim ve Medya Araştırmaları*, 1. bs, ed. Ömer Alanka (Efe Akademi Yayınları, 2023).
[146] Önceki bölümlerde de irdelenen II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup askerlerin oynadığı rol bu vakalardan biridir.
[147] Bu bölümden 27 Mayıs 1960 tarihli askerî müdahalenin sebebinin İsmet İnönü'ye saygı duyulması olduğu gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır.

2.2.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1950-1960 periyodunda, iki kutuplu dünya düzeninin devam ettiği görülmektedir. Soğuk Savaş ortamının en temel niteliklerinden biri olan ABD-SSCB rekabeti, dünya gündeminin en önemli maddesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, ele alınan bu 10 senelik zaman diliminde yaşanan ve Uluslararası İlişkilerin konusu olan meseleler, esas itibarıyla, bu iki blok arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bununla birlikte, 1961 yılında resmen kurulan *Bağlantısızlar Hareketi* bu blok siyasetinin dışında kalma çabasının bir ürünüdür.

Dönemin dikkat çeken bir diğer gelişmesi ise SSCB lideri Nikita Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde *barış içinde bir arada yaşama* fikrini sunarak kapitalizme karşı silahlı değil, değerler üzerinden bir mücadele yürütmeyi önermesidir[148]. Kruşçev, konu hakkında *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan bir yazısında, bu barışçıl yaklaşımın tüm ulusların ortak çıkarına hizmet ettiğini, aksi durumun ise tüm dünya çapında yıkıcı bir savaşa neden olacağını ifade etmiştir[149]. Bu barışçıl yaklaşımın kalıcı olduğunu ileri sürmek ise pek makul değildir, çünkü Soğuk Savaş bu yaklaşımın geliştirilmesinin ardından yaklaşık 35 yıl daha sürmüştür.

Tablo 2.2. Marshall Planı, İlgili Devletler ve Yardım Miktarları[150]

Yardım Edilen Devlet	Yardımın Tutarı (Milyon Dolar)
Büyük Britanya	3176
Fransa	2706
İtalya	1474
Federal Almanya	1389
Hollanda	1079

[148] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. Söz konusu 20. Parti Kongresi hakkında detaylı bilgi için bkz. Charles D. Kenney, "The Twentieth CPSU Congress and the 'New' Soviet Union", *The Western Political Quarterly* 9, sy 3 (1956): 570-606, https://doi.org/10.2307/444455.
[149] Nikita S. Khrushchev, "On Peaceful Coexistence", *Foreign Affairs* 38, sy 1 (1959): 1-18, https://doi.org/10.2307/20029395; Nikita S. Khrushchev, "On Peaceful Coexistence", *Foreign Affairs* 38, sy 1 (1959), https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1959-10-01/peaceful-coexistence [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[150] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*.

Yunanistan	694
Avusturya	677
Belçika ve Lüksemburg	556
Danimarka	271
Norveç	254
Türkiye	221
İrlanda	146
Yugoslavya	109
İsveç	107
Portekiz	50
İzlanda	29

Sürecin dikkat çeken uluslararası olaylarından biri de Marshall Planı'nın uygulanmasıdır. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 1947'de duyurulan ve 1948-1952 tarihleri arasında uygulanması öngörülen söz konusu plan kapsamında, Avrupa'da yükselen komünizm hareketine karşı bu kıtadaki 16 ülkeyi kapsayan bir ekonomik yardım tasarısı oluşturulmuştur[151].

Tablo 2.2'deki veriler toplandığında, ABD'nin Marshall Planı kapsamında, 3 milyar 125 milyon dolar civarında bir ödeneği Avrupa'ya sağladığı görülmektedir. Bu tablo, Soğuk Savaş sürecindeki sosyalizm-kapitalizm/liberalizm-komünizm çatışmasının boyutlarına dair fikir vermektedir. Görüldüğü üzere ABD, SSCB'ye karşı mücadelesinde, başka bir kıtada yer alan 16 ülkeye ekonomik yardım sunarak Doğu Bloku'nun yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde, söz konusu tarafların

[151] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*.

ideolojik tutumlarını ve iktisadi yaklaşımlarını diğer uluslara yayma ve karşı tarafın bunu başarmasını engelleme uğraşları, uluslararası ilişkiler bağlamında en çok öne çıkan meselelerden biri olmuştur.

Tablo 2.3. 1950-1960 Yılları Arasındaki Diğer Önemli Gelişmeler[152]

Yıl	Olay
1950-1953	Kore Savaşı
1956	Süveyş Krizi
1957	Sputnik uydusunun uzaya fırlatılması
1960	U-2 Krizi

Tablo 2.3'te sunulan olaylar, 1950-1960 sürecinde yaşanmış ve uluslararası ilişkiler bağlamında ehemmiyeti haiz meselelerdir. Kore Savaşı, Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik temelli bölünmelerden birine örnektir. Bu savaş sonucunda, Kore, güney-kuzey eksenli ayrılmıştır ve Güney Kore Batı Bloku'na, Kuzey Kore ise Doğu Bloku'na yakın bir politika izlemiştir. Süveyş Krizi, Soğuk Savaş'ın yalnızca Avrupa'da yaşanmadığını gösteren bir olaydır. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır'ın Süveyş Kanalı'nı millîleştirmesi ve bunun ardından başlayan ve bir savaşa dönüşen krizde, SSCB ile ABD'nin ortak duruş sergilemesi olarak özetlenebilecek olay, bu iki başat aktörün birliktelik sergilediği bir vaka olması nedeniyle de dikkate değerdir. SSCB'nin Sputnik 1'i başarılı bir şekilde Dünya yörüngesine oturtması hem bilimin ilerlemesi açısından hem de Soğuk Savaş'ın sadece siyasi/iktisadi bir mesele olmadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. SSCB tarafından gerçekleştirilen bu bilimsel faaliyet, Soğuk Savaş'taki rekabeti uzaya taşımıştır. Dolayısıyla, Soğuk Savaş, ilgili aktörlerin sadece sahip oldukları güçlü silahlarla değil, ilerlemiş uzay teknolojileri ile de rekabet hâlinde olduğu bir niteliğe bürünmüştür. Uzay teknolojilerinin gelişmesi, bilimsel anlamda iş birliği fırsatı doğururken istihbarat edinme yollarını çeşitlendirmesi, uzun menzilli füze sistemlerinin geliştirilmesinin önünü açması ve bunun gibi sonuçları ile yeni

[152] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*.

bir güvensizlik alanı da yaratmıştır. U-2 Krizi, ismini ABD'nin bir casus uçağından almaktadır. SSCB hava sahası üzerinde istihbarat edinme faaliyeti yürüten bir *Lockheed U-2*'nin SSCB tarafından tespit edilerek vurulması üzerine patlak vermiştir. Bu olay, taraflar arasındaki gerginliği tırmandırmıştır.

Şekil 2.6. Sputnik Uydusu[153]

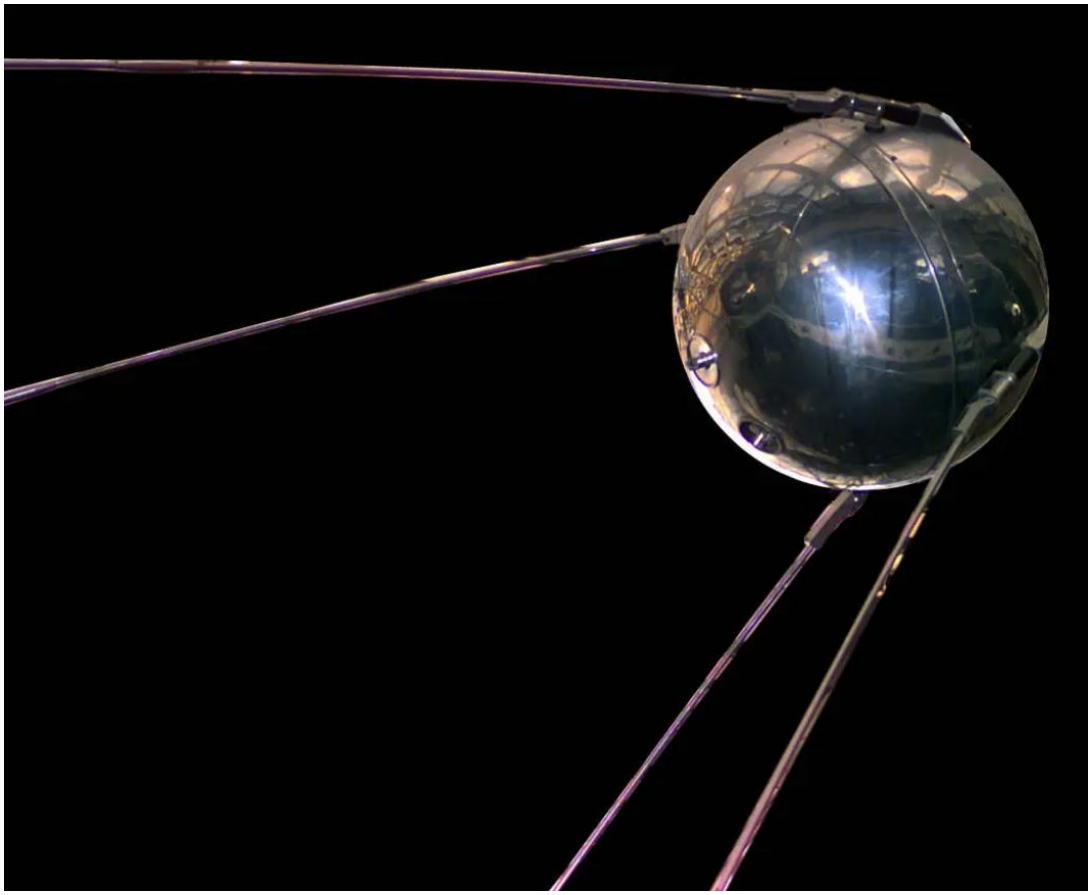

Özetlemek gerekirse, 1950-1960 süreci, dünya siyasetinin Soğuk Savaş koşulları altında şekillendiği, ABD ve SSCB arasındaki rekabetin diğer aktörlerin iç ve dış politikasını yoğun bir biçimde etkilediği ve milletlerarası münasebetlerin söz konusu bloklar arasında ilerlediği bir aşama olmuştur. Bu blok siyasetinin dışında kalmak isteyen devletler ise 1961'de Bağlantısızlar Hareketi'ni kuracaktır.

[153] NASA, "October 1957 - Sputnik Launched", 1957, https://www.nasa.gov/image-article/october-1957-sputnik-launched/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2.2.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi

DP Dönemi'nde, kadının iş ve eğitim hayatındaki konumunun olumlu bir noktada olduğunu söylemek mümkün değildir[154]. Bu durumu, geçmişe göre kötüye gidiş şeklinde yorumlamak da mümkün olmakla birlikte, bundan ziyade daha önceki ilerlemelerin sürdürülmesine yönelik yeni girişimlerin noksanlığı açısından ele almak da mümkündür. Şu husus açıktır ki Atatürk'ün devlet başkanı olarak kadın hakları konusunda şahsen gösterdiği çabayı ondan sonra gelen devlet ve hükûmet başkanları göstermemiştir. Bu durumun, dünyanın içinde bulunduğu Soğuk Savaş koşullarından da kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ancak, Atatürk Dönemi'ndeki ulusal ve uluslararası şartlar da kadın haklarının kolaylıkla ihmal edilebileceği bir durum yarattığı hâlde Atatürk, bu hususdaki ilerlemeleri önemsemekten geri durmamıştır. Dolayısıyla, bu noktada, Atatürk'ten sonraki iki dönemde(İnönü Dönemi ve DP Dönemi) kadın hakları bağlamında bir vizyon farklılaşması olduğu aşikârdır. Dahası, din temelli yaklaşımlar üzerinden kadınların aleyhinde bazı girişimler de olmuştur[155]:

> Delegeler tarafından Medeni Kanun'un kaldırılarak şeriatın getirilmesi, Arapça yazıya dönülmesi, fes, peçe ve çarşafın tekrar hayata sokulması, çok eşliliğin önündeki engelin kaldırılması, nikahın hocalar tarafından kıyılması, kadın memurların çalıştırılmaması ve kadınların eve kapatılması, güzellik yarışmalarının ortadan kaldırılması gibi teklifler meclise taşınmıştır. Başbakan Adnan Menderes, kanun yaparken dinî düşünceyi siyasete dâhil etmediklerini dile getirmiş olsa da bu tekliflerin meclise taşınması düşündürücüdür.

Öte yandan, DP Dönemi'nde kadın hakları açısından olumlu gelişmeler hiç yaşanmamış da değildir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı Müfide İlhan'ın DP tarafından Mersin'den aday gösterilerek seçimi kazanmış olması, DP iktidarının özellikle ilk yıllarında kız çocuklarının eğitim-öğretim hayatına dâhil olması için yasal düzenlemeler yapılması ve kadınların sporda görünürlük kazanması gibi ilerlemeler de görülmüştür[156].

Adnan Menderes Hükûmeti, Türkiye'nin dış politik çıkarlarını ABD ile uyumlu olmakla özdeşleştirmiştir. Dış siyasette ABD'nin çıkar tanımları doğrultusunda hareket eden DP, Batı Bloku içinde yer alan Türkiye'nin NATO'ya girmesi için Kore Savaşı'na Türk askerini göndermiştir. Nitekim 1952'de, Türkiye, NATO üyesi olmuştur. Batı

[154] Abdullah Aydın ve Murat Yıldız, "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, sy 33 (2016): 50-67.
[155] Elif Onur, "1950'lerde Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsü" (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019).
[156] Onur, "1950'lerde Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsü".

Bloku, ABD'nin yanı sıra çeşitli Avrupa devletlerinden de müteşekkildir. Aynı şekilde Doğu Bloku da SSCB önderliği altında bazı Avrupa devletlerini de içermektedir. Dolayısıyla, dönemin Avrupa'sı tekdüze bir yapıda değildir. Genel bir bakışla, Avrupa'nın SSCB'ye yakın bölgelerinde Doğu blokunun etkin olduğunu, buradan uzaklaştıkça Batı Bloku'nun öne çıktığını ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda, Batı Bloku'nda yer alan Türkiye, Avrupa ile ilişkilerinde de bu minval üzere hareket etmiştir. Batı Bloku'nun demokratik kaideler ile daha uyumlu olduğunu kabataslak olarak varsaymak abartılı olmayacaktır. Bu nedenle, kadın hakları ögesi, Türkiye-Avrupa ilişkileri bağlamında özellikle Soğuk Savaş şartlarında belirleyici bir unsur olmaktan uzak kalsa da taraflar arasında bir ortak değer olarak ele alınabilir. Söz konusu dönemde, Türkiye'de, kadın hakları bağlamında eleştirilmesi mümkün durumlar yaşanmış olsa dahi nüfusunun çoğu Müslüman olan bir ülke olarak Türkiye'nin bu konuda birçok benzerinden daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Bu nedenle, kadınlar, toplum içinde, eğitim ve meslek hayatında erkeklerin gölgesinde kalmış olsa dahi 1950-1960 periyodunda bu alanlarda bir şekilde var olmuştur. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'tan kaynaklanan blok siyaseti dâhilinde, kadınların bu durumunun Türkiye-Avrupa arasında bir sorun unsuru olmak yerine birleştirici bir değer olarak öne çıkmış olması muhtemeldir.

Öte yandan, Varşova Paktı'nda yer alan Doğu Avrupa ülkeleri, Türkiye'den farklı blokta oldukları için kadın hakları mefhumunun Türkiye-Doğu Avrupa ilişkilerine olumlu bir katkı sunduğunu ileri sürmek abartılı bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, Türk dış politikası açısından dönemin en ciddi tehditlerinden biri olan Josef Stalin liderliğindeki SSCB'nin Türkiye'nin egemenlik haklarına halel getirebilecek türden baskıları ve talepleri olmuştur. SSCB'nin Türkiye ile kurmayı planladığı paktın Polonya gibi uydu devletleriyle yaptığı anlaşmalara benzer nitelikte olması, Türkiye açısından önemli bir tehlike olarak yorumlanmıştır[157]. SSCB; Kars ve Ardahan ile boğazların statüsünde değişiklik yapılmasını planlamıştır. Başka bir ifadeyle, Doğu Anadolu'daki bu iki ilin kendisine bırakılmasını ve boğazlar rejiminin değiştirilerek egemenlik haklarından taviz verilmesi gibi kabul edilmesi hâlinde devlet olmanın temel vasıflarına aykırılık içerecek türden beklentilerini dayatan SSCB ile Türkiye'nin ilişkilerinde kadın haklarının bir çıkış noktası veya ortaklık zemini yaratması mümkün olmamıştır.

[157] Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*.

1950-1960 yıllarının Avrupa açısından önemli olmasının başka nedenleri de vardır. II. Dünya Savaşı'nın geride kaldığı bu yıllarda, Avrupa'da daimî nitelikli bir barış ortamının tesis edilmesi için çeşitli çabalar gözlemlenmektedir. Bunlardan biri Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın kömür ve çelik istihsalinde müştereklik öngören 9 Mayıs 1950 tarihli bildirisidir[158]. İşbu bildiri *Schuman Planı* olarak isimlendirilmektedir. Nitekim, 1951'de AKÇT, altı devlet(Lüksemburg, Fransa, Belçika, Federal Almanya, Hollanda ve İtalya) tarafından kurulmuştur[159]. 1957'de imzalanan Roma Antlaşması ile serbest dolaşım prensibi temelinde yine bu altı kurucu devlet tarafından AET ve nükleer enerjide güvenlik ve barışçıl yaklaşım amacıyla EURATOM kurulmuştur[160]. Bu gelişmeler, Avrupa'da, daha önceki dünya savaşlarından edinilen tecrübelerle enerji güvenliğinin sağlanmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir. Daha önceki her iki dünya savaşında da kömür yatakları üzerindeki egemenlik kurma çabaları önemli rol oynamıştır. Çelik ise savaş endüstrisi için son derece kıymetli bir alaşımdır[161]. II. Dünya Savaşı sürecinde Almanya'nın Türkiye'den krom ithal etmesinin başlıca nedeni çelik üretiminin devamlılığını sağlamaktır. Dahası, krom ticareti, savaş döneminde Türkiye'nin Müttefik Devletler ile diplomatik ilişkilerini dahi etkilemiştir[162]. Tüm bu nedenlerle, enerji kaynaklarının barışçıl ve ortak olarak kullanılması yeni bir savaşın önlenmesi için önemsenmiş bir husus olmuştur.

Türkiye, 1959'da, ortaklık kurmak için AET'ye başvurmuştur[163]. Bu durum, Adnan Menderes Hükûmetinin Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma amacında olduğunu göstermektedir. Bu topluluğun iktisadi temelde olduğu da düşünüldüğünde, dönemin Türkiye-AET ilişkileri için barışçıl niteliğin ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. NATO üyeliği bağlamında ise Avrupa'nın Batı Bloku'na mensup ülkeleri ile askerî ittifak hâli de söz konusudur. Dolayısıyla, Türkiye-AET münasebetleri kadın hakları faktörünün arka planda kaldığı ve materyal ögelerin öne çıktığı bir seyirdedir.

Özetle, 1950-1960 DP Dönemi'nde, Türkiye, dış siyasi çıkarlarını ABD'nin ulusal çıkarlarıyla büyük oranda uyumlu hâle getirirken SSCB tehdidini yoğun bir şekilde hissetmiştir. Avrupa'daki ekonomi temelli iş birliği arayışlarına yakın olma çabası

[158] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Tarihçesi", 2022, https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[159] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Tarihçesi", 2022, https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[160] Roma Antlaşması 1958'de yürürlüğe girmiştir.
[161] Çelik, bunun yanında inşaat sektörü gibi farklı alanlarda da kullanılmaktadır.
[162] Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*.
[163] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", 2024, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

gütmüştür. Bu durumda, kadın hakları unsuru gerek bölgesel gerekse küresel siyasette ve dahi Türkiye-Avrupa ilişkilerinde öne çıkan bir faktör olmamıştır.

2.3 1960-1970 DÖNEMİ

Bu evre, DP iktidarına yönelik askerî darbenin tarihi olan 27 Mayıs 1960 ile yine ordunun siyasi iktidara karşı bir diğer girişiminin gerçekleştiği 12 Mart 1971 tarihiyle sınırlanacaktır.

2.3.1 Dönemin Ulusal Koşulları

1960'lı yıllar, Türkiye'nin siyasi tarihinde gayet dikkat çekici gelişmeleri içermektedir. Bu dönemde, dünya genelinde de yapısal bir dönüşüm olarak değerlendirilebilecek olaylar yaşanmıştır. Toplumun kitle iletişim araçları üzerinden ülke içindeki ve dünyanın diğer bölgelerindeki meseleleri takip etme imkânının artması, anti-emperyalist ideallerin güçlenmesi, Küba'da Ernesto Che Guevara ve Fidel Castro önderliğinde sosyalist bir devrimin başarıya ulaşması gibi hadiseler Türk toplumunu da etkilemiştir. Bu dönemde, radikal bir nitelikte olmamakla birlikte Türkiye'nin izlediği dış politika da dönüşmüş ve Doğu Bloku ülkeleriyle diplomatik ilişkiler gelişmiştir[164].

27 Mayıs 1960 tarihinde, TSK'nin devlet yönetimine el koyması üzerine Adnan Menderes Hükûmeti devrilmiş ve ülke idaresini MBK ele almıştır. 1961 yılında ise yeni bir anayasa kurulmuştur. Cunta, devlet idaresini sivil siyasete bırakmış ve 1961 Genel Seçimleri ile birlikte Türkiye, CHP-AP Hükûmetinin kurulması sonucunda koalisyon iktidarı olgusu ile tanışmıştır. 1965 Genel Seçimleri ise DP'nin ardılı olarak tanımlanabilecek ve Süleyman Sami Demirel'in genel başkanlığını yaptığı AP'nin zaferiyle sonuçlanırken sosyalist bir parti olan TİP, meclise girme başarısı göstermiştir.

1960'larda Kıbrıs meselesi iç politika gündeminde gittikçe daha fazla yer edinmiştir. Kıbrıs'taki Türklere karşı Rum tarafının yürüttüğü etnik temizlik ve katliam hareketleri Türkiye'nin adaya askerî müdahalede bulunma seçeneğini ciddi şekilde değerlendirmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Bu esnada, ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson tarafından, 1964'te, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen mektupta, özetle, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî operasyon düzenlemesi durumunda ABD'yi de karşısına almış olacağı anlamına gelebilecek ifadeler kullanması Türkiye açısından hem

[164] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*.

ABD'nin müttefiklik bağlarının sorgulanmasına yol açmış hem de ülkedeki Amerikan karşıtlığını artırmıştır.

1960'lı yıllar, *sağ-sol* çatışmalarının başlangıcına da şahit olmuştur. *68 Kuşağı* olarak adlandırılan nesil, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yankı uyandıracak gençlik hareketleri organize etmiştir. Dolayısıyla, söz konusu süreçte, Türkiye kamuoyu dünyadaki gelişmeleri takip etmiş ve bundan etkilenmiştir. Özellikle üniversite öğrencileri arasında ABD karşıtlığı yaygınlaşmış ve devrimci sosyalistler ile milliyetçi gruplar arasında fiziksel saldırı eylemlerine dönüşecek çatışmalar bu dönemde başlamıştır.

2.3.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1960-1970 Dönemi, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir süreçtir. Bu 10 yıllık periyot, siyasi tarih bağlamında oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştur. İlk başlarda küresel gerilimin tırmandığı, hatta bir nükleer savaş tehlikesinin arttığı ancak bunun gerçekleşmesi hâlinde yaşanacak sıcak savaşın olağanüstü yıkıcılığının da etkisi ile bir anlaşma zemininin doğduğu ve sistemde bir *yumuşama*[165] da görülen bu evre, yine Soğuk Savaş'ın temel özellikleriyle uyumlu olarak Doğu Bloku-Batı Bloku arasındaki çekişme üzerinden şekillenmiştir.

Bu aşamada yaşanmış önemli tarihî vakalara bakıldığında, ilk olarak Afrika'daki bağımsızlaşma hareketleri dikkat çekmektedir. Esasen daha önceki dönemlerde de bağımsızlık mücadeleleri verilmiş olsa da 1960'lı yıllarda bu anlamda yoğunluk gözlemlenmektedir[166]. 1959 yılında sosyalist bir devrimin başarıldığı Küba'da ise 1961'de sosyalist devlet resmen ilan edilmiştir[167]. Bu iki olay, Afrika'daki bağımsızlaşma mücadelesi ve Küba'daki sosyalist devrim, uluslararası düzende bir paradigma değişikliği yaşandığını göstermektedir. Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olan ham madde ihtiyacı ve pazar arayışı, bunun tetiklediği I. Dünya Savaşı ve bu harp bittikten sonra yapılan diplomatik hatalardan da kaynaklanan II. Dünya Savaşı sömürgecilik ve emperyalizm faaliyetlerini artırmıştır. 1960'larda yaşanan bu olaylar ise gelişmiş ülkelerin sömürgeci ve emperyalist eylemlerine karşı bir isyan ve bağımsızlık mücadelesidir. Dolayısıyla,

[165] Yumuşama, teknik olarak *détente* sözcüğü ile de ifade edilmektedir.
[166] Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 29. bs (İmge Kitabevi, 2015); Özgür Yılmaz, "Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde", *ViraVerita E-Dergi*, sy 18 (2023): 106-30, https://doi.org/10.47124/viraverita.1310891.
[167] Aviva Chomsky, *A History of the Cuban Revolution*, 2. bs (John Wiley & Sons, 2015).

1960'lı yıllar dünyada özgürlük arayışlarının çoğaldığı ve bu uğurda verilen mücadelelere çokça sahne olan bir süreçtir.

1962 tarihli Küba Füze Krizi, Soğuk Savaş'ın en tehlikeli dönüm noktaları arasında yer almaktadır[168]. Üstelik, bu olay, ABD-SSCB ilişkilerinin, U-2 Krizi'nin etkilerinin devam etmesi nedeniyle, zaten olumsuz seyrettiği bir döneme denk gelmiştir. Küba'da, SSCB tarafından nükleer füzeler yerleştirilmek üzere inşaat sahalarının kurulduğunu 16 Ekim 1962'de ABD Başkanı John Fitzgerald Kennedy'nin öğrenmesi üzerine ABD'nin tehdit algısının yükselmesi, tarafları karşı karşıya getirmiştir[169]. Nükleer silah teknolojilerine sahip iki süper gücün bu şekilde zıt düşmesi ve ABD'nin Küba'ya doğru gelen Rus gemilerine karşı bir abluka uygulaması, krizi daha da derin hâle getirmiş ve nükleer savaş tehlikesi iyice artmıştır. Ancak durumun ciddileşmesi üzerine iki taraf da uzlaşmayı tercih etmiştir ve SSCB Küba'daki, ABD ise Türkiye'deki füzelerini sökerek karşılıklı adım atmıştır. Küba Füze Krizi böylece aşılmıştır.

1965'te, ABD'nin Vietnam Savaşı'na askerî olarak fiilen müdahil olması, dönemin bir diğer dikkate şayan meselesidir[170]. Vietnam, Soğuk Savaş döneminde ideolojik olarak bölünmüş ülkelerden biridir[171]. ABD'nin savaşa katılması ise Batı Bloku'nun desteklediği tarafın savaşta geriye düşmesi üzerine gerçekleşmiştir. Coğrafi olarak kendisine oldukça uzak bir mesafede yer alan bir ülkeye askerî müdahalede bulunması ve bu esnada uyguladığı kötücül savaş metotları, dönemin artan anti-emperyalist anlayışının da etkisiyle hem ABD içinde hem de dışarıda geniş tepkilere yol açmıştır.

Bu dönem, Soğuk Savaş açısından önemli bir kilometre taşı olan bir yumuşama(détente) sürecine de sahne olmuştur. Küba Krizi'nin çözülmesinin ardından 1963'te askerî, ticari ve diplomatik özellikleri olan çeşitli anlaşmaların yapılmasıyla başlayan yumuşama, silahların sınırlandırılması, insan haklarının geliştirilmesi ve bazı Doğu Bloku ülkeleriyle Batı Bloku ülkelerinin milletlerarası münasebetlerinde normalleşmeye çabalaması gibi gelişmeleri de beraberinde getirmiş olup 1979'un

[168] Küba Füze Krizi veya Küba Krizi olarak anılan bu mesele hakkında detaylı bilgi için bkz. William J. Medland, "The Cuban Missile Crisis: Evolving Historical Perspectives", *The History Teacher* 23, sy 4 (1990): 433-47, https://doi.org/10.2307/494397.

[169] Philip Brenner, "Cuba and the Missile Crisis", *Journal of Latin American Studies* 22, sy 1 (1990): 115-42.

[170] ABD, Vietnam Savaşı'na yaklaşık 10 sene boyunca bir şekilde müdahil olmuş ve sonuçta, ABD, bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Vietnam Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. James Edward Westheider, *The Vietnam War* (The Greenwood Press, 2007).

[171] Vietnam, kuzey-güney şeklinde bölünmüştür. Kuzey bölgesi Doğu Bloku'na yakındır, sosyalist rejimi uygulamıştır. Güney kısım ise kapitalisttir ve Batı Bloku/ABD tarafından desteklenmiştir.

sonlarında SSCB'nin Afganistan'ı istila etmesi üzerine son bulmuştur[172]. 1968 yılının BM Genel Kurulu tarafından "İnsan Hakları Yılı" ilan edilmesi[173] de 1960'lardaki yumuşamanın getirilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2.7. Vietnam Savaşı'na Karşı Pentagon'da Düzenlenen Bir Gösteride Askerî Polis Memuruna Çiçek Uzatan Bir Kadın[174]

Görüldüğü üzere 1960'lı yıllar, küresel düzlemde oldukça önem arz eden vakaların yaşandığı bir evre olmuştur. Başlangıçta, tüm dünyayı tehlikeye atabilecek bir nükleer savaş ihtimali doğmuştur. Ancak bu krizin tarafların karşılıklı çabası sonucunda aşılmasının ardından Soğuk Savaş şartları açısından şaşırtıcı bir durum olarak *yumuşama* sürecine geçilmiştir. Nükleer savaş riski ile nükleer silahların sınırlandırılması yönündeki

[172] Peter Wallensteen, "Focus On: American-Soviet Detente: What Went Wrong?", *Journal of Peace Research* 22, sy 1 (1985): 1-8, https://doi.org/10.1177/002234338502200101.
[173] UN General Assembly, "International Year for Human Rights", 1965, https://docs.un.org/en/A/RES/2081%20(XX) [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[174] National Archives and Records Administration, "Photograph of a Female Demonstrator Offering a Flower to a Military Police Officer", 1967, https://catalog.archives.gov/id/594360 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

anlaşmaların birbiri ardına gerçekleşmesi ve siyasi vakalar arasında bu denli keskin dönüşlerin varlığı, Soğuk Savaş'taki uluslararası politikanın karmaşıklığını ortaya koyan en belirgin örneklerden biridir.

2.3.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi

1960'larda, Türkiye'de, 1961 tarihli T.C. Anayasası'ndan da kaynaklanan özgürlükçü bir hava hâkim olmuştur. Bu süreçte, temel olarak sınıf temelli bir hak ve özgürlük arayışı söz konusudur. Başka bir ifadeyle; işçi hakları, sendikal faaliyetler, grevler ve eylemler ön plandadır. Ayrıca, ülkenin tam bağımsızlığı konusunda artan talepler gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, direkt olarak kadın haklarına dair ciddi bir örgütlülükten bu dönemde söz etmek mümkün değildir. Ancak bu hususların yanında, 1960'lı yıllar sadece Türkiye'de değil dünyada da hakların ve özgürlüklerin sorgulandığı, talep edildiği bir evre olmuştur. Bu durum, kadın haklarını sınırlı da olsa etkilemiştir.

Bu süreç, Batı'da feminizmin ikinci dalgasına da denk gelmektedir ve Avrupa'da kadın hakları konusunda farkındalık, kapsayıcılık, cinsellik, doğum, kadın bedeni ve ev içindeki roller gibi çeşitli hususlarda gelişmelere sahne olmuştur[175]. Dolayısıyla, Avrupa'da kadın hakları konusunda somut ilerlemeler 1960'lı yıllar itibarıyla gözlemlenmektedir.

Konuya Türkiye açısından bakıldığında ise meselenin bu kadar detaylı ele alındığını iddia etmek güçtür. Türkiye'de, cumhuriyetin ilan edildiği süreçten 1980'li yıllara kadar olan zaman dilimi aynı feminizm dalgası içerisinde incelenmektedir[176]. Bu veri ise Avrupa'da kadın hakları konusunda bir paradigma değişimi yaşanırken Türkiye'nin bu değişimden uzak kaldığını göstermektedir. Aynı dönemde, Türkiye'de yaşanan ve kadın hakları açısından değerlendirilebilecek bir gelişme 1961 Anayasası'nın ihdas edilmesidir. Anayasalar, devletin temel kanunu olup esas olarak kamu otoritesinin halkla ilişkisini düzenleyen hukuki normlardır. Bu nedenle, bir devletin anayasası, o devletin kadınlara karşı tutumu hakkında da fikir vermeye müsaittir. 1961 Anayasası incelendiğinde, 43. maddenin "Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir

[175] Gün Taş, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", *Akademik Hassasiyetler* 3, sy 5 (2016): 163-75; Gökhan Bayraktar, "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü", *Advances in Women's Studies* 5, sy 2 (2023): 49-56, https://doi.org/10.5152/atakad.2023.23042. Feminizmin tarihsel aşamaları ve Uluslararası İlişkiler bağlamında değerlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Aşkım Beste Özdoğan, "Uluslararası İlişkilerde Feminist Teori'nin Güvenlik Kavramına Yaklaşımı: BM ve NATO Örnekleri" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022).

[176] Ufuk Usta, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Tarihi", KADEM, 2013, https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degisen-bir-sey-varmi/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

işte çalıştırılamaz. Çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunur" cümlelerini içerdiği görülmektedir[177]. İşbu anayasa metninin tamamında *kadın* kelimesi sadece bir kere geçmektedir. Bu maddede kadınların çalışma hayatındaki şartlarla alakalı bir norm geliştirilmektedir. Ancak bunun ötesinde, anayasal anlamda bir hak ve özgürlük geliştirme durumu söz konusu değildir.

Sürecin uluslararası sisteminin koşulları dikkate alındığında, Soğuk Savaş'ın bir nükleer tehlikeyi içerdiği ve bu meselenin çözülmesinin ardından başlayan bir diplomasinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde, devletlerarası ilişkilerde nükleer savaş tehlikesinin atlatılması ve bu konuda daha kesin bir güven ortamının sağlanması ve Afrika'da, kıtadaki Avrupalı aktörlere karşı bağımsızlık mücadelelerinin yürütülmesi gibi devletlerin dış politikalarında öncelikli olan konular mevcuttur. Her ne kadar feminizmin ikinci dalgası aynı dönemde gelişse ve özellikle Avrupa'da kadın haklarına dair ilerlemeler gerçekleşse de bu mefhum, Türkiye ile Avrupa ülkelerinin ilişkilerini etkileyecek düzeyde değildir. Öte yandan, 1960'lar, Avrupa'nın kendi iç tarihi açısından önem arz eden bazı diplomatik gelişmelere de sahne olmuştur. 1965 yılında imzalanan Füzyon(Birleşme) Antlaşması; AET, AKÇT ve EURATOM unsurlarını AT olarak birleştirmiştir[178]. 1968'de ise gümrük birliği sistemine geçilmiştir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın yapısal gerginliği ile tezat oluşturacak biçimde, Avrupa ülkeleri arasında iş birliğinin geliştiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, enerji güvenliği, kalıcı barış arayışı ve ticaret serbestliği gibi meseleler gündemde iken kadın haklarının uluslararası ilişkilerde öne çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu kavram, Türkiye'nin AET üyeleriyle münasebetlerinde de belirleyici olmamıştır. 1963'te imzalanıp 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması, Türkiye-AET arasındaki iktisadi ve ticari ilişkileri güçlendirmek için kurulmuştur[179]. Bu durum, Türkiye'nin AET ile münasebetlerini geliştirme gayesinde olduğunu ve Batı'ya yönelme politikasının sürdüğünü göstermektedir. Görüldüğü üzere AET ile ilişkilerde belirleyici olan etken iktisat ve ticaret gibi maddi unsurlardır.

2.4 1970-1980 DÖNEMİ

Esas olarak 12 Mart 1971 tarihli muhtıra ile başlayan işbu periyot, TSK'nin sivil iktidara karşı müdahalede bulunduğu 12 Eylül 1980 tarihi ile noktalanmaktadır.

---

[177] 1961 Anayasası'nın tam metni için bkz. TBMM, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", 1961, https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[178] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Tarihçesi", 2022.
[179] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi".

2.4.1 Dönemin Ulusal Koşulları

1970'ler, Türkiye'de ekonomik sorunların, siyasi istikrarsızlığın, gençlik hareketlerinin, sağ-sol ve mezhep temelli çatışmaların, ordunun sivil yönetime müdahalelerinin ve infaz edilen idam kararlarının yaşandığı bir aşamadır. Tüm bunlara ek olarak Türkiye, 1974'te, Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, ülkeyi iç ve dış siyasette zorlamıştır.

1960'lı yılların etkileri, bu süreçte devam etmiştir. Özellikle, sağ-sol ayrışmasının derinleşerek bir çatışma hâlini almaya başlaması ilerideki süreci temelden etkileyecek türden bir gelişme olmuştur. 1970'lerin hemen başında, TSK'nin devlet yönetimi üzerindeki etkinliğini tekrar hatırlatan bir muhtıra verilmiştir. 12 Mart 1971 tarihli bu nota, Süleyman Demirel liderliğindeki AP iktidarını sona erdirmiştir[180].

68 Kuşağı dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'de de kamu otoritesine ve ülkedeki yabancı asker varlığına karşı bir duruş sergileyerek devrimci niteliğiyle iç ve dış siyasette ön plana çıkarken sağcı/milliyetçi çevrelerin bu solcu harekete karşı eyleme geçmesi üzerine taraflar arasında ölüm vakalarıyla sonuçlanan gerilimler yaşanmıştır. 1970'li yılların toplumsal hayatında en fazla öne çıkan meselenin bu çatışmalar olduğunu ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Bu gençlik hareketlerinin yapılandığı esas yer ise üniversiteler olmuştur. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak söz konusu eğitim kurumları farklı coğrafyalardan gelen ve belirli yaş gruplarına mensup çok sayıda bireyi barındırmaktadır. Lisans eğitimi alan bir bireyin bu konulara ilgili olma ihtimali de daha büyüktür. Hem yaşları hem de eğitim seviyeleri itibarıyla dünyadaki gelişmeleri takip etme ve mevcut koşulları sorgulama eğilimleri yüksek olan, bir araya gelmiş ve okul hayatının da içinde bulunan bir neslin dünyanın başka bölgelerinde de özgürlük hareketleri güçlenirken bu örgütlülüğe dâhil olması anlaşılır bir durumdur. Esas sorun ise öğrencilerin sağ ve sol ideolojiler temelinde ayrışıp fikrî ve ilmî açıdan farklılaşmasından öte birbirine fiziksel şiddet uygulayacak kadar düşmanlaşmasıdır. Bu durum ciddi asayiş problemleri hatta terörizm düzeyinde sorunlar yaratmıştır.

[180] Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8, sy 14 (2018): 655-76, https://doi.org/10.26466/opus.407560.

Dönemin öne çıkan hayati meselelerinden bir diğeri Alevi halkın yoğun olduğu köylere/mahallelere yönelik saldırılardır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde, Alevi sivillere karşı katliamlar düzenlenmiştir.

Kıbrıs'taki Türklere yönelik ağır insan hakları ihlalleri, sivil katliamlar ve etnik temizlik girişimleri uzun yıllardır sürdüğü ve diplomatik girişimler de sonuç vermediği için Türkiye, adaya askerî olarak müdahale etme kararı almıştır. 20 Temmuz 1974'te, Türkiye, Kıbrıs'a girmiştir[181]. Başarılı bir askerî harekâtın ardından adanın yaklaşık üçte birini kaplayan bir alanda bağımsız bir devlet olarak KKTC kurulacaktır. Ancak bu süreçte, Türkiye, uluslararası toplumdan gayet olumsuz tepkiler almış ve ambargoya maruz kalmıştır.

Dünya ekonomisinde de enerji krizinden[182] kaynaklanan sorunların olduğu bu süreçte, Türkiye'nin iktisadi göstergeleri de dönemin sonlarına doğru iyice bozulmaya başlamıştır. Önceki paragraflarda incelenen meselelerin de etkisiyle ekonomi zorlanmıştır. Korkut Boratav'a göre 1977-1979 yıllarında doruk noktasına ulaşan bunalım, "içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci, ithal ikameci ve *popülist*" yaklaşımın bir "uzantısı" olarak değerlendirilmelidir[183].

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin iç koşulları, 1970-1980 sürecinde oldukça kötücül bir tablo çizmektedir. Ordunun siyasetteki etkinliği, dış politikada karşı karşıya kalınan zorluklar, iç karışıklıklar ve iktisadi bunalım bu evrede dikkat çeken olumsuzluklardır.

2.4.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1970'lerin uluslararası ilişkiler atmosferi, Soğuk Savaş'ın görece ılımlı seyrettiği ancak bir sıcak savaşla(1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi) noktalandığı, bu yönüyle çeşitli çelişkiler içeren bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemin başat özelliğinin Küba Krizi'nin bir sıcak savaşa dönüşmeden aşılmasının ardından başlayan yumuşamanın 1979 yılına dek sürmesi olduğu ifade edilebilir. İşbu zaman aralığı, elbette, silahların tamamen sustuğu, küresel barışın sağlandığı bir periyot değildir. Sistemdeki göreli ılımlı hava, özetle, silahsızlanma çabalarından ve çeşitli diplomatik girişimlerden

[181] Mustafa Tarakçı, *Kıbrıs Barış Harekâtı* (Hiperlink Yayınları, 2010).
[182] Bahsedilen enerji krizi, 1973'te OAPEC üyelerinin aldığı bir karar sonucunda çıkmıştır ve bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı incelenecektir.
[183] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*, 23. bs (İmge Kitabevi, 2018).

kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, 1970-1980 arasındaki zaman diliminin bu perspektif ile değerlendirilmesi makul bir yaklaşım olacaktır.

Ele alınan dönemde, süper güçler arasında silahsızlanma temelli uluslararası görüşmeler yapılmış ve bu süreçte bazı sonuçlar da alınmıştır. 1972 tarihli SALT I kapsamındaki antlaşmalar yumuşamanın somut kazanımlarından biridir. SALT I olarak ifade edilen görüşmeler sonucunda Anti Balistik Füze Antlaşması ve SALT I metinleri imzalanmıştır[184]. Söz konusu uluslararası antlaşmalar, tarafların silahsızlanma yönünde adım atmasını öngörmüştür. Anti Balistik Füze Antlaşması, madde 5/1 uyarınca, "Tarafların her biri, deniz, hava, uzay veya mobil kara tabanlı ABM sistemlerini veya bileşenlerini geliştirmemeyi, test etmemeyi veya konuşlandırmamayı taahhüt eder"[185]. SALT I metninin ilk üç maddesi ise çeşitli balistik füzelerin teknik özelliklerini ifade edip bu füzelerle ilgili sayısal ve teknolojik sınırlandırmalara ilişkin hükümler koymaktadır[186]. Görüldüğü üzere 1970'lerin başı, silahsızlanma konusunda somut normlar içeren uluslararası hukuk metinlerinin oluşturulduğu ve bu anlamda olumlu bir tablonun ortaya çıktığı bir aşamayı ifade etmektedir. Ancak 1979'da SALT II imzalanmış olsa da ABD Senatosu bunu onaylamamıştır ve yapılan antlaşmalar, her iki aktörün de silahlanmasını durdurmamıştır[187].

1973 Petrol Krizi, dönemin öne çıkan bir diğer uluslararası meselesidir. Kriz, Mısır ile Suriye'nin İsrail'e askerî olarak saldırmasıyla başlayan Yom Kippur Savaşı'nda ateşkes sağlandıktan sonra, OAPEC devletlerinin İsrail'in yanında olan taraflara petrol ambargosu tatbik etmesi ile patlak vermiştir[188]. Ambargo, petrol ithal eden ülkelerde bir enerji krizine yol açmış ve bunun sonucunda maliyetler kısa süre içinde aşırı yükselmiştir.

---

[184] Arms Control Association, "Strategic Arms Limitation Talks (SALT I)", https://www.armscontrol.org/treaties/strategic-arms-limitation-talks?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. Anti Balistik Füze Antlaşması'nın tam metni için bkz. United States of America Department of State, "Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems", 1972, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d316 [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. SALT I tam metni için bkz. United States of America Department of State, "Interim Agreement Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures With Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms", 1972, https://2009-2017.state.gov/t/isn/4795.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[185] United States of America Department of State, "Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems", 1972, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d316 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[186] Arms Control Association, "Strategic Arms Limitation Talks (SALT I)", 05 Haziran 2025, https://www.armscontrol.org/treaties/strategic-arms-limitation-talks?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[187] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*.

[188] Latif Pınar, "1973 Petrol Krizi ve Türk Dış Politikası", *İçtimaiyat* 8, sy 2 (2024): 680-90, https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1468929.

Bu durum ise enflasyonun artmasına neden olmuştur. 17 Ekim 1973 tarihinde başlayan ambargo, 18 Mart 1974'te kaldırılmıştır[189].

1970-1980 evresinin bir diğer öne çıkan gelişmesi 1955 yılında başlayan Vietnam Savaşı'na ilişkindir. 23 Ocak 1973'te Paris Barış Anlaşmaları imzalanarak ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki varlığı resmen sona ermiş ve 30 Nisan 1975'te Vietnam Halk Ordusu, Güney Vietnam'ı ele geçirmiştir[190]. Yaklaşık 20 senelik harp, böylece sona ermiştir. Vietnam Savaşı, bir süper güç olan ABD'nin kimyasal silah kullanmaya varan askerî saldırılarına rağmen bölgede elde etmeye çalıştığı askerî ve diplomatik sonuçlara ulaşamaması ve özellikle bölgedeki sivil halkın saldırılar esnasında maruz kaldıkları fevkalade olumsuz savaş koşulları ile hâlen hatırlanmaktadır.

Şekil 2.8. ABD Hava Kuvvetleri Güney Vietnam Ormanlarına Portakal Gazı Püskürtürken[191]

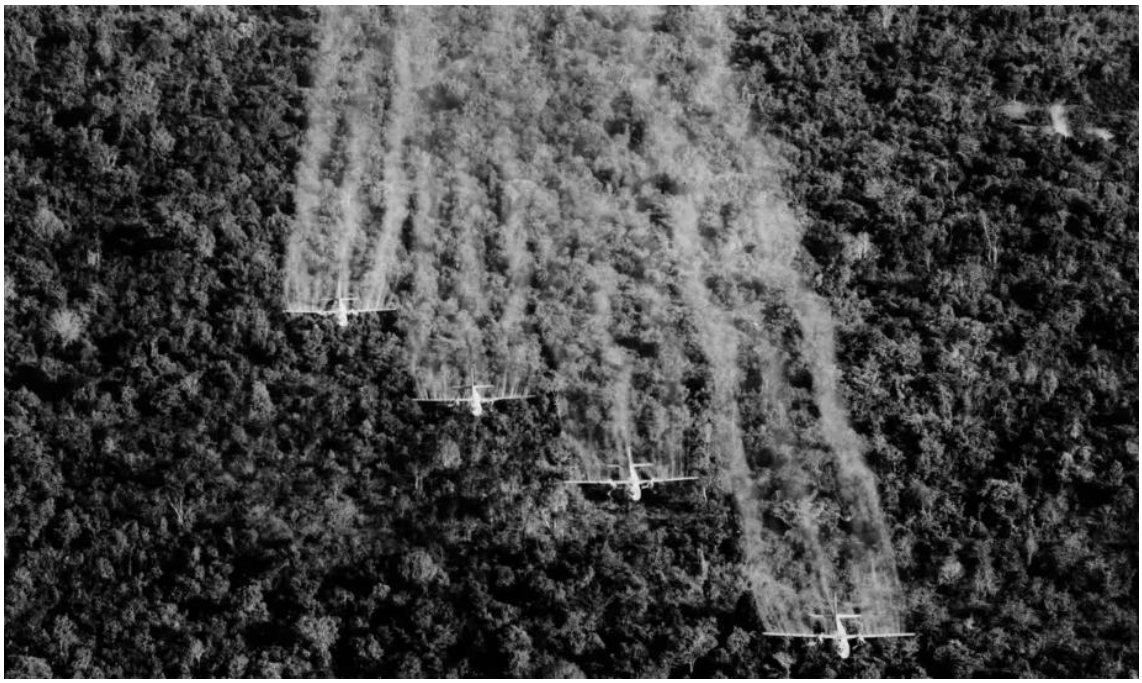

[189] Arthur Jay Klinghoffer, "The Soviet Union and the Arab Oil Embargo of 1973-74", *International Relations* 5, sy 3 (1976): 1011-23, https://doi.org/10.1177/004711787600500303.
[190] Westheider, *The Vietnam War*.
[191] The Guardian, "Agent Orange a risk for US personnel working on planes after Vietnam war", 2015, https://www.theguardian.com/us-news/2015/jan/09/agent-orange-risk-us-personnel-planes-after-vietnam-war [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. Portakal gazı, bitkiler için öldürücü bir kimyasaldır. ABD, bu kimyasal materyali kullanarak Vietnam ormanlarını yok edip sosyalist direnişçilerin kamufle olmasını engellemeye çalışmıştır.

1975 Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması, sürecin ılımlı havasını yansıtan bir diğer gelişmedir[192]. Söz konusu metin, AGİK sürecinin önemli bir sonucu olan Helsinki Nihai Senedi, *sepet* olarak tabir edilen üç ana kategoriden oluşmaktadır[193].

Tablo 2.4. Helsinki Nihai Senedi Kapsamındaki Kategoriler[194]

Sepet Numarası ve Teması	İçerik
1. Güvenlik	• Egemenlik ve eşitlik unsurlarına saygı gösterilmesi • Güç kullanımından yahut buna ilişkin tehditlerden uzak durulması • Ülke sınırlarının dokunulmaz olması • Meselelerin çözümünde barışçıl hareket edilmesi • İçişlerine karşı müdahalesiz kalınması • Toprak bütünlüğü ilkesine riayet edilmesi • Uluslararası iş birliğinin öne çıkarılması • Kendi kaderini tayin hakkının tanınması • İnsan haklarına ve özgürlüklerine saygılı olunması • Uluslararası hukuk ile uyumlu hareket edilmesi
2. İş Birliği	• Çevre, bilim, ekonomi ve teknoloji alanlarında iş birliği yapılması
3. İnsani meseleler	• İnsan haklarına karşı aykırılıklardan kaçınılması • Kültürel değişimin kanıksanması • Seyahat hürriyetinin kullanılabilmesi için uygun koşulların sunulması • Eğitim olanaklarının geliştirilmesi

[192] Helsinki Nihai Senedi'nin tam metni için bkz. U.S. Helsinki Commission, "Conference on Security and Cooperation in Europe: Final Act, Helsinki, 1975", 1975, https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/10/Helsinki-Final-Act.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[193] Bilal Karabulut, "Helsinki'den Astana'ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT'in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış* 4, sy 8 (2011): 69-93.
[194] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Karabulut, "Helsinki'den Astana'ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT'in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme".

Tablo 2.4'te Helsinki Nihai Senedi kapsamında belirlenen ve üç başlık şeklinde sunulan çeşitli ilkeler ve esaslar yer almaktadır. Buna göre ilk olarak güvenlik temalı normlar dikkat çekmektedir. Bu kategoride dokunulmazlık ve müdahalesizlik gibi negatif yönü öne çıkan hususlarla birlikte iş birliği olanakları ve azınlık hakları bağlamında da değerlendirilebilecek konular mevcuttur. İkinci ana başlıktaki iş birliği ögelerinde ise geniş nitelikli bazı sahalarda çalışma ortaklıklarının kurulması amacı görülmektedir. Son kümede ise haklar ve özgürlükler açısından ilerleme imkânları tespit edilerek bunların daha olumlu noktalara taşınmasına yönelik kurallar belirlenmektedir. Belirlenen bu kurallar ise uluslararası sistemde savaş eğiliminin düştüğü yönünde bir izlenim yaratmaktadır. Söz konusu metnin imzalanması hususunda tarafların kendi hegemonya anlayışları da etkili olmakla birlikte, süreçte hem Doğu Bloku hem de Batı Bloku ülkeleri yer almıştır[195].

Söz konusu dönem boyunca tarafların barışın geliştirilmesi amacına hizmet eden bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. Sistemde olumlu bir havanın oluşmasını sağlayan bu gelişmeler, nihayetinde uluslararası çaptaki bir savaşın çıkmasını engellemeye yetmemiştir. 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a girmesi üzerine Küba Krizi'nin barışçıl olarak çözülmesinin ardından yapılan anlaşmalarla başlayan *yumuşama* sona ermiştir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş tekrar tırmanmaya başlamıştır. Paul Kennedy, 1960-1980 sürecini-uluslararası sistem açısından- "daha az iki kutuplu" şeklinde vasıflandırırken Faruk Sönmezoğlu 1965-1980 evresini "gevşek iki kutuplu" olarak nitelendirmektedir[196]. 1980 yılına gelindiğinde ise kutuplaşma, görece artmış bir vaziyettedir.

2.4.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi

1970'ler, uluslararası sistemin genel olarak iş birliğine ve silahsızlanma konusundaki diplomatik girişimlere sahne olduğu bir aşamadır. Türkiye'nin iç dinamiklerinde ise buna benzer bir ılımlı havadan söz etmek zordur. Bu dönemde ülke içindeki meseleler, devlet otoritesinin zayıflamasına neden olacak boyutlara ulaştığından, siyaset mekanizması bu dönemsel duruma odaklanmıştır. Sadece iç faktörler değil, dış ögeler açısından da zorlu bir süreçten geçen Türkiye, 1974'te ülke dışında(Kıbrıs) askerî bir harekât düzenleyerek uluslararası toplumun tepkisini çekmiştir. Bu süreçte, iç ve dış

[195] Michael Ray, *Helsinki Accords* (Encyclopædia Britannica, 2025), https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[196] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*; Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*.

koşullar, daha temel ve varoluşsal mevzuların gündemde yer almasını âdeta dayatmıştır. Dolayısıyla, 1970-1980 yılları, kadın hakları açısından kısır geçen bir diğer dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, kadın hareketleri, sosyalist ve milliyetçi örgütlülüğün gölgesinde kalmıştır[197].

Türkiye-AET ilişkilerine bakıldığında ise yine iktisadi ve ticari temelde süren bir diplomasi dikkat çekmektedir. Bu noktada, AET'nin kuruluşundaki esas amacın da bu faktörler olduğu gözden kaçmamalıdır. Dolayısıyla, dönemin koşulları çerçevesinde NATO'dan dolayı askerî, AET'den kaynaklı olarak ise iktisadi ve ticari nitelikli bir ilişkiler ağı ön plandadır ve sosyal/manevi faktörler bunların gerisinde kalmaktadır. 1970'te imzalanıp 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol, Türkiye'nin gümrük birliğine entegre olma sürecini düzenlemiş olsa da Türkiye'deki istikrarsızlıklar nedeniyle taraflar arasındaki ilişkiler stabil kalmamıştır[198]. Helsinki Nihai Senedi'ne AET'nin tüm kurucuları ile Türkiye de taraf olmuştur[199]. İşbu metinde *kadın* kelimesi sadece bir yerde geçmektedir. "İnsani Alanlarda ve Diğer Sahalarda İş Birliği" başlığı altındaki "1. İnsani Temaslar" maddesinin "Temasların Genişletilmesi" başlıklı *h fıkrası*, kadın örgütlerinin toplantı düzenlemesini ilgili devletlerin kolaylaştırmasını öğütlemektedir[200]. Bu noktada, kadın hakları konusunda ciddi bir adım atılmış olmasa da bir farkındalık unsuru ve uluslararası hukuk anlamında küçük de olsa bir girişim olduğu dikkat çekmektedir. Bu hükmün taraf devletler arasındaki ilişkilerde belirleyici olduğunu varsaymak ise makul olmayacaktır.

Dolayısıyla bu dönemde, Türkiye-AET münasebetlerinde ekonomik ögelerin yanı sıra siyasi faktörler de belirleyici olmuştur. 1970-1980 yılları, kadın haklarının Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde dikkate değer bir etki doğurmadığı bir diğer süreç olmuştur.

2.5 TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

Turgut Özal Dönemi, 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri ile başlayıp 17 Nisan 1993'te sona eren süreçtir[201]. Söz konusu periyot, Halil Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla başlayıp cumhurbaşkanlığı görevindeyken hayatını kaybetmesi ile noktalanmıştır.

---

[197] Ipek Merçil ve Osman Senemoğlu, "The Historical Grounds of the Turkish Women's Movement", *Human and Social Studies* 3, sy 1 (2014): 13-27, https://doi.org/10.2478/hssr-2013-0018.
[198] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi".
[199] U.S. Helsinki Commission, "Conference on Security and Cooperation in Europe: Final Act, Helsinki, 1975".
[200] U.S. Helsinki Commission, "Conference on Security and Cooperation in Europe: Final Act, Helsinki, 1975".
[201] Tarihsel bütünlüğü sağlamak için 12 Eylül 1980'deki askerî müdahale aşaması da burada işlenecektir.

2.5.1 Dönemin Ulusal Koşulları

1970'lerin zorlu şartları altında 1980'li yıllar yaklaşırken ülkedeki iç karışıklıklar, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonominin içinde bulunduğu olumsuz durum ele alınacak dönemin temelini atmıştır.

Bu evrenin en çok öne çıkan özelliklerinden biri 12 Eylül 1980'de, TSK'nin yine bir askerî müdahale yoluyla devlet yönetimini sivil otoriteden zorla almasıdır[202]. Bu evre, Türkiye'de çok sayıda kişinin tutuklanmasına, işkenceye maruz kalmasına ve bunun gibi insan hakları ihlallerine sahne olmuştur. 27 Mayıs 1960 sürecinde olduğu gibi cunta, yeni bir anayasa da hazırlamıştır. 1982 yılında yapılan referandum ile hem yeni anayasa kabul edilmiş hem de Orgeneral Ahmet Kenan Evren, Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olmuştur. Devlet yönetimi sivillere terk edildikten sonra, özellikle 1983-1993 yıllarına damgasını vuracak olan Turgut Özal Dönemi başlamıştır[203].

6 Kasım 1983'te yapılan ve katılım oranının %92,3 olduğu genel seçimde, Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu ANAP, oyların %45,1'ini alarak 400 sandalyeden oluşan mecliste 211 milletvekili ile yer almayı başarmıştır[204]. Bu durumda, parlamentonun yarısından fazlası ANAP'lılardan oluşmuş ve Özal, Türkiye'nin başbakanı olmuştur. Böylece, uzun bir sürenin ardından bir siyasi parti, tek başına iktidar olma başarısını göstermiştir.

Turgut Özal, neo-liberalizmi savunan, NATO ve Batı ile uyumlu çalışan, serbest piyasanın uygulanması için çabalayan bir politika takip etmiştir. Henüz başbakan olmadan önce, 24 Ocak 1980'de açıkladığı kararlar ile ülkenin ihracatı temel alan, yabancı sermayeyi ülkeye kabul eden, dışa açılmayı ve kapitalizm ile bütünleşmeyi amaçlayan bir modele geçeceğini ilan etmiştir[205]. Göz önünde olduğu 10 sene boyunca[206], kimileri tarafından çağın koşullarına uygun bir şekilde ilerlemeyi ve kalkınmayı sağlayan bir lider olarak görülürken kimilerince toplumun değerlerini deforme eden kapitalist bir figür şeklinde nitelendirilmiştir. Hakkındaki farklı görüşlere rağmen Özal, bir şekilde

[202] Söz konusu askerî darbenin ABD'nin neo-liberalizmi başka ülkelere yayma siyasetinin bir ürünü olduğunu ileri süren bir çalışma için bkz. Meral Balcı ve Nilay Ökten Kemaloğlu, "An Assessment of Neoliberal Coups: the 1973 Chilean Military Coup and the 1980 Turkish Military Coup", *Governance and Politics* 1, sy 1 (2022).
[203] YSK, "1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları", https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[204] YSK, "1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları".
[205] M. Zeki Duman, "Turgut Özal'ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm", *Sosyoloji Dergisi*, sy 23 (2011): 105-23.
[206] 1983-1989 arasında başbakan, 1989-1993 yıllarında ise cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

istikrarlı bir politikacı olmuştur ve 1993'te cumhurbaşkanı iken hayatını kaybedinceye kadar ülke yönetiminde yer almıştır.

Bu dönemin Türkiye açısından en dikkat çekici gelişmelerinden biri, Temmuz 2025 itibarıyla varlığını fiilî olarak hâlen sürdüren PKK terör örgütünün ilk saldırı eylemini gerçekleştirmesidir. 1978'de kurulan örgüt, ilk silahlı saldırısını 1984 yılında icra etmiştir[207]. Bu tarihten itibaren 40 seneyi aşkın bir süre boyunca Türkiye genelinde güvenlik güçlerinin yanı sıra kadınları, çocukları, gençleri, eğitim kurumlarını, ormanları ve yabani hayvanları dahi hedef alan terör örgütü, ülkenin iç ve dış siyasetinde gündemi meşgul etmiştir/etmektedir.

Turgut Özal Dönemi'nin ilk yıllarında ekonomide 1970'lerin sonuna göre toparlanma gözlemlense de dış borçlanmanın ve para arzının artması ekonomiyi zamanla olumsuz bir seyre sokmuştur. Altyapı yatırımları için finans kaynağı yaratmak üzere IMF'ten ve Dünya Bankası'ndan alınan krediler nedeniyle borçların artması ve faiz oranlarının yükselmesi enflasyonu da olumsuz etkilemiştir[208].

Tüm bu bilgiler ışığında, Turgut Özal Dönemi'nin siyasi, iktisadi ve sosyolojik olarak bir dönüşümü beraberinde getirdiği ve ülkenin gelecek dönemlerini de temelden etkileyen bir süreç olduğu ifade edilebilir.

2.5.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1980-1993 arasındaki zaman dilimi, siyasi tarih açısından son derece önemli olaylara sahne olmuştur. Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere 18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi yeni ham madde kaynakları ve işlenmiş ürünlerin pazarlanacağı piyasa arayışını hızlandırmıştır. Bu durum, I. Dünya Savaşı'nın önemli etkenlerinden biri olurken bu savaşın sonunda inşa edilen adaletsiz barış ise II. Dünya Savaşı'nın temelini atmıştır. Bu dünya savaşının hemen ardından ABD ve SSCB süper güç olarak öne çıkmış ve Soğuk Savaş başlamıştır. 1980-1993 evresi ise sistemde tarihî bir kırılmanın yaşandığı Soğuk Savaş'ın bitmesi hadisesini içermektedir.

[207] Hatice Kamer, "PKK nasıl kuruldu, bugüne nasıl geldi?", BBC, 2025, https://www.bbc.com/turkce/articles/c8xgl1vqwdro [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[208] Duman, "Turgut Özal'ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm".

Şekil 2.9. Almanya'da Doğu-Batı Sınırlarının Kaldırılmasını Kutlayan Berlinliler[209]

SSCB'nin dağılmasından önce, 1989'da, Doğu Avrupa'nın sosyalist rejimlerinin çökmeye başlaması bu devletin geleceğine dair yıkılma emarelerini artırmıştır[210]. Aynı yıl içinde Berlin Duvarı'nın yıkılması, sembolik bir anlam ifade etmesinin yanı sıra doğu-batı düzleminde bölünmüş bulunan Almanya'nın birleşme sürecini de tetiklemiştir[211]. SSCB'nin dağılma evresindeki dönüm noktalarından biri de SSCB lideri Mihail Gorbaçov'un *glasnost(açıklık)* ve *perestroyka(yeniden yapılanma)* politikalarını uygulamasıdır. Asıl amacı bilginin yayılmasının önündeki engelleri azaltmak olan glasnost politikası; medyanın toplumsal sorunları daha iyi yansıtması, kamu otoritesi üzerinde denetleme mekanizması oluşturması ve reformların halk üzerindeki etkilerini ortaya koyması şeklinde üç önemli ek işlevi de görürken perestroyka ise sosyal ve siyasi münasebetlerin yeniden inşa edilmesini ifade etmektedir ve bu iki politika birbirini destekleyerek ilerlemektedir[212]. Perestroyka, iktisadi bağlamda bir yapısal dönüşümü de

[209] AP News, "Berlin Wall through the years", 2019, https://apnews.com/article/fall-of-the-berlin-wall-8041351970 [Erişim Tarihi: 27.10.2020].
[210] Anthony Kalashnikov, "Differing Interpretations: Causes of the Collapse of the Soviet Union", *Constellations* 3, sy 1 (2011), https://doi.org/10.29173/cons16289.
[211] Soğuk Savaş'ın en çok öne çıkan kavramlarından biri olan *demir perde*, bu süreçte anlamını yitirmeye başlamıştır. Doğu Bloku-Batı Bloku ayrımı da Batı lehine zayıflamıştır.
[212] John M. Battle, "Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform Under Gorbachev", *Soviet Studies* 40, sy 3 (1988): 367-84, https://doi.org/10.1080/09668138808411764.

içermektedir[213]. Kısacası, yeni milenyum yaklaşırken SSCB, temel ideolojik dinamiklerini yitirmeye ve kapitalist blok karşısında güçsüz düşmeye başlamış ve 1991 yılında resmen dağılmıştır.

SSCB'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması, uluslararası sistemde köklü bir değişiklik meydana getirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş ve bunun temel bileşenlerinden iki kutuplu sistem sona ermiştir. Dolayısıyla, blok siyaseti eski önemini yitirmiştir. Bu durum, sistemde ABD'nin veya Rusya'nın haricinde de dış politika oluşturma eğilimini güçlendirmiştir. ABD, küresel siyasetteki en güçlü ve belki de tek rakibi olan SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesi üzerine sistemin başat öznesi hâline gelmiştir.

2.5.3 Kadın Haklarının Türkiye-Avrupa İlişkilerine Etkisi

Gerek ülke içinde gerekse ülke dışında köklü yapısal dönüşümlere sahne olan 1980-1993 yılları, kadın hakları açısından da incelenmeye değerdir. Bu evrede, kadın hakları konusunda Türkiye'de yaşanan gelişmeler, önceki dönemlerin geneline kıyasla daha yoğundur. Söz konusu gelişmelerin bir kısmı olumlu iken bir kısmı da olumsuz olarak değerlendirilmeye müsaittir.

Şekil 2.10, BM Genel Kurulunda kabul edilen, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne devletler düzeyindeki katılımı göstermektedir. İran, Somali ve Sudan gibi birkaç istisna dışında BM'ye üye devletlerin tamamı bu sözleşmeye taraftır[214]. Dolayısıyla, işbu sözleşmenin uluslararası toplumun genel kanaatlerini yansıttığını ve küresel düzeyde karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ise sözleşmeye 1985'te katılarak birçok devlete göre daha geç inisiyatif almıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu hukuki düzenlemeye katılmasında, uluslararası sistemin popüler eğilimlerini takip ederek söz konusu sisteme uyma çabasının da etkili olduğu varsayılabilir. Bununla birlikte, sözleşmeye taraf olmayan az sayıdaki aktörün hukuk devleti tanımı açısından da sorunlu olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, sözleşmeye taraf olmayan bir devlet, hukuki bağlamda düşük standartlarda olan aktörlerle benzer bir klasmanda görülebilir. Tüm bu hususlar açısından bakıldığında, kadın haklarına dair

[213] John E. Elliott, "Gorbachev's Perestroika", *Contemporary Economic Policy* 7, sy 1 (1989): 35-52, https://doi.org/10.1111/j.1465-7287.1989.tb00554.x.
[214] Lejantta yer alan "Devlet Partisi" ifadesi, aslına sadık kalmak için orijinal kaynaktan değişiklik yapılmadan alınmıştır. Bu ifade ilen kastedilen, sözleşmeye taraf olan devletlerdir.

düzenlemelere katılma eğiliminin yüksek olması, olağan bir durum olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2.10. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne Devletlerin Taraf Olma Durumu[215]

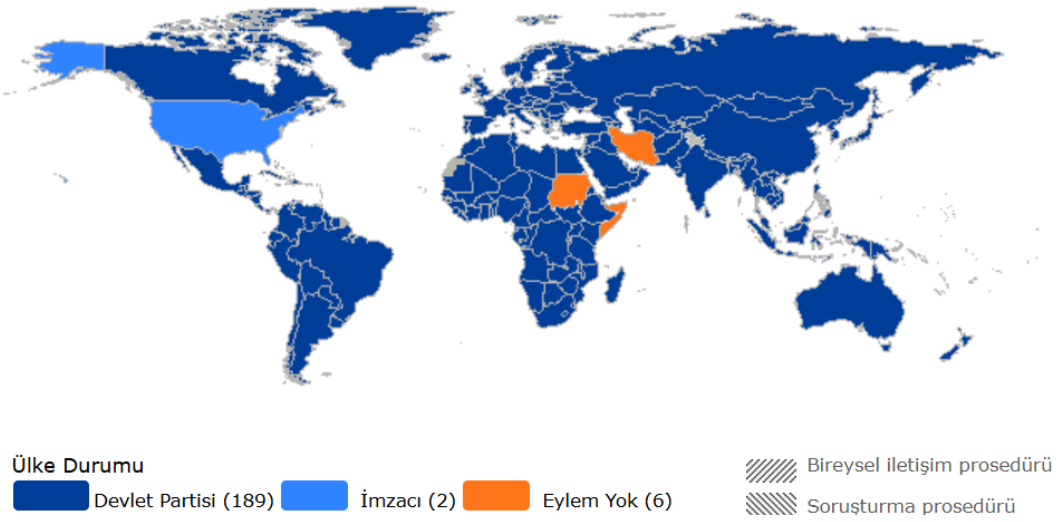

Tablo 2.5, 1980-1990 senelerinde icra edilen ve kadın haklarını ilgilendiren hukuki düzenlemeleri sunmaktadır. Tablodaki bilgiler incelendiğinde, ilk ciddi düzenlemenin 1985'te uluslararası hukuk bağlamında yapıldığı görülmektedir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye, bu metinden doğan sorumluluk üzerine ataerkil sistem aleyhinde çaba gösterme yükümlülüğünü üstlenmiştir. 1990'da, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün ihdas edilmesi ise kadınların toplumdaki yerinin güçlendirilmesi ve erkeklerle eşit duruma getirilmesi yönünde atılmış bir adım olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu müdürlüğün kurulması, 1985'te ortaya koyulan irade ile paralellik göstermektedir. Ancak 1989'da Aile Araştırma Kurumunun oluşturulması, kadınların toplumda bir fert olarak değil, aile içindeki bir figür olarak tanınması gibi bir fonksiyon görmüştür ve diğer iki düzenleme ile tezat teşkil etmektedir. Bu durum ise Özal yönetiminin asıl amacının kadın haklarını sağlamak ve

[215] United Nations Human Rights Office Of The High Commissioner, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi", 2023, https://indicators.ohchr.org/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. Sözleşmenin tam metni için bkz. UN General Assembly, "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", 1979, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

geliştirmek değil, kadınları sekülerlik dışı kalıplara dâhil etmek olduğu yönünde eleştirilere neden olmuştur[216].

Tablo 2.5. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (1980-1990)[217]

Yıl	Yasal Düzenleme	Düzenlemenin İşlevi
1985	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf olunması	Hükûmet, ataerkil yapıya karşı mücadele etme yükümlülüğüne girmiştir.
1989	Aile Araştırma Kurumunun ihdas edilmesi	Kadınların birey olarak tanınmasının zorlaşmasına ve kadın haklarının gelişmesinin önlenmesine neden olmuştur.
1990	Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün kurulması	Kadın-erkek eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadının statüsünün daha iyi hâle getirilmesi hedeflenmiştir.

1970'ler boyunca sosyalist ve milliyetçi hareketlerin yaygın olduğu ülke koşullarında ön plana çıkmayan feminist hareketler, 12 Eylül 1980 süreci ile birlikte bu ideolojik unsurların sönümlenmesi üzerine bağımsızlığını elde etmiştir ve bu süreç, kadının tarihi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir[218]. Bu dönüşüm şu şekilde özetlenebilir[219]:

> 1980'lerdeki feminist hareketin sert çekirdeğini oluşturan kadınlar, devlete karşıydılar, çünkü devlet ataerkil bir yapıya sahipti, ataerkil yapıyı şekillendiriyordu ve onun devamlılığına katkıda bulunuyordu. Kadınları aşağılayan aile, hukuk, eğitim ve basın gibi yapılara meşruiyet kazandırıyordu. Devlet politikaları eşitlikçi olmasına rağmen, kadınları özel hayatlarında, aşağılanmalarıyla baş başa bırakıyordu. Paradoksal olarak, askerî darbe, yarım yüzyıldır duyulan hukuki eşitlik söyleminin aksine, kadınların gerçekte ezildiğini keşfeden solcu entelektüel çevrelerden bir grup kadının bilinçlenmesini kolaylaştırdı. Bu kadınlar

[216] Günseli Berik, "State Policy in the 1980s and the Future of Women's Rights in Turkey", *New Perspectives on Turkey* 4 (1990): 81-96, https://doi.org/10.15184/S0896634600000224.
[217] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. Berik, "State Policy in the 1980s and the Future of Women's Rights in Turkey".
[218] Merçil ve Senemoğlu, "The Historical Grounds of the Turkish Women's Movement".
[219] Merçil ve Senemoğlu, "The Historical Grounds of the Turkish Women's Movement".

> küçük gruplar oluşturdular, yeni Batı feminist literatürünü okuyup analiz ettiler ve ilk kez milliyetçilik, liberalizm veya sosyalizm gibi önceki feminist tartışmalara damgasını vuran diğer konulardan bağımsız olarak kadın sorunları üzerine bir tartışma başlattılar.

1980'li yıllar, TSK'nin devlet yönetimini zorla ele alması ve cuntanın askerî müdahaleden sonra insan hakları ihlalleri sergilemesi nedenleriyle Türkiye-AT ilişkilerinin sekteye uğradığı bir aşama olmuştur. Bu süreçte, direkt olarak kadın hakları meselesi ilişkileri dönüştürmüş olmasa da insan hakları konusunun iki taraf arasında ilk kez bu kadar belirgin bir rol oynadığını ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde bu döneme kadar temel olarak siyasi, askerî, iktisadi ve ticari mevzular belirleyici iken artık bu önemli faktörlerle birlikte manevi bir unsur olarak insan hakları da gündemde yer almaya başlamıştır.

2.6 1990-2000 DÖNEMİ

1990'lı yıllar Türkiye'nin siyasi olarak istikrarsız evrelerinden biridir. Bu evreyi, Turgut Özal'ın ölüm tarihi olan 17 Nisan 1993 ile üçüncü milenyumun başlangıcı(2000) arasıyla sınırlamak mümkündür.

2.6.1 Dönemin Ulusal Koşulları

İkinci milenyumun son 10 senesi, Türkiye'nin iç koşulları açısından olumlu bir profil çizmekten uzaktır. Bu süre zarfı, Türkiye'de tırmanan ayrılıkçı/bölücü/etnik ve dinci/gerici terörizmin yükselişine, istikrarsız koalisyon hükûmetlerine, devasa bir ekonomik krizi tetikleyecek bir yönetim anlayışına ve ordunun siyasete tekraren askerî müdahale yoluyla yön vermesine sahne olmuştur.

PKK unsurlarının, ilkini 1984'te düzenlediği terör saldırıları, 1990'lı yıllarda devam etmiştir[220]. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Türkiye'den toprak koparak burada kendi egemenliğini kurmak isteyen örgüt, söz konusu sahada devlet otoritesini sarsacak noktaya gelmiştir. Bu durum karşısında askerî önlemlere başvurulmuştur. Bir yandan TSK personeli açısından zayiat verilirken öte yandan bölgedeki siviller çatışmalardan olumsuz etkilenmiştir. Böylece mesele, salt askerî bir nitelikte olmaktan ziyade sosyolojik boyutlarıyla da ön plana çıkmaya başlamıştır. Kısa süre içinde konu, insan hakları bağlamında da gündeme gelmiştir. Öte yandan, radikal

[220] Söz konusu terör saldırıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Cantenar ve Fatih Tümlü, "PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zaiyatı Açısından Analizi", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi* 26, sy 1 (2016): 1-22.

İslamcı örgütlerin seküler kimliği ile tanınan akademisyenlere, yazarlara ve düşünürlere karşı suikast eylemleri düzenlemesi ülkede terörü tırmandıran bir diğer mesele olmuştur.

1990'lı yıllar Türkiye'de istikrarsız hükûmetler dönemi olarak da tanımlanabilir. Bu süreçte, son derece kırılgan ve ideolojik olarak farklı yerlerden gelen partilerden oluşan hükûmetlerin ömrü kısa olmuştur. Bu durum ise terör gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya olan Türkiye'de karar mekanizmalarının problemlere yeterli ölçüde çözüm üretmesini engellemiştir. 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın hayatını kaybetmesiyle birlikte 10 senedir devlet yönetiminde öne çıkan bir figürün siyaset ve hayat sahnesinden ani bir şekilde çekilmiş olması, yeni bir cumhurbaşkanının ve başbakanın belirlenmesini gerektirmiştir[221]. Tansu Penbe Çiller, bu şartlar altında, Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı olmuştur.

1990'lar, Türkiye'de *laik cumhuriyet* tartışmalarının da yoğun olarak yaşandığı bir periyottur. 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinde, oyların %21,4'ünü alan RP[222], birinci parti olmuş ve başbakanlık koltuğuna, 1996'da, RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan oturmuştur. RP üyelerinin laiklik bağlamında sorun teşkil edebilecek çeşitli söylem ve eylemleri Türkiye'de rejimin güvende olmadığı yönünde tartışmalar ve kuşkular yaratmıştır. Bunun üzerine 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında TSK mensupları iktidar partisine âdeta talimat vererek laiklik konusunda çeşitli adımlar atılmasını istemiştir[223]. Bu sürecin ardından Erbakan Hükûmeti istifa etmiştir. Böylece, fiilî bir askerî müdahale olmasa da ordunun silahlı güç kullanma ihtimalini hissettirmesi sonucunda sivil iktidar yönetimden uzaklaşmıştır.

16 Şubat 1999'da PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın[224] yakalanması[225] dönemin bir diğer önemli konusudur. Öcalan'ın yakalanması üzerine PKK, terör eylemlerine bir süre ara vermiştir.

---

[221] Özal'ın ölümünün ardından Süleyman Demirel, Türkiye'nin 9. cumhurbaşkanı olmuştur. Tansu Penbe Çiller ise başbakanlık makamına geçerek Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı olmuştur. Ancak dönemin çalkantılı koşulları altında Çiller, görev süresini tamamlayamadan hükûmet dağılmıştır.

[222] YSK, "1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları".

[223] Özcan Tunahan, "28 Şubat Süreci: 'Post-Modern Darbe'nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy 28 (2015): 23-41.

[224] Özellikle popüler kültürde, medyada ve dahi siyasette PKK dâhil olmak üzere çeşitli terör örgütlerinin başındaki isimler *lider, önder* gibi sıfatlarla anılabilmektedir. Bu gibi ifadelerin terörizmin müsebbiplerini meşru bir otorite gibi göstermesi nedeniyle bu çalışmada terör örgütü sorumluları için *elebaşı* ifadesinin kullanılması uygun görülmüştür.

[225] Esra Yazdıç Demir, "Öcalan'ın 15 Şubat sırrı!", Habertürk, 2015, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1032565-ocalanin-15-subat-sirri [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

17 Ağustos 1999 tarihinde Gölcük'te(Kocaeli) meydana gelen Mw=7,4 büyüklüğündeki deprem[226], neden olduğu can kayıplarının yanında, Türkiye'de sanayi üretiminin en yoğun olduğu Marmara Bölgesi'nde üretimi de olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte, toplumsal psikoloji üzerinde de son derece olumsuz bir durum yaratmıştır. Deprem, uzun süredir olumlu bir tablo çizmekten zaten uzak olan ülke ekonomisini daha da sıkıntılı bir sürece sokmuştur. 12 Kasım 1999'da Düzce'de gerçekleşen 7,5 büyüklüğündeki bir diğer deprem[227] de Gölcük Depremi kadar ciddi boyutlara ulaşmasa da önemli bir yıkıma sebep olmuştur. Bu aşamadan sonra da deprem faktörü, Türkiye gündemini belirli aralıklarla yoklamaya devam edecektir.

Görüldüğü üzere 1990'lı yıllar, yeni binyıla yaklaşılırken Türkiye'nin tırmanan terörizm[228], çözülemeyen ekonomik problemler, eşine az rastlanır şiddetteki iki deprem ve ordunun siyaset üzerindeki baskıları ile karşılaştığı bir zaman dilimi olmuştur.

2.6.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1991 yılında SSCB'nin ve Varşova Paktı'nın yıkılması üzerine tek kutuplu bir dünya düzeni doğmuştur. Soğuk Savaş boyunca devam eden rekabette ABD, benimsediği düzenini sürdürmeyi başaran taraf olmuştur. Bununla birlikte, blok siyasetinin zayıflaması ile uluslararası aktörlerin daha bağımsız hareket etme imkânı bulması sonucunda uluslararası sistem daha karmaşık hâle gelmiştir. Milletlerarası ilişkilerin başlıca aktörü hâlen devlet olmakla birlikte, uluslararası kurumlar, örgütler, hükûmet dışı aktörler, bireyler sistemin öne çıkan özneleri hâline gelmiştir. Sistem, çok merkezli bir görünüme kavuşmuştur[229]. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle küreselleşme olgusu iyice belirgin hâle gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitmesi üzerine dünya gündeminde uzun süre yer edinen nükleer savaş tehlikesi gibi salt reelpolitik konular görece arka planda kalmıştır. Bu durumun da etkisiyle, on yıllar boyunca yeterince dikkate alınmayan etik/manevi hususlar dünya gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır. Öte yandan, Soğuk Savaş döneminde SSCB uydusu olan devletler bağımsızlık ilan etmeye devam etmiştir.

---

[226] Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, "17 Ağustos 1999 İzmit Depremi", http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/onemliler/19990817Marmara7.4/mardep.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[227] Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, "Büyük Depremler", http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[228] Öcalan'ın yakalanması üzerine terör faaliyetleri dönemin sonuna doğru azalmıştır.

[229] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)* (Der Yayınları, 2016).

Dönemin öne çıkan bir diğer önemli olayı, 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht'te imzalanan ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren AB Antlaşması ile AB'nin resmen kurulmasıdır[230]. Bugün AB, ekonomik entegrasyonun başlıca örneğini teşkil etmekle birlikte insan haklarından çevreye, bilimden eğitime, tarımdan diplomasiye, demokrasiden balıkçılığa kadar pek çok farklı alanda normlar geliştiren bir uluslararası örgüttür.

Tablo 2.6'dan da anlaşıldığı üzere Soğuk Savaş'ın sona ermesi, elbette, dünya genelindeki siyasi, insani, ekonomik sorunların bitmesini de beraberinde getirmemiştir. Katliamlar, iktisadi krizler, soykırımlar ve savaşlar sürmüştür. Önceki dönemden farklı olarak bu gibi küresel problemler, salt Doğu-Batı blok siyasetinin dışında gerçekleşmiştir. Ruanda'daki soykırımda çok büyük kısmı Tutsilerden, on binlercesi ise Hutulardan oluşan bir milyon civarında sivil katledilmiştir[231]. Bundan yaklaşık sadece bir sene sonra yaşanan Srebrenitsa Katliamı'nda da uluslararası toplum başarısız olmuştur[232]. Japonya ile beraber incelendiğinde, Asya'nın *kaplan ekonomileri* olarak tanımlanan Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong ile birlikte Tayland, Endonezya ve Malezya 1965-1990 periyodunda dünyadaki diğer ekonomi gruplarında görülmeyen seviyede büyüme oranları yakalamış olsa da yapısal zayıflıklar, yönetimdeki aksaklıklar, uluslararası sermaye akışının etkileri, Çin yuanında devalüasyona gidilmesi, Japonya'daki durgunluk ve Amerikan dolarının güçlenmesi gibi sebeplerden dolayı söz konusu ülkelerin GSYİH verilerinde, 1930'lardaki Büyük Buhran'da ABD'nin yaşadığı dalgalanmaların aynısı gözlemlenmiştir[233]. 1995'teki Srebrenitsa Katliamı'ndan dört yıl sonra Sırbistan, başka bir kriz ile tekrar gündeme gelmiştir. Kosova Arnavutlarının maruz kaldığı sivil ölümler ve etnik temizlik faaliyetleri üzerine uluslararası toplum harekete geçmiştir. 1999 yılının mart ayında, NATO, Sırbistan'a karşı askerî müdahalede bulunmuştur[234].

---

[230] The EU, "Treaty on European Union", 1992, https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign/eng [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; The European Parliament, "Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty", 1993, https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. AB'nin örgütsel yapısı ve tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Şaban Halis Çalış, "Avrupa Birliği", içinde *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, ed. Şaban Halis Çalış ve Erdem Özlük (Çizgi Kitabevi, 2018).

[231] Peter Uvin, "Reading the Rwandan Genocide", *International Studies Review* 3, sy 3 (2001): 75-99, https://doi.org/10.1111/1521-9488.00245.

[232] Cedric Ryngaert ve Nico Schrijver, "Lessons Learned from the Srebrenica Massacre: From UN Peacekeeping Reform to Legal Responsibility", *Netherlands International Law Review* 62, sy 2 (2015): 219-27, https://doi.org/10.1007/s40802-015-0034-x.

[233] Shalendra D. Sharma, "From Meltdown to Recovery: Towards a New Understanding of the Asian Financial Crisis of 1997 and Its Aftermath", *Cambridge Review of International Affairs* 14, sy 2 (2001): 340-60, https://doi.org/10.1080/09557570108400378.

[234] Christopher Greenwood, "International Law And The Nato Intervention In Kosovo", *International & Comparative Law Quarterly* 49, sy 4 (2000): 926-34, https://doi.org/10.1017/S0020589300064745.

Tablo 2.6. 1990-2000 Arasında Yaşanan Diğer Önemli Gelişmeler[235]

Yıl	Olay
1994	Ruanda Soykırımı: Bir milyona yakın sivil katledilmiştir.
1995	Srebrenitsa Katliamı: Bosna'da Sırp milisler, General Ratko Mladiç'in yönetiminde, 8000 Bosnalı Müslüman'ı öldürmüştür.
1997	Asya Finansal Krizi: Ekonomik büyüme oranları ile dikkat çeken çeşitli Asya ülkeleri bir anda daralmaya başlamıştır.
1999	NATO'nun Kosova'ya müdahale etmesi: Sırbistan ordusunun aşırı güç kullanması ve bölgede terörizmin artması üzerine NATO güçleri askerî müdahalede bulunmuştur.

Özetlemek gerekirse, Soğuk Savaş'ın bitmesine sahne olan 1990'lı yıllarda, aynı zamanda; çeşitli sıcak savaşlar, katliamlar ve krizler yaşanmıştır. Küresel sistemin radikal bir dönüşüm geçirdiği, iki kutupluluğun sona ererek ABD'nin esas özne olduğu tek kutuplu bir düzenin doğduğu, Doğu-Batı Bloklarının zayıflaması nedeniyle devletlerin daha özgür bir dış politika gütmeye başladığı bu süreç, siyasi tarihin önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

2.6.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi[236]

1990-2000 yıllarında gerek II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan Soğuk Savaş'ın bitmesi gerekse yeni bir milenyumun yaklaşmasının verdiği heyecan dolayısıyla uluslararası sistemde geçmiş döneme göre daha iyimser bir atmosferin hâkim olduğunu varsaymak mümkündür. Türkiye'nin iç koşulları açısından bakıldığında ise bu dönem iktisadi, siyasi ve sosyolojik olarak pek çok sıkıntıyı içermektedir.

[235] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Greenwood, "International Law And The Nato Intervention In Kosovo"; Sharma, "From Meltdown to Recovery: Towards a New Understanding of the Asian Financial Crisis of 1997 and Its Aftermath"; Uvin, "Reading the Rwandan Genocide"; Ryngaert ve Schrijver, "Lessons Learned from the Srebrenica Massacre: From UN Peacekeeping Reform to Legal Responsibility".

[236] AB, resmen 1993'te kurulduğu için 1990-2000 senelerinin irdelendiği bu başlıkta, önceki dönemlerden farklı olarak *Avrupa* değil *AB* ifadesi kullanılmıştır.

Bu periyodun kadın hakları açısından en dikkat çekici gelişmelerinden biri üniversiteler başta olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan veya okuyan kadınların başörtüsü kullanımı konusunda engellemelerle karşılaşmasıdır. Esasen önceki dönemlerde başlamış olan yasak, irtica ve laiklik tartışmalarının yoğunlaştığı 1990'larda daha sert uygulanmaya başlanmıştır. 28 Şubat 1997 tarihine yaklaşılırken dönemin iktidar partisi RP, bu konuda başörtüsü serbestisini savunurken ordu ile zıt düşmüştür. Eğitim ve çalışma hayatına başörtüleriyle devam etmek isteyen kadınlar ise bu konuda protesto eylemlerine başlamıştır. Bu durum, kadınların kendileriyle alakalı özel bir hususta hak talep etmek üzere kamusal alanda harekete geçmesi açısından dikkate değerdir.

1990'lı yıllarda, kadın haklarına dair uluslararası gelişmelerin takip edilmeye çalışıldığı söylenebilir. 14-25 Haziran 1993 tarihlerinde, Avusturya'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda, Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı kabul edilmiş olup Türkiye de katıldığı bu konferansta işbu düzenlemeye taraf olmuştur[237]. Söz konusu metnin 18. maddesi kadın haklarını direkt olarak "evrensel insan haklarının ayrılmaz parçası" olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte kadınlara yönelik saldırıların kınandığı, ırkçılıktan işkenceye, yoksulluktan terörizme, kötü muameleden kadınların ayrımcılığa uğraması durumuna kadar birçok insan hakları meselesinin işlendiği konferansın temel olarak bir farkındalık, anlayış ve iyi niyet bildirimi niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Konferansta, kadın haklarının genişçe ele alındığı da görülmekle birlikte kadınların maruz kaldığı olumsuzlukların kınanması gibi somut ve gayet genel özellikler taşıyan bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası hukuk açısından bağlayıcı olmayan bu konferansın ve toplantı sürecinde oluşturulan metnin esas olarak kadınlara dair ilkesel bir duruş ortaya koyduğu görülmektedir.

20 Aralık 1993 tarihli Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi, BM Genel Kurulu tarafından alınan bir karara dayanan ve Türkiye'nin de taraf olduğu bir deklarasyondur[238]. Bu düzenleme, toplumsal cinsiyet bağlamındaki tüm şiddet fiillerini "kadına yönelik şiddet" olarak tanımlamaktadır[239]. Bununla birlikte, metnin tamamına bakıldığında taciz, işkence, tecavüz, psikolojik zarar verme gibi pek çok eylem sıralanarak bunların birer şiddet unsuru olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, işbu metnin 3.

[237] The World Conference on Human Rights, "Vienna Declaration and Programme of Action", 1993, https://docs.un.org/en/A/Conf.157/23 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[238] UN General Assembly, "Resolutions adopted by the General Assembly at its 48th session", 1993, https://web.archive.org/web/20201008160155/https://web.archive.org/web/20140116222203/http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[239] UN General Assembly, "Declaration on the Elimination of Violence against Women : resolution / adopted by the General Assembly.", 1993, https://digitallibrary.un.org/record/179739?v=pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

maddesinde kadınların insan haklarının hepsinden faydalanma hakkının olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu çalışma, direkt olarak kadına yönelik şiddet tanımı yaptığı için spesifik bir yöne sahiptir. Ancak söz konusu BM Genel Kurulu kararının bağlayıcı olmadığını, tavsiye özelliği taşıdığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kısacası, bu uluslararası hukuk düzenlemesi, devletler üzerinde yaptırım anlamında somut sonuçlar doğurmamakla birlikte yönlendirici ve teşvik edici bir prensip belirleme işlevindedir.

Türkiye, kadınlara yönelik ayrımcılığa karşı hazırladığı raporları 1990 ve 1997 yıllarında BM'nin ilgili birimlerine sunmuştur[240]. Dolayısıyla, bu dönemde, Türkiye'nin kadın hakları konusunda dünyadaki eğilimlere uygun hukuki işlemler icra ettiği görülmektedir.

Grafik 2.1, Dünya Bankası tarafından oluşturulan ve hukuki düzenlemelerin kadınların ekonomik olanaklarına yansımasını ifade eden bir indeks skoru sunmaktadır. Buna göre 1 en düşük, 100 en yüksek olacak şekilde, hukuk normlarındaki gelişmelerin kadınların iktisadi fırsatlarını nasıl etkilediği ortaya koyulmaktadır. Değerler 100'e ne kadar yakınsa, hukuki düzenlemelerin kadınların ekonomik durumuna katkısı o kadar fazladır. Grafikteki verilere göre Türkiye'nin skoru 1990'da 45,63 iken 1991'den 2000 yılına kadar 48,75'te kalmıştır. Dolayısıyla, söz konusu indeks skorunda yalnızca 1990-1991 döneminde gelişme görülmüştür. Söz konusu ilerleme ise işbu skor bağlamında %7 civarındadır. 1990-2000 yıllarında, bu bir sene dışında hiçbir aşama kaydedilememiştir. Dolayısıyla, 1990'lı yıllardaki hukuki düzenlemelere taraf olarak kadın hakları konusundaki uluslararası gelişmelere katılmak kadınların ekonomik durumunu -1990-1991 aşaması haricinde- iyileştirmemiştir. Bu durum, sadece hukuk kuralları geliştirmenin pratik hayatta ilerleme sağlayacağı anlamına gelmediğinin önemli bir göstergesidir.

[240] Sevda Yaşar Coşkun, "Türkİye'de ve Dünya'da 'Kadının İnsan Hakları'", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 4, sy 20 (2013): 77-94.

Grafik 2.1. 1990-2000 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[241]

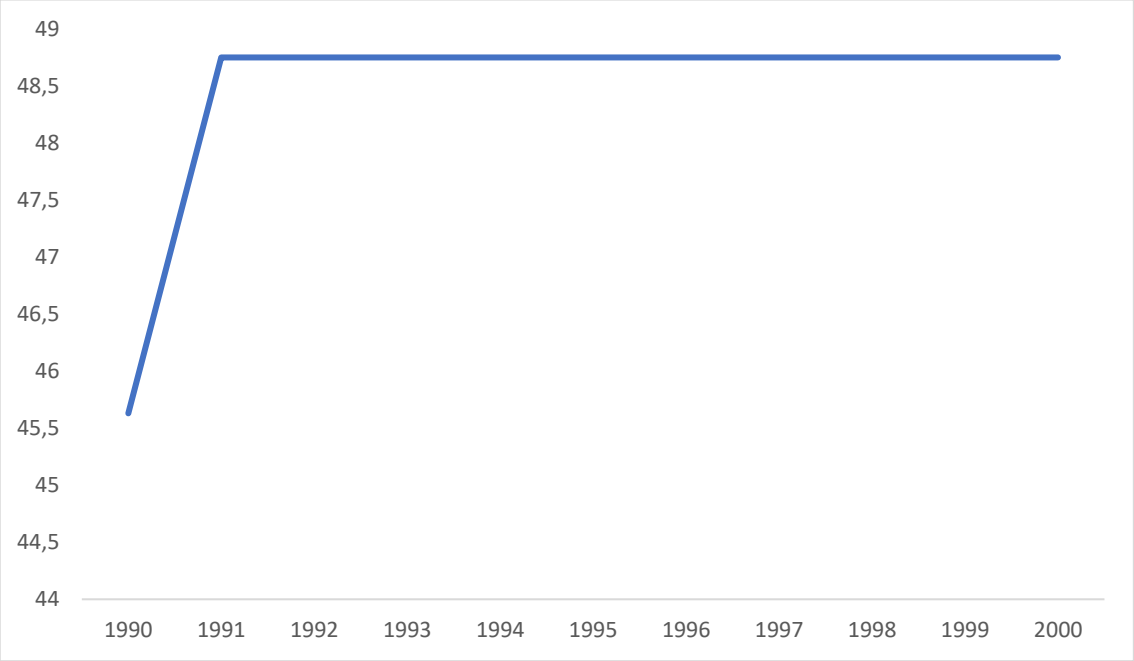

Tablo 2.7, 1990-2000 yıllarında altı AB üyesinin(Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg)[242] kadınlar iş ve hukuk indeks skoruna dair verilerini içermektedir. Tablo incelendiğinde, ele alınan AB ülkelerinin 1990-2000 senelerinde 64 puanın altına hiç inmediği dikkat çekmektedir. Bu, aynı dönem için Türkiye'nin en yüksek puanının(48,75) üzerindedir. Başka bir deyişle, söz konusu zaman diliminde Türkiye'nin ulaştığı en yüksek skor, altı AB üyesinin asgari puanından(64) daha düşüktür. Öte yandan, AB üyelerinde genel olarak iyileşme olduğu gözlemlenmektedir. Sürecin başında, 64 puan ile skoru en düşük devlet olan Belçika, 2000'e gelindiğinde bunu 76'ya çıkarmış durumdadır. Süreç sonunda en yüksek puana(89) sahip olan Hollanda, dönem boyunca 83'ün altına hiç inmemiştir. Birleşik Krallık, Lüksemburg, Fransa 70'li puanlarla başlayıp 80'in üzerine çıkmıştır. İtalya ise 71 ile başlayıp 74'e ulaşmıştır. Bu veriler, altı AB ülkesinde 1990-2000 senelerinde hukuki düzenlemelerin kadınların ekonomik hayatlarına olumlu yansıdığını göstermektedir. Türkiye'de ise aynı tablo gözlemlenememektedir. Dolayısıyla, hukuki düzenlemeleri kurmak kadar bu

[241] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators", 2025, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[242] AB 1993'te resmen kurulmuştur. Tabloda yer alan devletlerin tamamı kuruluştan itibaren AB üyesidir. Öncesinde ise bu devletler AT üyesi idi.

normları pratik hayata uygulamak da önemlidir[243]. Bu veriler, Türkiye'nin bu hususta yetersiz kalarak Avrupa'dan epey farklılaştığını göstermektedir.

Tablo 2.7. 1990-2000 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[244]

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Birleşik Krallık	78	78	78	78	78	78	81	84	84	84	86
İtalya	71	71	71	71	71	71	74	74	74	74	74
Fransa	77	77	77	86	86	86	86	86	86	86	86
Belçika	64	64	64	64	64	67	67	70	73	76	76
Hollanda	83	83	83	83	86	86	86	86	86	89	89
Lüksemburg	74	74	74	74	74	74	74	74	74	77	83

Söz konusu yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinde kadın haklarının ne kadar öne çıktığını idrak etmek için taraflar arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkileri de irdelemek gerekmektedir.

Tablo 2.8'de paylaşılan gelişmeler, Türkiye-AB arasında 1990'lar boyunca karmaşık bir ilişki olduğunu göstermektedir. Taraflar arasındaki münasebetler her zaman olumlu veya daima olumsuz seyretmemiştir. İlişkiler, bazı aşamalarda siyasi olarak durma noktasına geldiği gibi zaman zaman olumlu bir seyir de izlemiştir.

[243] Bu konudaki problemler birçok raporda AB tarafından tenkit edilmiştir. İlerleyen bölümlerde, "Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni" başlıkları altında, bu husus ayrıntılı incelenecektir.
[244] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".

Tablo 2.8. Türkiye-AB Münasebetleri İçin Önem Arz Eden Tarihler[245]

Tarih	Gelişme
7 Şubat 1992	AB'nin kurulması
9 Kasım 1992	Gümrük birliğini oluşturmak üzere müzakerelerin başlatılmasına karar verilmesi
21-22 Haziran 1993	AB'ye üyelik şartlarının Kopenhag Zirvesi'nde açıklanması
6 Mart 1995	Gümrük birliğinin oluşturulmasının kararlaştırılması
13 Aralık 1995	Avrupa Parlamentosu'nun gümrük birliğine ilişkin kararı kabul etmesi
1 Ocak 1996	Gümrük birliğinin ihdas edilmesi
12-13 Aralık 1997	Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmemesi
4 Mart 1998	Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için Avrupa Stratejisi'nin ilan edilmesi
12 Mart 1998	Türkiye'nin Avrupa Konferansı'na iştirak etmemesi
10-11 Aralık 1999	Türkiye'nin aday ülke olması (Helsinki Zirvesi)
4 Aralık 2000	Katılım Ortaklığı Belgesi'nin Türkiye için kabul edilmesi
7-11 Aralık 2000	AB'nin genişlemesini hedefleyen Nice Antlaşması'nda Türkiye'den bahsedilmemesi
Mart 2001	Çerçeve Yönetmeliğinin kabul edilmesi
19 Mart 2001	Türkiye tarafından Ulusal Program'ın ilan edilmesi

[245] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. Taraflar arasındaki münasebetlere dair önem arz eden çeşitli tarihler hakkında detaylı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerine Ait Bazı Önemli Tarihler", https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/turkiye-_ab_iliskileri_kronolojisi.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

5 Eylül 2001	Poos Raporu'nun Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmesi
14-15 Aralık 2001	Türkiye'nin Avrupa Konvansiyonu'na davet edilmesi

1991'de SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi, devletlerin dış politik algılarını da dönüştürmüştür. Soğuk Savaş boyunca öne çıkan güvenlik, nükleer silahlanma ve blok siyaseti gibi kavramlar görece arka plana düşerek materyal yönü daha zayıf olan faktörler gündeme gelmiştir. Sistemdeki bu değişim süreci, Türkiye'nin *medeniyet* kavramı üzerinden sorgulanmasını da beraberinde getirmiş ve AT/AB üyelik sürecinde Türkiye'nin hangi uygarlığa mensup olduğu konusu gündeme gelmiştir[246]. 1990'lı yıllarla birlikte, insan hakları kavramının ve kültürel farklılıkların Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde daha çok öne çıktığı görülmektedir[247]. Bu koşullar altında, kadın hakları konusunun taraflar arasındaki politikaya yansıma durumunun geçmiş dönemlere göre daha belirgin hâle gelmesi için de uygun bir konjonktür doğmuştur.

AB'ye bağlı Avrupa Komisyonu tarafından 1998 yılında, Türkiye için ilk defa ilerleme raporu(resmî adıyla Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu) yayımlanmıştır[248]. İşbu metin incelendiğinde, *kadın* kelimesinin dokuz kere kullanıldığı görülmektedir[249]. Cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı mücadele konusunda Türkiye'nin ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemeleri yapmasının olumlu karşılandığı belgede, kadına şiddet konusundaki çalışmaların yetersizliğine ve kadınların çalışma hayatına dâhil olma oranının düşüklüğüne de dikkat çekilmektedir. Metnin geneline bakıldığında ise insan hakları konusunda; işkence yasağına uyulmaması, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, hapishane koşullarının standartlara uygun olmaması ile

[246] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*.
[247] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*.
[248] Avrupa Komisyonu, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu", 1998, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
Söz konusu raporlar, AB'nin Türkiye'ye yönelik algılarının ve yaklaşımının gayet somut bir şekilde tespit edilebilmesini sağlayabilecek resmî veriler sunmaktadır. Dolayısıyla, bu tez çalışmasının akademik hedeflerine ulaşmasının önünü açabilecek bilgiler içermektedir. Bu nedenle, bundan sonraki aşamalarda da ilerleme raporlarına ya da buna benzer metinlere mümkün olduğu kadar sık bir şekilde başvurulacaktır. 1998-2024 yıllarında hazırlanmış ilerleme raporlarının hepsinin resmî adlarına ve tam metinlerine ulaşmak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları", 2024, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[249] AB'nin 1998-2024 yıllarında yayımladığı tüm ilerleme raporları bu şekilde bir nicel içerik analizine tabi tutulacaktır. Bu kapsamda, salt *kadın* kelimesi değil, sözcük kökü *kadın* olan tüm kelimeler analize dâhil edilecektir. Dolayısıyla *kadın* sözcüğünün yanı sıra *kadınlar, kadının, kadınların* gibi ifadeler de sayılacaktır.

toplantı ve örgütlenme hürriyetleri konusundaki eksiklikler eleştirilmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 1999 Düzenli Raporu'nda, bir önceki yılın raporuyla aynı şekilde, *kadın* sözcüğü dokuz kez geçmektedir[250]. Bu raporda, kadınlara ilişkin olarak 1998 yılındaki kadar detaylı analizlere rastlanmamaktadır. Metinde kadınlara ayrıca değinilen kısımlar sınırlıdır. Örneğin, emeklilik yaşından bahsedilirken ek bilgi olarak kadınların emeklilik yaşının 58'e çıkarılacağı bir kanuni düzenlemeden söz edilmektedir ancak bu hususun kadınlar üzerinde yaratacağı etkiye dair değerlendirme yapılmamaktadır. Bu durumda, 1999 tarihli raporun kadın hakları açısından sınırlı değerlendirmeler içerdiği görülmektedir. 1999 yılı, PKK terör örgütünün kurucu elebaşı Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi ile Gölcük ve Düzce Depremleri gibi tarihî olayların yaşandığı bir sene olmuştur. Dolayısıyla, kadın haklarının bu döneme dair raporda arka planda kalmasının sebeplerini buraya bağlamak mümkündür. Özetle, yayımlanan ilk ilerleme raporları ile beraber, kadın hakları konusunda tespitlere ve eleştirilere yer verilmiştir. Türkiye'nin AB'ye katılması hususunda bu konudaki gelişmelerin de dikkate alındığı görülmektedir.

1990-2000 yılları, Soğuk Savaş'ın biterek yeni bir konjonktürün oluştuğu, Türkiye-AT/AB arasındaki ilişkilerde sosyal normların, kültürel ögelerin, manevi unsurların etkisinin arttığı bir evredir. Bu periyottan itibaren genelde insan haklarının özelde ise kadın haklarının münasebetlere yansıması önceki dönemlere göre daha fazla olacaktır.

[250] Avrupa Komisyonu, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu", 1999, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

3 21. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARI ETKENİ

21. yüzyılın ilk çeyreği, 2001-2025 yılları arasını kapsamaktadır[251]. AB, 1992'de imzalanıp 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile kurulmuştur ve varlığını hâlen sürdürmektedir. Bu nedenle, söz konusu tez çalışmasının odaklandığı esas mesele olan Türkiye-AB ilişkilerinde kadın hakları etkeninin irdelenmesi için Avrupalı devletlerin tamamı veya tüm Batılı aktörler değil, sadece AB örgütü, veri setinin sınırı olacaktır.

Türkiye açısından 21. yüzyılın ilk iki senesi ile son 23 senesi siyasi iktidar koşulları açısından farklılık göstermektedir. 9 Haziran 1999 tarihinde, TBMM'nin güvenoyu verdiği 57. Hükûmet[252], 28 Kasım 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi yine mecliste güvenoyu alarak 58. Hükûmet'i kurana kadar ülkeyi yönetmiştir[253]. Söz konusu koalisyon iktidarından ülke yönetimini devralan mevcut hükûmet, 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 tarihlerinde icra edilen genel seçimler süreci dışında, bugüne kadar kesintisiz bir şekilde ülkenin idaresini yürütmektedir[254].

2000-2025 süreci, dört alt başlığa ayrılarak incelenecektir. İlk olarak üçüncü milenyumun başlangıcı olan 2000 ile 2008 arası ele alınacaktır. Bu aralığın belirleyici olayı 2008 Küresel Ekonomik Krizi'dir. İkinci periyot, 2008-2014 yıllarıdır. Bu zaman zarfında öne çıkan gelişme ise iç siyaset açısından dikkat çekici bir mevzu olarak 10 Ağustos 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi sonucunda *yarı başkanlık sistemine* fiilen geçilmesidir. Üçüncü olarak irdelenecek aralık, 2014-2020 evresidir. Bu yılların kilit noktası ise 2019 yılının sonlarında başlayıp 2020'de zirve noktasına ulaşan Covid-19 pandemisidir. Son olarak Temmuz 2025 itibarıyla, yaklaşık son beş yıla denk gelen zaman dilimi işlenecektir.

[251] Bu tez çalışması kapsamında 2025 yılının sadece ilk yedi ayı irdelenecektir.
[252] TBMM, "TBMM Tutanak Dergisi", 1999, https://web.archive.org/web/20220731115044/https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c001/tbmm21001013.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[253] TBMM, "TBMM Tutanak Dergisi", 2002, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c001/tbmm22001005.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[254] 16 Nisan 2017 tarihli referandum sayesinde hükûmet sistemi değiştirilerek bir çeşit başkanlık modeline geçilmiştir. Bunun ardından yapılan yasal düzenlemeler sonucunda, seçimlere *ittifak* kurarak katılma hakkı siyasi partilere tanınmıştır. 2018 ve 2023 yıllarında yapılan genel seçimlere, Adalet ve Kalkınma Partisi ile MHP *Cumhur İttifakı* adı altında girmiştir. Temmuz 2025 itibarıyla ülke yönetimini, bu iki parti, resmen ittifak hâlinde götürmektedir. Bu, formel olarak *koalisyon iktidarı* şeklinde tanımlanmamaktadır.

3.1 2000-2008 DÖNEMİ

Üçüncü milenyumun başlangıcını da içeren bu süreci küresel bir ekonomik bunalımın başladığı yıl olan 2008 ile sınırlamak mümkündür. Söz konusu zaman dilimine Türkiye'nin olumsuz ekonomik göstergelerle başladığı ancak daha sonra bu tablonun iyileştiği görülmektedir. Türkiye'nin son 23 senesine damgasını vuracak iç siyasi aktörü olan Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidarının başladığı bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin genel anlamda umut verici seyrettiği ileri sürülebilir. Küresel koşullara bakıldığında ise ABD'nin başat özne olduğu tek kutupluluk hâkimdir.

3.1.1 Dönemin Ulusal Koşulları

2000 yılı ile 2002 yılının son haftalarına kadar olan kısımda DSP-MHP-ANAP koalisyon hükûmeti tarafından yönetilen Türkiye, bu dönemde tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden biri ile karşı karşıya kalmıştır. 1990'lı yıllarda uluslararası sistemde başlayan buhran, Türkiye'yi de etkilemiş ve 1999'daki Marmara Depremi'nin de etkisiyle ilk olarak bankacılık sektöründe başlayan kriz, döviz bunalımı ile daha da katmerli hâle gelmiştir[255]. Krizin yarattığı olumsuzlukları gidermek için uygulanmaya başlayan IMF programı, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında da devam edecektir. Koalisyon hükûmeti döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise AB'ye uyum süreci dâhilinde çeşitli düzenlemelerin yapılmasıdır[256]. Türkiye, *AB Uyum Yasa Paketleri* kavramıyla da bu aşamada tanışmıştır.

3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi, Türkiye için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte yapılan seçimde, Türkiye genelinde oyların %34,3'ünü alan Adalet ve Kalkınma Partisi, 363 milletvekili çıkarırken CHP, %19,4'lük oy oranı ile TBMM'de 178 sandalye kazanmıştır[257]. O yıllarda, meclisin milletvekili kapasitesinin 550 olduğu dikkate alındığında, iktidar partisinin elde ettiği yasama çoğunluğunun gücü daha net anlaşılmaktadır. Oluşan bu tablo ile uzun bir aradan sonra koalisyon hükûmeti kurulmamıştır. 2001 Krizi'nin etkilerinin de zayıfladığı bu dönemde iktisadi veriler iyileşmiştir.

2002-2008 yıllarında, 1999'da PKK elebaşı Öcalan'ın tutuklanarak idam cezası ile yargılandığı süreçte sönümlenen terörizm tekrar yükselişe geçmiştir. Bu aşamadan

[255] Seyfi Aktoprak, "2001 Ekonomik Krizi ve Makroekonomik Dengeler", *Balkan ve Yakın Doğu Dergisi* 3 (2017): 23-27.
[256] Bu gelişmeler, "Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi" başlığı altında detaylandırılacağı için bu kısımda ayrıntıya girilmeyecektir.
[257] YSK, "1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları".

sonra terör, ülke gündeminde her daim bir şekilde yer alacaktır. Nitekim 2007 yılında, TSK'nin Irak'ın kuzeyine yönelik askerî harekât düzenlemesi için TBMM'den karar çıkmıştır[258].

2000-2008 arasında, Türkiye iç siyaseti bazı tartışmalı olaylara da sahne olmuştur. TBMM'nin 27 Nisan 2007 tarihli 96. birleşiminde, ülkenin 11. cumhurbaşkanını seçmek üzere yapılan oylama, CHP'li milletvekillerinin AYM'de açtığı iptal davası üzerine işbu birleşim için gereken toplantı yeter sayısına(367) ulaşılamadığı için iptal edilmiştir[259]. Böylece, iktidar partisinin cumhurbaşkanı adayı olan Abdullah Gül, bu görevi uhdesine alamamıştır. Oylamanın yapıldığı 27 Nisan 2007'de, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın cumhurbaşkanlığı seçimine dair süreçte laikliğin tartışıldığı bir sorunun doğduğunu, TSK'nin bu hususta endişeli ve laiklikten yana taraf olduğunu yazılı bir açıklama ile belirtmesi[260] tartışmalara yol açmıştır. Söz konusu beyanın, geçmişte ordunun sivil iktidarlara karşı askerî müdahalelerde bulunmuş olduğu bir ülkede yeni bir askerî darbe hazırlığı/tehdidi olarak yorumlanması anlaşılır bir durumdur. Bu koşullar altında ve aynı yıl içinde 22 Temmuz'da yapılan erken genel seçimde iktidar partisi %46,6 oranında oy alarak 341 milletvekili çıkarmıştır[261] ve yine tek başına iktidar olmuştur. TBMM'nin 20 Ağustos 2007'deki 4. birleşimine 448 milletvekili katılarak 1982 tarihli T.C. Anayasası'nın öngördüğü toplantı yeter sayısı olan 367 kişilik katılım şartı yerine getirilmiş ve söz konusu oturumda, Abdullah Gül 341 oy alarak Türkiye'nin 11. cumhurbaşkanı seçilmiştir[262]. 28 Ağustos 2007 tarihinde Abdullah Gül cumhurbaşkanlığı görevine başlamıştır[263]. 2008 yılına gelindiğinde ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Adalet ve Kalkınma Partisinin laikliğe aykırı fiillerin odağı hâline geldiği gerekçesiyle bir parti kapatma davası açmıştır. 30 Temmuz 2008'de, AYM, partinin kapatılmamasına ancak partiye yapılan devlet yardımının %50'sinden yoksun bırakılmasına karar vermiştir[264]. Sonuç olarak Adalet ve Kalkınma Partisi, 2008 yılının

[258] Cumhuriyet, "TBMM tezkere kararını verdi", 2010, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tbmm-tezkere-kararini-verdi-186630 [Erişim Tarihi: 13.06.2025].
[259] AYM, "2007/45 Esas, 2007/54 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı", 2007, https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/54?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[260] "27 Nisan E-Muhtırası", Hukuk Ansiklopedisi, 2007, https://hukukbook.com/27-nisan-e-muhtirasi/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[261] YSK, "1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları".
[262] TBMM, "TBMM Tutanak Dergisi", 2007, https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=439fe9b7-0b41-4794-9554-0185ceac74ab [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[263] T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Cumhurbaşkanlarımız".
[264] Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, "Anayasa Mahkemesinin 2008/1 Esas, 2008/2 Karar Sayılı Kararı", Resmî Gazete, 2008, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

sonlarına gelirken TBMM'de en fazla milletvekili bulunan, adayı cumhurbaşkanı seçilmiş ve tek başına iktidarı devam eden siyasi parti konumunda olmuştur.

3.1.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

1991'de Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ortaya çıkan tek kutuplu sistemin 2000-2008 diliminde ilk aşamadaki kadar belirgin olduğunu söylemek güçtür. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle *süper güç* olarak ön plana çıkan ABD, bu başat konumunu sürdürse de dünyanın çeşitli coğrafyalarından bazı güçler(BRIC ülkeleri, AB gibi) yükselmiştir. Çok merkezlilik ve uluslararası ilişkilerde bölgesel özerklik artmıştır[265]. Bu minvalde, 2002-2008 sürecinde ABD dışındaki bazı devletlerin ve devlet gruplarının uluslararası ilişkilerde etkisini artırdığı söylenebilir.

Şekil 3.1. 11 Eylül 2001 Saldırılarında Hedef Alınan New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne Ait İkiz Kuleler[266]

Öte yandan, 11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide terör örgütünün ABD'de yaptığı bir dizi terör saldırısı, bu devletin daha saldırgan bir dış politika izlemesinin önünü açmıştır[267]. 2002-2008 döneminde, kökeni birkaç on yıl geriye dayanan küreselleşmenin

[265] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*.
[266] BBC, "September 11 attacks: What happened on 9/11?", 2025, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-57698668 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[267] 11 Eylül Saldırılarına dair kuramsal bir tartışma için bkz. Ersel Aydınlı, "9/11 was an Instance of Transnational Balancing: An Intervention in Statist IR Theory", *Alternatives* 47, sy 4 (2022): 175-93, https://doi.org/10.1177/03043754221136500.

hız kazanarak devam ettiği ve bunun milletlerarası münasebetleri etkileyen bir diğer öge olduğu açıktır. Söz konusu zaman diliminde, küresel sistemde büyük etkiler doğuran bir diğer olay 2008'de başlayan ve daha sonra küresel bir bunalıma dönüşen ekonomik krizdir.

3.1.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi

2000-2008 senelerinin Türkiye-AB ilişkileri açısından 21. yüzyılın ilk çeyreğinin geneline göre daha olumlu seyrettiği yıllar olduğunu savunmak mümkündür. Taraflar arasındaki münasebetler üzerinde kadın hakları konusunun rolünü kavramak için öncelikle ilişkilerin genel görünümünü paylaşmak isabetli bir tercih olarak gözükmektedir.

3.1.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü

Bu süreç bağlamında(2000-2008) taraflar arasındaki ilişkiyi daha iyi tetkik edebilmek için ilk olarak Türkiye'de iç siyasetteki çok önemli bir gelişmeyi, Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesini ve bunun kısa vadedeki sonuçlarını bu başlık altında da ele almak yerinde olacaktır[268].

Adalet ve Kalkınma Partisi, Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde sürdürülen *millî görüş* olarak ifade edilen siyasi gelenekten bölünerek doğmuştur. İşbu siyasi hareketin önde gelenleri, Erbakan'ın genel başkanı olduğu Fazilet Partisinin 2001'de kapatılmasının ardından, aynı yıl içinde, kendi partilerini(Adalet ve Kalkınma Partisi) kurmuştur. Bu partinin öncülleri Fazilet Partisi, RP, Millî Selamet Partisi ve Millî Nizam Partisidir ve bunların ortak özelliği devletin ilgili organları tarafından kapatılmış olmalarıdır. Söz konusu partiler genel olarak *laiklik ilkesine muhalif* olarak algılanmış ve temelde buna benzer gerekçelerle kapatılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ise bu algıları yıkmaya dönük bir söylem benimsemiştir. Öncüllerinin aksine, kimliğini *İslamcı* değil, *muhafazakâr demokrat* olarak ifade etmiştir[269]. Partinin genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, partisi için "muhafazakâr demokrat ve çağdaş" ifadelerini kullanmış ve AB ile ilişkileri daha önce görülmemiş türden bir hıza kavuşturduklarını açıklamıştır[270]. Erdoğan'ın üzerinde durduğu bu kavramların AB değerleriyle uyumlu olduğu açıktır. Bu minvalde, söz konusu partinin iktidara geldiği dönemlerde, AB'ye karşı, öncül

[268] Bir önceki başlıkta Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geliş süreci iç siyaset bağlamında açıklanmıştı. Burada ise konu, AB ile ilişkiler temelinde farklı bir yaklaşımla irdelenecektir.
[269] Yusuf Tekin ve Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, 2. bs (Orion Kitabevi, 2012).
[270] Hürriyet, "Erdoğan: AKP muhafazakar eksenli çağdaş parti", 2003, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-akp-muhafazakar-eksenli-cagdas-parti-38503891 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

partilerinden daha farklı bir dış politika benimseyecek olması henüz ilk aşamada belli olmuştur. 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimi için ilan edilen seçim beyannamesinde, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının Türkiye'nin "modernleşme sürecinin doğal sonucu" olduğunu, AB şartlarının uygulanmasının "çağdaşlaşma yönünde atılacak önemli bir adım" olarak görüldüğünü, bunların "kaçınılmaz" bir şekilde uygulanması gerektiğini duyurmuştur[271]. Bu beyannamede, "demokrasi, çağdaşlık, yenilikçilik, özgürlük, Batı tipi demokrasi" kelimeleri sıkça kullanılmıştır. Erdoğan, millî görüş gömleğini çıkardıklarını defalarca kez belirttiğini Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı ve T.C. Başbakanı olarak ifade etmiştir[272]. Fazilet Partisinin kapatılmasının ardından kurulan Saadet Partisinin genel başkanı Necmettin Erbakan, AB ile görüşmelerin başlamasının ardından kutlamalar yapıldığını anımsatıp kendileri iktidara geldiğinde *İslam birliği fişekleri* atacaklarını söylemiş ve Erdoğan'a "Millî Görüş'e dön" çağrısında bulunmuştur[273]. Görüldüğü üzere Adalet ve Kalkınma Partisi, öncülerinden daha farklı bir siyasi söylem benimsemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesini takip eden birkaç hafta içinde, Aralık 2002'de, Kopenhag Zirvesi ile Türkiye-AB ilişkileri açısından bir aşama kaydedilmiştir. Bu zirvede, Türkiye'nin belirli şartları yerine getirmesi durumunda katılım görüşmelerinin bir an önce başlatılacağı ifade edilmiştir[274]. Bu karar, ilişkilerde bir hareketlilik olduğunu göstermektedir. 2004 yılının sonlarında gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi, iktidar partisinin ilk yıllarında, Türkiye-AB ilişkileri açısından yaşanan bir diğer önemli gelişmedir. Bu zirvede, *gelişme* konusuna ilişkin alınan kararlar Türkiye'yi de ilgilendirmektedir ve bu zirvenin sonuç bildirgesinde, "AB Konseyi, aday ülkelerle mevcut sürecin devam ettirilmesi hususundaki kararlığını dile getirir ve bunun Avrupa'nın refahı, istikrarı, güvenliği ve birliğine katkı sağlayacağını ifade eder" cümlesi

[271] Adalet ve Kalkınma Partisi Tanıtım ve Medya Başkanlığı, "2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", 2015, https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[272] Haber7, "Erdoğan: Gömleği kaç kez çıkardık", https://www.haber7.com/siyaset/haber/257136-erdogan-gomlegi-kac-kez-cikardik [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[273] Hürriyet, "Erbakan'dan Erdoğan'a çağrı: Milli Görüş'e dön", 2007, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erbakandan-erdogana-cagri-milli-goruse-don-6850530 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[274] Çağrı Erhan ve Erhan Akdemir, "Türkiye – Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılın Muhasebesi 2005-2015", *Bilig*, sy 78 (2016): 7-35.

yer almaktadır[275]. Bu zirvenin ardından, bir yıl içinde, 3 Ekim 2005'te, üyelik müzakereleri başlamıştır[276].

2003'te ABD'nin Irak'a karşı sınır ötesi askerî operasyon başlatması, Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli bir mihenk taşı olmasa da söz konusu tarafların münasebetlerini dolaylı yollardan etkilemiştir. 2003 Irak Savaşı Türkiye ve AB arasında bir yakınlaşma sağlamış, Türkiye'nin ekonomik ve demokratik reformlar yapmasını hızlandırmış, Türkiye'deki AB karşıtlarının güç kaybetmesini sağlamıştır[277]. Bu bağlamda, Adalet ve Kalkınma Partisinin ilk yıllarında, bazı bölgesel gelişmelerin, tarafların ilişkisini geliştirmek için bir fırsat sunduğu görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerine etkisi açısından, 2004'te referanduma sunulan Annan Planı'na ayrıca değinmek gerekmektedir. Annan Planı olarak anılan tasarı, temel olarak Kıbrıs üzerinde Türkiye ve GKRY arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi amaçlayan dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a ait bir girişimdir. Bu plan, adadaki Türk ve Yunan askerlerinin sayısının aşamalı olarak azaltılmasını ve asker sayısının sıfıra düşürülmesini, Türk tarafının topraklarının %7 oranında küçültülmesini, Türklere kalan bölgeye Rum göçmenlerin yerleşebilmesini öngören bir içeriğe sahiptir[278]. 24 Nisan 2004 tarihli referandumda Türk tarafı %64,91 ile *evet* oyu verdiği hâlde, Rum tarafı %75,83'lük bir oranla *hayır* dediği için plan hayata geçmemiştir[279]. Türkiye, referandumun ardından AB'ye tam üye olarak kabul edileceğini beklemiş olsa da bu gerçekleşmemiştir. GKRY ise adanın tamamını temsilen birliğe alınmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisinin, iktidarının ilk yıllarında Batı'ya yönelmesinin çeşitli sebepleri olduğu ileri sürülebilir. 28 Şubat 1997'de MGK'de alınan kararlar, dönemin en büyük iktidar ortağı olan RP'ye karşı bir uyarı/tehdit niteliğinde olmuştur ve Adalet ve Kalkınma Partisi, ordunun, yönetimdeki etkisinin hâlen sürdüğü bir dönemde, geçmişte, partilerinin kapatılmasına neden olan eylemlerden ve işlemlerden uzak durmaya matuf bir siyaset benimsemeyi tercih etmiştir. İktidarın Batı çizgisinde olmasının ordunun bu yeni oluşum üzerindeki idrakini olumlu etkilediği varsayılabilir.

[275] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "16-17 Aralık 2004 Avrupa Birliği Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi", 2011, https://www.ab.gov.tr/_300.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[276] Avrupa Birliği Delegasyonu, "Katılım Müzakereleri", 2013, https://www.avrupa.info.tr/tr/katilim-muzakereleri-720 [Erişim Tarihi: 07.06.2020] [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[277] Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, "The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?", *Middle East Journal* 59, sy 2 (2005): 265-84.
[278] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*.
[279] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "2002-2008 Yıllarındaki Gelişmeler", https://www.mfa.gov.tr/2002-2008-yillarindaki-gelismeler.tr.mfa?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Özetle, Adalet ve Kalkınma Partisinin Batı dünyası ile uyumlu bir profil sergilemesi, iç siyasette elini rahatlatmıştır. Bunun yanı sıra, Adalet ve Kalkınma Partisi, yine geçmişte yaşanan olaylar nedeniyle şüpheyle yaklaşılma potansiyeline sahip bir parti olarak kendisini dış dünyaya, bilhassa Batı dünyasına, kanıtlama gereksinimi duymuş olabilir. İktidardaki siyasi partilerin diğer devletler tarafından meşru görülmesi ehemmiyeti haiz bir meseledir. İktidarının ilk yıllarında, dış politikada en büyük önemi AB ile ilişkilere veren Adalet ve Kalkınma Partisinin 2002-2007 yıllarındaki durumu, *kendisini dış dünyaya kabul ettirme* ve *meşruiyet arayışı* olarak görülebilir[280]. Batı ülkelerinin dış politik, iktisadi, siyasi gücü ve etkinliği dikkate alındığında, coğrafi olarak Avrupa'ya yakın olan Türkiye'nin bu bölge ile ilişkilerini geliştirmesi işbu meşruiyet arayışı çerçevesinde önemli bir fırsattır ve iktidar partisinin meşruluk ihtiyacı duyduğu bir dönemde AB ile ilişkilere çok önem vermesi bu perspektiften okunabilir. Bu şartlar altında, iktidar, ilk dönemlerinde AB ile ilişkileri geliştirmek için çaba sarf etmiştir ve AB kriterlerine uyum sağlamak için pek çok iç hukuk düzenlemesi yapmıştır[281].

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk yıllarında sergilenen dış ticaret performansını incelemek de Türkiye-AB ilişkilerinin seyri açısından bir fikir sunacaktır. Grafik 3.1'de yer alan verilere göre Türkiye-AB dış ticareti, ilgili yıllar için değişen ivmelerle sürekli artmıştır. Türkiye'nin AB ülkelerine yönelik dış satımı, ithalatın altında kalmıştır. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin -AB ile ticari ilişkileri özelinde- ihracatı, tüm yıllarda ithalatından daha az olmuştur. Dış ticaret dengesi, AB lehinde seyretmiştir. 2003 yılında 27 milyar dolar civarında olan ihracat 2008'e gelindiğinde yaklaşık 64 milyar dolara ulaşmıştır. 2003'te 35 milyar dolar dolaylarında olan ithalat ise 2008 yılında hemen hemen 75 milyar dolar olmuştur. Bu veriler, taraflar arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin olumlu seyrettiğini göstermektedir. İktidarın, dış ilişkilerde önem verdiği bir aktör olan AB ile münasebetlerini geliştirilmeye çalışmasının ekonomik ve ticari ilişkilere pozitif yönde katkı sunduğu bu veriler ışığında ileri sürülebilir.

[280] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*.
[281] Ayla Göl, "The Paradoxes of 'New' Turkey: Islam, Illiberal Democracy and Republicanism", *International Affairs* 93, sy 4 (2017): 957-66, https://doi.org/10.1093/ia/iix135.

Grafik 3.1. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2003-2008)[282]

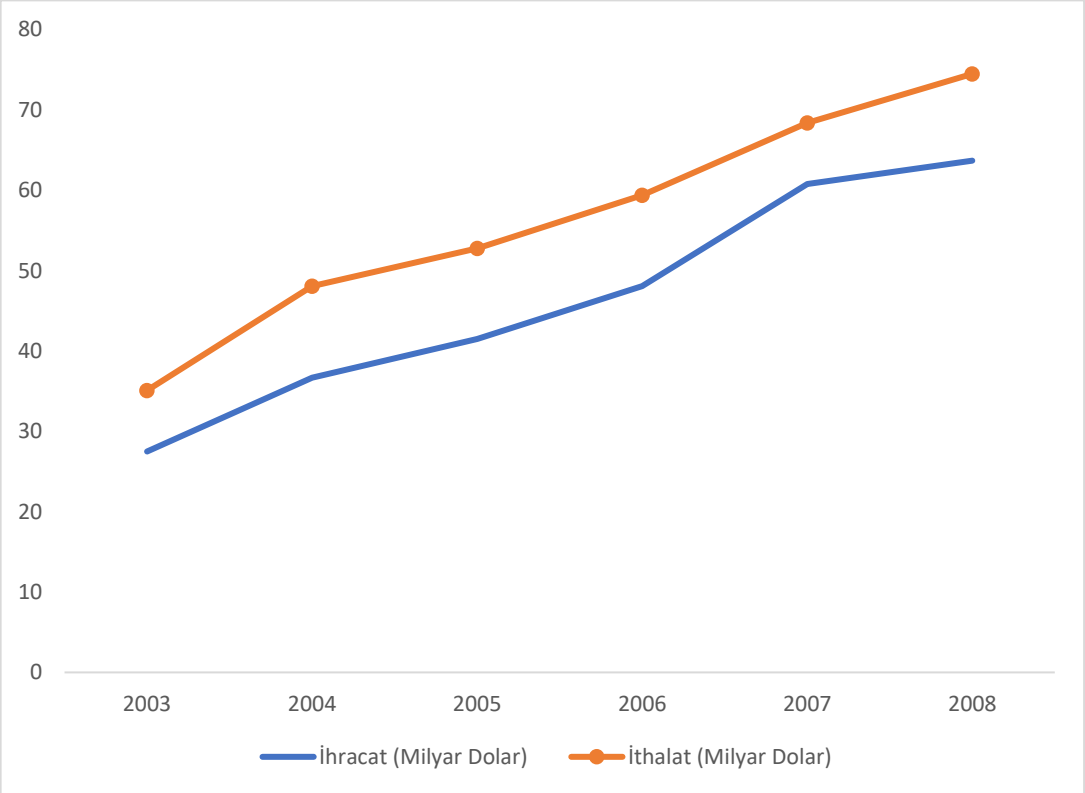

3.1.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni

2000-2008 yıllarında, Türkiye ve AB arasındaki münasebetleri kadın hakları faktörünün nasıl etkilediğini saptamak için Türkiye'nin bu hususta iç hukuk düzenlemelerini, katıldığı uluslararası metinleri, Türkiye'de cinayet nedeniyle hayatını kaybeden kadınlara ilişkin istatistikleri, yapılan hukuki düzenlemelerin kadınların iktisadi durumuna nasıl yansıdığını, AB İlerleme Raporlarında *kadın* sözcüğünün yer alma sıklığını ve raporlara ilişkin diğer detaylar ile küresel cinsiyet uçurumu dizini verilerini irdelemek makul bir yaklaşım olacaktır.

[282] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Ticaret Bakanlığı, "Avrupa Birliği ile Dış Ticaret", 2019, http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf [Erişim Tarihi: 27.10.2020].

Tablo 3.1. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2000-2008)[283]

Yapılan Düzenleme	Düzenlemenin İşlevi
1982 tarihli T.C. Anayasası'nın 41. ve 66. maddelerinde değişiklik yapılması (2001)	Vatandaşlık ve evlilik ilişkilerinde eşitsizliğin giderilmesi amaçlanmıştır.
1982 Anayasası'nın 10. ve 90. maddelerinin değiştirilmesi (2004)	Kadınların ve erkeklerin haklar konusundaki eşitliği kabul edilip uluslararası sözleşmeler ile yapılacak düzenlemelerde temel haklar ve özgürlükler, iç hukuka karşı güvenceye alınmaya çalışılmıştır.
Yeni TMK'nin hayata geçirilmesi (2002)	Aile ilişkilerinde kadının konumunun güçlendirilmesi hedeflenmiştir.
TCK'nin yürürlüğe girmesi (2005)	Kadınlara karşı işlenen suçların tanımı detaylandırılarak açıklanmıştır.
Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne ilişkin İhtiyari Protokol'ün yürürlüğe girmesi (2003)	Devletin sözleşmeyi ihlal etmesi hâlinde sözleşmeye dair komiteye bireylerin ve grupların başvurma hakkı tanınmıştır.

Tablo 3.1'de görüldüğü üzere Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelişinin hemen öncesinde ve sonrasında iç hukuk ve uluslararası hukuk düzenlemeleri yapılarak kadın hakları konusundaki mevzuat geliştirilmiştir[284]. İcra edilen bu hukuki işlemler, kadının toplum içindeki yerini en azından formel olarak daha adil bir noktaya taşımak yönünde bir tutum sergilendiğini göstermektedir. Bu süreçte, Türkiye-AB ilişkilerinin olumlu bir düzlemde seyrettiği ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusunda ilerleyebilmek için kadın hakları gibi konularda çalıştığı bilgisi de dikkate alındığında, bu hususlaki gelişmelerin AB'nin savunduğu değerlerle paralel olduğu görülmektedir.

[283] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", 2023, https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[284] Kadın hakları konusundaki düzenlemeler bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, tüm gelişmeleri teze aktarmak yerine belirli hususlara yer verilmiştir. Söz konusu mevzuata dair detaylı bilgiler için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", 2023.

Grafik 3.2. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2002-2008)[285]

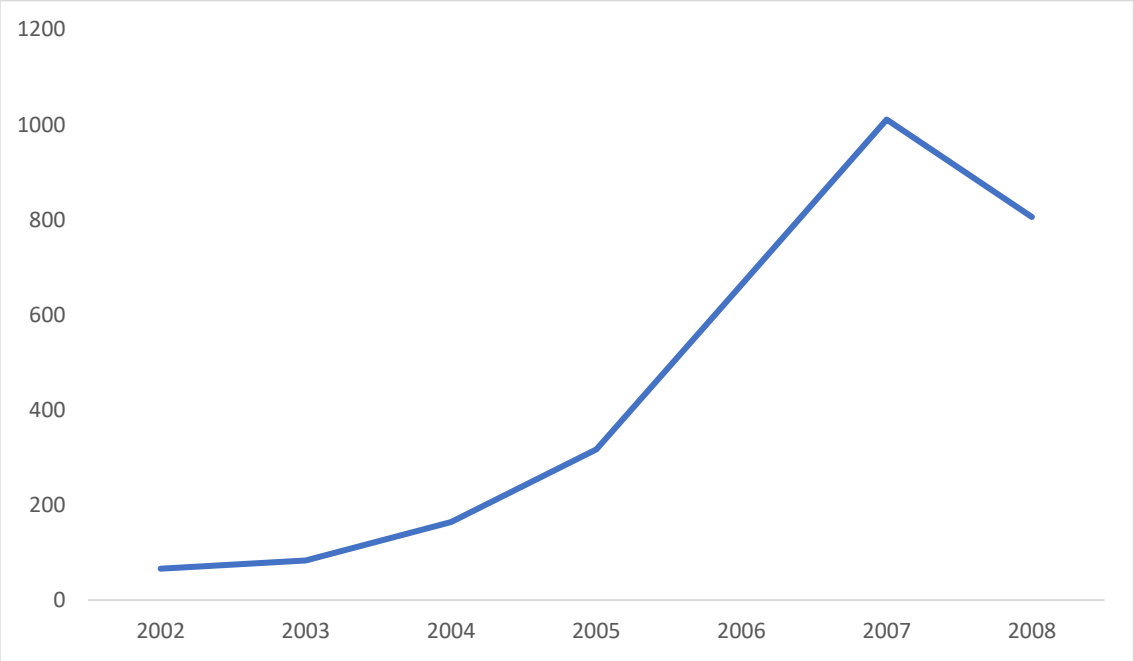

Grafik 3.2'ye göre Türkiye'de, cinayet nedeniyle ölen kadın sayısı 2002-2008 arasında sadece 2007-2008 arasında düşmüştür. 2002'de cinayetten dolayı ölen kadın sayısı 66 iken 2003'te 83, 2004'te 164, 2005'te 317, 2006'da 663, 2007'de 1011 ve 2008'de 806 olmuştur. Grafiğin eğiminin özellikle 2004-2007 sürecinde çok arttığı da görülmektedir. Bu durum, söz konusu aralıkta cinayet sayısındaki artış ivmesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Öyle ki 2005'ten 2006'ya gelindiğinde, cinayet sayısı, önceki yılın iki katının üzerindedir. Diğer dönemlerde de bu orana yakın artışlar gözlemlenmiştir. Bu veriler, kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemelerin pratik hayatta beklenen karşılığı bulmadığına ve cinayet nedeniyle yaşamını yitiren kadın sayısını azaltmaya yetmediğine dair önemli göstergelerdir.

[285] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. TBMM, "2002 Yılından Bu Yana Cinayet Nedeniyle Ölen Kadın Sayısı", 2009, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c051/b012/tbmm230510120839.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Grafik 3.3. 2000-2008 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[286]

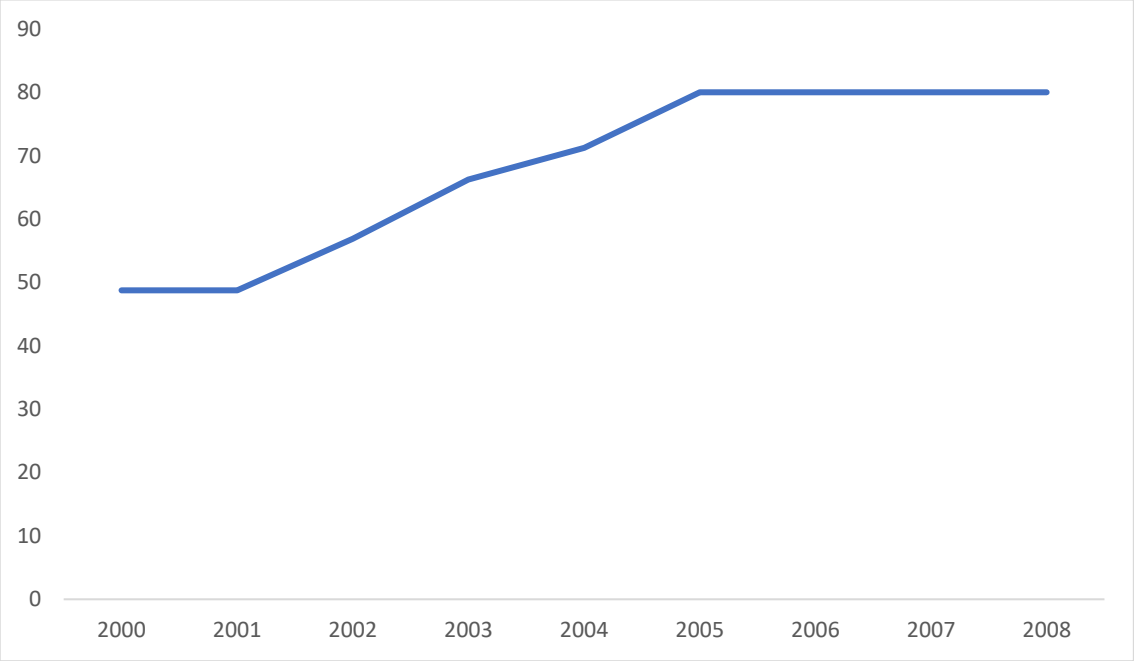

Grafik 3.3 analiz edildiğinde, Türkiye'nin 2000-2008 evresinde kadınlar iş ve hukuk indeks skoru açısından genel bir yükselme gösterdiğini söylemek mümkündür. Başlangıçtaki konum ile kıyaslandığında, dönemin sonunda önemli bir artış olduğu da açıktır. Bununla birlikte, başlangıç yıllarının 2001 Ekonomik Krizi'nin gölgesinde geçen yıllara denk geldiğini de hatırda tutmak gerekmektedir. Genel bir bakışla, bu dönemde yapılan hukuki düzenlemelerin kadınların ekonomik durumuna olumlu yansıdığı görülmektedir.

Tablo 3.2, altı farklı AB üyesinin 2000-2008 evresi için kadınlar iş ve hukuk indeks skorunu göstermektedir. Bu verilere göre söz konusu devletlerin incelenen dönemdeki skorları her yıl Türkiye'nin üzerinde yer almıştır. Üstelik, bu devletlerin puanları hâlihazırda görece yüksek olduğu için 100 puana yaklaşmaları Türkiye'ye göre daha zordur. Buna rağmen bu aktörlerin tamamı yükseliş seyrinde olmuştur. Üstelik, Fransa, 97,5 puanla en yüksek skor olan 100'e yaklaşmıştır. Başlangıçta 74,38'lik skorla diğerlerine göre en düşük puana sahip olan İtalya, 2008 yılına gelindiğinde 89,38 değerine

[286] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".

erişmiştir. Özetle, AB'nin altı üyesi, 2000-2008 yıllarında, kadınlar iş ve hukuk indeks skoru açısından Türkiye'den daha iyi durumdadır.

Tablo 3.2. 2000-2008 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[287]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Birleşik Krallık	86,25	86,25	86,25	88,75	88,75	88,75	91,88	91,88	91,88
İtalya	74,38	80	80	80	80	83,13	89,38	89,38	89,38
Fransa	86,25	89,38	89,38	89,38	91,88	91,88	94,38	97,5	97,5
Belçika	75,63	75,63	75,63	84,38	84,38	84,38	84,38	87,5	87,5
Hollanda	89,38	89,38	89,38	89,38	89,38	89,38	89,38	92,5	92,5
Lüksemburg	83,13	83,13	86,25	86,25	88,75	88,75	88,75	88,75	95

Tablo 3.3'te, Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2006 yılından beri yayımlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu[288] kapsamında sunulan veriler yer almaktadır. Forum, raporları oluşturmak için ekonomik katılım ve fırsatlar, siyasi alandaki güçlenme, eğitim seviyesi, sağlık ve hayatta kalma şeklindeki dört ana kategoriyi oluşturmaktadır. Bu esas kümeler ise 14 farklı değişken üzerinden ILO, Dünya Ekonomik Forumu, BM, DSÖ ve IPU gibi uluslararası organizasyonlardan elde edilen veriler ile irdelenmektedir[289]. Dolayısıyla, forum tarafından paylaşılan bilgiler, kadın haklarına dair birçok alanda matematiksel bilgi sunmasıyla birlikte, dünya genelindeki birçok ülkeyi de değerlendirmeye katarak önemli bir kıyaslama olanağı da sağlamaktadır. Tablo 3.3, Türkiye'nin 2005-2008 arasındaki dört senede, cinsiyet eşitsizliği açısından sadece

[287] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".
[288] Raporun orijinal adı *Global Gender Gap Report* şeklindedir ve bu, Türkçeye "Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu" olarak da tercüme edilebilmektedir. Ancak bu çalışmada *gap* kelimesinin tam karşılığı olan *uçurum* sözcüğünün kullanılması tercih edilecektir.
[289] Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2006".

Avrupa'da değil, tüm dünyada da en alt sıralardaki ülkelerden biri olduğunu göstermektedir. Bu dört yıl boyunca Türkiye, en alt sıraya, göreli olarak gittikçe daha fazla yaklaşmıştır. Sıralamada Türkiye'ye yakın olan ülkelere bakıldığında; İran, Pakistan, Suudi Arabistan, Moritanya, Burkina Faso gibi demokrasi, insan hakları, hukuk ve cinsiyet eşitliği gibi alanlarda dünya standartlarının gerisinde kalan ülkeler dikkat çekmektedir. Türkiye, Dünya Ekonomik Forumunun değerlendirme şartlarına göre cinsiyet eşitliği açısından herhangi bir Avrupa ülkesi ile yakın bir konumda yer almamaktadır.

Tablo 3.3. 2005-2008 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri[290]

Yıl	Değerlendirilen Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri	Türkiye ile Benzer Sıralamada Yer Alan Ülker
2005	115	105	Kamerun(103.), Burkina Faso(104.), Moritanya(106.), Fas(107.), İran(108.)
2006	128	121	İran(118.), Mısır(120.), Fas(122.), Benin(123.), Suudi Arabistan(124.)

[290] Dünya Ekonomik Forumu tarafından paylaşılan Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporları, esas olarak bir önceki seneye dair verileri içerdiği için tabloda verilen yıllar ile raporların başlığında belirtilen yıllar farklılık arz etmektedir. Örneğin 2009 tarihli rapor, temel itibarıyla 2008'e ait bilgiler içermektedir. Tablo, yazar tarafından oluşturulmuştur. İlgili döneme ilişkin raporların tamamına ve tabloyu oluşturmak için kullanılan kaynaklara erişmek için bkz. Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2006", World Economic Forum, 2006, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2007", World Economic Forum, 2007, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2007.pdf?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2008", World Economic Forum, 2008, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2008.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2009", World Economic Forum, 2009, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2009.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2007	130	123	İran(116.), Kamerun(117.), Pakistan(127.), Suudi Arabistan(128.)
2008	134	129	Suriye(121.), İran(128.), Pakistan(132.), Yemen(134.)

Tablo 3.4, 2000-2008 senelerine dair AB İlerleme Raporlarında *kadın* kelimesinin kaç kere geçtiğini ve bu sözcük sayısının ilgili raporlarda yer alan toplam kelime sayısına oranını göstermektedir. *Kadın* sözcüğüne yapılan atıf sayısının bazı yıllarda artıp bazılarında azaldığı görülmektedir. Örneğin, 2000 yılının raporunda bu sözcük 13 defa kullanılırken 2004'te, 56 kez bu ifadeye rastlanmaktadır. Burada, ilk bakışta ciddi bir artış göze çarpmaktadır. Ancak raporlarda geçen toplam kelime sayısı da hesaba katılırsa, salt *kadın* sözcüğünün kullanılma sayısına bakmak yanıltıcı olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, bu kelimenin rapordaki sayısının artması raporun önceki yıllara göre toplamda da daha fazla kelime içermesiyle ilişkili olabilmektedir. Bu nedenle, raporlarda geçen *kadın* sözcüğünün sayısıyla birlikte, rapordaki toplam kelime sayısına oranı da verilmiştir[291].

Tablo 3.4. 2000-2008 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi[292]

Yıl	Raporda Yer Alan *Kadın* Kelimesi Sayısı	Rapordaki Toplam Kelime Sayısına Oranı
2000	13	0,000455
2001	16	0,000331
2002	35	0,000514

[291] Aynı yöntem, 2009-2024 yılları için ilgili bölümlerde de kullanılacaktır.
[292] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları", 2024.

2003	26	0,000472
2004	56	0,000853
2005	46	0,000758
2006	26	0,000932
2007	24	0,000787
2008	31	0,000824

Bu bilgiler ışığında, 2000-2008 yıllarında, AB İlerleme Raporlarında kadın kelimesinin kullanılma sıklığı dalgalı bir seyir izlemiştir. 2001 yılında oransal olarak en düşük seviye(0,000331) görülürken 2006'da ise en yüksek oransal düzeye(0,000932) erişilmiştir. Bu iki nokta arasında yaklaşık üç katlık bir fark vardır. Dolayısıyla, AB İlerleme Raporları bağlamında, kadın konusunun gündemde tuttuğu yer, yıllara göre değişkenlik arz etmiştir. Ancak genel bir bakışla, bu konuya yapılan atıfların artma eğiliminde olduğunu söylemek de mümkündür.

Grafik 3.4. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2000-2008)[293]

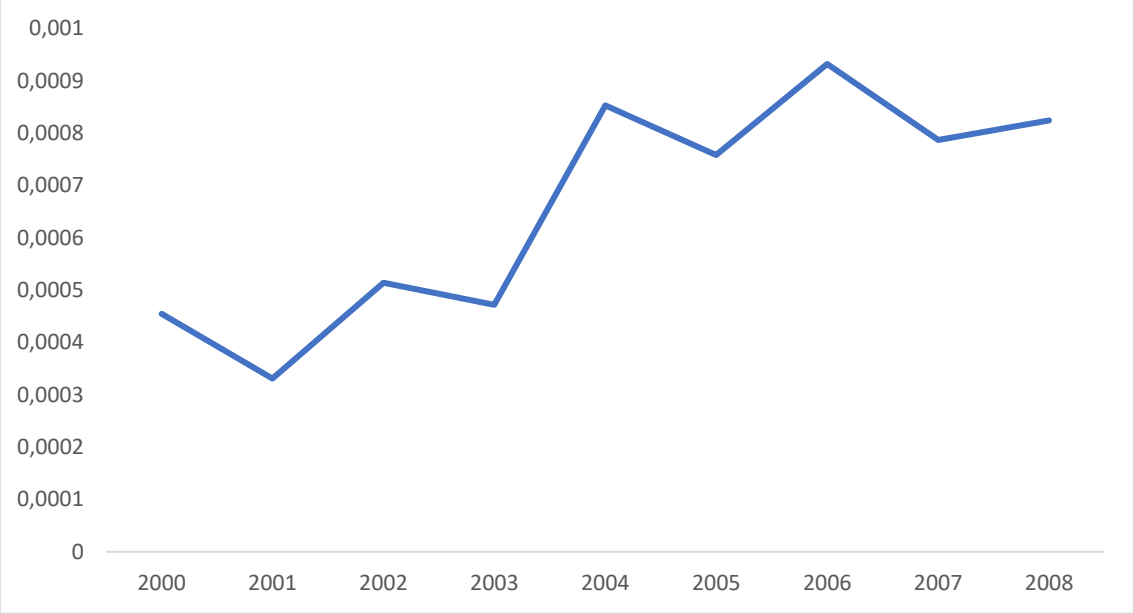

[293] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler, Tablo 3.4'ten alınmıştır.

Grafik 3.4, Tablo 3.4'ün daha net ifade edilmesini mümkün kılmaktadır ve söz konusu raporlarda kadın kelimesinin hangi oranda yer aldığını görselleştirmektedir. Grafiğe bakıldığında, işbu kelimeye yapılan atıfların oransal dağılımına ilişkin bir istikrar gözlemlenmemektedir. Başlangıç noktasına göre ise belirgin bir artış vardır.

İlerleme raporlarına daha derinlemesine bakıldığında, 2000 yılına ilişkin yazanak, insan hakları bağlamında Türkiye'nin durumunu "endişe verici" olarak nitelendirmektedir[294]. Makroekonomik göstergelerdeki gelişmeler takdir edilirken gümrük birliği konusunda Türkiye'nin uyumu ayrıca övülmektedir. İçişlerinde ve adalet konusunda ise bir önceki yıla göre önemli bir iyileşmenin olmadığı vurgulanmaktadır. Kadına şiddet ve kadın-erkek eşitsizliği konularında ise Türkiye'nin yetersiz kaldığı belirtilmektedir. 2001 tarihli raporda[295] ise gümrük birliği konusundaki övgüler sürmektedir. Ancak iktisadi hususlarda eleştiriler mevcuttur. Özellikle 2001'de yaşanan iki mali krize ve bunların makroekonomik verilere yönelik olumsuz yansımalarına dikkat çekilmektedir. İnsan hakları konusundaki hukuki çalışmalar olumlu bulunmaktadır ancak bunların fiilen uygulanmasının önemli olduğu da belirtilmektedir. Temel özgürlükler konusunda pratik olarak sorunların sürdüğü açıklanmaktadır. Yargı bağımsızlığı ve AİHM kararlarına uyulması konusundaki sorunlar ise eleştirilmektedir. Kadın hakları meselesinde ise yasal düzenlemeler olumlu karşılanırken AB müktesebatına uyum sağlanması konusundaki eksikliklerden bahsedilmektedir. 2002 senesine dair raporda[296], gümrük birliği konusu önceki dönemlerde olduğu gibi beğeniye layık görülmektedir. Serbest piyasaya yönelme konusundaki adımlar keza tasvip edilmektedir. İnsan hakları ve daha özelde kadın hakları konularında da geçmiş senelere benzer bir durum vardır: Bu hususta mevzuat çalışmaları olumlu karşılanırken pratikteki durum eleştirilmektedir. "Cinsel eğilim" ifadesi ilk kez bu raporda kullanılmaktadır ve bu unsurlara yönelik ayrımcılığa karşı mücadele etme gerekliliğinin müktesebatta yer aldığı

[294] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İler-lemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu", 2000, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[295] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu", 2001, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[296] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu", 2002, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

bildirilmektedir[297]. 2003 raporu[298], Türkiye'ye yönelik övgü dolu değerlendirmeler içermektedir. Gümrük birliği, yine en çok gelişmenin görüldüğü alan olarak gösterilmektedir. Bunun yanı sıra insan hakları konusunda atılan adımlar pozitif eleştiriler almaktadır. İşkencenin önlenmesi, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti konularındaki düzenlemeler hakkında olumlu görüş belirtilirken yargı bağımsızlığı, yolsuzluk ve din özgürlüğü hususlarındaki sorunlara dikkat çekilmektedir. Kadın haklarına dair yasal düzenlemelerin yapılması da rapora konu olurken şiddet, tecavüz ve siyasetteki temsil düşüklüğü gibi alanlarda olumsuz bulgular mevcuttur. 2004'e ait ilerleme raporu[299], 2001 yılından itibaren yaşanan gelişmeleri ele almaktadır. Bu rapora göre Türkiye, önemli ilerlemeler kaydetse de reformların uygulamaya koyulması konusunda yetersiz kalmaktadır. Yargı bağımsızlığı, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi konularında olumlu bir noktaya gidildiği ifade edilmektedir. İşkencenin sistematik olmaktan çıkmakla beraber bu tür vakaların sürdüğü belirtilmektedir. Din hürriyeti ve kadın hakları konularındaki durumun ise hâlâ tatmin edici nitelikte olmadığı açıklanmaktadır. *Namus* gibi etkenler nedeniyle öldürülen ve şiddete maruz kalan kadınların var olduğu da eklenmektedir. Özet olarak Türkiye'nin son yıllarda birçok reforma imza attığı ancak kadın hakları dâhil çeşitli konularda yetersizliğinin devam ettiği ifade edilmektedir. 2005 tarihli rapor[300], esas olarak önceki yıllarda paylaşılan değerlendirmelere paralel veriler içermektedir. Buna göre temel özgürlükler, kadın hakları ve makroekonomik göstergeler gibi hususlara dair reformlar pozitif çıkarımların yapılmasını sağlarken özellikle haklar ve özgürlükler konusunda pratikte yetersizliklerin olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin AİHM kararlarına uyma eğiliminin arttığı da son dönemlerde raporlarda yer almaya başlamıştır. 2006 yılı için düzenlenen rapor[301], yargı reformunun geliştiğini ancak yasal düzenlemelerin mahkemelerce uygulanmasında sorun olduğunu, yolsuzlukla alakalı olumsuz tablonun sürdüğünü, insan haklarına dair

[297] Cinsel eğilimlere dair tespitler bundan sonraki yıllarda da devam etmiştir. AB, Türkiye'nin politikalarını bu hususta genel olarak tenkit etmektedir.

[298] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu", 2003, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[299] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu", 2004, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[300] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2005 İlerleme Raporu", 2005, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[301] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2006 İlerleme Raporu", 2006, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

uluslararası hukuk metinlerinin onaylandığını ancak bu konudaki kurumsal yapının zayıf olduğunu bildirmektedir. Kadın hakları meselesi için ise töre cinayetleri, zorla evlendirme, intihar olayları, eğitimsizlik, şiddet, ayrımcılık ve siyasete katılımın düşük olması gibi eksiklikler eleştirilmektedir. Yasal çerçevenin yeterli ancak uygulamanın zayıf olduğu tespit edilmektedir. 2007 raporu[302], ekonomik ve parasal politikaları genel olarak olumlu bulmaktadır. Yargı ve yolsuzluk konularında beklenen ilerlemelerin yaşanmadığı bu senenin raporuna da konu olmaktadır. Kadın hakları konusunda, AB'nin önceki raporlarında olumsuz değerlendirmelerin yapılmasına neden olan bazı konularda ilerlemeler yaşanmıştır. Rapora göre kadınların siyasete katılımı ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğündeki çalışan sayısının azlığı hususlarına ilişkin sorunlar bir miktar giderilmiştir. Kadınlara yönelik şiddet konusunda da bazı ilerlemeler yaşanmıştır. Ancak kadına şiddet, cinayet, erken yaşta ve rızaya dayanmayan evlilikler önemini koruyan problemlerdir. Raporda ayrıca kadına yönelik şiddete dair güvenilir verilerin kolaylıkla erişilebilir olmadığı da yazmaktadır[303]. 2008 senesi için düzenlenen rapor[304], Türkiye'nin yolsuzlukla alakalı durumunu eleştirmeyi sürdürmektedir. Ayrıca, rapora göre Türkiye, bu dönemde, insan hakları temalı uluslararası sözleşmeler konusunda da bir gelişme kaydetmemiştir. Ancak AİHM kararlarına uyma eğilimi güçlenmeye devam etmektedir. İnsan hakları savunucularına yönelik muamele ise olumsuz karşılanmaktadır. Ekonomik göstergeler hususunda bazı eleştirilere de yer verilmekle birlikte iyimser bir tablodan da bahsedilmektedir. Aynı şekilde, yolsuzluk, yargı ve temel haklar konularında da olumlu adımlar atıldığı vurgulanmaktadır. İşkence iddialarındaki azalmaya ise ayrıca dikkat çekilmektedir. Dahası, kadın hakları hususunda, aile içi şiddet ve *namus* gerekçesi ile işlenen cinayetler bağlamında iyiye gidişten söz edilmektedir. 2000-2008 yıllarında AB tarafından hazırlanan ilerleme raporlarının tamamına bakıldığında, Türkiye'ye ilişkin olumlu bir yaklaşımın olduğunu iddia etmek abartılı olmayacaktır. Özellikle ekonomi politikaları olumlu eleştiriler alırken, temel haklar ve hürriyetler ile hukuk gibi alanlarda da çeşitli tenkitlerin yanı sıra iyiye gidiş olduğu yönündeki değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Bu durum ise AB'ye dair başka sahadan gelen verilerle örtüşmektedir.

[302] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2007 İlerleme Raporu", 2007, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[303] Bu tez çalışmasının zorluklarından biri de bu durum olarak öne çıkmaktadır. Cinayet nedeniyle hayatını kaybeden kadın sayısına dair güvenilir istatistiklere ulaşmak ve buna göre bir grafik oluşturmak resmî veriler üzerinden gerçekleştirilememiştir.

[304] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2008 İlerleme Raporu", 2008, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Örneğin, söz konusu zaman dilimi, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk seneleridir ve bu aşama, partinin özellikle Avrupa tarafından *kabul edilme*/*meşru görülme* ihtiyacının yüksek olduğu bir evredir. Dolayısıyla, izlenen politikanın AB ile uyumlu olmasının sebeplerinden biri de bu durumdur.

3.2 2008-2014 DÖNEMİ

İç siyasette Adalet ve Kalkınma Partisinin etkin konumunu daha da pekiştirdiği bu yıllarda, Recep Tayyip Erdoğan'ın ülkenin 12. cumhurbaşkanı seçilmesiyle yeni bir evreye geçilmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinde insan hakları gibi sosyal meselelerin daha fazla öne çıktığı 2008-2014 senelerinde, taraflar arasındaki münasebetlerin geçmiş döneme göre daha zorlu koşullarda ilerlediği gözlemlenmektedir. Uluslararası ortam açısından bakıldığında ise 2008'de başlayan küresel ekonomik buhranın da bir sonucu olarak ABD'nin süper güç olduğu tek kutuplu sistem zayıflamış ve özellikle Çin'in yükselişi ile daha da belirginleşen nitelikte çok kutupluluk hâli ortaya çıkmıştır.

3.2.1 Dönemin Ulusal Koşulları

2008-2014 yıllarının, iç siyaset bağlamında dikkat çekilmesi gereken başat özelliği, Adalet ve Kalkınma Partisinin bu evrede girdiği tüm yerel/genel seçimleri ve cumhurbaşkanlığı intihabını kazanarak ülke içindeki otoritesini gittikçe sağlamlaştırmasıdır. Önceki bölümde detaylandırıldığı üzere 2007'de genel seçimleri kazanan ve adayının TBMM'de cumhurbaşkanı seçildiği işbu parti, 2008 yılında AYM'de açılan kapatma davasından hazine yardımının bir bölümünün kesilmesi yaptırımı ile kendisi açısından görece olumlu bir sonuç almıştır ve ülke tarihinde çok fazla örneği olmayan bir kudretle siyasi varlığını devam ettirmiştir.

2008 yılında yaşanan önemli bir gelişme; silahlı ayaklanmaya tahrik, casusluk, terör örgütü üyeliği ve hükûmeti yok etmeye teşebbüs gibi suçlamalar üzerine başlatılan ve kamuoyu tarafından *Ergenekon davası* olarak adlandırılan sürecin başlatılmasıdır[305]. Bu davanın kapsamı genişletilerek çok sayıda asker, gazeteci, akademisyen ve yazar tutuklanmıştır.

2009'da başlatılan *demokratik açılım* kapsamında, PKK unsurlarının silah bırakması ile sonuçlanması hedeflenen bir süreç başlatılmıştır. Bu kapsamda, çeşitli siyasi

[305] Anadolu Ajansı, "'Ergenekon' İddianamesi Kabul Edildi", 2008, https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ergenekon-iddianamesi-kabul-edildi/428232 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

ve hukuki adımlar da atılmıştır. Ancak *çözüm süreci,* daha sonra ivme kaybedecek ve sona erecektir.

2008-2014 senelerinin en önemli vakalarından biri 12 Eylül 2010'da yapılan anayasa değişikliği referandumudur[306]. 1982 tarihli T.C. Anayasası'ndaki bazı maddeleri değiştirerek yüksek mahkemelerin yapısını düzenleyen teklif, halk oylaması sonucunda %57,88'lik bir çoğunlukla kabul edilmiştir[307]. Yapılan değişikliklerin ardından iki farklı görüş öne çıkmıştır. İlkine göre AYM'nin ve HSYK'nin yeniden yapılandırılması yargı bağımsızlığını güçlendirirken diğer görüş ise bunun aksine yargı bağımsızlığının zayıfladığını ileri sürmektedir[308]. 2010 yılının dikkat çeken bir diğer konusu, Ergenekon davasının ardından *Balyoz davası* olarak bilinen yeni bir sürecin başlatılmasıdır. Bu dava kapsamında da çoğunlukla subaylar tutuklanmış ve bir askerî müdahale hazırlığında olmakla suçlanmışlardır[309]. Böyle bir süreçte, 12 Haziran 2011'de yapılan Milletvekili Genel Seçimini %49,83 oy alan iktidar partisi kazanırken CHP %25,98, MHP %13,01oranları ile ikinci ve üçüncü partiler olmuştur[310]. Böylece Adalet ve Kalkınma Partisi yine tek başına iktidar olma başarısına erişmiştir.

2013 senesinde yaşanan iki olay, dönemin iç siyasetini oldukça yoğun bir şekilde etkilemiştir. Bunlardan ilki, mayıs ayında Taksim/İstanbul'daki Gezi Parkı'nda İBB tarafından icra edilmek istenen bir projeye karşı başlatılan eylemin Türkiye geneline yayılması ile başlayan süreçtir[311]. Bu kapsamda yaşananlar Türkiye'nin en geniş çaplı toplumsal olaylarından biri olmuştur. 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde yolsuzluk iddiaları ile başlatılan operasyonlar kapsamında, aralarında bazı bakanların çocuklarının da yer aldığı çeşitli kişiler ile iş insanları ve bürokratlar da göz altına alınmış ve bunların bir kısmı da tutuklanmıştır. Daha sonra, bu olayları Fetullah Gülen'in elebaşı olduğu yasa dışı bir örgütlenmenin planlayarak ifa ettiği iddiaları gündeme gelmiştir. Sonuç olarak

[306] İşbu referandum hakkındaki tartışmalar için bkz. İrem Taşçıoğlu, "Revisiting the Debates on the 2010 Constitutional Referendum in Turkey: Democratic Transition or Authoritarian Populism?", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 12, sy 2 (2024): 153-74, https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719.

[307] YSK, "Anayasa Değişikliklerinin Halkoylaması Sonuç Tutanağı", 2010, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[308] Yusuf Şevki Hakyemez, "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14, sy 2 (2010): 387-406.

[309] Hürriyet, "Balyoz Davası nedir", 2012, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/balyoz-davasi-nedir-21514407 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[310] YSK, "Gümrük Oyları Dahil Türkiye Geneli Seçim Sonuçları", 2011, https://www.ysk.gov.tr/tr/12-haziran-2011-xxiv-donem-milletvekili-genel-secimi/4929 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[311] Yavuz Bozkurt, "Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket Ve Gezi Parkı Olayları", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 14, sy 2 (2016): 276-93, https://doi.org/10.11611/JMER178655.

gerek Gezi Parkı'nda başlayan eylemler gerekse söz konusu operasyonlar 2013'te iç gündemi en çok etkileyen meseleler olmuştur.

2014 yılı, cumhurbaşkanı seçimi açısından bir ilki beraberinde getirmiştir ve devlet başkanı, halk tarafından ilk kez doğrudan belirlenmiştir. 10 Ağustos 2014'te yapılan Cumhurbaşkanı Seçimini, Recep Tayyip Erdoğan, %51,79 oy oranı ile kazanarak Türkiye'nin 12. cumhurbaşkanı olmuştur[312]. Ahmet Davutoğlu ise ülkenin yeni başbakanı olmuştur. Cumhurbaşkanının bir halk oylaması ile belirlenmesini ve bununla birlikte başbakanlık makamının da var olmasını, fiili olarak bir yarı başkanlık sistemine geçildiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

3.2.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

Bu döneme damgasını vuran temel olay, 2008 Ekonomik Krizi'dir. Bu buhran, küresel çapta iktisadi sonuçlar doğurmakla kalmamış, uluslararası ilişkiler bazında da önemli değişimler yaratmıştır. Her şeyden önce, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte sosyalizme karşı bir zafer kazandığı düşünülen liberalizm eski popülaritesini yitirmeye ve ABD'nin hâkim gücü sorgulanmaya başlanmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin de yapısal sorunlarının olduğu ve iktisadi kriz yaratabildiği tekrar görülmüştür. ABD, bu süreçte, piyasaya müdahale etmek zorunda kalmıştır[313]. 2008 Ekonomik Krizi, çok kutupluluğun iyice belirginleşmesini de beraberinde getirirken Çin, dünya siyasetinde güçlenen pozisyonunu 2008-2014 sürecinde sürdürmüştür. Bu ekonomik bunalım, Batı dünyasının *model, örnek, ideal* konumunu sarsmıştır[314]. 2008-2014 sürecinde küreselleşmeye karşı tepkiler artmıştır. Nitekim 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve 2011'de Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da geniş bir alana yayılan, *Arap Baharı* olarak ifade edilen olaylar; iş, refah, sorumlu yönetim talepleri temelinde şekillenen, küreselleşme karşıtı bir nitelik taşıyan bir mesele olarak küresel sistemde yankı uyandırmıştır[315].

---

[312] YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2014, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[313] Ergin Yıldızoğlu, "Kriz ve İki 'Semptom'", 2008, https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ergin-yildizoglu/kriz-ve-iki-semptom-30098 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[314] Krizin AB'ye etkilerine ve bu bağlamda birliğin geleceğine dair bir analiz için bkz. Ziya Öniş ve Mustafa Kutlay, "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9, sy 33 (2012): 33.

[315] E. Fuat Keyman, "Küreselleşme", içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bs, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Küre Yayınları, 2015); Burhanettin Duran ve Nurullah Ardıç, "Arap Baharı", içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bs, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Küre Yayınları, 2015). *Arap Baharı* kavramı Batı merkezli bir ifade olarak nitelendirilmekte ve bu bağlamda tenkit edilebilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu kelime grubunun bu şekilde kullanılmasının nedeni yaygın olmasıdır. Buna ilişkin kavramsal tartışmalar için bkz. Ali Acar ve Habib Aydın, "Arap Baharı Üzerine

3.2.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi

2008-2014 senelerinde, Türkiye ve AB arasındaki münasebetlerin önceki döneme nazaran daha fazla anlaşmazlık faktörü içerdiğini savunmak mümkündür. Bu evrede yaşanan gelişmelerin kadın hakları üzerinden etkilerini çözümlemek için öncelikle ilişkilere dair genel bir perspektif paylaşılacaktır.

3.2.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü

Korkut Boratav 2002 ve 2008 yılları arasını, iktidar açısından "lâle devri" olarak nitelendirmektedir[316]. Boratav'ın bu vurgusu daha çok ekonomik parametrelere ilişkindir. 2008 yılında başlayan ve kısa bir sürede küresel bir boyut kazanan ekonomik bunalım, doğal olarak, Türkiye-AB ilişkilerini de etkilemiştir. 2008-2014 yıllarında yaşanan gelişmelerin, söz konusu taraflar arasındaki temaslara olumlu yansıdığı -genel olarak- söylenemez.

2008 yılı, iktidar partisi aleyhinde açılan kapatma davası nedeniyle dikkatlerin buraya yoğunlaşması ve bunun da etkisiyle reform sürecinin yavaşlaması, Brüksel'de Türkiye'ye yönelik eleştirilerin artması, Fransa'nın ve GKRY'nin AB üyesi bir *devlet* olarak fasıl süreçlerini sekteye uğratan tavırlar sergilemesi gibi nedenlerle Türkiye'nin AB üyeliği açısından verimli geçmemiştir[317]. Bu dönemde, AB'de Türkiye karşıtı tutumun genişlediği ileri sürülebilir. Bu durumun iki temel nedeni olabilir. İlk olarak 1980'lerde başlayan küreselleşme eğilimine karşı oluşan refleksler son yıllarda güç kazanmıştır. Dünya genelindeki ekonomik sorunlar, keza, küreselleşmenin ideal niteliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Küreselleşme, genel bir ifadeyle, ulus-devletlerin sınırlarını genişleten, toplumlar arasındaki farklılıkları azaltan, dünyayı adeta bir küresel köy hâline getiren bir süreç olarak tanımlanabilir. Buna karşı tepkiler ise bu akımın öngördüğünün aksine bir özellik taşımaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme karşıtı eğilim, ulus-devlet yapısını tahkim eden ve devletleri içlerine kapanmaya teşvik eden bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu durum, entegrasyon hâlindeki AB'nin üyelerinin ulus-devlet kimliğinin güçlenmesine ve AB'nin genişleme eğiliminin azalmasına sebep olmuştur. Bu da aday ülke olan Türkiye'nin üyelik konusunda daha zorlu bir aşama ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Küresel konjonktür, Türkiye-AB ilişkilerini bu

Oryantalist ve Marksist Değerlendirmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22, sy 2 (2017): 2.

[316] Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*.

[317] CNN TÜRK, "2008'de Türkiye-AB ilişkileri", 2008, https://www.cnnturk.com/dunya/2008de-turkiye-ab-iliskileri-352434 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

şekilde olumsuz etkilemiştir. İkinci neden ise Türkiye'nin iç koşullarına ilişkindir. Adalet ve Kalkınma Partisi, 2007 yılında yapılan genel seçimi de kazanarak yine tek başına iktidar olmuş ve TBMM, hükûmetin desteklediği Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçmiştir. Bu şartlar altında, ordunun iç siyasetteki etkisinin görece azaldığı bir ortamda, parlamento çoğunluğuyla, tek parti iktidarıyla ve cumhurbaşkanıyla görkemli bir güce erişmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi mensuplarının, geçmişte, Batı karşıtı birçok söylemi olmuştur ve buna dayanarak söz konusu parti üyelerinin bir kısmının, özünde, Batı medeniyetine karşı sempati beslemediğini hatta bu uygarlığa karşı mesafeli olunması gerektiği yönünde fikirlere sahip olduğunu iddia etmek mümkündür. Bunu destekleyecek en önemli argümanlardan biri bizzat Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 1994'te, RP İstanbul İl Başkanı iken dile getirdiği şu cümlelerdir: "AT'ye girmek için koşturuyorlar. Onlar da bizi almamayı düşünüyor. Biz de girmemeyi düşünüyoruz. AT'nin asıl adı Katolik Hristiyan Devletler Birliği'dir"[318]. 2007 yılında bu kadar güçlü bir şekilde siyaset sahnesindeki yerini pekiştiren Adalet ve Kalkınma Partisinin, sahip olduğu bu güç nedeniyle AB hakkındaki esas fikirlerinin ve düşüncelerinin tekrar ortaya çıktığını savunmak mümkündür. Geçmişte Avrupa ve AB hakkında son derece sert, radikal ve kimlik unsurlarına yönelik eleştiriler dile getiren Adalet ve Kalkınma Partisi mensuplarının, bu parti kurulunca bir anda AB ile ilişkileri geliştirmeye yönelmeleri- önceki kısımlarda açıklandığı üzere- dönemsel ihtiyaçların bir sonucuydu. Dolayısıyla, başlangıçtaki meşruiyet gereksinimi 2007 Genel Seçimi ile etkisini yitirince Adalet ve Kalkınma Partisinin AB'ye olan ihtiyacı azalmıştır. Bunun yanı sıra bu dönemlerde Avrupa'daki sağ partiler de seçimlerde nispeten yüksek oy almaya başlamıştır ve bu partiler, Türkiye'ye karşı mesafeli durmayı benimseyen bir politika tercih etmiştir[319]. Türkiye-AB arasındaki siyasi ilişkiler bu nedenlerle zayıflamıştır.

Bu süreçte, taraflar arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler olumsuz seyrederken ekonomik ve ticari münasebetlerde ise farklı bir durum söz konusudur. Grafik 3.5'teki bilgilere göre Türkiye-AB dış ticareti 2009 yılına gelindiğinde bir önceki yıla nazaran sert bir şekilde düşmüştür. Bu durumun temel sebebi, 2008'de başlayan ve küresel çapta etkiler yaratan ekonomik krizdir. Bu dönemde, birçok devletin üretimi, tüketimi ve dış ticaret hacmi düşmüştür. Dolayısıyla, Türkiye-AB ticaretindeki gerileme, esasında, taraflar arasındaki ilişkilerden değil, küresel nedenlerden kaynaklanmıştır. Türkiye-AB

[318] Hürriyet, "AKP'nin AB Serüveninde Yeni Aşama", 2004, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-nin-ab-seruveninde-yeni-asama-38679433 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[319] Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*.

özelinde bakmak gerekirse, 2008'de AB ülkelerinden 74,5 milyar dolarlık ithalat yapan Türkiye, 2009'da 56,6 milyar dolar değerinde dış alım yapmıştır. Türkiye'nin AB'ye ihracatı ise 63,7 milyar dolardan 47,2 milyar dolara düşmüştür. İthalat ve ihracat verileri 2009'un ardından yükselişe geçmiş ve bu artış 2011'e kadar devam etmiştir. 2012'deki küçük ivmeli düşüşün ardından söz konusu veriler tekrar yükselmiştir. 2013'e gelindiğinde, ithalat yaklaşık 92 milyar dolara, ihracat ise 63 milyar dolara çıkmıştır. 2014'te ise ihracat 68,5 milyar dolara yükselirken ithalat 90 milyar doların altına inmiştir. Ele alınan yıllar bazında, Türkiye'nin ithalatı, ihracatından her zaman fazla olmuştur. Dış ticaret dengesi, Türkiye'nin aleyhine seyretmiştir. Ticaret hacminin, ekonomik krizin etkilerinin çok netleştiği 2009'da küçülüp bunun dışında genel olarak büyüyen bir grafik çizmesi, Türkiye-AB arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin dış politik ve iç siyasi meselelerden etkilenmediğini ortaya koymaktadır.

Grafik 3.5. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2008-2014)[320]

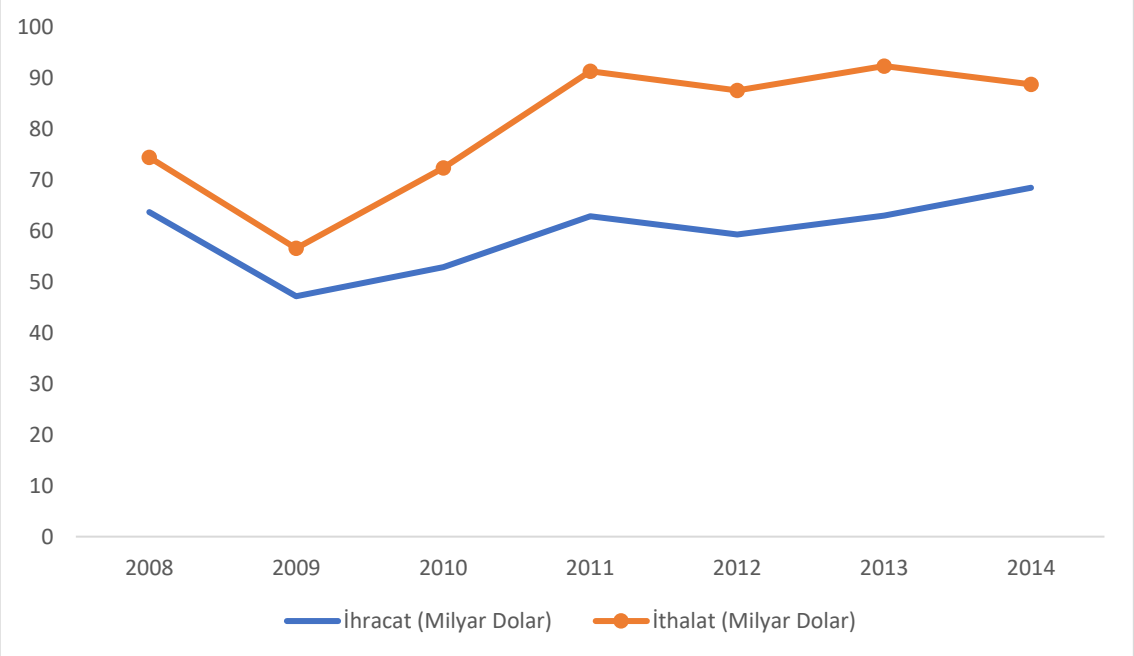

AB ülkeleri, Türkiye'nin temel dış ticaret partnerleridir, Türkiye'nin ithalatında ve ihracatında oldukça büyük bir paya sahiptir. Bu minvalde, siyasi ilişkilerdeki dönemsel ve yapısal sorunlara rağmen ekonomik ve ticari ilişkilerin sürdürülebilmesi, özellikle Türkiye açısından önem arz etmektedir. Taraflar arasındaki olumsuz söylemlerin ve

[320] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Ticaret Bakanlığı, "Avrupa Birliği ile Dış Ticaret".

işlemlerin ekonomik ve ticari ilişkileri derinden sarsmaması, söz konusu aktörler arasında örtülü bir tolerans olduğunu düşündürmektedir.

3.2.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni

Türkiye-AB ilişkilerinde, 2008-2014 sürecinde, kadın hakları ögesinin belirleyiciliğini tespit etmek için Türkiye'nin yaptığı iç hukuk düzenlemeleri ve taraf olduğu uluslararası hukuk metinleri, ülkedeki kadın cinayeti istatistikleri, yasal düzenlemelerin kadınların ekonomik durumuna etkileri ve AB İlerleme Raporlarında kadın kelimesine yapılan atıflar ile işbu raporların diğer ayrıntıları ve küresel cinsiyet uçurumu indeksi incelenecektir.

Tablo 3.5. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2008-2014)[321]

Yapılan Düzenleme	Düzenlemenin İşlevi
1982 Anayasası'nın 10. maddesinin değiştirilmesi (2010)	Kadın-erkek eşitliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.
6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un yürürlüğe girmesi (2012)	Kadının şiddet mağduru olmasının engellenmesi hedeflenmiştir.
TCK'de değişiklik yapılması (2014)	Cinsel suçlara dair yaptırımlar ağırlaştırılmıştır.
Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi(İstanbul Sözleşmesi)'nin imzalanarak TBMM'de onaylanması	Kadına karşı şiddet konusunda, Avrupa Konseyi düzeyinde oluşturulan bir sözleşme, İstanbul'da imzalanmıştır. Bu durumun kadın hakları konusunda bir prestij getirisi sağladığını da savunmak mümkündür.

Tablo 3.5, 2008-2014 yıllarında, kadın hakları bağlamında oluşturulmuş hukuki düzenlemeleri içermektedir. Tablodan anlaşıldığı üzere söz konusu dönemde, kadın

[321] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. TBMM, "TBMM Tutanak Dergisi", 2011, https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/24/2/23/132b7a41-d758-4e0a-8945-c4ea1822aa18.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", 2023, https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

haklarıyla ilişkili konularda anayasa ve kanun düzeyinde değişiklikler yapılmış ve kadına yönelik şiddet meselesinde yeni bir yasa da çıkarılmıştır. 2011'de İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanması ile Türkiye, kadına şiddet konusunda uluslararası yükümlülük üstlenmiştir.

Grafik 3.6. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2008-2014)[322]

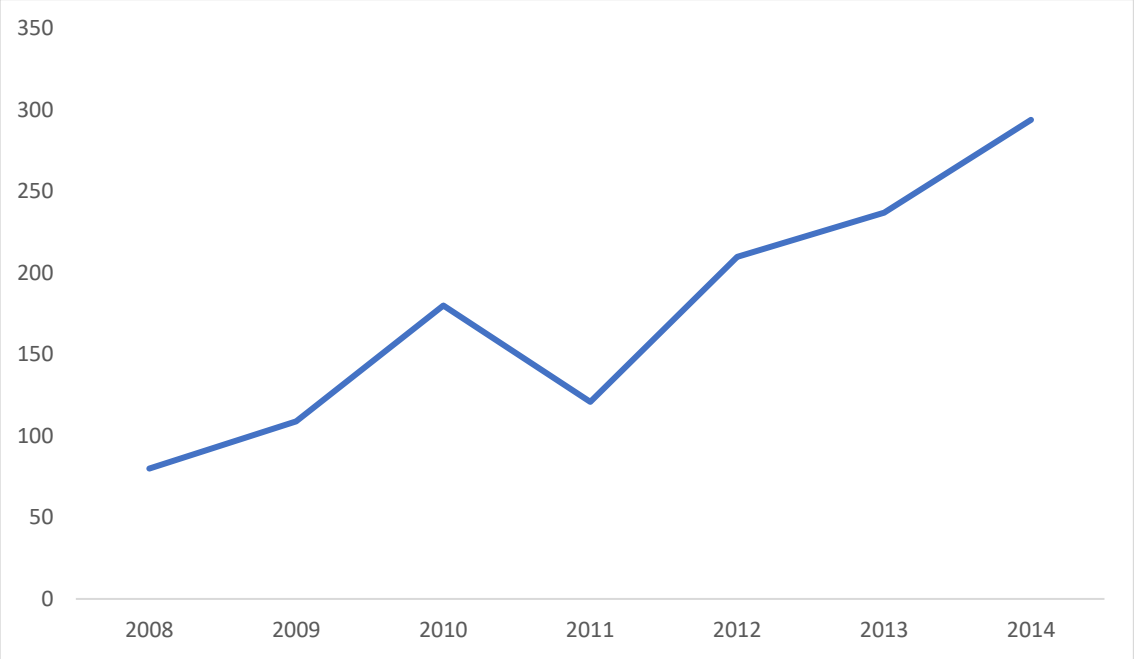

Grafik 3.6'daki verilere göre 2008-2014 yıllarında cinayetten dolayı hayatını kaybeden kadın sayısı genel bir artış eğilimindedir[323]. Sadece 2010-2011 evresinde bir

[322] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Türkiye'de 2008-2012 Yılları Arasında Kadın Cinayetleri Gerçekleri", 2013, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/uploads/file/Son%205%20y%C4%B1l%C4%B1n%20kad%C4%B1n%20cinayeti%20ger%C3%A7ekleri%20-%20Oransal.xls [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2013 Yılında 237 Kadın Kardeşimiz Öldürüldü", 2014, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/906/2013-yilinda-237-kadin-kardesimiz-olduruldu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2014 Yılı Kadın Cinayeti Gerçekleri", 2015, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/1878/2014-yili-kadin-cinayeti-gercekleri [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[323] 2008-2014 sürecindeki ölüm vakalarının Grafik 3.2'de sunulan 2002-2008 periyodundaki cinayet sayılarına göre çok daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bu veri farklılığının esas nedeni, istatistiklerin alındığı kaynakların farklı olmasıdır. 2002-2008 verileri direkt olarak TBMM tutanaklarından alınan, dolayısıyla, resmî kayıtlara geçmiş tüm kadın cinayetlerini kapsayan istatistiklerdir. Ancak bu evreden sonraki resmî kayıtlara ulaşılamamıştır. Bu nedenle, *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu* tarafından paylaşılan sayılar esas alınmıştır. Söz konusu platform ise medyaya yansıyan cinayet haberlerinden elde ettiği bilgileri toparlayarak bu vakaları sayısallaştırmaktadır. Dolayısıyla, 2008'den sonraki cinayet sayıları, muhtemelen, gerçek verilerin çok küçük bir kısmına denk gelmektedir. Bu çıkarımı yapabilmek için 2008 senesine ait istatistikleri irdelemek faydalı olacaktır çünkü sadece işbu yılın verileri hem resmî kaynaklardan hem de söz konusu platform üzerinden doğrulanabilmektedir. Resmî verilere göre 2008'de 806 kadın, cinayet sebebiyle hayatını kaybetmiş iken *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu* 2008 yılı için sadece 80 sayısını vermektedir. Buradan hareketle, öldürülen kadınların büyük bir kısmının haberlere konu olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bundan sonra paylaşılacak olan cinayet sayılarının da sadece haberlere yansıyan vakalardan derlenmiş ve bu nedenle gerçek vakaların ancak küçük bir kısmını içermesinin kuvvetle muhtemel olduğu akılda tutulmalıdır.

azalma söz konusudur. Bunun dışındaki senelerde ise değişen ivmelerde artış vardır. 2014 yılındaki kadın cinayeti sayısı, 2009'un iki katından fazladır[324]. Dolayısıyla, 2008-2014 periyodu için cinayet mağduriyeti konusunda kadınların durumunda bir iyileşmeden söz etmek mümkün değildir.

Grafik 3.7. 2008-2014 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[325]

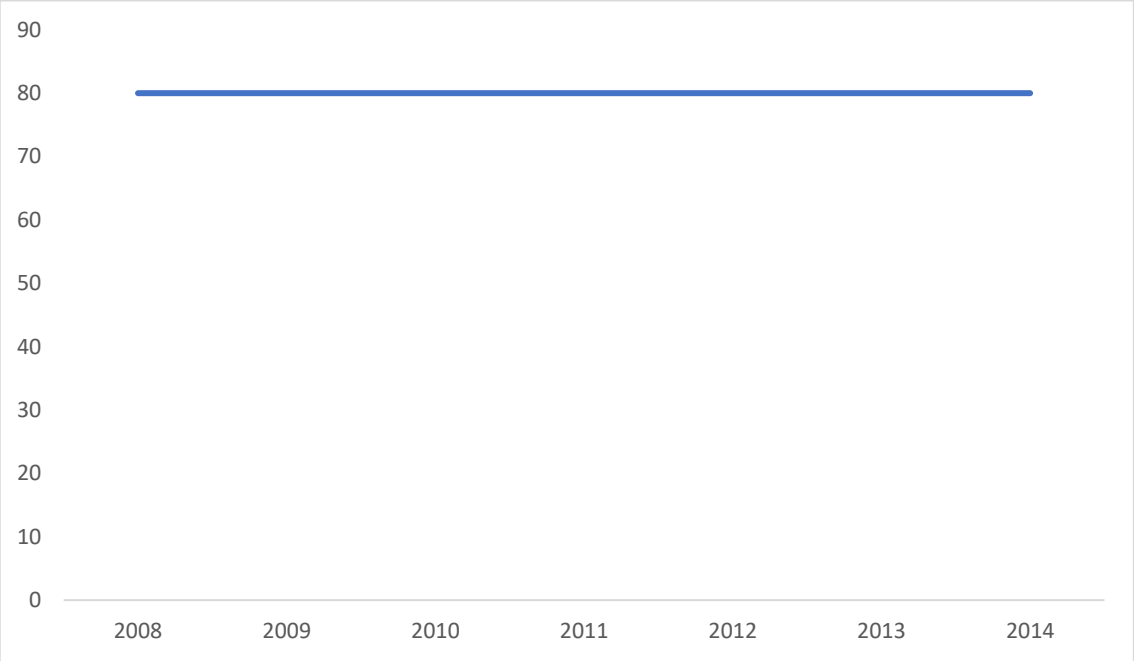

Grafik 3.7, Dünya Bankası verilerine göre Türkiye'nin kadınlar iş ve hukuk indeks skorunun 2008-2014 döneminde hiç değişmediğini ve yıllık olarak daima 80 düzeyinde kaldığını göstermektedir. Söz konusu grafik çizgisinin X eksenine paralel olması, durumun matematiksel olarak tam bir istikrarla sürdüğünü göstermektedir. Bu ise hukuki düzenlemelerin kadınların iktisadi durumunda hiçbir şeyi değiştirmediğini, daha iyiye yahut daha kötüye gidilmediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.6'da bulunan bilgiler, 2008-2014 yıllarında, kadınlar iş ve hukuk indeks skoru açısından ele alınan Avrupalı devletlerin genel olarak dikkat çekici bir gelişme yakaladığını göstermektedir. Söz konusu senelerde, ilgili devletlerin -Fransa hariç- tamamı başlangıca göre daha yüksek puanlara ulaşmıştır. Fransa ise zaten 97,5 gibi

[324] Ele alınan dönemin son senesi olan 2014'ün 2008 yılı ile değil, 2009'la kıyaslanmasının sebebi bir önceki dipnotta da açıklandığı üzere resmî verilerin 2008 için farklılık arz etmesidir.
[325] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".

oldukça yüksek bir skor ile başladığı dönemi aynı puanı koruyarak kapatmıştır. Belirlenen zaman aralığının başında puanı en düşük devlet olan Belçika(87,5) 2014'e gelindiğinde ise ulaşabileceği en yüksek skor olan 100 puanı almıştır. Bu durum ise hukuki düzenlemelerin kadınların iktisadi durumuna bu hesaplama yöntemine göre mükemmel yansıdığını göstermektedir.

Tablo 3.6. 2008-2014 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[326]

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Birleşik Krallık	91,88	91,88	95	95	95	95	95
İtalya	89,38	89,38	89,38	89,38	89,38	91,88	94,38
Fransa	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
Belçika	87,5	93,75	100	100	100	100	100
Hollanda	92,5	95	95	95	95	95	95
Lüksemburg	95	95	95	97,5	97,5	97,5	97,5

Durum Türkiye ile kıyaslandığında[327] görülmektedir ki söz konusu Avrupa devletleri yine her yıl Türkiye'den daha yüksek skorlar elde etmiştir. Türkiye, dönem boyunca 80 puanda kalırken ilgili AB devletleri ile arasındaki fark, Türkiye aleyhine artmıştır.

[326] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".
[327] Bkz. Grafik 3.6.

Tablo 3.7. 2008-2014 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri[328]

Yıl	Değerlendirilen Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri	Türkiye ile Benzer Sıralamada Yer Alan Ülker
2008	134	129	Suriye(121.), İran(128.), Pakistan(132.), Yemen(134.)
2009	134	126	İran(123.), Suriye(124.), Fas(127.), Suudi Arabistan(129.)
2010	135	122	Lübnan(118.), Cezayir(121.), Suriye(124.), İran(125.)
2011	135	124	Ürdün(121.), Lübnan(122.), İran(127.), Suudi Arabistan(131.)

[328] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2009"; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2010", World Economic Forum, 2010, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2010.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2011", World Economic Forum, 2011, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2011.pdf?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Ricardo Hausmann vd., "The Global Gender Gap Report 2012", World Economic Forum, 2012, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2013", 2013, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2014", 2014, https://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2015", 2015, https://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/cover.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2012	136	120	Kuveyt(116.), Ürdün(119.), Umman(122.), Lübnan(123.)
2013	142	125	Angola (121.), Bahreyn(124.), Umman(128.), Suudi Arabistan(130)
2014	145	130	Tunus(127.), Cezayir(128.), Moritanya(132.), Suudi Arabistan(134.)

Tablo 3.7, 2008-2014 periyodundaki yedi sene boyunca Türkiye'nin cinsiyet eşitsizliğindeki konumunu dünya ölçeğinde göstermektedir. Bu dönem boyunca da listenin alt sıralarında yer alındığı görülmektedir. Türkiye, sıralamada yine Suudi Arabistan, İran, Suriye, Pakistan ve Yemen gibi kadın hakları konusunda olumlu izlenim sergilemeyen aktörlerle benzer klasmanda yer almıştır. Bununla birlikte, 2012'den itibaren başlangıçtaki konumuna göre daha iyi bir pozisyona yükseldiği de dikkat çekmektedir.

Tablo 3.8. 2008-2014 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi[329]

Yıl	Raporda Yer Alan *Kadın* Kelimesi Sayısı	Rapordaki Toplam Kelime Sayısına Oranı
2008	31	0,000824
2009	57	0,001443
2010	51	0,001204
2011	77	0,001519
2012	59	0,001324
2013	55	0,001427
2014	50	0,001313

Tablo 3.8, 2008-2014 seneleri için AB İlerleme Raporlarında *kadın* sözcüğünün ne sıklıkla geçtiğini ve bunun raporlardaki toplam kelime sayısına oranını sunmaktadır. Bu sayılara göre işbu kelimeye yapılan atıflar yıldan yıla değişmiştir. Oranlara bakıldığında, en düşük düzeyin(0,000824) 2008 yılında, en yüksek noktanın(0,001519) ise 2011 senesinde yakalandığı görülmektedir. Tablodaki verilerde belirli bir istikrar gözlemlenmemektedir.

Grafik 3.8, Tablo 3.8'deki sayısal verileri görsel olarak ifade etmektedir. Grafiğe bakıldığında, 2008-2009 senelerinde ciddi bir ivmelenme olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, dalgalı bir grafik yapısı oluştuğu ve ilgili oranların başlangıca göre artmış olduğu fark edilmektedir.

[329] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları", 2024.

Grafik 3.8. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2008-2014)[330]

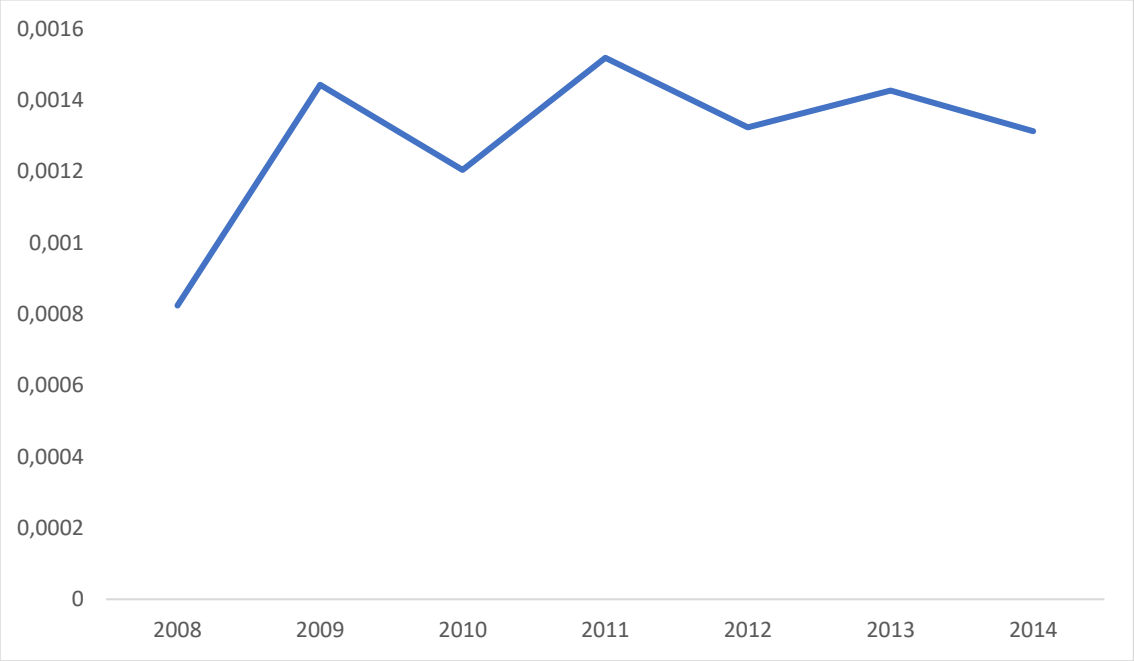

Meseleye AB tarafından hazırlanan ilerleme raporları özelinde bakıldığında, 2009 raporu[331], önceki dönemlerde de var olan sorunların çözülmediğini göstermektedir. Kadın hakları bağlamında; siyasette, istihdamda, eğitimde; adaletsizlik, şiddet, istismar ve cinayet gibi ciddi sorunlar sürmektedir. Bununla birlikte yasal düzenlemelerdeki iyileşme de rapora konu olmaktadır. Raporda, Ergenekon sanıklarına ilişkin hak mahrumiyetleri ayrıca yer almaktadır. Yolsuzluğun yaygınlığı ve AİHM kararlarına uyulmaması konuları eleştirilmektedir. İşkence konusunda da mevzuatın iyileştiği ancak uygulamada noksanlıklar olduğu bildirilmektedir. İktisadi açıdan ise 2008'de başlayan küresel krizin Türkiye'yi de etkilediği ancak Türkiye'nin ekonomi politikasından ayrılmadığı yazmaktadır. 2010 tarihli rapor[332], sivil yönetime askerî müdahale iddialarına ilişkin yargılamaları Türkiye için bir "fırsat" olarak tanımlarken sanıkların hak ihlallerine maruz kaldığını da belirtmektedir. 1982 Anayasası'nın 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan

[330] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler, Tablo 3.8'den alınmıştır.
[331] 2008 yılının raporu 2000-2008 sürecinin irdelendiği bölümde detaylı açıklandığı için burada tekrar ele alınmayacaktır. 2009 tarihli raporun tamamı için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu", 2009, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[332] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2010 İlerleme Raporu", 2010, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

referandum ile değiştirilmesi olumlu karşılanmaktadır. Türkiye, AİHM kararlarına uymamak ve insan haklarına dair uluslararası sözleşmelere taraf olmamak ile eleştirilmektedir. İşkencenin önlenmesine yönelik gelişmeler ise takdir edilmektedir. Kriz döneminde hayata geçirilen mali ve parasal politikaların başarısına dikkat çekilmektedir. Temel haklar, yolsuzluk ve yargı sistemi konularında bir miktar ilerleme yaşandığı vurgulanmaktadır. Anayasada yapılan değişikliğin kadın hakları açısından da önem arz ettiği beyan edilirken daha önceki yıllarda da raporlara konu olan kadına şiddet, cinayet, erken ve rızasız evlilik, siyasete katılımın düşüklüğü gibi sorunların sürdüğü de belirtilmektedir. 2011 yılına ilişkin rapor[333], 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan seçimlerin "özgür ve adil" olduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte Ergenekon davasının güvenilirliği ve adalete uygunluğu konusundaki şüphelerin arttığı da anlaşılmaktadır. Söz konusu raporda, AB'nin, bu davaya ifade özgürlüğü, basın hürriyeti, davanın meşruluğu, uzun tutukluluk sürelerinden doğan endişeler, sanık müdafilerinin savcıların sunduğu kanıtlara ulaşmasındaki zorluklar gibi farklı perspektiflerden baktığı ve eleştirel bir tutum aldığı görülmektedir. Ancak AB, bu davayı demokratik sistemin korunması açısından bir "fırsat" olarak tanımlamayı da sürdürmektedir. Yargı alanında ilerlemelerin de yaşandığı eklenirken yolsuzluk konusunda da sınırlı düzeyde de olsa gelişme olduğundan bahsedilmektedir. İnsan hakları mevzusunda ise uluslararası hukuka uyma konusunda olumlu adımlar atıldığı ancak ülke içinde bu hususta sorunların yaşandığı, insan hakları ihlallerinin gerekli yaptırımlar ile sonuçlanmadığı bildirilmektedir. Türkiye'nin mali yönetimi övülmektedir. İktisadi toparlanmanın sürdüğü ancak enflasyonun kontrol edilmesinde aynı başarının görülmediği, cari açığın ise arttığı aktarılmaktadır. Uluslararası ilişkiler bağlamında ise Türkiye'nin GKRY ile münasebetlerinde pozitif bir tablonun olmadığı, Yunanistan ile problemlerini çözmek için girişimlerde bulunduğu ve diğer AB üyeleri ile olumlu bir diyaloğun söz konusu olduğu açıklanmaktadır. Kadın hakları hususuna gelindiğinde, geçmiş dönemdeki problemlerin(cinayet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, zorla evlendirme, kötü çalışma koşulları, siyaset ve eğitim hayatında etkin olamama gibi) sürdüğü tekrarlanmaktadır. 2012 raporu[334], Türkiye'deki bazı iç gelişmeleri değerlendirmektedir. Buna göre PKK terör örgütünün saldırıları bu dönemde artmıştır. Ergenekon ve Balyoz davalarındaki hukuki sorunlar sürmektedir. *Kürt meselesi*

[333] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2011 İlerleme Raporu", 2011, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[334] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2012 İlerleme Raporu", 2012, https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

bağlamında BDP'li belediyelere yönelik operasyonlar ise AB'ye göre bölgedeki demokrasiye zarar vermektedir. Rapor, yeni anayasa çalışmalarını desteklemektedir ancak Kürt meselesinin de bu kapsamda ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan, insan hakları konusundaki uluslararası metinlere taraf olma konusunda ilerleme yaşandığı ancak uygulamada olumsuzlukların görüldüğü ifade edilmektedir. İşkence ve kötü muamele konusunda iyileşme çabaları gözlemlense bile bu suçlardan hüküm giyen kamu mensuplarının gerekli cezaları almadıkları bildirilmektedir. Orantısız kuvvet kullanılması ise endişeyle karşılanmaktadır. Cezaevlerinin aşırı kalabalık olması da bir diğer sorun olarak eklenmektedir. Türkiye'nin GKRY aleyhtarı tutumunun sürdüğü bu raporda da tekrarlanmaktadır. Bosna Hersek, Kosova ve Bulgaristan ile iyi ilişkilerin devam ettiği açıklanmaktadır. Bölgedeki devletlerin tamamıyla üst seviyede görüşmeler yapıldığı hatırlatılmaktadır. Ekonomik durum ise mali disiplin, istihdam ve para politikası gibi alanlarda başarılı bulunurken krizlere karşı kırılganlık tespiti de paylaşılmıştır. Kadın hakları konusunda yine önceki senelere paralel olarak sınırlı ilerleme yaşandığı belirtilmektedir. 2013 senesi için sunulan rapora[335] göre Türkiye ile AB arasındaki "güçlendirilmiş diyalog" sürmektedir. Rapor, Gezi Parkı'nda başlayan ve daha sonra ülke geneline yayılan protestoları "barışçıl" olarak tanımlamaktadır. Kolluk güçlerinin göstericilere yönelik muamelesi ise "orantısız" bulunmaktadır. İnsan haklarına dair kurumların oluşturulmasındaki gelişmelerin iyi seviyede olduğu ancak etkili ve tarafsız bir çalışma prensibinin de ortaya koyulması gerektiği bildirilmektedir. Kadın hakları konusunda sunulan tablonun önceki dönemler ile hemen hemen aynı olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin Suriye politikası ise gayet olumlu karşılanmaktadır. 2014 tarihli rapor[336], bu yılın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından "AB Yılı" ilan edildiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, raporun henüz ilk sayfalarında, hukuk ve temel haklar meselesinde "ciddi endişe" içinde olunduğu açıkça ifade edilmektedir[337]. Yolsuzluk meselesi ile de bağlantılı olarak iktidar partisinden bazı milletvekillerinin istifa ettiği, yürütme erkinin yargıya müdahale olarak yorumlanabilecek bir tavır aldığı ve kutuplaşmanın tırmandığı açıklanmaktadır. Bazı yargı mensuplarının vazife ifa ettikleri yerlerin değiştirilmesi eleştirilmektedir. Yolsuzlukla mücadele biçimi de keza tenkit edilmektedir. Toplanma özgürlüğü gibi hürriyet sahalarına karşı müdahaleler

[335] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2013 İlerleme Raporu", 2013, https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[336] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2014 İlerleme Raporu", 2014, https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[337] Bir önceki yıla ilişkin raporda ise aynı konuların kabul edilebilir bir ilerleme hâlinde olduğu değerlendirilmiştir.

saptanmaktadır. Bununla birlikte, silah bırakan PKK üyelerinin topluma kazandırılmasına yönelik yasal düzenlemeyi AB'nin "tam destek" ile teşvik ettiği belirtilmektedir. Dolayısıyla, olumsuz değerlendirmelerin yanında takdir edilen bazı hususlar da söz konusudur. Ekonomi konusundaki analizler ise önceki yıllara göre daha negatif bir perspektif sunmaktadır. Yüksek enflasyon, artan iş gücüne karşılık verilememesi/istihdam yetersizliği, dış açığın fazla olması ve ekonomide kırılganlık gibi tespitler raporda yer almaktadır. Kadın haklarına dair tahliller önceki dönemlere göre önemli bir farklılık içermemektedir. Genel bir bakışla, 2014 yılında AB tarafından hazırlanan ilerleme raporunun önceki evrelerde desteklediği veya geliştirilmeye çalışıldığını düşündüğü alanlarda bir gerileme tespit ettiğini ifade etmek abartılı olmayacaktır. 2008-2014 yılları için hazırlanan ilerleme raporlarına bütüncül bakıldığında, 2000-2008 sürecine göre Türkiye'ye karşı olumsuz yargıların arttığını saptamak mümkündür. Haklar ve özgürlükler açısından Türkiye'nin durumu AB tarafından yetersiz görülmektedir. Bunun yanı sıra, iktisadi durum için de bir önceki döneme nazaran negatif gözlemlerin arttığı dikkat çekmektedir. İktidar partisi tarafından adeta bir *millî güvenlik meselesi* olarak algılanan Gezi Parkı protestoları, AB'ye göre barışçıl niteliktedir. Dolayısıyla, gayet kilit konularda taraflar arasında ayrışmalar olduğu açıktır. Bununla birlikte, raporda, demokratik seçim düzeni, serbest piyasa ekonomisi ilkelerine sadık kalınması ve Suriyelilerin Türkiye'ye kabul edilmesi gibi konular AB'nin olumlu gördüğü hususlardır. Kadın hakları konusundaki tablo da önceki döneme paraleldir: AB'nin değerlendirmelerine göre yasal mevzuatta ciddi bir eksiklik gözlemlenmezken uygulamadaki sorunlar sürmektedir.

3.3 2014-2020 DÖNEMİ

Ülkenin son yıllarının tartışmasız etkin siyasi gücü olan Adalet ve Kalkınma Partisinin politik olarak geçmişe göre zayıflık emareleri göstermeye başladığı bu zaman dilimi, ülke ekonomisinin de sorunlarının arttığı bir periyottur. Türkiye-AB ilişkilerinde önceki evrelere göre daha büyük anlaşmazlıkların da belirdiği 2014-2020 yıllarında hak ve özgürlük gibi kavramlar, taraflar arasındaki münasebetlerde gündeme gelmeyi sürdürmüştür. Küresel ölçekte bakıldığında ise Covid-19 pandemisi dönemin en dikkat çekici olayı olarak nitelendirilebilir.

3.3.1 Dönemin Ulusal Koşulları

2014-2020 seneleri, iç siyasette önemli gelişmelere sahne olmuştur. Ülke siyasetinin son dönemlerdeki etkin figürü Recep Tayyip Erdoğan, eylemlerini ve işlemlerini artık *cumhurbaşkanı* olarak sürdürmektedir. İktidarda ve parlamentoda yine Adalet ve Kalkınma Partisinin genel üstünlüğü ön plandadır.

Bu koşullar altında girilen 2015 yılı, ülke siyaseti açısından bazı ilkleri ve kırılmaları da beraberinde getirmiştir. 7 Haziran 2015 tarihindeki Milletvekili Genel Seçiminde, Adalet ve Kalkınma Partisi %40,87 oranında oy alarak yine birinci parti olmuştur[338], çıkarabildiği milletvekili sayısı ise 258'dir[339]. TBMM'deki toplam milletvekili sayısının salt çoğunluğu 276 olduğundan, Adalet ve Kalkınma Partisi, hükûmeti tek başına kurabilecek çoğunluğu sağlayamamıştır. Koalisyon görüşmelerinin başarısız olması sonucunda 1 Kasım 2015'te yine milletvekili seçimlerine gidilmiştir[340]. Bu seçimler Adalet ve Kalkınma Partisinin %49,5 oy oranı ile 317 milletvekili çıkararak kesin bir zafer elde etmesiyle sonuçlanmıştır[341]. Öte yandan bu iki seçim arasında Türkiye'de çok sayıda terör saldırısı yaşanmıştır ve 2009 yılında başlayan *çözüm süreci* sona ermiştir[342].

15 Temmuz 2016'da, elebaşının Fetullah Gülen olduğu ve TSK başta olmak üzere birçok devlet kurumu içinde yapılandığı iddia edilen[343] dinci/gerici bir grubun ülke yönetimine askerî müdahale yolu ile el koymak gayesiyle başlattığı ve sivilleri de hedef alan silahlı saldırılar ve askerî darbe girişimi, ülke tarihinin en önemli toplumsal ve siyasi meselelerinden biri olmuştur. TSK mensuplarının büyük bir kısmının iştirak etmemesi ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı üzerine bizzat halkın söz konusu kişilere karşı harekete geçmesi sonucunda bu girişim, amacına ulaşamamıştır. Bu olayın

---

[338] YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu", 2015, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[339] YSK, "25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonucu; Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili İle Bağımsızların Sayısı", 2015, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/E.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[340] Söz konusu koalisyon görüşmeleri esnasında iktidar partisi ile HDP arasında geçici bir hükûmet kurulmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi-HDP Hükûmeti kısa sürmüştür.

[341] YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2015, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; YSK, "26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonucu; Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili İle Bağımsızların Sayısı", 2015, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-E.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[342] Ayşe Sayın, "7 Haziran seçimleri: Türkiye'de 1 Kasım 2015 seçimlerine giden süreçte ve sonrasında neler yaşandı?", BBC, 2024, https://www.bbc.com/turkce/articles/c99vv5927g9o [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[343] Türkiye'nin resmî görüşü, söz konusu grubun bir terör örgütü ve elebaşının da Fetullah Gülen olduğu yönündedir.

ardından olağanüstü hâl ilan edilmiştir ve birçok devlet kurumunda yapılandığı öne sürülen söz konusu harekete karşı geniş çaplı bir yasal süreç başlatılmıştır.

16 Nisan 2017 tarihinde Türkiye, bir anayasa değişikliği referandumuna daha gitmiştir. Bu halk oylamasının asıl konusu *cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi*[344] olarak öne çıkmıştır. Yapılan referandum sonucunda %51,18'lik bir çoğunluğun *evet* oyu kullanması[345] ile hükûmet şekli başkanlık modeli olarak değiştirilmiştir. 28 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı Seçimi ile başkanlık sistemine fiilen geçilmiştir. Söz konusu intihabı %52,59 oy oranı ile kazanan Recep Tayyip Erdoğan[346], ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı gün yapılan Milletvekili Genel Seçimini ise Adalet ve Kalkınma Partisi %42,56'lık çoğunluk ile birinci sırada tamamlamıştır[347]. 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. 31 Mart'taki seçimlerin sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi 15 büyükşehir belediyesini alırken CHP ise 10 tanesini kazanmıştır[348]. 23 Haziran 2019'da yapılan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Yenileme Seçimini ise CHP'nin adayı Ekrem İmamoğlu %54,22'lik çoğunlukla kazanmıştır[349]. Böylece Adalet ve Kalkınma Partisi, uzun yıllardır yönettiği İstanbul'un idaresini CHP'ye bırakmıştır.

2014-2020 sürecindeki en önemli iç meselenin aynı zamanda dünyanın da en önemli meselesi olan, *SARS-CoV-2* olarak tanımlanan virüsten kaynaklanan ve 2019'da tespit edilen hastalık(Covid-19) kaynaklı salgın olduğunu ileri sürmek mümkündür. Covid-19 hızla yayılarak 11 Mart 2020'de DSÖ tarafından pandemi ilan edilmesine neden olmuştur[350].

---

[344] Söz konusu hükûmet şekli, bir çeşit başkanlık sistemidir.

[345] YSK, "Yurt İçi Halkoylaması Sonucu", 2017, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek136.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[346] YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2018, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[347] YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2018, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[348] YSK, "Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimleri Sonucu", 2019, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-2.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[349] YSK, "23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Yenileme Seçimi", 2019, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-IBB.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[350] WHO, "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020", 2020, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

3.3.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

Bu sürecin(2014-2020) özellikle ilk aşamalarının 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin ardından toparlanma evresi olarak görülmesi mümkündür. Söz konusu buhran, küresel ölçekte yarattığı etkilere rağmen kapitalist/liberal sistemin tamamen yıkılmasına neden olmamıştır. Dünya, daha önce de benzerleri yaşandığı gibi bu krizi, radikal bir sistem değişikliği(sosyalist bir dünya devrimi gibi) olmadan geride bırakmıştır. Ancak, Batılı devletlerin savunduğu değerlerin sorgulanması sürmüştür. 2014-2020 süreci, özellikle *Arap Baharı* ile tetiklen göç hareketlerine sahne olmuştur. Bu hareketler, mülteci/sığınmacı krizlerine, insanlık dramlarına, birçok sivilin hayatını kaybetmesine, kurulu düzeninden kopmasına neden olmuştur ve bu yönüyle Uluslararası İlişkilerin gündem konularından biri hâline gelmiştir. Bu süreç, ayrıca, enerji ihtiyacının arttığı ve bu nedenle söz konusu alandaki rekabetin de öne çıktığı bir dönem olmuştur. Küreselleşmenin olumsuz etkileri bu dönemde de görülmeye devam edilmiş ve radikal unsurlar, birçok ülke/bölge için sorun teşkil etmiştir. İşbu dönemde, yarattığı etkiler bakımından, küresel niteliğiyle en çok öne çıkan konu, *SARS-CoV-2*'nin neden olduğu, 2020'de pandemi ilan edilmesine sebep olan Covid-19'dur. Bahsi geçen küresel salgın, temel olarak tüm dünyanın bir meselesidir ve bu açıdan uluslararası ilişkileri etkilememesi mümkün değildir. Pandemi, dünya genelinde demokrasi ve insan hakları sorunlarının zaten arttığı bir dönemde, devletlerin daha fazla iş birliği yapması gerekirken onları daha fazla içe kapanmaya sevk etmiştir. Ancak bu içe kapanma, siyasi bir tercih değildir, sağlık konusuna öncelik verilmesinin doğal bir sonucudur ve devletler bundan hep birlikte olumsuz etkilenmiştir. Pandeminin etkisinin azaldığı dönemlerde diplomasi, dış ticaret ve turizm gibi faaliyetler yeniden canlanmıştır. Süreç, bazı noktalarda devletlerin ulusal niteliğini öne çıkarmıştır. Örneğin; Rusya, Çin, ABD, Almanya gibi devletler, kendi içlerinde aşı çalışmaları yürütmüştür. Pandeminin, diplomasinin geliştirilmesi için bir fırsat sunduğu da görülmektedir. Örneğin, Türkiye, birçok ülkeye tıbbi yardım malzemesi göndererek diplomatik kanalları diri tutmanın ve geliştirmenin yollarını aramıştır. Pandemi, ayrıca, var olan diplomatik problemlerin daha da derinleştirilmesinin siyasi bir aracı hâline getirilmiştir. ABD Başkanı Donald John Trump'ın, *SARS-CoV-2*'nin Çin'de üretildiğini iddia ederek Çin'i bu konuda

suçlaması[351], benzer şekilde, Çin'in ABD'yi yalanlayarak hastalığın ABD'de ortaya çıkmış olabileceğini açıklaması[352], meselenin siyasallaştırıldığını da göstermektedir.

Görüldüğü üzere küresel bir ekonomik kriz ile başlayan dönem, yine küresel nitelikteki bir salgınla sona ermiştir.

3.3.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi

Kadın hakları konusunun, 2014-2020 yıllarında Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere nasıl tesir ettiğini incelemek için öncelikle söz konusu münasebetler genel bir çerçeve ile değerlendirilecektir.

3.3.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü

2014-2020 süreci; ülkesel, bölgesel ve küresel çaptaki birçok olayın Türkiye-AB ilişkilerine yansıdığı bir dönem olmuştur. Bu zaman diliminde gerçekleşen ve taraflar arasındaki ilişkileri etkileyen temel hadiseler; Suriye Krizi ile bunun paralelinde yaşanan sığınmacı krizi ve vize serbestisi çalışmaları, Ermeni Tehciri'nin 100. yılı olması nedeniyle 2015'te bu meselenin tekrar gündeme gelmesi, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, Türkiye'nin icra ettiği sınır ötesi askerî operasyonlar, Doğu Akdeniz'de esasen enerji kaynakları üzerinde artan egemenlik/meşruiyet rekabeti ve Covid-19 pandemisinin etkileri olarak sıralanabilir.

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve kısa sürede bölgesel çapta yankı uyandıran halk hareketlerinden Suriye de etkilenmiştir. Suriye için demokratik standartların yüksek olduğunu iddia etmek güçtür. Bu ülkede seçimlerin güvenliğinden liyakat meselesine kadar geniş bir yelpazede sorunlar yaşanmaktadır. Bu şartlar altında, Suriye halkının bir bölümü, bölgenin çalkantılı olduğu bir süreçte, dönemin Suriye devlet başkanı Beşar Esad liderliğindeki rejim aleyhine gösterilere başlamıştır. Kamu otoritesi, bu gösteriler karşısında sert güç kullanma yoluna başvurmuştur. Böylece, çok sayıda ölüm, yaralanma, işkenceye maruz kalma ve tutuklanma vakaları yaşanmıştır. Bunun üzerine milyonlarca Suriyeli, ülkesinden ayrılmıştır[353].

---

[351] The Telegraph, "Top US health official contradicts Donald Trump's claim coronavirus was made in a Chinese lab", 2020, https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/05/top-us-health-official-contradicts-donald-trumps-claim-coronavirus/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[352] Reuters, "China suggests COVID-19 originated in US in response to Trump allegation", 2025, https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/china-releases-white-paper-covid-19-origins-tracing-xinhua-reports-2025-04-30/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[353] Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumu hakkında siyasi ve hukuki bir analiz için bkz. Meral Balcı ve Ceren Göcen, "Legal and Political Situation of Syrian Immigrants in Turkey", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 3, sy 5 (2018).

Suriye Krizi'nin Türkiye-AB ilişkilerine yansıyan yönü daha çok düzensiz göç meselesi üzerine olmuştur. Önceki paragrafta ele alınan sebeplerden ötürü, çok sayıda Suriyeli, ülkesini terk ederek Türkiye'ye ve buradan Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu noktada, ilk olarak şunu belirtmek gerekir ki Türkiye, uluslararası hukuk açısından bakıldığında, Suriyelileri mülteci olarak ülkesine kabul etmek gibi bir zorunluluk içinde değildir. Türkiye, kabul ettiği 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi sınırlama getirerek sadece Avrupa'dan gelen mültecileri kabul etme yükümlülüğünü tanımıştır[354]. Suriye, Avrupa'da değildir. AB üyesi devletler, söz konusu sözleşmeye ve 1967 Protokolü'ne coğrafi çekince getirmemiştir ve Suriyelileri, ülkesine mülteci olarak kabul etmeye hukuken mecburdur. Ancak küresel/bölgesel gelişmeler, devletlerin kendi çıkarları etrafında ele alınmakta ve reelpolitik unsurlar, çoğu zaman hukukun önüne geçebilmektedir. Bu bağlamda, AB üyeleri, esas olarak hukukun değil, kendi ulusal menfaatlerinin gereğini yapmaktadır. Konu, bu noktada Türkiye-AB ilişkilerini etkilemektedir, çünkü AB, Suriye Krizi'nin sığınmacı/mülteci yükünü Türkiye'nin üstlenmesini kendi çıkarları için daha tercihe değer görmektedir ve bu yönde çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. AB, temelde, Suriyeli sığınmacıları ülkesinde tutmak ve AB ülkelerinde bulunan belirli koşullardaki Suriyelileri de ülkesine kabul etmek karşılığında Türkiye'ye vize serbestisi sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu kapsamda, 16 Aralık 2013'te Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır[355]. Ancak, vize serbestisini sağlamak için 72 farklı şart belirlenmiştir ve Türkiye bunların tamamını yerine getirmemiştir[356]. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, 2016'da, "Avrupa ile vize muafiyeti haziran ayında(2016) başlayacak" ifadesini kullanmıştır[357]. Temmuz 2025 itibarıyla, Türkiye, Suriyeli sığınmacıları ülkesinde tutmayı, AB ise vize serbestisi sağlamayan tavrını sürdürmektedir.

2015 yılı Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermenilerin tehcir edilmesinin 100. yıl dönümü olması nedeniyle önemli bir anlam taşımıştır. Bu sene içinde, Avrupa Parlamentosu, 1915'te yaşanan olayların *soykırım* olduğu yönünde bir karar almış ve

[354] UNHCR, "Refugees and Asylum Seekers in Türkiye", https://www.unhcr.org/tr/en/kime-yardim-ediyoruz/refugees-and-asylum-seekers-tuerkiye [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[355] Anlaşmanın tam metni için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma", 2013, https://www.ab.gov.tr/files/sib/18_resmi_gazete___geri_kabul.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[356] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Vize Serbestisi Diyaloğu", 2024, https://www.ab.gov.tr/ab-ile-yurutulen-vize-serbestisi-diyalogu_51819.html?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[357] Anadolu Ajansı/Doğan Haber Ajansı, "Başbakan Davutoğlu: Avrupa ile vize muafiyeti Haziran ayında başlayacak", 2016, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-davutoglu-avrupa-ile-vize-muafiyeti-haziran-ayinda-baslayacak-40065589 [Erişim Tarihi: 01.08.2025]. Bahsedilen vize muafiyeti Temmuz 2025 itibarıyla hâlen başlamamıştır.

Türkiye'nin de bunu tanımasını istemiştir[358]. Bu duruma Türkiye tepki göstermiştir. Böylece, Türkiye-AB ilişkilerinde *kronik* bir sorun olan bu mesele tekraren gündeme gelmiştir.

15 Temmuz 2016'da yaşanan askerî darbe girişimi ve bunun ardından yaşananlar taraflar arasındaki münasebetleri ciddi ölçüde test etmiştir. TSK bünyesinde yer alan bir ordu mensubunun yönetime el koyma girişimi, pek çok askerin buna katılmaması ve halkın darbeye teşebbüs edenlere karşı koyması nedenleriyle başarısız olmuştur. Bu girişim esnasında ve sonrasında başlatılan operasyonlar, tutuklamalar ve icra edilen yasal düzenlemeler AB'nin tepkisini çekmiştir[359].

Türkiye ve AB ülkeleri Suriye ve Irak merkezli bazı güvenlik sorunları yaşamıştır[360]. TSK, bu bölgelere, çeşitli sınır ötesi operasyonlar yapmıştır. IŞİD'e karşı yapılan operasyonlar AB tarafından genel olarak desteklenmiştir. Ancak daha sonra bu operasyonların yenilerinin de başlatılması, YPG/PYD gibi daha farklı hedefler belirlenmesi gibi gelişmeler üzerine AB'nin verdiği destek azalmaya başlamıştır.

Doğu Akdeniz, özellikle, barındırdığı enerji kaynakları nedeniyle birçok devletin ilgisini çekmektedir. *Arap Baharı* ile başlayan süreç bölgede çok sayıda devletin egemenliğini zayıflatmış ve bu ülkelerde meşru otorite olma iddiasında bulunan yapılar ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu noktada AB ile farklı yaklaşımlara sahiptir[361]. Kıbrıs çevresinde doğalgaz arama faaliyetleri yürüten Türkiye, AB ülkelerinin tepkisini çekmektedir[362]. Türkiye, GKRY'yi, AB ise KKTC'yi tanımamaktadır. Bu durum denizler üzerindeki yetkiler konusundaki ihtilafları tetiklemektedir. Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ise Türkiye'nin Kıbrıs'ın egemenliğinde bulunan bölgelerde doğalgaz aramaya devam etmesi durumunda yaptırımlarla karşı karşıya kalabileceğini söylemiştir[363]. Bölgedeki bir diğer sorun, Ege Denizi'nde bulunan birçok adanın

---

[358] Hürriyet, "Avrupa Parlamentosu'nda 'Ermeni Soykırımı' tasarısı kabul edildi", 2015, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/avrupa-parlamentosunda-ermeni-soykirimi-tasarisi-kabul-edildi-28746695 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[359] Bu hususa, AB tarafından hazırlanan ilerleme raporlarının ele alındığı bölümde daha detaylı değinilecektir.

[360] E. Fuat Keyman, "Turkey's Choice: Responding to Security Challenges Through Humanitarian Norms with a Revitalized EU Anchor", *International Politics* 54, sy 4 (2017): 453-67, https://doi.org/10.1057/s41311-017-0042-z.

[361] Bu konu, AB'nin paylaştığı ilerleme raporlarının incelendiği kısımda daha ayrıntılı işlenecektir.

[362] Çiğdem Nas, "'Uzun İnce Yol'dan Uçuruma Doğru: Türkiye-AB İlişkileri Nereye Gidiyor?", *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, sy 255 (2020): 24-36.

[363] BBC, "Doğu Akdeniz: AB Liderler Zirvesi'nden Türkiye'ye ambargo tehdidi çıktı", 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54381304 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Yunanistan tarafından silahlandırılmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin fiili bir müdahalesine neden olmasa da olaya tepki göstermesine yol açabilmektedir[364].

Pandemi sürecinde, Türkiye'nin, bazı AB ülkelerine –tıbbi malzemeler dâhil- yardımda bulunması, Türkiye-AB ilişkilerinin ilerlemesi için olumlu bir gelişmedir. Ancak, taraflar arasında uzun yıllardır süregelen birçok anlaşmazlığın bulunmasının yanı sıra küreselleşmeye karşı içe kapanma eğiliminin artması ve pandeminin bunu daha da pekiştirmesi nedenleriyle ilişkilerde büyük gelişmelerin yaşanması da bu ortamda mümkün olmamıştır. Söz konusu pandemi, dış ticaret hacmini düşürerek hem Türkiye hem de AB açısından olumsuz neticeler doğurmuştur. Dolayısıyla, pandeminin yıpratıcı sonuçları, salt tıbbi nedenlerden kaynaklanmamaktadır.

Grafik 3.9. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2014-2020)[365]

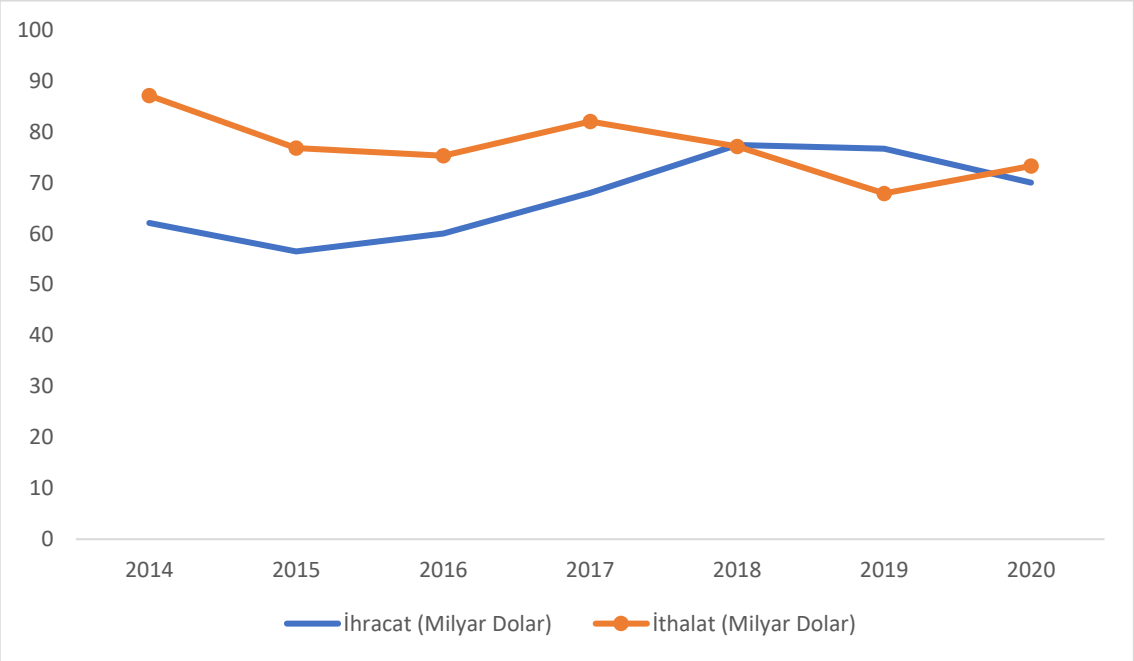

[364] Muhammet Tarhan ve Behlül Çetinkaya, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: (Doğu Ege adalarını silahlandırması) Yunanistan'ın uluslararası hukuka uymasını istiyoruz", Anadolu Ajansı, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-yunanistanin-uluslararasi-hukuka-uymasini-istiyoruz/2727416 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[365] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. TÜİK, "Ekonomik Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret", 2025, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-fqrna15eg00ek2s?filters=19704%3D2013%2619704%3D2014%2619704%3D2015%2619704%3D2016%2619704%3D2017%2619704%3D2018%2619704%3D2019%2619704%3D2020%2619704%3D2021%2619704%3D2022%2619704%3D2023%2619704%3D2024%2619704%3D2025%2619696%3D1113%20-%20Avrupa%20Birli%C4%9Fi%2027%20(AB%2027)&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd [Erişim Tarihi: 29.06.2025].

Grafik 3.9'daki bilgilere göre Türkiye'nin ithalatı ilgili süreçte dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu durumda, esas olarak pandemi ve Euro'nun Türk Lirası karşısında değer kazanması etkili olmuştur. Euro/TL paritesinin artması, Türkiye'nin AB ülkelerinden ürün satın alma gücünü azaltmıştır. İhracat verileri incelendiğinde ise genel bir artış eğilimi öne çıkmaktadır. Türkiye-AB ticari ilişkileri, önceki dönemlerdeki veriler de dikkate alındığında, siyasi sorunlardan çok köklü bir şekilde etkilenmemiş gözükmektedir.

3.3.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni

2014-2020 periyodu için taraflar arasındaki(Türkiye-AB) münasebetleri kadın haklarının ne ölçüde etkilediğini ortaya koymak amacıyla, Türkiye'nin icra ettiği iç hukuk düzenlemelerini, kabul ettiği uluslararası anlaşmaları, cinayet sebebiyle hayatını kaybeden kadınlara dair istatistikleri, mevzuat düzenlemelerinin kadınların iktisadi vaziyetine yönelik sonuçlarını, AB İlerleme Raporlarında *kadın* kelimesinin kullanılma sıklığını ve sayısını, bununla birlikte, küresel cinsiyet uçurumu dizini verilerini irdelemek meseleye ışık tutacaktır.

Tablo 3.9. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2014-2020)[366]

Yapılan Düzenleme	Düzenlemenin İşlevi
Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı'nın uygulanması (2016-2020)	Kadına karşı şiddete dair tanımlar ve istatistikler sunularak bu meselenin çözülmesi için amaçlar ve hedefler saptanmıştır.
Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi (2018-2023)	Eğitim, siyasi katılım, ekonomi, sağlık ve medya alanlarında kadının konumunu daha belirgin bir noktaya taşımak amaçlanmıştır.

[366] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2016-2020)", 2016, https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/dagitimda-olan-yayinlar/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023", 2018, https://www.aile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", 2023.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı'nın ihdas edilmesi (2020-2021)	Konuya dair hukuki düzenlemeleri daha etkili uygulamak, farkındalığı yükseltmek ve kurumları güçlendirmek hedeflenmiştir.

Tablo 3.9, 2014-2020 yıllarında kadın hakları ile ilgili çeşitli düzenlemeleri göstermektedir. Buradan hareketle, söz konusu dönemde, temel olarak kadına şiddet ve kadının güçlendirilmesi temalarını esas alan çalışmaların yapıldığını söylemek mümkündür.

Grafik 3.10. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2014-2020)[367]

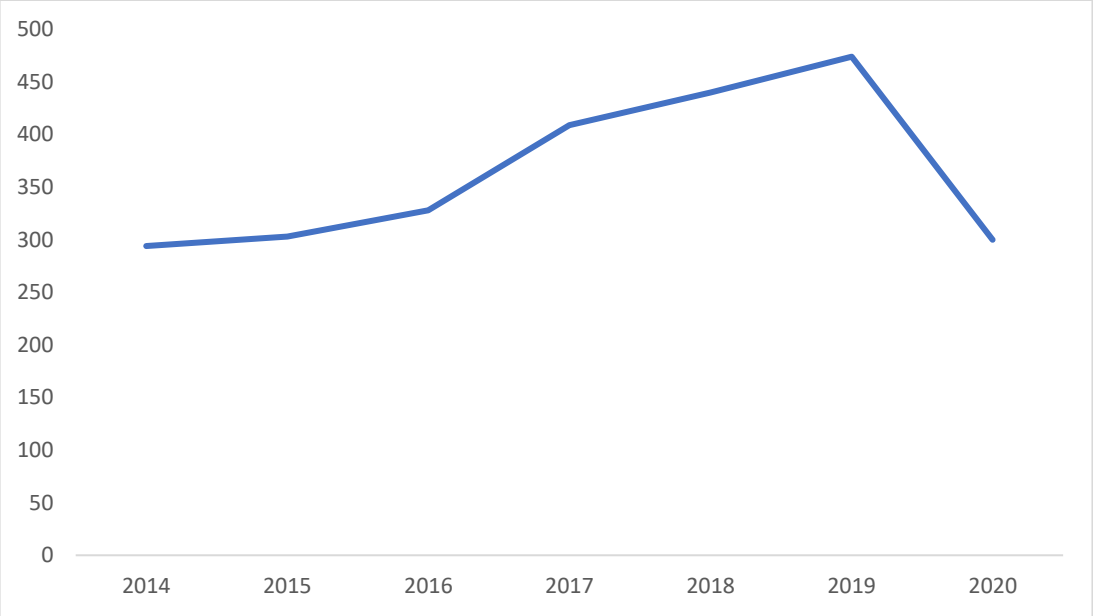

[367] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2014 Yılı Kadın Cinayeti Gerçekleri"; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2015 Yılı Raporu", 2016, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2551/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2015-yili-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2016 Yılı Raporu", 2017, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2786/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2016-yili-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2017 Veri Raporu", 2018, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2845/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2017-veri-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2018 Veri Raporu", 2019, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2869/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2018-veri-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2019 Raporu", 2019, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2889/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2019-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu", 2021, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Grafik 3.10, 2014-2020 evresindeki kadın cinayetlerine dair verileri sunmaktadır. Buna göre başlangıçta 294 olan cinayet mağduru kadın sayısı 2015 yılında 303'e[368], 2016'da 328'e, 2017'de 409'a, 2018'de 440'a ve 2019'da ise 474'e yükselmiştir. 2014-2019 arasında düzenli bir artış söz konusudur. 2019'dan 2020'ye gelindiğinde ise cinayet nedeniyle ölen kadın sayısı 300'e düşmüştür. 2020 yılındaki bu düşüşün esas sebebinin Covid-19 salgını nedeniyle alınan kapanma önlemlerinin-özellikle sokağa çıkma kısıtlamalarının- olduğunu savunmak mümkündür. Ancak buna rağmen 2020 senesindeki kadın cinayeti sayısı 2014'ün üzerindedir.

Grafik 3.11. 2014-2020 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[369]

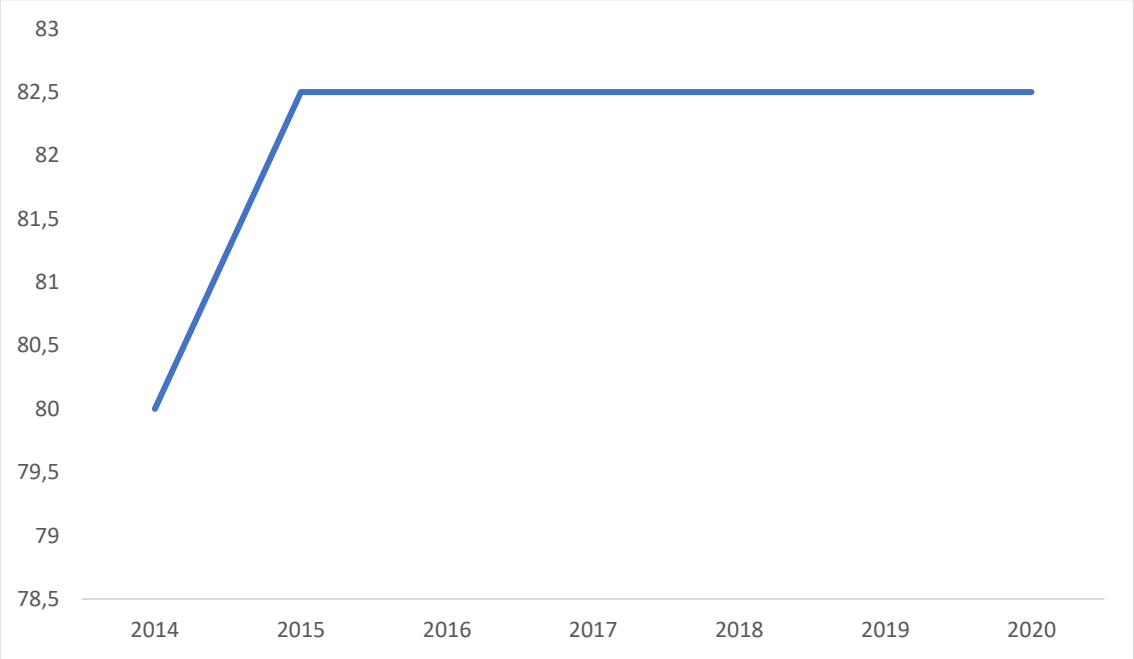

Grafik 3.11'de, Türkiye'nin 2014-2020 seneleri için kadınlar iş ve hukuk indeks skoru verilmektedir. Söz konusu verilere göre Türkiye, 2014 yılından 2015'e gelindiğinde 2,5 puanlık bir ilerleme kaydetmiştir ve 82,5 skoruna ulaşmıştır. 2015'ten itibaren ise herhangi bir ilerleme veya gerileme yaşanmamıştır. Bu noktada, Türkiye'nin çizdiği grafiğin 2008-2014[370] dönemine gayet benzer olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye süreç

[368] AB'nin Türkiye'nin üyelik sürecine ilişkin düzenlediği raporda, 2015'te sadece aile içi şiddet nedeniyle 413 kadının hayatını kaybettiği yazmaktadır. Dolayısıyla, *Kadın Cinayetlerini Durduracağın Platformu* tarafından ulaşılan sayıların eksik olduğu burada da ortaya çıkmaktadır. Söz konusu rapor için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2016 Türkiye Raporu", 2016, https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[369] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".
[370] Bkz. Grafik 3.7.

boyunca genel olarak istikrarlı bir skor yakalamıştır. 2015 yılından 2020'ye kadar var olan puan korunmuştur ve daha fazla ilerleme söz konusu olmamıştır.

Tablo 3.10. 2014-2020 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[371]

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Birleşik Krallık	95	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
İtalya	94,38	94,38	94,38	94,38	97,5	97,5	97,5
Fransa	97,5	97,5	97,5	100	100	100	100
Belçika	100	100	100	100	100	100	100
Hollanda	95	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5	97,5
Lüksemburg	97,5	100	100	100	100	100	100

Tablo 3.10, bazı Avrupa devletlerinin kadınlar iş ve hukuk indeks skoru verilerini sunmaktadır. Tabloda yer alan bilgiler incelendiğinde, 2014-2020 yıllarında, ilgili devletlerin skorunun yıllık olarak 94,38 puanın altına asla düşmediği göze çarpmaktadır. Önceki dönemlere benzer bir şekilde, İtalya, ele alınan devletler arasında puanı en düşük olan aktör olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, ilgili dönemde en düşük puanı 94,38 olan İtalya'nın en yüksek skora(100) yakın olduğu da açıktır. Üstelik, 2018 yılından itibaren bu devletin puanı 97,5 olmuştur. Belçika ise tüm dönemlerde 100 tam skor ile çok istikrarlı ve bu indeks bağlamında kusursuz bir tablo çizmektedir. Lüksemburg, yalnızca 2014 senesinde 100 puanın altındadır. Fransa ise 2017'den itibaren 100'e ulaşmıştır. Diğer devletler de ilerleyen yıllarda puanlarını artırmış ve 2020 yılına gelindiğinde 97,5 puanın aşağısında hiçbir devlet kalmamıştır. Bu tablo, 2014-2020

[371] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".

senelerinde, bu devletlerdeki hukuki düzenlemelerin kadınların iktisadi hayattaki rolüne çok etkili bir şekilde yansıyarak onların durumunu yükselttiğini ortaya koymaktadır.

Durum Türkiye ile kıyaslandığında[372] ise taraflar arasındaki belirgin farklılık dikkat çekmektedir. Tüm süreç boyunca yıllık olarak ilgili devletlerden daha az puan alan Türkiye, en fazla 82,5 seviyesini görebilmiştir. Bu ise incelenen Avrupa devletlerinin en düşük skorunu(94,38) alan İtalya'nın dahi oldukça gerisindedir.

Tablo 3.11. 2014-2020 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri[373]

Yıl	Değerlendirilen Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri	Türkiye ile Benzer Sıralamada Yer Alan Ülker
2014	145	130	Tunus(127.), Cezayir(128.), Moritanya(132.), Suudi Arabistan(134.)
2015	144	130	Kuveyt(128.), Moritanya(129.), Bahreyn(131.), Mısır(132.), Umman(133.)

[372] Bkz. Grafik 3.11.

[373] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2015"; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2016", 2016, https://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2017", 2017, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2018", 2018, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2020", 2020, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2021", 2021, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2016	144	131	Kuveyt(129.), Katar(130.), Moritanya(132.), Mısır(134.), Ürdün(135.)
2017	149	130	Katar(127.), Cezayir(128.), Burkina Faso(129.), Fildişi Sahili(131.), Bahreyn(132.)
2018[374]	-	-	-
2019	153	130	Nijerya(128.), Burkina Faso(129.), Cezayir(132.), Bahreyn(133.)
2020	156	133	Ürdün(131.), Lübnan(132.), Fildişi Sahili(134.), Cezayir(136.), Bahreyn(137.)

Türkiye'nin küresel cinsiyet uçurumu dizinindeki konumunu ilgili dönem için gösteren Tablo 3.11'e göre 2014-2020 evresinde, Türkiye, cinsiyet eşitsizliği bağlamında, önceki aşamalarda olduğu gibi yine alt sıralarda yer almıştır. Dönem boyunca Türkiye'nin

[374] Dünya Ekonomik Forumunun 2018'e dair verilerine ulaşılamamıştır. Forumun resmî sitesinde işbu raporlar toplu hâlde sunulmaktadır. Ancak bunlar arasında 2018 yılına ilişkin bilgileri içermesi beklenen 2019 tarihli rapor mevcut değildir. Raporların listesi için bkz. World Economic Forum, "Global Gender Gap Report", 2025, https://www.weforum.org/publications/series/global-gender-gap-report/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

konumunda ciddi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Ancak 2020 yılına gelindiğinde, başlangıca göre daha yüksek bir noktada konumlandığı da görülmektedir. Listede Türkiye'ye yakın olan ülkeler genel itibarıyla ekonomiden yaşam standartlarına, adaletten özgürlüğe kadar birçok farklı sahada Avrupa ülkelerinden daha geride olan aktörlerdir.

Tablo 3.12. 2014-2020 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi[375]

Yıl	Raporda Yer Alan *Kadın* Kelimesi Sayısı	Rapordaki Toplam Kelime Sayısına Oranı
2014	50	0,001313
2015	37	0,000877
2016	37	0,000747
2018	34	0,000718
2019	48	0,000944
2020	54	0,000904

Tablo 3.12, 2014-2020 sürecini içeren AB İlerleme Raporlarının *kadın* sözcüğüne kaç atıf yaptığını ve bunun raporların tamamı içindeki oranını göstermektedir. Bu verilere göre *kadın* kelimesi oransal olarak en çok 2014 senesinin raporunda(0,001313), en az ise 2018 tarihli raporda(0,000718) geçmiştir. 2014'teki seviyeye, ele alınan dönem boyunca tekrar ulaşılmamıştır.

Grafik 3.12, Tablo 3.12'deki oranları yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere 2014-2020 yıllarında genel olarak bir düşüş eğilimi söz konusudur. Sadece 2018-2019 periyodunda bir artış vardır. Bunun dışındaki yıllarda ise oranların azaldığı dikkat çekmektedir.

[375] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları", 2024, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Grafik 3.12. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2014-2020)[376]

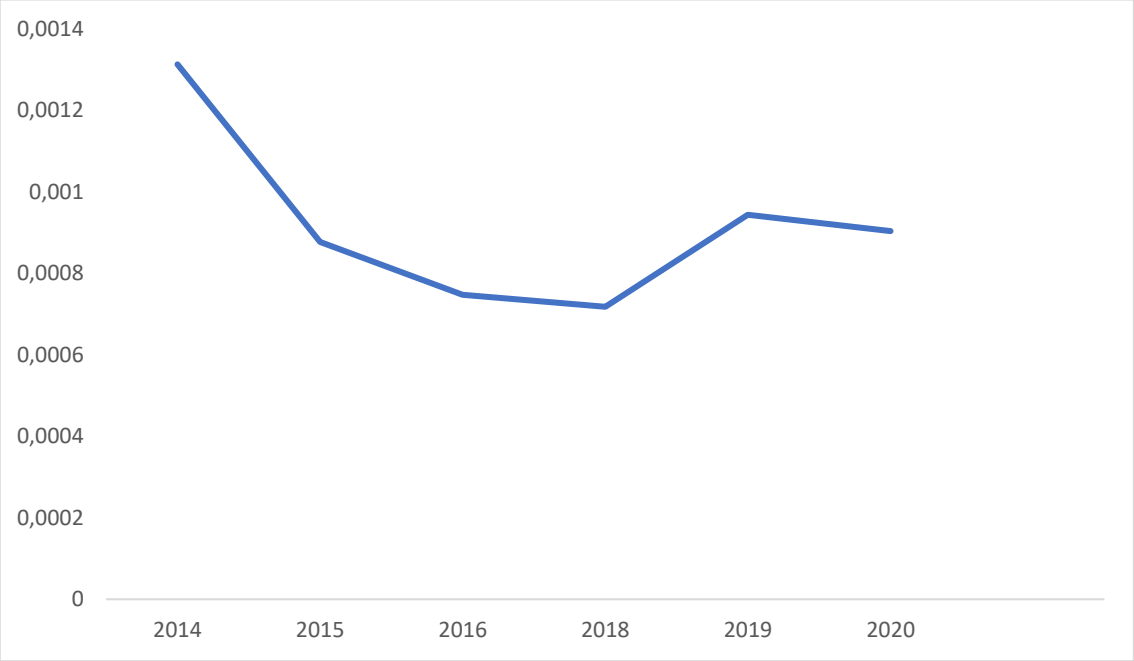

Söz konusu ilerleme raporları daha detaylı incelendiğinde, 2015 tarihli yazanak[377], haklara ve özgürlüklere aykırı düzenlemeler yapıldığını, yargı bağımsızlığının ve güçler ayrılığının etkinliğinin azaldığını, güvenlik koşullarının kötüleştiğini, ülkenin 10 Ekim 2015'te, Ankara'da, tarihinin en kanlı terör eylemine maruz kaldığını, *Kürt meselesi* bağlamındaki *çözüm sürecinin* durma noktasına geldiğini, yolsuzluklara dair hukuki süreçlere müdahale edildiğini, ifade ve toplanma hürriyetlerinin ise kısıtlandığını ifade etmektedir. Suriye konusunda Türkiye'nin aldığı tavır olumlu karşılanmaktadır. Suriye'den ayrılanların ülkeye kabul edilmesi AB tarafından desteklenmektedir. Türkiye'nin IŞİD karşıtı koalisyona dâhil olduğu ve gerek Türkiye'de gerekse Irak'ta askerî operasyonlar yaparak mücadele ettiği PKK yapılanmasının AB'nin de terör örgütü listesinde olduğu açıklanmaktadır. İktisadi şartlar hususunda Türkiye'nin "gelişmiş bir ekonomi" olduğu belirtilmektedir. Ayrıca piyasa ekonomisinin işlediği ve büyüme verilerinin olumlu devam ettiği de vurgulanmaktadır. Öte yandan, cari açık, ekonomik kırılganlık, yüksek enflasyon ve makro iktisadi istikrar konularındaki sorunlara dikkat

[376] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler, Tablo 3.12'den alınmıştır.
[377] 2014 senesine ait rapor, 2008-2014 sürecinin işlendiği kısımda ayrıntılı olarak açıklandığı için burada tekrar incelenmeyecektir. 2015 raporunun tamamı için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Türkiye 2015 İlerleme Raporu", 2015, https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

çekilmektedir. Kadın hakları konusunda ise bu raporda, fuhşa zorlama, cinsel sömürü ve kadın ticareti gibi alanlarda kötüye gidiş olduğu açıkça belirtilmektedir. Cinsel suçlar işleyen kişiler aleyhinde tatbik edilen yaptırımlarda, çeşitli gerekçelerle indirim uygulandığı da tespit edilmektedir. Kadınların siyasete ve istihdama katılım oranlarının düşük olması da raporda yer alan bir diğer unsurdur. 2016 raporu[378], 15 Temmuz 2016'daki askerî darbe girişiminin yoğun etkilerini yansıtmaktadır. Raporda, AB, her şeyden önce, söz konusu olayın bir *darbe teşebbüsü* olduğunu kabul etmektedir. Bunun ardından, işbu girişimin başarısız olmasında TBMM'nin, sivil halkın ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın rol aldığını ve AB'nin Türkiye'deki demokrasi unsurları ile dayanışma içinde olduğunu vurgulamakta, demokrasiye karşı söz konusu mukavemeti kınamaktadır. Türkiye'nin Suriye'den gelenleri ülkesinde tutarak sorumluluk aldığı belirtilirken Suriyelilerin Yunanistan'a geçme girişimlerinin azaltılması ve AB'ye yönelik düzensiz göçün bitirilmesi için de çabaladığı açıkça söylenmektedir. İktisat, enerji ve ticaret sahalarında taraflar arasındaki iş birliğinin arttığı belirtilmektedir. Bu ılımlı beyanlar ile birlikte olumsuz eleştiriler de mevcuttur. Politik kutuplaşma, milletvekillerinin tutuklanması, PKK ve IŞİD saldırıları nedeniyle güvenlik durumunun kötüye gitmesi, *Kürt meselesinin* politik kanallarla çözülmemesi, 15 Temmuz 2016'da yaşananların ardından bağımsız ve tarafsız yargının zarar görmesi, AİHM kurallarına aykırı tedbirler alınması ve yolsuzluğun hâlen önemli bir sorun olmaya devam etmesi AB'nin Türkiye'yi eleştirmesine neden olan gözlemleridir. Ayrıca, ifade özgürlüğü, basının serbestliği ve toplanma hürriyeti konularında kısıtlamalar olduğu söylenmektedir. Türkiye, GKRY ile ilişkiler konusunda da tenkit edilmektedir. AB bu hususta "ciddi endişe" içinde olduğunu, Türkiye'nin iyi komşuluk kaidelerine ve barışçıl yaklaşıma aykırı hareket ettiğini, sürtüşme sebepleri yarattığını açıklamaktadır. Ekonomik duruma dair analizler ise önceki yıllara göre göze çarpan bir farklılık içermemektedir. Kadın hakları konusuna gelindiğinde, bu hususta mevzuatın içeriğine yönelik önemli eleştirilere rastlanmamaktadır. Ancak önceki yıllarda olduğu gibi mevzuatın pratik yaşama uygulanması konusundaki eksiklikler vurgulanmaktadır. Öte yandan, kadınların aleyhine olacak şekilde, kamuoyu önünde, toplumsal cinsiyet normlarını öne çıkaran beyanlarda bulunulduğuna dikkat çekilmektedir. Bu durumun ise kadına yönelik şiddetin etkin şekilde ele alınmasını güçleştirdiği açıklanmaktadır. Suriyeli kadınların da himaye edilmeye ihtiyaç duyduğu konusu, raporda değinilen bir diğer noktadır. Kadınların

[378] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2016 Türkiye Raporu".

haklarını yasal yollardan arama girişimlerinin de yetersiz bulunduğu görülmektedir. 2018 yılına ait rapor[379], Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yönelik tavrını gayet öznel ve övgü dolu ifadelerle takdir etmektedir. Türkiye'nin AB ülkelerine geçmeye çalışan Suriyelilerin sayısının azaltılmasında ve Ege Denizi'nde can kayıplarının yaşanmasının önlenmesinde[380], ayrıca Suriyelilerin Türkiye'de tutulmasında "emsalsiz bir insani yardım" ve "üstün çaba" sarf ettiği belirtilmektedir. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından yaşananlar ise önceki dönemlere göre daha eleştirel ve sorgulayıcı bir bakışla işlenmektedir. Buna göre askerî darbe girişiminin ardından Türkiye'nin harekete geçmesi anlaşılır bulunmaktadır ancak orantısız önlemler alındığı ve bireyler aleyhindeki yasal süreçlerin de kaygı verici düzeyde olduğu beyan edilerek olağanüstü hâlin kaldırılması gerektiği telkin edilmektedir. Olağanüstü hâl kapsamında çıkarılan KHK'lerin yasama ve yargı denetimine yeterince açık olmadığı ve siyasi haklardan ifade hürriyetine kadar pek çok alanda kısıtlamalar yarattığı tespit edilmektedir. Güçler ayrılığı, insan hakları, bağımsız ve adil yargı, ifade özgürlüğü, temel haklar ile şeffaflık konularında da AB'nin olumsuz eleştirileri mevcuttur. Bu konularda Türkiye'nin geriye gittiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, 16 Nisan 2017'de yapılan ve hükûmet sisteminin değiştirilmesini de içeren anayasa değişikliği referandumunun eşit koşullarda değil, olağanüstü hâl şartlarında yapıldığı ve halk oylamasının dürüstlüğünden emin olunmadığı şeklindeki tespitler raporda geçmektedir. Görüldüğü üzere 2018 yılında hazırlanan ilerleme raporu, 15 Temmuz 2016'dan itibaren yürütülen sürecin AB tarafından yoğun bir şekilde olumsuz eleştirildiğini göstermektedir. Genel bir bakışla, Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıları ülkesinde tutması ve AB ülkelerine geçmelerini engellemesi yönündeki çabaları takdir görmektedir. Ancak bunun dışındaki pek çok önemli konuda(yargı, güvenlik ve insan hakları gibi) bu tutumun tersi söz konusudur. 2018 raporu, Türkiye'nin dış politikasına yönelik ağır ithamlar da içermektedir. Ülkenin Doğu Akdeniz'de ve Ege'de devam eden *hukuk dışı* eylemlerinin AB Zirvesi'nde kınandığı ve Türkiye'nin AB üyeleri ile münasebetlerini normalleştirme mükellefiyetinin bulunduğunun da hatırlatıldığı, raporda açıkça yazmaktadır. Kadın hakları meselesine gelindiğinde, yine yasal çerçevede ciddi bir sorun olmadığı ancak uygulamada önemli problemler yaşandığı tekrarlanmaktadır. Türkiye, insan ticareti için hedef, kaynak ve

[379] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2018 Türkiye Raporu", 2018, https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[380] Sığınmacılar, basit deniz taşıtlarıyla Ege Denizi üzerinden AB ülkelerine ulaşmaya çabalarken çok sayıda ölüm olayı yaşanmıştır.

transit ülke olarak tanımlanmaktadır ve bu durumdan kadınların da mağdur olduğu açıklanmaktadır. Yetkililerin kadınlara karşı üretilen toplumsal cinsiyet söylemlerini beyan ettiğine dikkat çekilmektedir. İstihdam ve siyasete katılım gibi konularda, önceki yıllarda saptanan eksiklikler devam etmektedir. 2019 yılına ait ilerleme raporu[381], çok sayıda *gerileme* unsurundan bahsetmektedir. Özellikle 2016 yılından itibaren öne çıkan tenkit edici üslup, işbu yayında iyice yoğunlaşmış gözükmektedir. Raporda, olağanüstü hâl uygulamasının sona ermesine rağmen bunun sonuçlarını devam ettirecek bir kanunun kabul edilmesinin temel hürriyetleri zayıflatırken yürütmenin yetkilerini artırdığı, geniş kapsamlı ve toplu önlemlerin alınmasının endişe verici boyutta olduğu, olağanüstü hâl kapsamındaki KHK'lerin AYM denetimine tabi olmaması, yürütmenin yargı kararlarına müdahale etmesi, sivil toplumun zayıflatılması, 2018 ve 2019 yıllarında yapılan seçimlerin tarafların eşit olduğu bir ortamda gerçekleşmemiş olması, İBB seçimlerinin yenilenmesi ve bazı bölgelerde seçimi kazanan adayların görevi uhdesine alamaması, seçimlerin dürüstlük, hukuka uygunluk ve millî iradeyi egemen kılma hususlarında yetersiz kalması hususları olumsuz eleştirilere konu olmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının bilhassa ilk yıllarında, seçimlerin yapıldığı ortamın demokratik ve yasal standartlara uygun olduğu özellikle belirtilmişken bu süreçte hazırlanan raporlarda ise bunun aksine değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, yargı ve insan hakları mevzularında da önemli bir gerileme olduğu ifade edilmektedir. Yine önceki senelerde ekonomik gelişmelerin takdir gördüğü analizlere sıkça rastlamak mümkün iken 2019 raporunda bu sahada da ciddi anlamda geriye gidiş olduğu AB tarafından saptanmaktadır. Bu yıl için Türkiye'nin onaylandığı ender konulardan biri yine Suriye meselesine ilişkindir. Diğer konulardaki sert eleştirilerin tam aksi Suriyeli sığınmacılar konusunda görülmektedir. AB, Türkiye'nin sığınmacıları ülkesinde tutması ve buna mali kaynak tahsis etmesi gibi politikalarını büyük bir övgü ile karşılamaktadır. Kadın hakları konusundaki tablo önceki senelere benzerdir. Toplumsal cinsiyet temelli baskıların arttığı, ders kitaplarında ve medyada bu baskıyı daha da şiddetli hâle getirecek kalıplaşmış fikirlerin yer aldığı ileri sürülmektedir. İşbu raporun birinci ekinde paylaşılan, "Haziran 2018'de, Genel İşler Konseyi Türkiye'nin AB'den giderek daha fazla uzaklaştığını bildirmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin katılım müzakereleri fiilen durma noktasına gelmiştir, yeni fasılların açılması veya kapatılması düşünülmemektedir ve Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin güncellenmesine yönelik ilâve çalışmalar yapılması

[381] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2019 Türkiye Raporu", 2019, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

öngörülmemektedir." şeklindeki değerlendirme, AB'ye tam üyelik ihtimalinin iyice zayıfladığını göstermektedir. 2020 senesinin ilerleme raporu[382], üslubu önceki yıllara göre sertleşen bir özelliktedir. Bu raporda, geçmiş senelerde de eleştirilen bazı konular için sadece "gerileme" değil, "kötüleşme" ifadesinin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Türkiye'de insan haklarının durumunun önceki yıla göre kötüye gittiği ifade edilmektedir. Yine seçim süreçlerindeki sorunlar, parlamentonun yürütme karşısında zayıf kalması ve siyasetçilerin görevlerini ifa edememesi, temel haklara ve kadınlar gibi dezavantajlı durumda olanlara dair problemler ve bunun gibi kategoriler genel olarak "ciddi seviyede gerileme" görüntüsünde olduğu analizi üzerinden eleştirilmektedir. Türkiye'nin izlediği dış politika da raporda açık bir şekilde tenkide tabi tutulmaktadır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj çalışmaları, GKRY ve Yunanistan aktörlerine karşı "tehditkâr, hukuksuz, tahrik edici, saldırgan" gibi sıfatlarla anılarak AB'nin bu konularda Türkiye ile değil, üye devletleriyle net bir dayanışma hâlinde olduğu açıklanmaktadır. Türkiye aleyhinde bu meselelere dair tedbirler alınmıştır. Türkiye'nin Suriye konusuna ilişkin tavrı da bir diğer problem unsuru olmuştur. Sığınmacıların Yunanistan'a geçmesinin Türkiye tarafından teşvik edildiği süreç, raporda yer almaktadır. Ancak, Türkiye'nin sığınmacıları ülkesinde barındırması da takdir edilmektedir. Ekonominin ise ileri seviyede olduğu fakat piyasa ekonomisi düzenine dair önemli kaygıların sürdüğü paylaşılmaktadır. Raporda, pandeminin olumsuz etkilerinin zaten sorunlar yaşan ekonomiyi daha da güç bir duruma soktuğu ifade edilmektedir. Pandeminin kadınlar dâhil dezavantajlı grupların problemlerini büyüttüğünden de söz edilmektedir. Siyasete, kamu hizmetine ve istihdama katılım gibi konulardaki eleştirel saptamalar bu raporda da yer almaktadır. TİHEK'in kadın hakları ve toplumsal cinsiyet hususlarındaki tavrı "kaygı verici" olarak nitelendirilmektedir. İstanbul Sözleşmesi'nin toplumun aile yapısı ile bağdaşmadığı düşüncesi üzerinden başlatılan tartışmalar rapora yansımaktadır. 2014-2020 evresinde sunulan ilerleme raporları genel bir bakışla ele alındığında, AB'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz değerlendirmelerinin önceki dönemlere göre iyice pekiştiği/arttığı görülmektedir. Özellikle, 2008-2014 sürecinde demokratik seçimler konusunda olumlu ifadelere sıkça rastlanırken 2014-2020 yıllarında seçimlerin dürüstlüğü ve adilliği hususları açıkça tenkit edilmektedir. Ekonomiye dair tespitler de olumsuzlaşmaktadır. Temel haklar ve özgürlükler alanında da benzer şekilde kötü bir

[382] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2020 Türkiye Raporu", 2020, https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

tablo çizilmektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin izlediği dış politika da AB tarafından oldukça sert nitelendirmeler(*tahrik edici, hukuksuz, saldırgan* gibi) ile açıklanmaktadır. Bu aşamadaki AB ilerleme raporları; demokrasi, hukuk, adalet gibi önemli başlıklarda Türkiye'yi yetersiz bulmaktadır. Kadın hakları konusunda ise önemli ölçüde "gerileme/kötüleşme" tespitlerine rastlanmaktadır. Bu şartlar altında, ilişkilerin "durma noktasına geldiği" şeklindeki saptama ise 2018'den itibaren vurgulanmaktadır. AB tarafından takdir edilen ender konulardan biri ise Suriye meselesine dair Türkiye'nin aldığı, sığınmacıları kabul etme tavrıdır. Görüldüğü üzere 2014-2020 senelerinde Türkiye-AB ilişkileri gayet olumsuz seyretmiştir ve kadın hakları özelinde de bu durum görülmektedir.

3.4 2020-2025 DÖNEMİ[383]

İnsanlık tarihinin en trajik olgularından biri olan pandemi gerçeği, bu yılların esas konusudur. 2019'un sonlarında tespit edilen Covid-19'un çok hızlı bir şekilde bulaşma özelliğine sahip olması neticesinde, salgının tüm dünyaya yayıldığı, 2020'de pandemi ilan edilerek doğrulanmıştır. Bu durum ülke içinde ve dünya genelinde kapanma önlemlerini beraberinde getirmiştir. Öte yandan iç siyasette muhalefetin iktidara yükselme çabaları devam etmekte ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığındaki Adalet ve Kalkınma Partisi ile MHP önderliğindeki ittifak, ülke yönetimini hâlen sürdürmektedir. Türkiye-AB ilişkilerini test eden manevi ve materyal faktörler varlığını korurken yeni iş birliği olanakları da doğmaktadır.

3.4.1 Dönemin Ulusal Koşulları

Bu zaman diliminin(2020-2025) ilk başlarında dikkat çeken en önemli hadise, Covid-19 pandemisidir. 11 Mart 2020 tarihinde DSÖ, salgının tüm gezegene yayıldığını ve artık *pandemi* olarak tanımlanması gereken noktaya geldiğini ilan etmiştir[384]. Türkiye ise aynı gün ülkedeki ilk Covid-19 vakasını resmen duyurmuştur[385]. Pandemi sürecinde, sağlık önlemi olarak alınan kapanma kararları nedeniyle üretim, ticaret, istihdam gibi göstergeler olumsuz etkilenmiştir. Eğitim faaliyetleri aksamıştır. Bunun yanı sıra, toplumsal psikoloji ve bireylerin zihin sağlığı da kapanma koşulları nedeniyle bozulmaya açık hâle gelmiştir. Bazı dönemlerde günlük hastalık vakası sayıları on binlerle ifade

[383] 2025 ifadesi ile kastedilen, işbu senenin ilk yedi ayıdır(Ocak-Temmuz).
[384] WHO, "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020".
[385] BBC, "Koronavirüs (Covid-19): Sağlık Bakanı Koca, Türkiye'deki ilk virüs vakasını açıkladı", https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51828267 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

edilmiştir. Ölümcül bir hastalık olan Covid-19, Türkiye'de, 100 binin üzerinde can kaybına neden olmuştur[386]. Pandemi, 5 Mayıs 2023 tarihinde, DSÖ'nün Covid-19'un küresel sağlık açısından acil durum niteliğinin sonlandığını açıklamasıyla resmen bitmiştir[387].

Aletsel büyüklükleri, 6 Şubat 2023 tarihinde, Kahramanmaraş'ta, Mw=7,6, Gaziantep'te Mw=7,7 ve 20 Şubat 2023'te, Hatay'da, Mw=6,4 düzeyinde olan yıkıcı depremler meydana gelmiştir[388]. Bu depremlerde 40 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir[389]. Depremler yarattığı can kayıplarına ek olarak altyapıyı da önemli ölçüde tahrip etmiştir. Bölge halkının iş, eğitim ve barınma olanakları yok olmuştur. Tüm bunlar bir süredir olumsuz seyreden ülke ekonomisi açısından yeni ve devasa bir yük getirmiştir.

Depremlerden birkaç ay sonra, 14 Mayıs 2023'te, Cumhurbaşkanı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçimi yapılmıştır. Cumhurbaşkanı seçiminin ilk turunu Recep Tayyip Erdoğan %49,52 oranında oy alarak birincilikle tamamlamış[390] olsa da salt çoğunluğu(%50+1) sağlayamadığı için ikinci tura gidilmiştir. 28 Mayıs 2023'te yapılan ikinci oylamada, geçerli oyların %52,18'ini alan Erdoğan, tekraren cumhurbaşkanı seçilmiştir[391]. 14 Mayıs 2023 tarihli Milletvekili Genel Seçimini ise Adalet ve Kalkınma Partisi(oy oranı %35,62) ile en büyük ittifak ortağı olan MHP(oy oranı %10,7) öncülüğündeki bileşen kazanmıştır[392]. 31 Mart 2024 Mahallî İdareler Genel Seçimini CHP önde kapatmıştır. Büyükşehir belediye başkanlığı için yapılan seçimde CHP %42, Adalet ve Kalkınma Partisi %36,44 oy almıştır[393]. Belediye başkanlığı seçimlerinde ise

---

386 T.C. Sağlık Bakanlığı, "Türkiye Covid-19 Tablosu", 2023, https://covid19.saglik.gov.tr/?fbclid=IwAR1lSBQ_atKEJ0OohjSldr---M7vCRnM0ed0Hw_qngEXEDYt8LDG1g8MF-Y&utm_ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

387 WHO, "WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing – 5 May 2023", 2023, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

388 Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, "Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi", 2023, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/06-subat-2023-ml7-5-ekinozu-kahramanmaras-depremi/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

389 T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, "Kahramanmaraş'ta Meydana Gelen Depremler Hk. – 34", 2023, https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-34?utm_ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

390 YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2023, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/2023CB-TumSecimSonucu.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

391 YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu", 2023, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/2023CB-TumSecimSonucuIkinciTur.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

392 YSK, "Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu", 2023, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/ULKE_GENELI_TOPLAMI_MM24.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

393 YSK, "31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimi Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimleri Sonucu", 2024, https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2024MahalliIdareler/2024KesinSecimSonuclar%C4%B1/BUYUKSEHIRBELEDIYEBASKANLIGI.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

CHP'nin oy oranı %35,8 iken Adalet ve Kalkınma Partisi oyların %33,05'lik kısmını kazanmıştır. Böylece muhalefet, 2023'teki genel seçimin ve cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından hem oy oranının iktidar partisini geride bırakması hem de moralinin düzelmesi açısından toparlanma imkânı bulmuştur. Temmuz 2025 itibarıyla, Türkiye'nin son beş yılına bakıldığında, iç siyasette temel olarak Adalet ve Kalkınma Partisinin başat rolü devam etmektedir. Muhalefetin ise önceki dönemlere göre oy potansiyeli açısından daha güçlü bir konumda olduğunu savunmak mümkündür. 2025 yılındaki önemli bir hadise, İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu dâhil çok sayıda belediye başkanının ve belediye yöneticisinin terörizm ve yolsuzluk gibi suçlamalar nedeniyle tutuklanmasıdır. Bu yılda iç siyasete damgasını vuran bir diğer olay ise PKK terör örgütünün elebaşı Abdullah Öcalan'a *huzur hakkı* tanınabileceği ve şahsın TBMM'de bir konuşma yapabileceği hususunda, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli tarafından yapılan açıklamanın ardından başlayan süreç ile örgütün feshedilmesiyle sonuçlanacağı iddia edilen bir aşamaya geçilmesidir[394].

2020-2025 yılları, Covid-19 pandemisinin, 2023 yılındaki şiddetli depremlerin, kamu otoritesinin uyguladığı para ve maliye politikalarının ve genel yönetim anlayışının da bir sonucu olarak ekonomik sorunların devam ettiği, demokrasi ve hukuk düzeni tartışmalarının arttığı bir dönem olmuştur.

3.4.2 Dönemin Uluslararası Koşulları

2020-2025 evresinde küresel sistemin çok kutuplu yapısı sürmektedir. Dolayısıyla, dünya meselelerinde öne çıkan aktör sayısı fazladır. Bu durum nedeniyle, uluslararası koşulları anlamak ve anlamlandırmak da karmaşık bir durum olma niteliğini sürdürmektedir. Bilim ve teknoloji dünyasında yaşanan gelişmelerin sistemdeki dönüştürücü rolü de belirginleşmektedir[395]. Son yıllarda kripto para birimlerinin çeşitlenmesi ve kullanımının yaygınlaşması, yapay zekâ teknolojisindeki sıçrama, uzay çalışmalarının gelişmesi ve artması, endüstri 4.0 atılımı, bilişim başta olmak üzere iletişim sistemlerinin ağlarının genişlemesi, İHA'ların daha çeşitli alanlarda kullanılmaya başlanması gibi hadiseler bilim ve teknoloji sahalarında ciddi bir dönüşümün gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler, iş birliği olanakları yaratmakla birlikte çeşitli güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle siber güvenlik, kişisel verilerin korunması, ekolojik sürdürülebilirlik, uzay güvenliği ve

[394] Temmuz 2025 itibarıyla terör örgütünün fiili varlığı sürmektedir.
[395] Teknolojinin uluslararası ilişkilere yönelik etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Ermağan, *Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji İlişkisi: Endüstri 4.0, Siber Uzay ve Uzay Dünyası*, 1. bs (Nobel Akademik Yayıncılık, 2022).

bunlara benzer yeni çalışma alanları öne çıkmaktadır. Tüm bu unsurlar ise savaş, barış ve diplomasi gibi kavramları da şekillendirmektedir. Örneğin; ticaret savaşı, hibrit savaş ve dijital diplomasi gibi mefhumlar, gündemde geçmişe göre daha fazla yer almaktadır. Gelecek dönemleri, bu paradigma değişimine en iyi uyum sağlayan aktörlerin inşa edeceğini öngörmek mümkündür.

2020-2025 yıllarında yaşanan ve dönemin uluslararası koşullarını ortaya koyabilmek için incelenmesi gereken çeşitli olaylar mevcuttur. Bu dönemin küresel çapta en çok önem araz eden vakalarının başında, Covid-19 pandemisinin geldiğini söylemek makul gözükmektedir[396].

2020 yılında, ABD'de George Floyd isimli Afrikalı bir bireyin polis tarafından kamusal bir alanda boğazına bastırılarak öldürülmesi sonucunda, ırkçılık ve polis şiddeti karşıtı olarak başlayan protestolar, *Black lives matter*[397] sloganıyla, Amerika kıtasını aşarak küresel bir nitelik kazanmıştır[398]. Bu olay, küreselleşmeye karşı gelişen reflekslerden biri olarak değerlendirilen ırkçılığa karşı geniş bir kitlenin de var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2020 Dağlık Karabağ Savaşı, dönemin küresel anlamdaki önemli olaylarından bir diğeridir. Geçmişi oldukça geriye dayanan Dağlık Karabağ meselesi, 2020'de Azerbaycan ve Ermenistan arasında 44 gün süren bir savaşa neden olmuştur ve ateşkes sonucunda Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki hâkimiyetini artırmıştır[399]. Sorunun bölgede çok uzun süredir istikrarsızlığa ve askerî çatışmalara neden olduğu hesaba katıldığında, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki egemenliğinin tam bir güven hâlinde olmadığı ileri sürülebilir.

2021 yılı, Afganistan'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2020'de, Taliban ve ABD arasında imzalanan bir anlaşmanın sonucunda, ABD ve NATO, buradaki askerî varlığını sona erdirme kararı alarak ülkedeki kuvvetlerini 2021'de çekmeye başlamış ve 20 yıllık savaşın ardından, Afganistan'dan ayrılmıştır[400]. Bunun üzerine Türkiye dâhil

---

[396] Bu husus, 2014-2020 sürecinin irdelendiği bölümde detaylı verildiği için bu aşamada tekrar işlenmeyecektir.
[397] Türkçesi: *Siyahların hayatı değerlidir.*
[398] Mark Leon Goldberg, "How the Black Lives Matter Movement Went Global", UN Dispatch, 2020, https://undispatch.com/how-the-black-lives-matter-movement-went-global/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Richard Luscombe ve Vivian Ho, "George Floyd protests enter third week as push for change sweeps America", The Guardian, 2020, https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/07/george-floyd-protests-enter-third-week [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Sky News, "George Floyd death: Protests take place around the world", 2020, https://news.sky.com/story/george-floyd-death-protests-take-place-around-the-world-11998577 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[399] Yıldız Deveci Bozkuş, "Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da Yeni Güç Dengeleri", *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 4, sy 7 (2021): 54-65, https://doi.org/10.35235/uicd.838271.
[400] U.S. Central Command, "Update on the withdrawal of U.S. forces from Afghanistan August 3, 2021", 2021, https://www.centcom.mil/MEDIA/PRESS-RELEASES/Press-Release-View/Article/2717257/update-on-the-

birçok devletin *terör örgütü* listesinde yer alan Taliban, Afganistan'daki fiili otoritesini artırmıştır. Bu gelişmelerin ardından Taliban, uluslararası düzlemde bir meşruiyet zemini dahi bulmuştur. Örneğin, Çin, Taliban'ın gönderdiği *büyükelçinin* güven mektubunu kabul etmiştir ve böylece söz konusu *hükûmet* ilk kez resmen tanınmıştır[401].

2022 yılının küresel sistem bakımından önem arz eden iki gelişmesi Ukrayna'da ve İran'da yaşanmıştır. Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlattığı askerî saldırı[402] ile patlak veren savaş, Avrupa'da yeni bir güvenlik denklemi yaratmıştır. Bu savaş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan en büyük harptir[403]. Kabataslak bir bakışla, bu süreçte, Batı toplumunun Ukrayna'dan yana tavır aldığı söylenebilir. Uluslararası toplum nazarında haksız savaş yürüttüğü kabul edilen Rusya'ya bu minvalde yaptırımlar uygulanmaktadır. Küresel ölçekte güçlü bir enerji arz edicisi olan Rusya ise Avrupa'nın enerji güvenliğini sekteye uğratabilmektedir. Tüm bunlar, taraflar arasındaki bağımlılık ilişkisini öne çıkarmaktadır. Özellikle AB üyeleri, bu bağımlılığı azaltmak için çeşitli politikalar geliştirmektedir. Savaşın ilk aşamasında, Ukrayna'nın Donetsk ve Luhansk gibi çeşitli bölgeleri Rus kuvvetlerinin eline geçmiştir[404]. Savaş, Temmuz 2025 itibarıyla sürmektedir. 2022'nin diğer önemli vakası ise İran'da başörtüsünü kurallara uygun takmadığı gerekçesiyle gözaltına alınan Mahsa Emini isimli 22 yaşındaki bir kadının polis merkezinde fenalaşarak hastaneye kaldırılması ve burada ölmesi üzerine "زن، زندگی، آزادی"[405] sloganı ile geniş çaplı gösterilerin başlamasıdır. Gerek söz konusu ölüm/cinayet[406] vakası gerekse gösteriye katılanlara karşı İran otoritelerinin sert müdahalede bulunması AB'nin ve BM'nin tepkisini çekmiştir[407]. Olaya karşı tutumlar,

withdrawal-of-us-forces-from-afghanistan-august-3-2021/https%3A%2F%2Fwww.centcom.mil%2FMEDIA%2FPRESS-RELEASES%2FPress-Release-View%2FArticle%2F2717257%2Fupdate-on-the-withdrawal-of-us-forces-from-afghanistan-august-3-2021%2F [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Filippo Boni, "Afghanistan 2021: US Withdrawal, the Taliban return and regional geopolitics", *Asia Maior* 32 (2022): 375-91; NATO, "Resolute Support Mission in Afghanistan", 2022, https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_113694.htm?selectedLocale=en&utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

401 Akmal Dawi, "China's President Accepts Credentials From Afghan Representative", Voice of America, 2024, https://www.voanews.com/a/china-s-president-receives-afghan-ambassador-taliban-seek-recognition-from-russia-iran-/7463837.html [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

402 Michael Ray, *Russia-Ukraine War* (Encyclopædia Britannica, 2025), https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

403 Elias Götz ve Per Ekman, "Russia's War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences", *Problems of Post-Communism* 71, sy 3 (2024): 193-205, https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2343640.

404 Götz ve Ekman, "Russia's War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences".

405 K*adın, yaşam, özgürlük* (Farsça).

406 Şahsın polis merkezinde öldürüldüğü iddia edilmiştir. Ancak İran yetkilileri bunu reddetmiştir. Konuya ilişkin savlar için bkz. Uluslararası Af Örgütü, "İran: Mahsa Amini'nin ölümüne ilişkin ayrıntılar ve acil çağrılar", 2022, https://www.amnesty.org.tr/icerik/iran-mahsa-amininin-olumune-iliskin-ayrintilar-ve-acil-cagrilar? [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

407 UN News, "Iran: UN condemns violent crackdown against hijab protests", 2022, https://news.un.org/en/story/2022/09/1128111 [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; EEAS Press Team, "Iran: Statement by the Spokesperson on the death of Mahsa Amini", 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/iran-statement-spokesperson-death-mahsa-amini_en [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

uluslararası örgütler ile sınırlı kalmamıştır. Almanya, ABD ve Kanada gibi farklı coğrafyalarda İran'ın diplomatik temsilcilik binalarının önünde gösteriler yapılmış ve mesele, küresel çapta duyarlılık yaratmıştır[408].

2023'ün en mühim gelişmelerinden biri olarak DSÖ, Covid-19 pandemisinin sona erdiğini, tüm dünyada bu hastalık nedeniyle DSÖ'ye toplam yedi milyon kişinin öldüğünün resmen bildirildiğini ancak gerçek can kaybı sayısının 20 milyon veya daha fazla olduğunu bildiklerini ilan etmiştir[409]. Milyonlarca ölüme neden olmasıyla birlikte, bireysel ve toplumsal psikolojiyi tehdit eden, küresel tedarik zincirlerini sekteye uğratan, enerji arzında kesilmelere neden olan, ekonomik büyümeyi ciddi anlamda sınırlandıran ve üretimi düşüren pandemi böylece resmen bitmiştir. 2023 yılının önem arz eden bir diğer vakası, 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın İsrail'e yönelik saldırılarının ardından İsrail'in buna çok şiddetli bir şekilde cevap vermesi ile tırmanan savaştır[410]. İsrail'in bu saldırıları gerekçe göstererek başlattığı operasyonlar Temmuz 2025 itibarıyla devam etmektedir ve Gazze'de çok sayıda sivil hayatını kaybetmektedir. Ayrıca, saldırılar nedeniyle bedensel olarak engelli hâle gelen, barınma imkânından yoksun kalan, eğitim hayatına devam edemeyen, enerji, su ve gıda kaynaklarına erişemeyen çok sayıda sivil vardır. Bu olumsuz koşullar nedeniyle, büyük bir kısmı Avrupa kıtasından olan 28 devlet, savaşın bir an önce sonlandırılmak zorunda olduğunu ve İsrail'in uluslararası hukuka uyması gerektiğini ifade etmiştir[411]. BM Genel Kurulu, İsrail'in tüm sınır kapılarını açmasını, yardımların Filistin'e ulaşmasını sağlamasını ve Gazze'deki ablukanın bir an önce kaldırılmasını talep etmiştir[412]. Ayrıca, İsrail'in eylemlerinin hukuka aykırı olduğunu bildirmiştir[413]. Gazze'deki uluslararası hukuk ihlallerine karşı tepkiler artmaktadır. Buna karşın söz konusu devletin yasa dışı eylem ve işlemleri devam etmektedir.

---

[408] Naelal Elmore, "Solidarity Across Borders: Transnational Implications From The Mahsa Amini Movement", *Social Movement Studies*, 2024, 1-7.

[409] WHO, "WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing – 5 May 2023", 2023, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[410] İsrail-Filistin meselesinin oldukça uzun bir geçmişi vardır. 2023'ten itibaren yoğunlaşan silahlı çatışmalar epeydir devam eden sorunun bir aşamasıdır. Konunun tarihine dair detaylar için bkz. Rashid Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonialism and Resistance, 1917–2017* (Metropolitan Books, 2020).

[411] Gavin Blackburn, "Foreign ministers of 28 countries call for immediate ceasefire in Gaza", Euronews, 2025, https://www.euronews.com/my-europe/2025/07/21/foreign-ministers-of-25-countries-call-for-immediate-ceasefire-in-gaza [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[412] UN, "General Assembly Adopts Resolution Demanding Israel Immediately End Blockade of Gaza, Open All Border Crossings, Ensure Aid Reaches Palestinian Civilian Population", 2025, https://press.un.org/en/2025/ga12690.doc.htm?utm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[413] UN General Assembly, "Illegal Israeli actions in Occupied East Jerusalem and the rest of the Occupied Palestinian Territory", 2025, https://docs.un.org/en/A/ES-10/L.34/rev.1 [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2024 senesi, Suriye'de yeni bir evrenin başlangıcına şahit olmuştur. 2010 yılının sonlarında Tunus'ta patlak veren bir ayaklanmanın ardından Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine sıçrayan isyanlar Suriye'yi de etkilemiştir. Benzer durumdaki birçok devletin aksine, Suriye'deki rejim, varlığını sürdürmeyi uzunca bir süre başarmıştır. Ancak 2024'ün son haftalarında, HTŞ'nin başını çektiği rejim karşıtı gruplar, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın ordusunun ciddi bir direnişi ile karşılaşmadan yönetimi ele geçirerek Esad ailesinin 50 seneyi aşan, Beşar Esad'ın ise 24 senelik rejimini hızlı ve beklenmeyen bir şekilde sona erdirmiştir[414]. Bu gelişmelerin ardından *devrik Başkan* Esad, Rusya'ya sığınmıştır. HTŞ'nin yöneticisi Ahmed El Şara fiilî olarak Suriye'nin başına geçmiştir[415]. İsrail, rejim güçlerinin geride bıraktığı çok sayıda askerî hedefi, silahlı saldırılar düzenleyerek yok etmiştir. Rejimin bu şekilde çökmesinin sebepleri olarak Suriye'nin resmî yönetiminin yanında yer alan Rusya'nın Ukrayna ile savaşının devam etmesi, bir diğer Suriye destekçisi aktör olan İran'ın İsrail ile mücadele hâlinde olması, yine Esad yanlısı Hizbullah'ın İsrail'e karşı Yemen'de çatışması nedenleriyle Esad'ın gerekli dış desteği bulamaması gösterilebilir[416]. Dâhilî nedenler olarak ise uzun süredir devam eden iç savaştan kaynaklanan ekonomik sorunlar, çözümsüzlük ve yıpranmışlık etkenleri sıralanabilir. Suriye'deki bu gelişmelerle birlikte, bölgede İsrail'in saldırılarıyla alakalı başka meseleler de cereyan etmiştir. Özellikle 2023'ten bu yana, İsrail ile ilişkilendirilen çok sayıda suikast ve hava saldırısı düzenlenmiştir[417]. Bu saldırılarda İran, Hamas ve Hizbullah'ın üst düzey yetkilileri hedef alınmıştır. İsrail'in Suriye'de, İran'da, Yemen'de ve Lübnan'da askerî saldırılar düzenlemeye devam etmesi bölgesel güvenlik ve uluslararası hukuk açısından tartışmalara neden olmuştur[418]. Öte yandan, İran ve İsrail arasında sıcak çatışmalar da yaşanmıştır. Temmuz 2025 itibarıyla, bölgedeki siyasi, askerî, jeopolitik, sosyolojik ve insani sorunlar/çatışmalar devam etmektedir.

---

[414] Euronews, "International reactions to abrupt fall of Assad regime in Syria", 2024, https://www.euronews.com/2024/12/09/fall-of-bashar-al-assad-after-20-years-in-power-in-syria-how-the-world-reacted [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; France 24, "Why the Assad regime collapsed in Syria – and why so fast", 2024, https://www.france24.com/en/middle-east/20241208-why-the-assad-regime-collapsed-in-syria-and-why-so-fast [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[415] William Christou, "Rebel leader Ahmed al-Sharaa made transitional president of Syria", The Guardian, 2025, https://www.theguardian.com/world/2025/jan/29/rebel-leader-ahmad-al-sharaa-made-transitional-president-of-syria [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[416] France 24, "Why the Assad regime collapsed in Syria – and why so fast".

[417] Bu saldırıların bir kısmını İsrail üstlenmese de medyada ve uluslararası toplumda olayların failinin İsrail olduğuna dair yaygın kanaat oluşmuştur.

[418] Bölgedeki güncel gelişmelere dair bir analiz için bkz. Rob Geist Pinfold vd., "Collision Course: How Iran and Israel Brought the Middle East to the Brink of War", *Global Policy* 16, sy 2 (2025): 289-98, https://doi.org/10.1111/1758-5899.70004.

3.4.3 Kadın Haklarının Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi

2020-2025 evresinde, kadın hakları konusunun ilişkilere nasıl yansıdığını en net şekilde saptamak için öncelikle Türkiye-AB münasebetleri ekonomi, ticaret ve siyaset gibi genel kavramlar ile alakalı olarak incelenecektir.

3.4.3.1 Türkiye-AB İlişkilerinin Genel Görünümü

Temmuz 2025 itibarıyla söz konusu taraflar arasındaki ilişkilerin son beş yılı genel olarak olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Bu durumda, işbu aktörlerin dış politikadaki önceliklerinin ve çıkarlarının farklı olması önemli bir etkendir. Ayrıca, Türkiye'deki iç gelişmeler de ilişkilerde sorunlara neden olmaktadır. Türkiye ile AB arasında bir önceki dönemde(2014-2020) öne çıkan Suriye meselesi ve Doğu Akdeniz'deki ihtilaflar bu evrede de önemli kalmıştır. Bu iki mesele ile beraber, İsveç'in ve Finlandiya'nın NATO'ya üyelik süreci ve Rusya-Ukrayna Savaşı ise gündeme bu dönemde giren unsurlardır.

Suriye meselesi bağlamında Türkiye'nin AB için önemi hâlen sürmektedir. Türkiye, Suriye'deki krizin başlangıcından bu yana milyonlarca sığınmacıyı ülkesinde tutarak AB ülkelerine yönelik düzensiz göçü önemli ölçüde engellemiştir ve bu hususta AB'nin övgülerini tekrar tekrar almıştır. 2024 yılında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen arasındaki bir resmî görüşme kapsamında, von der Leyen, Suriyeli sığınmacılar için Türkiye'ye bir milyar Euro daha takdim edileceğini ve Türkiye'nin Suriye dâhil bölge istikrarı için mühim bir aktör olduğunu açıklamıştır[419]. Türkiye-AB arasında, Aralık 2024'te, Beşar Esad rejiminin devrilmesinin ardından fiili olarak ülke yönetimine geçen Ahmed El Şara yönetimine ilişkin bir yaklaşım benzerliği de söz konusudur. Yeni yönetim oluştuktan kısa bir süre sonra AB yetkilileri, bu ekiple temas kurulacağını ve Suriye'ye insani yardımların artırılacağını açıklamıştır[420]. Aynı dönemde, T.C. Dışişleri Bakanlığı, yaptığı resmî açıklamada, Ahmed El Şara'yı "Suriye'deki yeni yönetimin lideri" olarak tanımlamıştır ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın El Şara ile ortak basın toplantısı yaptığını duyurmuştur[421]. Dolayısıyla, El Şara yönetimi ile iki tarafın da olumlu bir iletişim

[419] Emre Başaran, "Erdoğan'la görüşen Von Der Leyen: Suriyeli mülteciler için Türkiye'ye ekstra 1 milyar euro yolda", Euronews, 2024, https://tr.euronews.com/2024/12/17/erdoganla-gorusen-von-der-leyen-suriyeli-multeciler-icin-turkiyeye-ekstra-1-milyar-euro-yo [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[420] Reuters, "EU to engage with Syrian leaders and reopen delegation", 2024, https://www.reuters.com/world/middle-east/eu-delegation-damascus-become-fully-operational-again-kallas-sayas-2024-12-17/ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[421] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Suriye'deki Yeni Yönetimin Lideri Ahmed Şara ile Ortak Basın Toplantısı, 22 Aralık 2024", 2024, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-

geliştirmekte olduğu ve bu noktada, dış politik olarak benzer noktada durdukları görülmektedir.

Doğu Akdeniz'deki egemenlik tartışmaları özellikle Yunanistan ve GKRY ile Türkiye arasında öne çıkmaktadır[422]. Hem Yunanistan hem de GKRY, AB üyesi olduğu için söz konusu mesele, Türkiye ile sadece bu iki devlet arasında değil, Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen bir sorun olmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye, AB'nin yaptırımlarına maruz kalmıştır[423]. TPAO'nun iki yöneticisine karşı, AB ülkelerine ve AB ülkeleri üzerinden yapacakları seyahatlerin yasaklanması ve buralardaki mal varlıklarının dondurulması şeklindeki yaptırımlar, Kasım 2025'e kadar uzatılmıştır[424]. Öte yandan *EastMed Projesi* kapsamında, Türkiye'nin içinde olmadığı bir denklemde Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının Avrupa'ya nakledilmesi tasarlanmıştır[425]. Proje, Temmuz 2025 itibarıyla hayata geçmiş değildir.

Türkiye-AB ilişkilerini sınayan bir diğer konu, AB üyesi iki devletin(İsveç ve Finlandiya) NATO'ya üye olma süreçleridir. 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması üzerine başlayan savaş, Avrupa'daki tehdit algısını artırmıştır. Rusya'nın Doğu Avrupa'ya yönelik genişleme politikası uygulaması tehlikesi nedeniyle İsveç'in ve Finlandiya'nın örgüte katılması gündeme gelmiştir[426]. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 10. maddesine göre Avrupalı bir devletin NATO'ya üye olabilmesi için örgütü oluşturan tüm devletlerin oybirliğinin sağlanması gerekmektedir[427]. Bu örgütün üyelerinden biri olan Türkiye, esas olarak terörle mücadele konusunda gerekli hassasiyeti göstermediğini düşündüğü bu iki devletin üyeliğini ilk aşamada onaylamamıştır[428]. Bu durum, taraflar arasında bir gerginlik unsuru olmuştur. Türkiye'nin bakış açısına göre İsveç ve Finlandiya, Abdullah Öcalan'ın ve Fetullah Gülen'in elebaşı olduğu terör örgütlerine karşı ılımlı bir tavır içindedir ve bu da söz konusu devletlerin NATO'ya katılımının

---

suriye-deki-yeni-yonetimin-lideri-ahmed-sara-ile-ortak-basin-toplantisi--22-aralik-2024.tr.mfa?utm_ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[422] Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikaları hakkındaki bir değerlendirme için bkz. Meral Balcı ve Merve Kurt, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikasını Şekillendiren Unsurların 2000- 2021 Ölçeğinde Değerlendirilmesi", *Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi*, sy 2 (2022).

[423] Zeynep Yücel, "The Limits of the EU's Power in the Context of Sanctions Imposed to Türkiye in the Eastern Mediterranean", *International Journal of Social Inquiry* 16, sy 2 (2023): 461-77, https://doi.org/10.37093/ijsi.1307315.

[424] Council of the EU, "Unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council prolongs restrictive measures for a further year", 2024, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/11/25/unauthorised-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-prolongs-restrictive-measures-for-a-further-year/?utm_ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[425] Yücel, "The Limits of the EU's Power in the Context of Sanctions Imposed to Türkiye in the Eastern Mediterranean".

[426] Bu iki ülkenin de Kırım, Donetsk ve Luhansk gibi istila edilmesi NATO üyelerinin de bu tehlikeyle karşı karşıya kalmasına neden olabilirdi.

[427] NATO, "The North Atlantic Treaty", 1949, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[428] Türkiye ile beraber Macaristan da başka gerekçelerle bu iki devletin üyeliğini ilk etapta onaylamamıştır.

onaylanmasının önünde bir engeldir. Bu meseleye dair Madrid'de yapılan görüşmeler sonucunda, 2022'de, Türkiye, Finlandiya ve İsveç arasında Üçlü Muhtıra imzalanmıştır ve söz konusu iki devlet, terörizme karşı daha sıkı bir mücadele anlayışını benimseyeceklerini ve Türkiye'nin endişelerine konu olan terör örgütlerini desteklemeyeceklerini taahhüt etmiştir[429]. Bu gelişmeler üzerine İsveç ve Finlandiya, Türkiye'nin terörizm konusundaki hassasiyetlerini gidermeye yönelik yasal düzenlemeler yapmış ve Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu da kaldırmıştır[430]. Finlandiya 2023'te, İsveç ise 2024'te NATO'ya katılmıştır[431].

Türkiye'nin gümrük birliğinin güncellenmesi konusundaki talepleri taraflar arasındaki bir diğer meseledir. Mevcut gümrük birliği koşullarının bugünün standartlarına uymadığı görüşünde olan Türkiye, bu hususdaki taleplerini sürdürmektedir[432]. Ancak özellikle son dönemlerde artan siyasi ayrışmalar nedeniyle bu süreç istenilen hızda ilerlememektedir.

Özetlemek gerekirse, 2020-2025 evresinde Türkiye-AB ilişkilerinde çeşitli yüksek politika unsurları öne çıkmıştır. Suriye meselesinin tarafların en uyumlu çalıştığı saha olduğu görülmektedir. İsveç'in ve Finlandiya'nın NATO'ya üye olması konusunda uzlaşılması bir diğer gelişmedir. Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıklar ile Yunanistan ve GKRY konusundaki sorunlar ilişkileri sınayan önemli etkenlerdir. Gümrük birliği şartlarının yenilenmesi süreci ise henüz sonuçlanmamıştır.

Grafik 3.13, 2020-2024 periyodu için Türkiye-AB dış ticaret bilgilerini sunmaktadır. Buna göre 2020'de, ithalat ve ihracat arasında, dış alım lehine üç milyar dolar civarında bir fark var iken 2021'de, dış satım, ithalatı geçmiştir. 2022 yılında ithalat 93 milyar dolar, ihracat ise 103 milyar dolar dolaylarındadır. 2023'te ithalat yaklaşık 106 milyar dolar, ihracat 104 milyar dolar seviyesindedir. Bir önceki yıla göre ihracat neredeyse aynı kalırken ithalatta artış vardır. 2024 senesinde de ithalat ve ihracat verileri neredeyse eşittir. İthalat yaklaşık 110 milyar dolar, ihracat ise 108 milyar dolar düzeyindedir. 2020-2024 seneleri boyunca Türkiye-AB arasındaki dış alım ve dış satım

[429] NATO, "Trilateral Memorandum", 2022, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220628-trilat-memo.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[430] NATO, "Trilateral Memorandum"; NATO, "Press statement", 2023, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217147.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[431] NATO, "NATO member countries", 2024, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[432] Merve Berker vd., "Türkiye urges EU to update Customs Union, ease Schengen restrictions", 2025, https://www.aa.com.tr/en/europe/turkiye-urges-eu-to-update-customs-union-ease-schengen-restrictions/3570499?utm_ [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

verileri birbirine çok yakın seyretmiştir. Taraflar arasındaki ticarette bariz bir dalgalanma gözlemlenmemektedir.

Grafik 3.13. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2020-2024)[433]

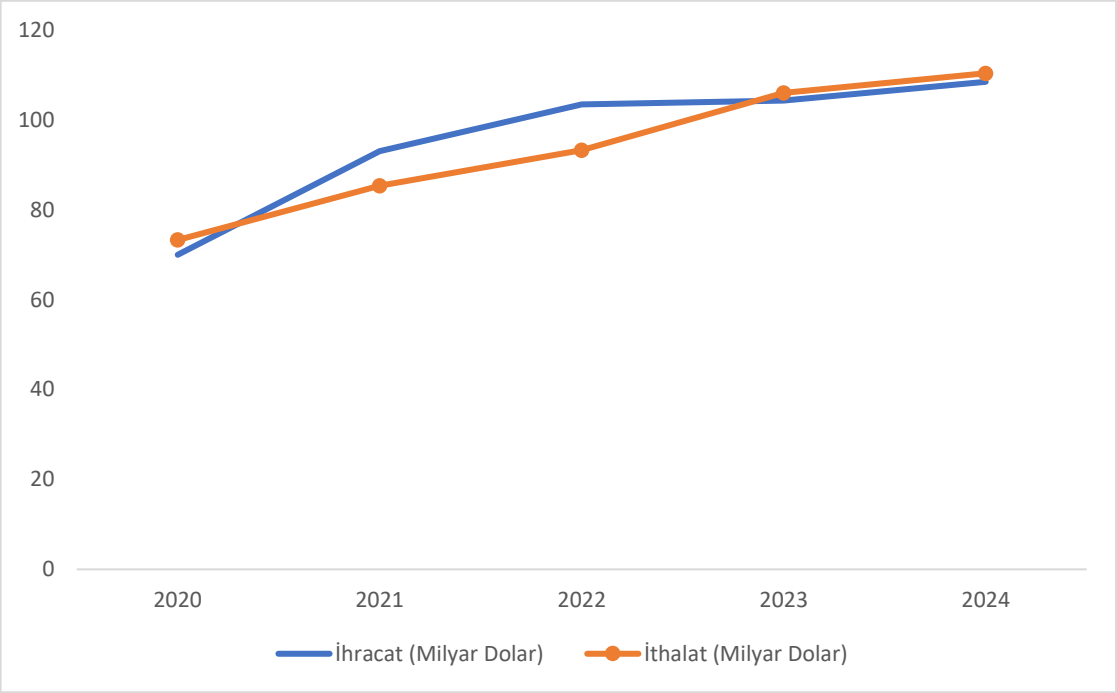

3.4.3.2 Türkiye-AB İlişkilerinde Kadın Hakları Etkeni

2020-2025 sürecinde, Türkiye-AB ilişkilerine kadın hakları faktörünün ne şekilde yansıdığını tespit etmek için ilgili yıllarda Türkiye tarafından yapılan iç mevzuat düzenlemelerini, taraf olunan milletlerarası anlaşmaları, kadın cinayetlerine ilişkin verileri, kadınlar iş ve hukuk indeks skorlarını, AB İlerleme Raporlarını ve küresel cinsiyet uçurumu dizinini incelemek meselenin ortaya koyulması için ideal bir seçenektir.

[433] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. TÜİK, "Ekonomik Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret", 2025,
https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-fqrna15eg00ek2s?filters=19704%3D2013%2619704%3D2014%2619704%3D2015%2619704%3D2016%2619704%3D2017%2619704%3D2018%2619704%3D2019%2619704%3D2020%2619704%3D2021%2619704%3D2022%2619704%3D2023%2619704%3D2024%2619704%3D2025%2619696%3D1113%20-%20Avrupa%20Birli%C4%9Fi%2027%20(AB%2027)&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Tablo 3.13. Kadın Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler (2020-2025)[434]

Yapılan Düzenleme	Düzenlemenin İşlevi
TCK'de değişiklik yapılması (2021)	Boşanılan eşe yönelik işlenen suçların cezası artırılmıştır.
Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik'in uygulamaya koyulması (2021)	Kadına yönelik şiddetin engellenmesi için alınan tedbirlerin daha etkin uygulanmasını sağlamak hedeflenmiştir.
Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı'nın yürürlüğe girmesi (2021-2025)	Konu ile alakalı farkındalığı artırmak, istatistikler oluşturmak, mevzuat ve adalete erişme konuları üzerinde çalışmak, bu hususta politikalar üretmek ve eşgüdümü sağlamak, önleme ve koruma açısından hizmetleri geliştirmek şeklinde beş esas hedef belirlenmiştir.
İstanbul Sözleşmesi'nin 31429 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile feshedilmesi (2021)	Türkiye, kadına şiddet konusunda yükümlülük altına girdiği bir uluslararası sözleşmeden fiilen çekilmiştir.

Tablo 3.13, 2020-2025 periyodunda, kadın hakları konusunda yapılan düzenlemeleri içermektedir. Görüldüğü üzere bu dönemde de kadınların şiddet mağduru olmasının önlenmesine yönelik hedef belirleme temelinde adımlar atılmıştır. Bu durum ise önceki yıllarda alınan önlemlere rağmen kadına şiddet sorununun ciddiyetini sürdürdüğüne dair bir kanaat oluşturmaktadır. 2021'de, İstanbul Sözleşmesi'nden doğan yükümlülükleri ifa etmeme yönünde bir karar yayımlanması ise bu konuda bir geriye gidiş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

[434] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, "T.C. Resmî Gazete", 2021, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kadın", 2023.

Grafik 3.14. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2020-2024)[435]

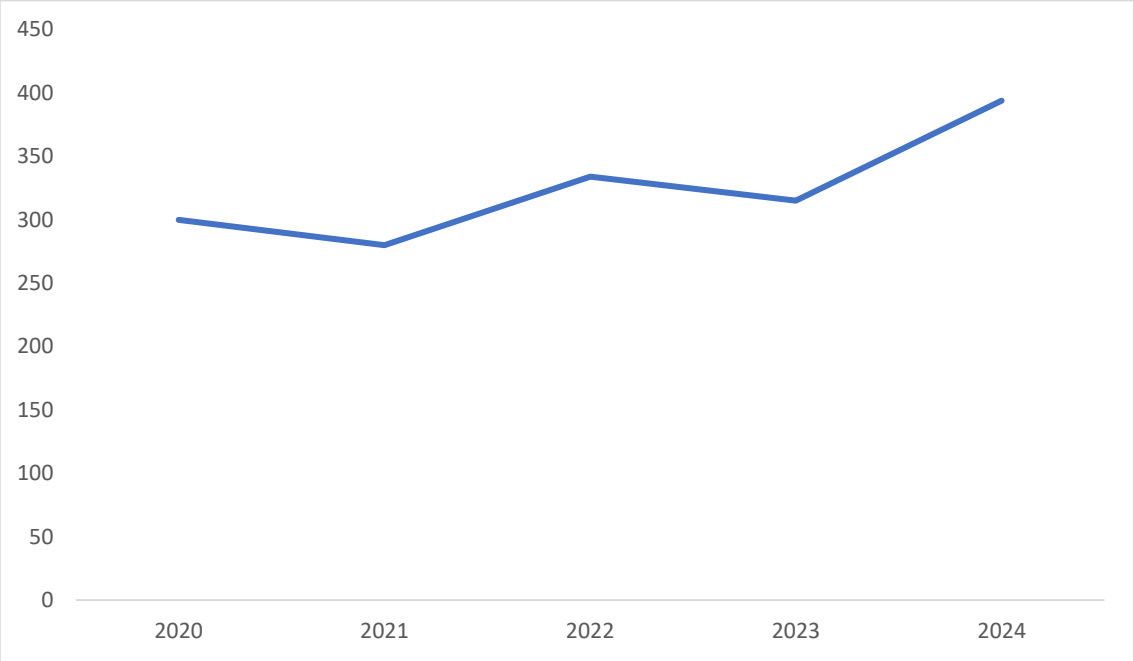

Grafik 3.14'te sunulan veriler, 2020-2024 aralığında kadın cinayetleri konusunda yıllık bazda artışların ve azalışların görüldüğünü ortaya koymaktadır. 2020 yılında 300 olan cinayet kaynaklı ölüm sayısı, 2021'de 280, 2022'de 334, 2023'te 315, 2024'te ise 394 olmuştur. Böylece 2020-2024 periyodunda kadınları hedef alan cinayet vakaları bir yıl artıp ertesi yıl azalan bir seyir izlemiştir.

[435] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu"; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2021 Yıllık Veri Raporu", 2022, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3003/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2021-yillik-veri-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2022 Yıllık Veri Raporu", 2023, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3040/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2022-yillik-veri-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2023 Yıllık Veri Raporu", 2024, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3088/2023-yillik-veri-raporu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2024 Yıllık Veri Raporu", 2025, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3129/2024-yilinda-erkekler-tarafindan-en-az-394-kadin-olduruldu-259-kadin-supheli-sekilde-olu-bulundu [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, "2025 İlk 6 Ay Kadın Cinayeti Raporu", 2025, https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3145/2025-ilk-6-ay-kadin-cinayeti-raporui [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Grafik 3.15. 2020-2023 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[436]

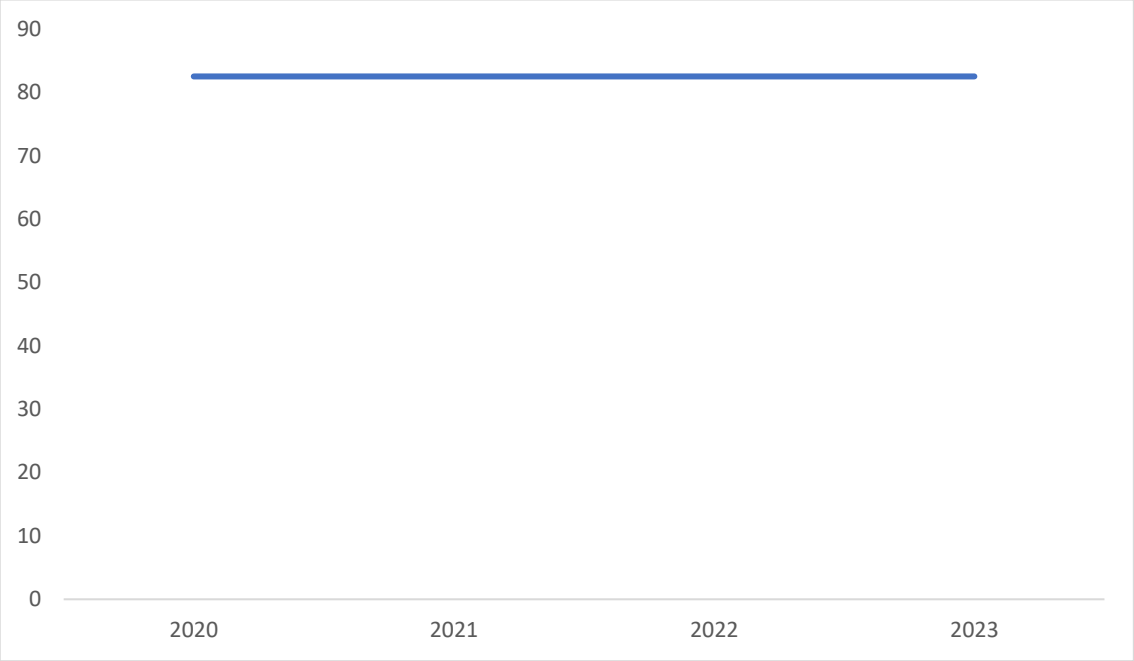

Grafik 3.15'e göre Türkiye, tüm dönem boyunca kadınlar iş ve hukuk indeks skoru açısından 82,5 seviyesinde kalmıştır. Bu skor, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı boyunca Türkiye'nin eriştiği en yüksek puandır. Söz konusu seviye, 2015 yılından itibaren korunmaktadır[437]. Mevcut durum, Türkiye'nin 2015-2023 yılları arasında bu indeks skoru açısından gerilemediğini ancak ileriye de gitmediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.14'e göre 2020-2023 yılları, incelenen Avrupa devletleri için kadınlar iş ve hukuk indeks skoru açısından artık zirve noktaya erişildiği veya zirveye yaklaşıldığı bir dönem olmuştur. Bu periyotta da işbu devletlerin gayet istikrarlı bir tablo çizdiği, hiçbirinin gerilemediği görülmektedir. 2020 yılına gelindiğinde Birleşik Krallık ve İtalya dışındaki tüm aktörlerin 100 puanı yakaladığı dikkat çekmektedir. Bu skoru alamayan iki devletin ise 97,5 ile 100'e çok yaklaştığı göze çarpmaktadır.

[436] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".
[437] Bkz. Grafik 3.9.

Tablo 3.14. 2020-2023 Yıllarında Çeşitli Avrupa Devletleri İçin Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[438]

	2020	2021	2022	2023
Birleşik Krallık	97,5	97,5	97,5	97,5
İtalya	97,5	97,5	97,5	97,5
Fransa	100	100	100	100
Belçika	100	100	100	100
Hollanda	97,5	97,5	100	100
Lüksemburg	100	100	100	100

Bu tablonun Türkiye'den epey farklı olduğu ise aşikârdır[439]. Türkiye, istikrarlı grafiğini 82,5 puan seviyesinde çizerken söz konusu devletler, 100 veya 100'e yakın noktalarda yer almıştır. Dolayısıyla, Türkiye, diğer tüm dönemlerde olduğu gibi Avrupalıların gerisinde kalmıştır. İncelenen Avrupa devletleri arasındaki en düşük skorun 97,5 düzeyine çıkması ancak Türkiye'nin puanının önceki döneme göre artmaması Türkiye ile bu özneler arasındaki farkın daha da açılmasına neden olmuştur.

[438] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. World Bank, "World Development Indicators".
[439] Bkz. Grafik 3.10.

Tablo 3.15. 2020-2024 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri[440]

Yıl	Değerlendirilen Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri	Türkiye ile Benzer Sıralamada Yer Alan Ülker
2020	156	133	Ürdün(131.), Lübnan(132.), Fildişi Sahili(134.), Cezayir(136.), Bahreyn(137.)
2021	146	124	Ürdün(122.), Nijerya(123.), Suudi Arabistan(127.), Mısır(129.)
2022	146	129	Japonya(125.), Ürdün(126.), Suudi Arabistan(131.), Lübnan(132.), Katar(133.)
2023	146	127	Ürdün(123.), Suudi Arabistan(126.), Hindistan(129.), Katar(130.), Kuveyt(131.)

[440] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2021"; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2022", 2022, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2023", 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2024", 2024, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2025", 2025, https://reports.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2025.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

2024	148	135	Kuveyt(128.), Suudi Arabistan(132.), Umman(134.), Lübnan(136.), Mısır(139.)

Tablo 3.15, 2020-2024 senelerinde, Türkiye'nin dünya çapında yapılan cinsiyet eşitsizliği listesinde-2005'ten bu yana olduğu gibi[441]- son sıralarda yer aldığını göstermektedir. Türkiye, Dünya Ekonomik Forumu verilerine göre cinsiyet eşitsizliği konusunda Suudi Arabistan, Umman, Lübnan, Nijerya ve Bahreyn gibi aktörlere yakın konumlarda yer almıştır[442].

Tablo 3.16. 2020-2024 Yıllarına İlişkin AB İlerleme Raporlarında Yer Alan *Kadın* Kelimesine Dair Nicel İçerik Analizi[443]

Yıl	Raporda Yer Alan *Kadın* Kelimesi Sayısı	Rapordaki Toplam Kelime Sayısına Oranı
2020	54	0,000904
2021	51	0,000872
2022	56	0,000930
2023	57	0,000896
2024	37	0,000930

[441] Bkz. Tablo 3.3, Tablo 3.7, Tablo 3.11

[442] Bu noktada dikkat çeken bir husus, birçok açıdan bu klasmandaki ülkelerden daha önde gelen Japonya'nın da 2022'de listenin alt sıralarında yer almış olmasıdır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin de zaman zaman bazı değerlendirmelerde alt kademelerde konumlanabileceğini göstermektedir.

[443] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları", 2024.

Tablo 3.16, 2020-2024 yıllarına dair AB İlerleme Raporlarının *kadın* sözcüğüne kaç kere ve rapordaki toplam sözcük sayısına göre ne oranda yer verdiğine ilişkin sayısal verileri içermektedir. Buna göre oranlarda düzenli bir artış veya azalış söz konusu olmamıştır. Oransal duruma bakıldığında, ilgili senelerde, her yıl için bir önceki dönemin tersi yönünde bir eğilim oluşmuştur. Başka bir ifadeyle, oranın arttığı her yılı takip eden senede oran düşmüş veya oran azaldığında bir sonraki sene artış gözlemlenmiştir.

Grafik 3.16. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2020-2024)[444]

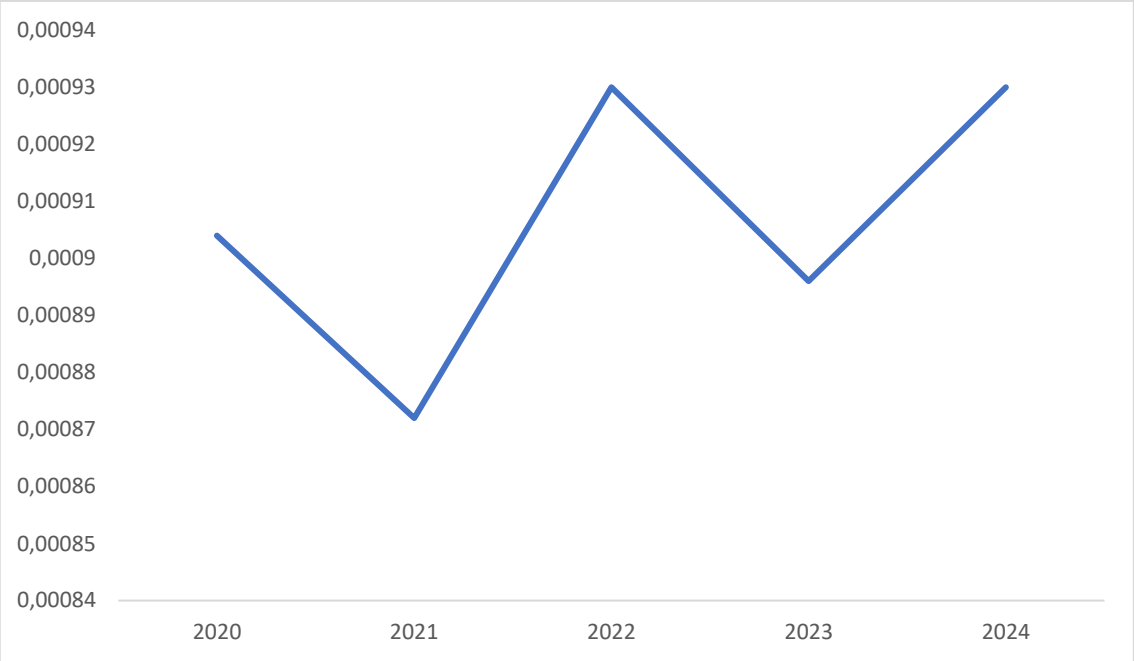

Grafik 3.16, Tablo 3.16'da verilen bilgileri görsel olarak sunmaktadır. Grafik incelendiğinde, ilerleme raporlarında *kadın* sözcüğünün görülme oranının oldukça düzensiz olduğu dikkat çekmektedir.

AB tarafından oluşturulan ilerleme raporlarına daha derinlemesine bakıldığında, 2021 yılında paylaşılan rapor[445], özellikle dış politika ve insan hakları konularında yoğun eleştiriler içermektedir. Türkiye'nin, AB üyeleri olan GKRY ve Yunanistan ile olumsuz seyreden ilişkilerinin yanı sıra bölgede izlemeye çalıştığı dış siyaset de AB tarafından

[444] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler, Tablo 3.16'dan alınmıştır.
[445] 2020 senesinin raporu, 2014-2020 döneminin irdelendiği kısımda ele alındığı için bu bölümde tekrar işlenmeyecektir. 2021 yılına dair ilerleme raporu için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2021 Türkiye Raporu", 2021, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

tasvip edilmemektedir. Türkiye'nin, yakın coğrafyasındaki çatışmalara müdahil olması AB'nin çıkarlarına aykırı görülmektedir. Doğu Akdeniz siyaseti ise "kışkırtıcı, tek taraflı, hukuk dışı" ifadeleri ile anlatılmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin Yunanistan ve GKRY aktörlerinin hâkimiyet sahasında *yasa dışı* olarak sürdürdüğü enerji kaynağı arama çalışmalarını durdurduğu da eklenmektedir. Dış ilişkiler alanında olumlu eleştirilerin yapıldığı ender konulardan biri önceki yıllara paralel olarak Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de tutulması olmuştur. Rapor, Türkiye'nin çabalarını "muazzam" olarak nitelendirmektedir. Türkiye'nin bölgedeki göç hareketlerine karşı "kilit rol" üstlendiği belirtilmektedir. Raporda, Türkiye ekonomisi "ileri düzeyde", iktisadi işleyiş ise "endişe verici durumda" şeklinde nitelendirilmektedir. Pandeminin ekonomi üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu fakat buna karşı kuvvetli bir siyaset geliştirildiği ancak koordinasyon sorunları nedeniyle etkinliğin düştüğü ve daha dengesiz bir durumun doğduğu açıklanmaktadır. Yürütmenin TCMB'ye müdahalelerinin istikrarsızlık yarattığı belirtilmektedir. Ülke ekonomisinin şeffaf ve öngörülebilir olmaktan uzak bir durumda olduğu tespit edilmektedir. Yoksullaşmanın pandemi nedeniyle derinleştiği bildirilmektedir. Demokrasi konusunda ise gerileme durumunun sürdüğü açıklanmaktadır. AB'nin tespitine göre cumhurbaşkanlığı makamının otoritesi pekişmektedir ve kuvvetler ayrılığı zayıflamaktadır. Yasama etkinliği ise düşmektedir. Denge ve denetleme mekanizmaları etkisiz kalmaktadır. Rapora göre belediyelere kayyum atanması ise demokrasiyi gerileten bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Yargı konusu "ciddi gerileme" ifadesi ile değerlendirilmektedir. AB'ye göre bu durum 2016'dan beri sürmektedir. Temel haklar konusunda çizilen tablo da buna benzer durumdadır. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi, AİHM kararlarının uygulanmaması, İnsan Hakları Eylem Planı'nın önemli meseleleri işlememiş olması AB tarafından ileri sürülen "kötüleşme" durumunun örneklerini oluşturmaktadır. Rapor, kadın hakları meselesinde de önemli ölçüde geriye gidiş olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre işsizlik, yoksulluk, şiddet, toplumsal dayatmalar, ensest vakaları ve kadına yönelik şiddete dair mahkeme kararlarında yargıcın takdirine tabi şekilde yaptırımda indirim yapılması ögeleri söz konusu dezavantajlı grubunun haklarının zayıfladığının önemli örnekleridir. 2022 raporu[446], 2018 yılından itibaren katılım görüşmelerinin fiili olarak neredeyse tamamen durduğunu ve yeni bir faslın açılmasının yahut var olan bir faslın

[446] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2022 Türkiye Raporu", 2022, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

kapatılmasının olası gözükmediğini tekrarlamaktadır[447]. Bu döneme ilişkin rapor, bir önceki yıl paylaşılan problemleri büyük oranda aynen içermektedir. Yargı bağımsızlığı, temel haklar ve özgürlükler, yürütmenin denetlenmesi, parlamentonun etkinliği ve yolsuzluk gibi meselelerde Türkiye'nin durumunun kötüleştiği, raporda yer alan temel hususlardır. 2016'da ilan edilen olağanüstü hâl uygulamasının etkileri bu yayında da eleştirilmektedir. Özellikle Doğu Akdeniz siyaseti ile GKRY ve Yunanistan ile ilişkiler dış politikada Türkiye'nin en çok tenkit edildiği alanlardır. Türkiye'nin Suriyelilerle ilgili çabaları ise "olağanüstü" ifadesiyle yorumlanmaktadır. Türkiye'nin izlediği dış siyasetin AB'nin dış politikası ile uyumsuz olduğu değerlendirilmektedir. Kadın hakları konusunda ise yine "gerileme" tespiti paylaşılmaktadır. 2023 tarihli ilerleme raporu[448], son dönemlerdeki raporlara benzerdir. Dış ilişkiler konusunda, yakın dönemdeki tavrın aksine, söz konusu periyotta, Akdeniz'in doğusunda, Türkiye'nin izinsiz bir şekilde sondaj yapmadığı bildirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye, AB'nin Akdeniz'deki enerji sahalarına dair telkinleri ile uyumlu hareket etmiş gözükmektedir. Raporda, 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas tarafından İsrail'e karşı düzenlenen saldırılarda Türkiye'nin Hamas lehine açıklamalar yapmasının AB'nin önceliklerine tamamen aykırı olduğu açıklanmaktadır. Türkiye'nin Ukrayna ile savaş hâlinde olan Rusya'yla ticaretini devam ettirdiği hatta enerji konusunda bu devlete olan bağımlılığın arttığı beyan edilmektedir. Suriye'de Beşar Esad ile yakınlaşma girişimleri de AB'nin dış politikasına aykırı bulunmaktadır. Türkiye'nin İsveç ile Finlandiya devletlerinin NATO'ya katılmasını onayladığı da raporda yer almaktadır. 2023'teki cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri AB'ye göre adil bir ortamda gerçekleşmemiştir. Demokrasi, yargı, temel haklar ve hürriyetler, yasal denetim mekanizmaları ile yolsuzluk konularındaki olumsuz gözlemler bu raporda da yer almaktadır. Kadınların durumunun ise olumsuz seyretmeye devam ettiği paylaşılmaktadır. Ekonomi konusundaki analizler de önceki yıllar ile neredeyse aynıdır. Türkiye'nin gayet ileri bir seviyede olduğu ancak serbest piyasa ekonomisinin işlerliğinin kaygı verici bir vaziyette olduğu aktarılmaktadır. 2024 senesine dair sunulan rapor[449], Türkiye-AB katılım görüşmelerinin 2018 senesinden beri durma noktasında olduğunu yinelemektedir. Yargı, hukuk, demokrasi ve temel haklar konusundaki "kötüleşme" durumunun önemli kaygı unsuru olduğu da tekrarlanmaktadır.

[447] Bu tespit 2019, 2020 ve 2021 raporlarında da yer almaktadır.
[448] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2023 Türkiye Raporu", 2023, https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].
[449] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2024 Türkiye Raporu", 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

Dış ilişkiler konusunda AB'nin perspektifinden bir iyileşme durumunun olduğu görülmektedir. Raporda, Türkiye'nin 2023 yılından beri Doğu Akdeniz sahasında izinsiz bir şekilde enerji kaynakları aramaması ve Yunanistan'ın hava sahasını ihlal etmemesi bu iyileşmenin bileşenleri olarak sunulmaktadır. 2024 yılının mart ayında yapılan seçimlerin temel itibarıyla millet iradesine saygı çerçevesinde gerçekleştiği belirtilmektedir. 2017'de yapılan referandum ile kabul edilen ve *cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi* olarak tanımlanan yeni yürütme şeklinin yasama ve denetleme mekanizmalarına zarar verdiği ifade edilmektedir. Benzer şekilde, yerel yönetimlerin de yeterince serbest olmadığı vurgulanmaktadır. Ekonomide ise bir ölçüde gelişme gözlemlenmektedir. Uygulanan sıkı para politikası AB tarafından desteklenmektedir. 2024 raporunun kadın hakları konusundaki saptamaları önceki dönemlere göre bazı farklılıklar içermektedir. Örneğin, rapora göre kadınların istihdama ve politikaya katılımı gerekli seviyede olmasa bile iyileşmiştir. Öte yandan yoksulluk, şiddet ve cinayet konularında kadınların durumunun olumsuzluğu devam etmektedir. 2020-2024 yıllarına dair değerlendirmeleri içeren ilerleme raporlarının tamamı dikkate alındığında, AB'nin temel olarak Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de tutulması dışında takdire layık gördüğü pek fazla hususa rastlamak mümkün değildir. 2018 yılından itibaren katılım görüşmelerinin durma noktasına geldiği de hesaba katıldığında, 2020-2024 sürecinde de önceki dönemlerde var olan sorunların esas olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Kadın haklarından dış politikaya, hukuk düzeninden seçimlerin idaresine, temel haklardan ve hürriyetlerden iktisadi duruma kadar çok çeşitli alanlarda "gerileme, kötüleşme" gibi tenkit edici nitelendirmeler ilerleme raporlarına yansımaktadır. Dolayısıyla, bu periyotta da AB, Türkiye'yi entegrasyona katılma yeterliliklerini sağlamaktan oldukça uzak bir pozisyonda konumlandırmaktadır.

3.5 2000-2025 Dönemi İçin Kadın Hakları Unsurunun Türkiye-AB İlişkilerine Yansımaları Açısından Genel Değerlendirme

Bu çalışma kapsamında, 2000-2025 dönemi dört farklı evrede(2000-2008, 2008-2014, 2014-2020 ve 2020-2025) ele alınmıştır. Bu tercihin esas nedeni, söz konusu zaman dilimini çeşitli referans tarihlerine göre ayırarak detaylı incelemektir. Bununla birlikte, meseleyi daha net açıklayabilmek için konuya geniş bir perspektiften de bakılması gerekmektedir. Bu sebeple, 21. yüzyılın ilk çeyreğini, kadın hakları ögesi bağlamında, genel bir bakışla irdelemek için bölüm boyunca paylaşılan çeşitli grafikler bu bölümde

bütün olarak(2000-2025 seneleri için) sunulacaktır. Böylece, kadın hakları ögesinin Türkiye-AB ilişkilerine nasıl yansıdığı daha sade bir sunum ile ortaya koyulacaktır.

Grafik 3.17. Türkiye-AB Dış Ticaret Verileri (2003-2024)[450]

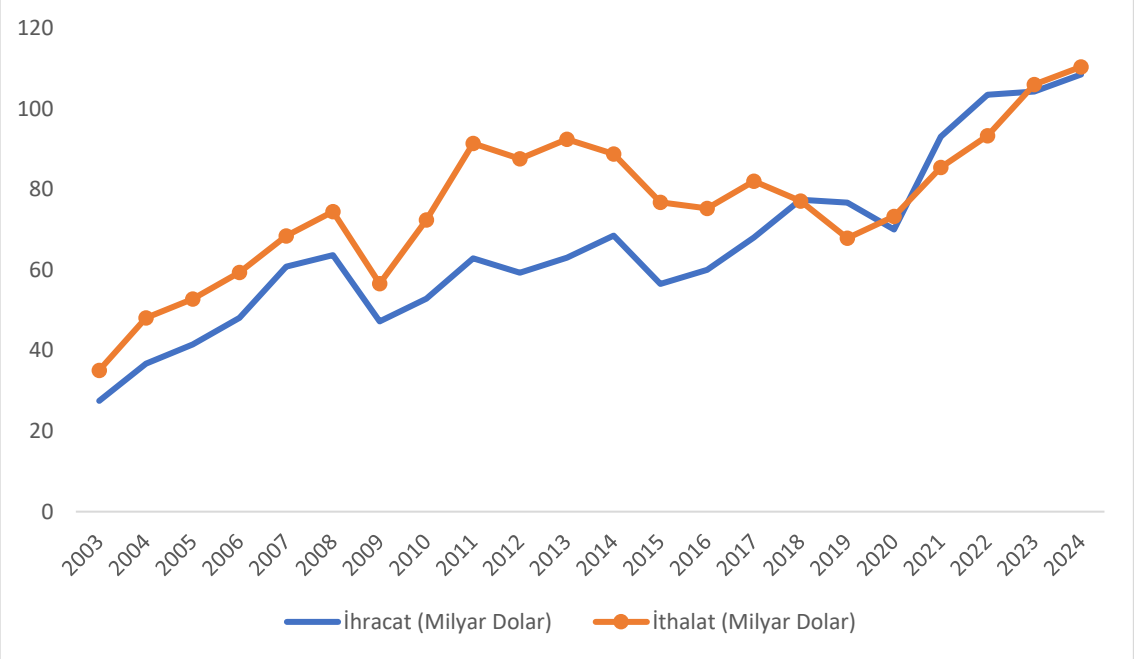

Grafik 3.17, 2003-2024 evresi için Türkiye ve AB devletleri arasındaki dış alım ve dış satım istatistiklerini göstermektedir. Genel bir bakışla, taraflar arasındaki ticaretin üç dönem dışında ciddi bir dalgalanma göstermediği fark edilmektedir. 2008-2009 aşamasındaki dış ticaret hacmi daralmasının o dönemdeki küresel ekonomik krizden, 2014-2015'teki düşüşün Rusya'nın Kırım'a yönelik saldırıları üzerine enerji arzındaki ve talebindeki dalgalanmalardan, 2020-2021 sürecindeki büyük artışın ise pandeminin etkilerinin azalmasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla, Türkiye-AB dış ticari ilişkileri, siyasi münasebetlere bağımlı değildir. 2003-2024 periyodunu kapsayan ve 20 seneyi aşan zaman diliminde, taraflar arasında siyasi olarak pek çok anlaşmazlık yaşanmış, karşılıklı sert açıklamalar yapılmış ve dahi yaptırım uygulamaya varan gerilimler tırmandırılmıştır. Aynı şekilde, politik münasebetlerin olumlu seyrettiği dönemler de olmuştur. Ancak tüm bu aşamalarda ticari ilişkiler stabil kalmıştır. Dış ticaret, esas itibarıyla küresel gelişmelerden kaynaklanan özel durumlar nedeniyle zaman zaman sekteye uğramıştır. Bunun dışında, ithalat ve ihracatta genel bir artış yaşanmıştır.

[450] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Grafik 3.1, Grafik 3.5, Grafik 3.9, Grafik 3.13.

Tüm bu unsurlar dikkate alındığında, yüksek politika meselelerinin yanı sıra kadın hakları gibi manevi/etik ögelerin de Türkiye-AB dış ticari ilişkilerine yansımadığı görülmektedir.

Türkiye'de, kadın hakları konusunda, 2000-2025 sürecini kapsayan çok sayıda yasal düzenleme yapılmıştır[451]. Bunların bir kısmı ulusal ölçekteki mevzuat düzenlemeleri iken bazıları da uluslararası hukuk kapsamında yapılan işlemlerdir. Bu minvalde, 1982 tarihli T.C. Anayasası ve TCK, kadın hakları lehine değiştirilmiştir. Yeni TMK yürürlüğe girmiştir. Çeşitli eylem ve koordinasyon planları uygulanmıştır. Uluslararası sözleşmelere taraf olunmuştur. İstanbul Sözleşmesi'nden ise çekilme kararı alınmıştır. Öte yandan, *aile* vurgusunun öne çıkması, kadınların edilgen bir noktaya savrulmasına neden olabileceği için eleştirilere konu olmuştur.

Grafik 3.18. Cinayet Nedeniyle Hayatını Kaybeden Kadın Sayısı (2002-2024)[452]

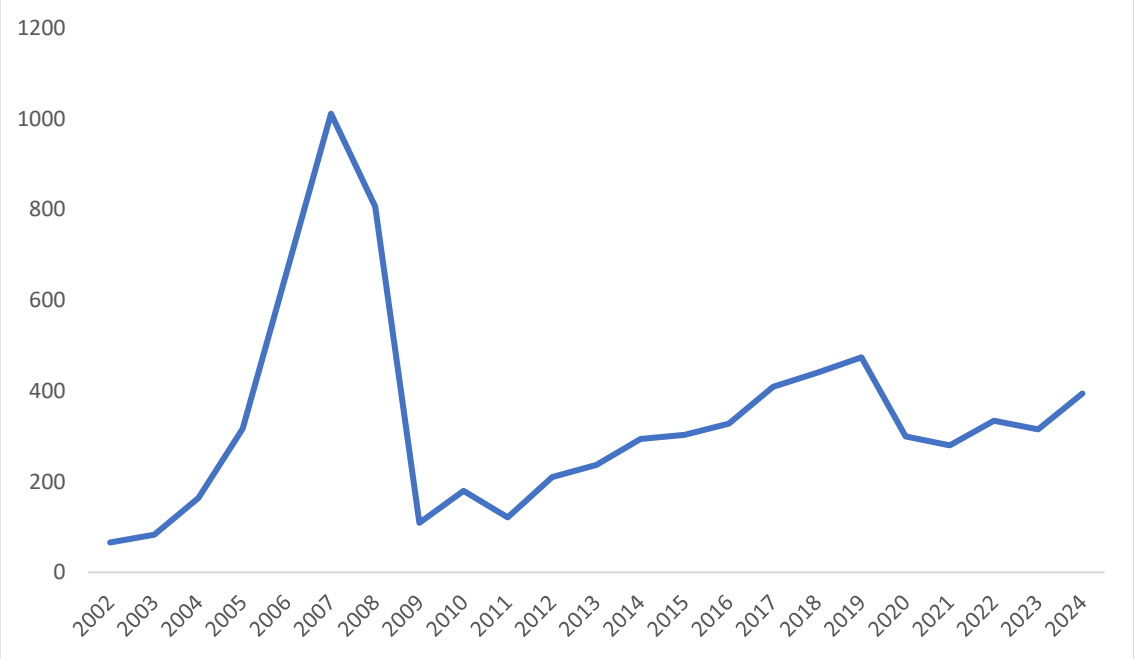

Grafik 3.18'de, 2002-2024 senelerinde, cinayet sebebiyle hayatını kaybeden kadın sayısına dair veriler yer almaktadır. Başlangıçtan 2008'e kadar olan istatistikler resmî kaynaklardan alınmıştır ancak 2009'dan itibaren formel verilere ulaşılamamıştır. Kadın cinayetlerine dair resmî istatistiklerin yetersiz ve şüpheli olduğu AB tarafından hazırlanan

[451] Bkz. Tablo 3.1, Tablo 3.5, Tablo 3.9, Tablo 3.13.
[452] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Grafik 3.2, Grafik 3.6, Grafik 3.10, Grafik 3.14.

ilerleme raporlarında ifade edilmiştir[453]. Dolayısıyla, Grafik 3.18, esas olarak bu konudaki verilerin yetersizliğini ortaya koyması bakımından işlevseldir. Resmî kaynaklardan alınan bilgilere göre kadın cinayeti sayısının formel olmayan platformlardan gelen verilere göre çok fazla olması, 2009 yılından itibaren kadın cinayetlerinin radikal bir şekilde azaldığını değil, bu cinayetlere dair istatistiklerin şeffaf ve kolaylıkla erişilebilir olmadığını göstermektedir. Eldeki verilere göre 2002-2008 sürecinde cinayet nedeniyle ölen kadın sayısı çok yüksek bir ivme ile artmıştır. 2009-2024 döneminde ise genel bir artış eğilimi ile birlikte dalgalı bir grafik oluştuğu gözlemlenmektedir.

Grafik 3.19. 2000-2023 Yıllarında Türkiye'de Kadınlar İş ve Hukuk İndeks Skoru (1-100 Ölçeği)[454]

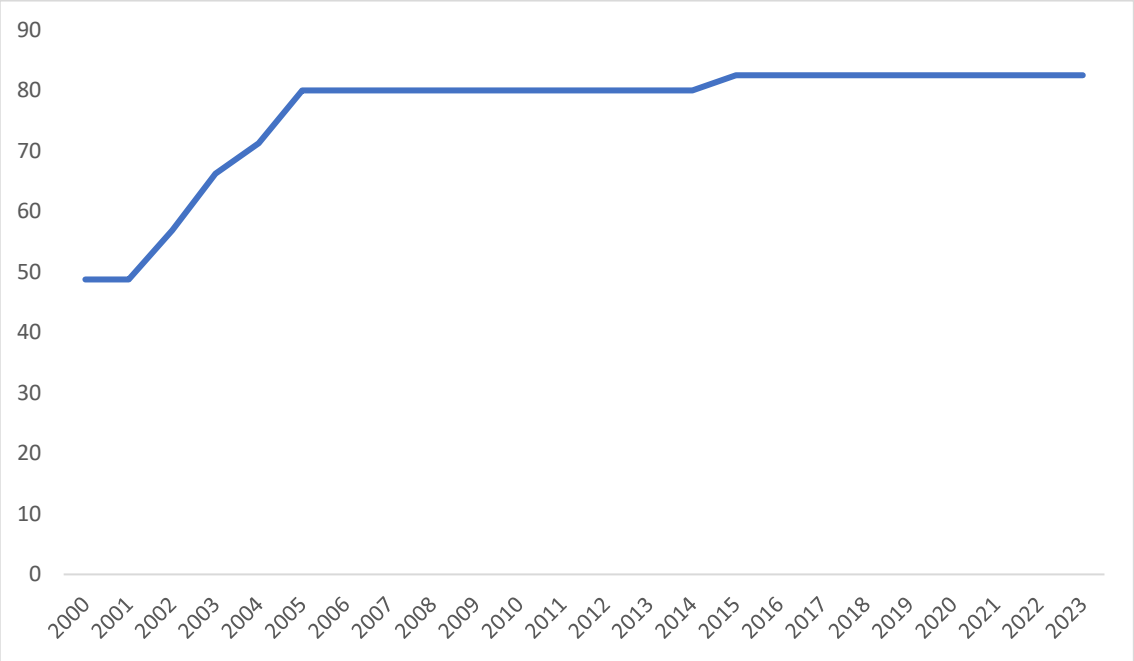

Grafik 3.19, 2000-2023 seneleri için Türkiye özelinde kadınlar iş ve hukuk indeks skorlarını içermektedir. Grafiğe göre 2001-2005 arasında skorda ciddi bir artış vardır. 2000 ve 2001 yıllarında 48,75 olan puan 2005 yılında 80'e ulaşmıştır. Ancak bundan sonraki yıllarda skor neredeyse sabit kalmıştır. 2014'e kadar her sene 80 puan alınmıştır.

[453] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2018 Türkiye Raporu", 2018, https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025]; T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "2021 Türkiye Raporu", 2021, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf [Erişim Tarihi: 01.08.2025].

[454] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Grafik 3.3, Grafik 3.7, Grafik 3.11, Grafik 3.15.

2015'ten başlayarak 2023'e kadar tüm yıllarda 82,5 skoru değişmemiştir. Özetlemek gerekirse, 2000-2023 evresi boyunca söz konusu indeks skoru hiçbir yıl düşmemiştir. Ancak 2005-2023 yıllarında önemli bir artış da görülmemiştir. Bu durum, hukuki düzenlemelerin kadınların iktisadi yaşamdaki konumunu daha yüksek noktalara taşımaktan ziyade neredeyse aynı seviyelerde tutma işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Aynı dönemde, çeşitli Avrupa ülkeleri ise büyük ilerlemeler kaydederek dizindeki en yüksek skora(100) yaklaşmış ve bazıları bu puana ulaşmıştır[455].

Grafik 3.20. 2005-2024 Yıllarında Türkiye'nin Küresel Cinsiyet Uçurumu Dizinindeki Yeri[456]

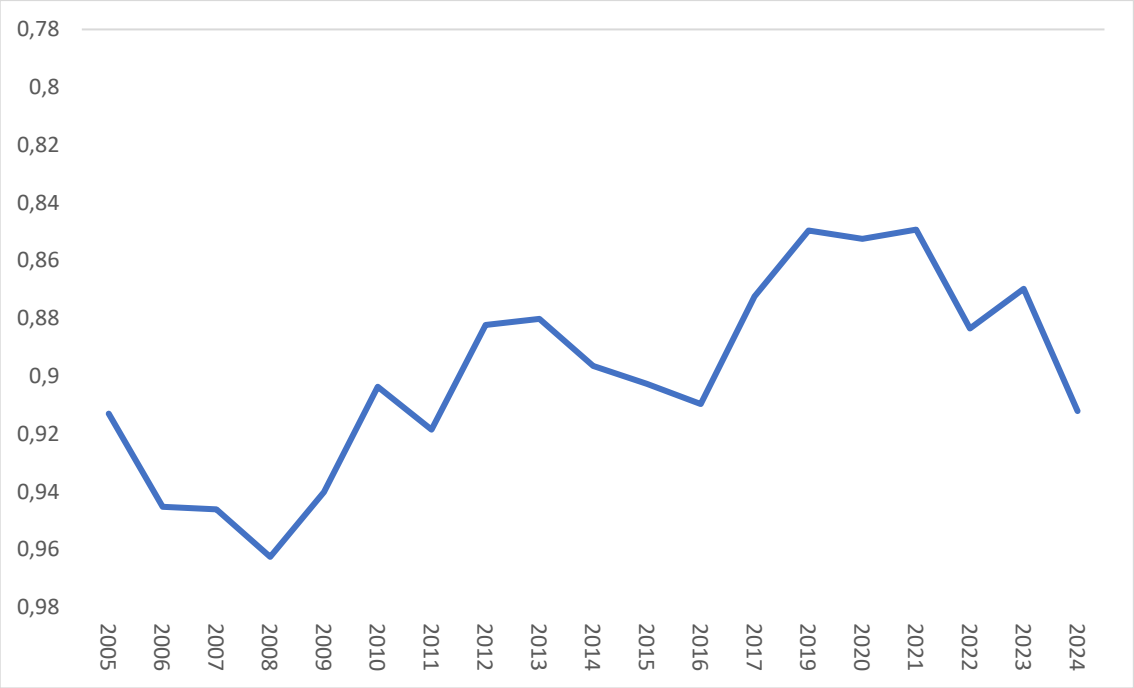

Grafik 3.20, 2005-2024 yıllarında-2018 hariç olmak üzere- Türkiye'nin küresel cinsiyet uçurumu bağlamında dünya sıralamasındaki yerine dair göstergeleri sunmaktadır. Grafiğin Y ekseninde yer alan oranlar, her bir yıl için Türkiye'nin yer aldığı sıranın Dünya Ekonomik Forumu tarafından değerlendirilen toplam ülke sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Örneğin, 2005 yılında Türkiye toplam 115 ülke arasında 105. sırada yer almıştır. Dolayısıyla bu senenin verisi 105/115=0,9130'dur. Görüldüğü üzere veri aralığı, matematiksel olarak (0,1] şeklindedir. Buna göre hesaplanan veri, 1'e

[455] Bkz. Tablo 3.2, Tablo 3.6, Tablo 3.10, Tablo 3.14.
[456] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Tablo 3.3, Tablo 3.7, Tablo 3.11, Tablo 3.15.

yaklaştıkça incelenen ülke(Türkiye), sıralamanın sonlarında yer alırken 0'a yaklaştıkça daha üst basamaklarda konumlanmaktadır. Bu bilgiler ışığında, 2005-2024 aralığında Türkiye'nin sıralamadaki yerinden elde edilen veriler gayet dalgalı bir seyir izlemiş olsa da her yıl için 0,85 oranının altına asla inilememiştir. Bu durum, Türkiye'nin incelenen 20 sene boyunca-yıllık bazda- küresel cinsiyet uçurumu açısından değerlendirilen ülkelerin %85'inden daha alt sıradaki bir konuma yerleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, 2005'ten itibaren yıllık olarak iyileşme veya geriye gitme süreçleri yaşanmış olsa da 2024 yılında gelinen nokta 2005 ile neredeyse aynıdır. Kısacası, Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan cinsiyet eşitsizliği raporlarında Türkiye, 2005-2024 zaman dilimindeki her yıl için listenin alt basamaklarında yer almıştır.

Grafik 3.21. AB İlerleme Raporlarında Geçen *Kadın* Kelimesinin Oransal Dağılımı (2000-2024)[457]

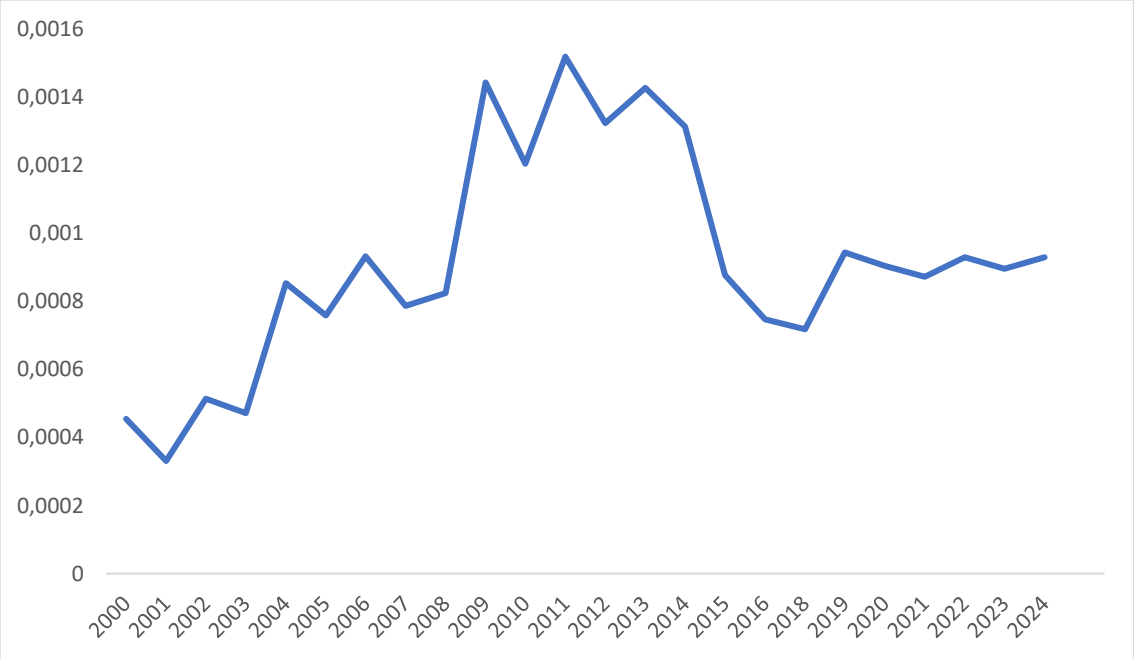

Grafik 3.21, AB tarafından Türkiye'nin örgüte katılım sürecine dair 2000-2024 evresinde-2017 yılı hariç- yayımlanan ilerleme raporlarında, *kadın* kelimesinin hangi sıklıkta geçtiğini oransal olarak ifade etmektedir. Buna göre söz konusu dağılım, 2000-2024 yıllarında değişkenlik göstermiştir. Raporlarda *kadın* sözcüğüne yapılan atıflar, 2015 ve 2016 seneleri hariç her yıl bir önceki dönemin tersi yönünde seyretmiştir. Başka

[457] Yazar tarafından oluşturulmuştur. Verilerin alındığı kaynaklar için bkz. Grafik 3.4, Grafik 3.8, Grafik 3.12, Grafik 3.16.

bir ifade ile söz konusu seneler dışında herhangi bir yılda bu kelimenin rapordaki kullanılma sıklığı arttıysa bir sonraki yıl azalmıştır. Bu nedenle, eldeki tabloda tam bir istikrarsızlık hâkimdir. Bu durum, kadın haklarına dair gelişmelerin ilerleme raporlarında ilgili kelimeye yönelik atıf sayısını etkilemediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin kadın hakları konusunda ilerlemesinin yahut geriye gitmesinin AB'nin hazırladığı söz konusu raporlardaki *kadın* sözcüğünün frekansına yansımadığı görülmektedir. Dolayısıyla, ilerleme raporları için yapılan nicel içerik analizinden anlamlı bir sonuç çıkmamaktadır. Raporların geneline bakıldığında, kadın haklarına dair yasal çerçevede genel olarak sorun gözükmemektedir ancak hukuki düzenlemelerin pratik hayata uygulanmasında eksiklikler mevcuttur. Kadına yönelik şiddet, cinayet, zorla evlendirme, fırsat eşitsizliği gibi problemler birçok raporda tespit edilmekte ve olumsuz eleştirilmektedir. Üstelik, hemen hemen hiçbir rapor, kadın hakları konusunda genel bir olumlu tablodan bahsetmemektedir. AB'nin kadın hakları konusundaki gözlemleri olumsuz ve büyük oranda sabittir ancak *kadın* sözcüğünün raporlardaki görülme sıklığı sürekli olarak değişmektedir. Bu ise kelime frekansı ile AB'nin kadın haklarına dair değerlendirmeleri arasında bir korelasyon olmadığını göstermektedir.

İlki 1998 yılında yayımlanmış olan söz konusu ilerleme raporlarına bütüncül olarak bakıldığında, AB'nin Türkiye'nin birliğe katılma çalışmalarını genel olarak yetersiz bulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, AB'nin Türkiye'ye yönelik tenkitleri başlangıçtakine göre sertleşmiş durumdadır. İlerleme raporlarında, esas itibarıyla Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisini uygulama çabaları[458] ve Suriyeli sığınmacıları ülkesinde tutması olumlu yorum almaktadır. Temel haklar ve hürriyetler ile özelde kadın hakları konusunda ise oluşturulan yasal çerçeve yine genel bir bakışla takdir edilmektedir. Ancak bu hukuk normlarının uygulanması konusundaki eksiklikler hemen hemen her sene raporlarda belirtilmektedir. Üstelik, son birkaç raporda, devletin üst düzey yönetim kademelerinde yer alan şahısların toplumsal cinsiyet temalı olumsuzlukları tırmandıracak bir söylem benimsediğine dikkat çekilmektedir. Temel haklar ve özgürlükler konusundaki olumsuz tespitler artış eğilimindedir ve özellikle son yıllarda *iyileşmeme* durumunun ötesinde, bir *kötüleşme/gerileme* gözlemlendiği yönündeki cümlelere raporlarda sıkça rastlanmaktadır. Son dönemlerde, demokrasi, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, adil seçimler ve yolsuzluk gibi önemli konularda AB'nin Türkiye'nin performansından fevkalade memnuniyetsiz olduğu görülmektedir. İktisadi göstergelere

[458] Son yıllara dair raporlar serbest piyasa işleyişini de tasvip etmemektedir.

ve politikalara dair tespitler Adalet ve Kalkınma Partisinin ilk yıllarında olumlu iken ilerleyen süreçteki raporlarda yer alan bu hususstaki saptamalar da olumsuzdur. Ayrıca, Türkiye'nin temel egemenlik unsurlarından olan dış politika tercihleri de AB tarafından subjektif nitelendirmeler ile olumsuz eleştirilmektedir. Bu koşullar altında, 2018 yılından bu yana katılım müzakereleri durma noktasına gelmiş ve bu durum, söz konusu seneden itibaren her yıl raporlarda tekrar edilmiştir. Bu vaziyetin doğmasında, kadın hakları ögesinin yanında, önceki satırlarda sıralanan kilit konulardaki sorunlar ve anlaşmazlıklar da etkili olmuştur.

Türkiye-AB ilişkileri özellikle son dönemlerde olumsuz bir görünümdedir. Bu durumun tek bir sebebi yoktur. Milletlerarası münasebetler, çok sayıdaki etkene tabidir. Başka bir ifadeyle, taraflar arasındaki ilişkileri etkileyen birçok öge vardır. Kadın hakları, bunlardan sadece biridir. İlişkilerin geneline bakıldığında, AB tarafından çizilen tablo gayet olumsuzdur. Bu durum, kadın haklarının yanı sıra egemenlik ve dış siyaset gibi çeşitli yüksek politika konularından da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye-AB ilişkilerinde kadın hakları etkeni, diğer pek çok problem ile birlikte değerlendirilmelidir. Türkiye ile söz konusu uluslararası örgüt arasındaki anlaşmazlıklar tek bir sebepten kaynaklanmamaktadır. Bu durum ise kadın hakları hususundaki yetersizliklerin diğer sorunlarla birleşerek ilişkileri olumsuz etkilediğini göstermektedir. Kadın hakları veya başka bir faktör Türkiye-AB münasebetlerini tek başına belirlememektedir.

Karşılıklı olarak çok sert eleştiriler paylaşılabilse de ekonomik ve ticari ilişkiler bundan etkilenmemektedir. Siyasi ilişkiler de mutlak düzeyde kopma noktasına gelmemektedir. Böylece, Türkiye-AB münasebetlerinde belli bir istikrarın ve dengenin var olduğu görülmektedir.

AB, Türkiye ile yürüttüğü ilişkileri konulara ayırarak her meseleyi kendi bağlamı içinde değerlendirerek politika üretmektedir. Dolayısıyla, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların arttığı dönemlerde tüm başlıklarda olumsuz bir yaklaşım görülmemektedir.

SONUÇ

18. yüzyılın sonlarından itibaren kadın hakları konusunda Avrupa'da filizlenen bilinçlenme, Osmanlı Devleti'ne Tanzimat Dönemi'nde(1839-1876) ulaşmıştır. Tanzimat Dönemi, Osmanlı'nın devlet olarak kötü gidişatı kabul ederek bu durumu tersine çevirmek üzere bir irade oluşturması üzerine Avrupa'daki ilerlemeleri takip etme ve benimseme çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte sosyal, adli, idari, siyasi ve iktisadi pek çok yenilik hayata geçirilmiştir ve kadın hakları meselesi de tüm bunlarla birlikte öne çıkmaya başlamıştır. Bu aşama, çizgisel bir formda ilerlememiştir. Başka bir ifade ile kadın hakları veya daha genel anlamda özgürlük hareketleri, her zaman aynı ölçüde ve kesintisiz bir gelişim hâlinde olmamıştır. Tanzimat Dönemi'ni takip eden ve 1876'da Kanun-u Esasi'nin kurulmasıyla başlayan I. Meşrutiyet Dönemi, devrin padişahı II. Abdülhamid'in parlamentoyu 1878'de kapatması üzerine sona ermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin yürüttüğü faaliyetler sonucunda, 1908'de anayasanın tekrar yürürlüğe koyulması ile II. Meşrutiyet Dönemi başlamış ve bu aşamada, kadın hakları konusunda yine canlanma görülmüştür. Bu aşamaya kadar kadın hakları, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde dikkate değer bir etkiye sahip değildir. I. Dünya Savaşı ve bunu takip eden Kurtuluş Savaşı süreci, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı, T.C.'nin kurulduğu ve yeni rejimin yerleşme, güçlenme ve kabul edilme çabalarını içeren bir zaman dilimi olup bu aşamalarda Mustafa Kemal Atatürk, kadın hakları dâhil pek çok alanda liderliğini göstererek yeni bir sayfa açılmasına öncülük etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde, kadın haklarında yaşanan ilerlemeler çok büyük oranda seçkin zümreye mensup kadınların lehine sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte, söz konusu çevreden gelen kadınlar, daha iyi eğitim olanaklarına kavuşmak, sanat ve meslek hayatına daha fazla katılmak ve toplumda daha görünür hâle gelmek gibi olanaklara sahip olmuştur. Ancak aynı durum, özellikle kırsal kesimdeki kadınlar için geçerli olmamıştır. Cumhuriyet'in kadın hakları bağlamındaki esas işlevi de burada ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik ettiği devrimsel dönüşümler, kadının hemen her alandaki varlığını artırmıştır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde de kırsal alandaki kadınların devrimin olumlu sonuçlarından yararlanma imkânı sınırlı kalmıştır. Bu durum ise anlaşılır bir meseledir. Çünkü asırlardır toplumsal hayatın dışında kalan kadınların görünürlüğünün bu kadar kısa bir sürede ve kusursuz bir biçimde artmasını beklemek makul değildir. Cumhuriyet, temel olarak bu yönde bir zihniyet ve uygulama değişimini başlatmıştır. Bu aşamadan sonra ise kadınların konumu geçmişe nazaran gözle görülür biçimde yükselmiştir. Kırsaldaki veya şehirdeki kadınların karşılaştığı genel sorunlar ve erkek egemen toplumdaki normlardan

kaynaklanan problemler bugün de tamamen giderilebilmiş değildir. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar geçen süre zarfında, spordan siyasete, sanattan eğitime, meslek hayatından toplumsal yaşama birçok sahada kadınların geçmişe göre çok daha fazla yer aldığı açıktır. Bu anlamdaki dönüşüm tamamlanmış ve mutlak anlamda başarıya ulaşmış olmasa da Osmanlı Dönemi'ndeki özgürlükçü hareketlerden de beslenen ve Cumhuriyet Dönemi ile iyice belirginleşen kadın hakları hareketi pek çok kazanımı beraberinde getirmiştir. Konuya, Avrupa ile ilişkiler bağlamında bakmak gerekirse, Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde, kadın hakları konusundaki gelişmeler Avrupa ülkelerinin dikkatini çekerek yumuşak güç açısından etkili olmuştur. Atatürk'ün hayatını kaybetmesi üzerine İsmet İnönü Dönemi başlamıştır ve bu periyot, II. Dünya Savaşı yıllarına da denk gelmektedir. Bu evrede gerek ülkenin içinde bulunduğu şartlardan gerek söz konusu harpten kaynaklanan koşullardan ötürü kadın haklarında ciddi ilerlemeler gözlemlenmemiştir. Kadın hakları, devlet yöneticilerinin bu hususta Atatürk kadar çaba sarf etmemesinin de etkisiyle arka planda kalmıştır ve Türkiye-Avrupa ilişkilerinde belirleyici bir öge olmamıştır. II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlayıp söz konusu kıta üzerinde ciddi bir yıkıma neden olduğu bu süreçte sistemin reelpolitik faktörleri dönemi şekillendirmiştir. Savaşın ardından yeni bir dünya savaşının başlamasını önleme çabaları doğmuştur. Dolayısıyla, kadın hakları konusunun uluslararası siyasette dikkat çekmesi mümkün olmamıştır. Keza 20. yüzyılın sonlarına kadar süren Soğuk Savaş evresinde de kadın hakları, yüksek politika unsurlarının gölgesinde kalmıştır. Bu süreçte, Türkiye çok sayıda toplumsal, siyasi ve iktisadi krizler yaşamıştır. Dünya genelinde de özellikle nükleer silah teknolojilerindeki gelişmelerden kaynaklanan tehdit algıları nedeniyle kadın hakları meselesine gerekli hassasiyet gösterilmemiştir. Böylece, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde bu husus yine öne çıkmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden kısa bir süre sonra, 1993'te, resmen kurulan AB, muhatapları ile ilişkilerinde sosyal unsurlara da önem atfetmektedir. Bu minvalde, kadın hakları etkeni AB'nin özellikle ehemmiyet verdiği alanlardan biridir. Türkiye, AB'nin öncüllerinden olan AET'ye 1959'da başvurmuş bir devlet olarak bu örgütle ortaklık kurmayı hatta birliğe katılmayı temel dış politik hedeflerden biri olarak belirlemiştir. Bu nedenle, kadın haklarının Türkiye-AB ilişkilerini etkilemesi kaçınılmazdır. Söz konusu çalışma kapsamında, bu etkileri tespit etmek için çeşitli parametreler incelenmiştir. Öncelikle Türkiye-AB dış ticaret verileri ele alınmıştır. Buna göre iki aktör arasında istikrarlı bir ticaretin sürdüğü saptanmıştır. Taraflar arasındaki ticari ilişkiler diğer değişkenlerden önemli ölçüde etkilenmeden artma eğiliminde sürmektedir. Türkiye'de, cinayet nedeniyle hayatını kaybeden kadınlara dair

istatistikler ele alındığında ise olumlu bir tablo ile karşılaşılmamıştır. Kadın cinayetlerinin artma tandansı sergilediği görülmüştür. Dünya Bankası tarafından oluşturulan kadınlar iş ve hukuk indeks skorlarına bakıldığında, Türkiye'nin 20. yüzyılın sonlarına ve 21. yüzyılın başlarına göre daha olumlu bir durumda olduğu ancak son yıllarda bu hususta ciddi bir ilerleme kaydedilemediği tespit edilmiştir. Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan küresel cinsiyet eşitsizliği raporları incelendiğinde, Türkiye'nin olumsuz bir durumda olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu raporlara göre Türkiye, 2005'ten bu yana, incelenen hemen hemen her dönemde listenin alt basamaklarında yer almıştır. Kadın haklarının Türkiye-AB ilişkilerine yansımalarını saptamak için en ideal seçeneklerden biri de AB tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin örgüte katılım sürecinin durumunu değerlendiren ilerleme raporlarını analiz etmektir. Bu minvalde, 1998'den beri yayımlanan tüm ilerleme yazanakları irdelenmiştir. Söz konusu raporların başlangıca göre daha negatif bir yaklaşım içinde olduğu görülmüştür. Özellikle, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk senelerinde gayet olumlu eleştirilere rastlanırken son dönemlerde bu durum tersine dönmüştür. 2018'den itibaren katılım görüşmelerinin durma noktasına geldiği tespiti paylaşılmıştır. Kadın hakları özelinde ise Türkiye'nin bu hususstaki yasal mevzuatının geliştirildiği ancak uygulamada kadına yönelik şiddet, cinayet, zorla evlendirme, siyasete, iş ve eğitim hayatına gereken düzeyde katılamama ve bilhassa son birkaç yılda toplumsal cinsiyet söylemleri üzerinden yaratılan normlara tabi tutulma gibi olumsuz tespitler birçok ilerleme raporunda yer almıştır. Görüldüğü üzere kadın hakları konusunda Dünya Bankasından, Dünya Ekonomik Forumundan ve AB'den gelen veriler arasında belirgin bir tutarsızlık göze çarpmamaktadır. AB İlerleme Raporlarında yer alan *kadın* sözcüğünün sıklığı ve sayısı üzerinden yapılan içerik analizinden ciddi ve anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Kadın hakları konusunda gerek olumlu tespitlerin yer aldığı yıllarda gerekse gayet negatif saptamaların yapıldığı dönemlerde raporlarda geçen *kadın* kelimesi ile değerlendirmelerin niteliği arasında bir bağlantı tespit edilememiştir. AB'nin son dönemlerde Türkiye'yi takdir ettiği nadir hususlardan biri Suriye meselesinde Türkiye'nin inisiyatif alarak çok sayıda sığınmacıyı ülkesine kabul etmesi olmuştur. Bu ilerleme raporlarında Suriyeli sığınmacılara yönelik politika gayet öznel sözlerle övülürken demokrasi, hukuk sistemi, seçim düzeni, temel haklar ve özgürlükler gibi konularda son derece sert eleştirilere rastlanmıştır. Böylece, çalışmanın hipotezleri arasında yer alan, AB'nin kadın hakları meselesini araç olarak ele alıp Türkiye ile siyasi ilişkilerinin olumlu seyretmesi hâlinde bu konudaki eksiklikleri gündeme getirmeyip münasebetlerin sorunlu olduğu süreçlerde ise kadın haklarını olumsuz bir şekilde öne

sürdüğü varsayımı bu noktada yanlışlanmış olmaktadır. Görüldüğü üzere AB tarafından paylaşılan ilerleme raporlarında her mesele kendi bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle de AB'nin Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu Suriyeli sığınmacılar meselesinde Türkiye'nin tavrı açıkça takdir edilirken kadın hakları dâhil pek çok konuda bunun tam tersi yönünde eleştirilere sıkça rastlanmıştır. Dolayısıyla, kadın hakları konusu, Türkiye-AB ilişkilerinin içinde bulunduğu siyasi şartlardan bağımsız olarak ele alınmıştır ve AB genel olarak bu hususta Türkiye'yi tenkit etmiştir. Çalışmanın, Türkiye-AB ticari ilişkilerinin kadın hakları dâhil diğer etkenlere bağlı olmadan sürdüğü yönündeki hipotezi ise doğrulanmıştır. İki taraf arasında birçok hususta anlaşmazlık yaşansa ve karşılıklı sert eleştiriler dile getirilse de ithalat ve ihracat verileri-küresel veya bölgesel etkenlerin öne çıktığı uluslararası savaş yahut global ekonomik kriz gibi istisnai olayların etkisindeki dönemler dışında- artma eğiliminde olmuştur. Bu tez çalışmasının diğer hipotezi olan, taraflar arasındaki münasebetleri, kadın hakları mefhumunun tek başına belirlemediği, bu hususta çok farklı değişkenin rol aldığı yönündeki düşünce ise teyit edilmiş gözükmektedir. Türkiye'nin AB'ye katılım görüşmeleri 2018'den beri fiilen donmuştur ve bu durumda kadın hakları ile birlikte iç ve dış siyasi, iktisadi, hukuki ve bunlar gibi etkenler rol oynamıştır. Kadın hakları konusundaki eksiklikler, ilişkilerin ilerlememesinin birçok nedeninden biridir.

AB, Türkiye'nin önde gelen dış ticaret partneridir ve Türkiye, birliğe tam üyelik için resmen aday ülke statüsündedir. Dolayısıyla, bu yönde bir devlet politikası da vardır. Bir ekonomik entegrasyon modeli olan AB, kadın hakları gibi manevi değerleri de öncelediği için Türkiye'nin bu hususdaki sorunlarını gidermesi AB ile ilişkilere elbette olumlu yansıyacaktır. Öte yandan, kadın hakları dâhil olmak üzere temel hakların ve özgürlüklerin geliştirilmesi, etkin bir hukuk sisteminin oluşturulması, şeffaflığın, hesap verilebilirliğin, öngörülebilirliğin artırılması, seçim sisteminin adil hâle getirilmesi, demokratik sistemin güçlendirilmesi ve bunlar gibi pek çok hususta AB tarafından belirlenen standartlar Türkiye için bir model teşkil etmektedir. AB'nin bu konularda oluşturduğu standartlar bir örnek olmak üzere sadece AB'ye üye olmak için değil, daha müreffeh, adaletli, güvenli ve -geniş bir perspektif ile bakıldığında- daha mutlu bir ülke inşa etmek amacıyla bu alanlarda ilerlemeyi ilke edinmek, uygun bir seçenek olarak değerlendirilmesi mümkün olan bir yaklaşımdır.

Söz konusu tez çalışması bazı kısıtlılıklar içermektedir. İlk olarak Atatürk Dönemi'nde öne çıkan ve toplumsal hayatta yer alan önemli kadın figürlerin

biyografisine ulaşmakta zorluk çekilmiştir. Bu hususta literatürde eksiklikler vardır. Örneğin bazı sanatçıların doğum ve ölüm tarihleri tespit edilememiştir. İkinci olarak son yıllarda cinayet nedeniyle hayatını kaybeden kadınlara ilişkin resmî istatistikler elde edilememiştir. Bu hususstaki kayıtların yetersiz olduğu görülmüştür.

Bu çalışma, Türkiye-AB ilişkilerinde kadın hakları kavramının ne düzeyde etkili olduğunu ortaya koymak için konuya Tarih ve Uluslararası İlişkiler bağlamında odaklanmıştır ve Osmanlı'nın son evrelerinden başlayarak Temmuz 2025'e kadar olan süreci irdelemiştir. Gelecek çalışmalarda, bu zaman dilimini daha geriye götürmek mümkündür. Örneğin, ilk Türk devletlerinde kadınların konumunun ne durumda olduğunu sorgulayarak bugünkü vaziyet ile karşılaştırmalı bir analiz sunulabilir. Zamana bağlı olarak bu tez çalışmasının ele aldığı tarihler de güncelliğini yitireceği için konuyu ilerleyen dönemlerde yaşanacak gelişmeleri kapsayacak şekilde tekrar işlemek de literatürü geliştirebilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin, ed. 2011. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Aras, Tevfik Rüştü. 2010. *Atatürk'ün Dış Politikası*. 2. bs. Kaynak Yayınları.

Armaoğlu, Fahir. 2023a. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. 23. bs. Kronik Kitap.

Armaoğlu, Fahir. 2023b. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. 32. bs. Kronik Kitap.

Armaoğlu, Fahir. 2023c. *Türk Siyasi Tarihi*. 9. bs. Kronik Kitap.

Atatürk, Mustafa Kemal. 2019a. *Nutuk-Söylev*. 4. bs. C. 3. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal. 2019b. *Nutuk-Söylev*. 5. bs. C. 4. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal. 2019c. *Nutuk-Söylev*. 10. bs. C. 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal. 2019d. *Nutuk-Söylev*. 10. bs. C. 2. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bakırcı, Çağrı Mert. 2018. *Evrim Kuramı ve Mekanizmaları*. 5. bs. Ginko Bilim.

Bakırcı, Çağrı Mert. 2021. *50 Soruda Evrim*. 2. bs. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Bayındır Uluskan, Seda. 2010. *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Bendaş, Kadir. 2023. "Türkiye'de Siyasal Kampanyaların Gelişimi: Demokrat Parti Örneği". İçinde *İletişim ve Medya Araştırmaları*, 1. bs, editör Ömer Alanka. Efe Akademi Yayınları.

Boratav, Korkut. 2018. *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*. 23. bs. İmge Kitabevi.

Chomsky, Aviva. 2015. *A History of the Cuban Revolution*. 2. bs. John Wiley & Sons.

Çalış, Şaban Halis. 2018. "Avrupa Birliği". İçinde *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, editör Şaban Halis Çalış ve Erdem Özlük. Çizgi Kitabevi.

Darwin, Charles. 2019. *Türlerin Kökeni*. 2. bs. Çeviren Öner Ünalan. Ginko Bilim.

Darwin, Charles. 2023. *Türlerin Kökeni*. 2. bs. Çeviren Ergi Deniz Özsoy. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Diamond, Jared. 2020. *Üçüncü Şempanze: İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*. 1. bs. Çeviren Çağatay Tarhan. Pegasus Yayınları.

Diamond, Jared. 2021. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. 2. bs. Çeviren Ülker İnce ve Kemal Küçükgedik. Pegasus Yayınları.

Duran, Burhanettin ve Nurullah Ardıç. 2015. "Arap Baharı". İçinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bs, editör Şaban Kardaş ve Ali Balcı. Küre Yayınları.

Ermağan, İsmail. 2022. *Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji İlişkisi: Endüstri 4.0, Siber Uzay ve Uzay Dünyası*. 1. bs. Nobel Akademik Yayıncılık.

Eyicil, Ahmet. 2020. *Siyasi Tarih 1789-1939*. 3. bs. Altınordu Yayınları.

Gökçimen, Semra, Havvana Yapıcı, Engin Kaya, Dinçer Gültemen, ve Taner Geçmez, ed. 2009. *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*. TBMM Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı.

Gözen, Ramazan. 2018. "NATO: İttihattan İhtilafa Dönüşen 'İttifak'". İçinde *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, editör Şaban Halis Çalış ve Erdem Özlük. Çizgi Kitabevi.

Hale, William. 2003. *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çeviren Petek Demir. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Harari, Yuval Noah. 2016. *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. 1. bs. Çeviren Poyzan Nur Taneli. Kolektif Kitap.

Harari, Yuval Noah. 2017. *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. 37. bs. Çeviren Ertuğrul Genç. Kolektif Kitap.

Harbutt, Fraser J. 1988. *The Iron Curtain: Churchill, America, And The Origins Of The Cold War*. Oxford University Press.

İnalcık, Halil. 2021. *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. 2. bs. Kronik Kitap.

İnalcık, Halil. 2022. *Kısa Osmanlı Tarihi*. 2. bs. Kronik Kitap.

İnalcık, Halil. 2023. *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*. 4. bs. Kronik Kitap.

İnalcık, Halil. 2024a. *Osmanlı İmparatorluğu Fetih ve Teşkilat*. 1. bs. C. 3. Kronik Kitap.

İnalcık, Halil. 2024b. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. 9. bs. Kronik Kitap.

Kennedy, Paul. 2017. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. 15. bs. Çeviren Birtane Karanakçı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Keyman, E. Fuat. 2015. "Küreselleşme". İçinde *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bs, editör Şaban Kardaş ve Ali Balcı. Küre Yayınları.

Khalidi, Rashid. 2020. *The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonialism and Resistance, 1917–2017*. Metropolitan Books.

Mantran, Robert. 2023. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. 6. bs. Çeviren Server Tanilli. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nutku, Özdemir. 1969. *Darülbedayi'nin Elli Yılı*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Oran, Baskın. 2009. "1919-1923: Kurtuluş Yılları". İçinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 15. bs, editör Baskın Oran, c. 1. İletişim Yayınları.

Ortaylı, İlber. 2023a. *Cumhuriyet'in Doğuşu*. 1. bs. Kronik Kitap.

Ortaylı, İlber. 2023b. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. 21. bs. Kronik Kitap.

Ortaylı, İlber. 2023c. *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. 46. bs. Kronik Kitap.

Ortaylı, İlber. 2023d. *Yakın Tarihin Gerçekleri*. 11. bs. Kronik Kitap.

Ortaylı, İlber, ve İsmail Küçükkaya. 2023. *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*. 32. bs. Kronik Kitap.

Sander, Oral. 2015. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. 29. bs. İmge Kitabevi.

Sander, Oral. 2021. *Siyasi Tarih 1918-1994*. 31. bs. İmge Kitabevi.

Sönmezoğlu, Faruk. 2015. *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*. Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk. 2016a. *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk. 2016b. *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. Der Yayınları.

Tarakçı, Mustafa. 2010. *Kıbrıs Barış Harekâtı*. Hiperlink Yayınları.

Tekin, Yusuf ve Çağatay Okutan. 2012. *Türk Siyasal Hayatı*. 2. bs. Orion Kitabevi.

Tuncer, Hüner. 2012. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*. 1. bs. Kaynak Yayınları.

Türkoğlu, Pedram. 2021. *Yaşayan Dinozor - Avian - Kuşların Evrimi ve Atalarının Serüveni*. Ginko Bilim.

Uçarol, Rifat. 2019a. *Siyasi Tarih 1789-1914*. 11. bs. C. 1. Der Yayınları.

Uçarol, Rifat. 2019b. *Siyasi Tarih 1914-2014*. 11. bs. C. 2. Der Yayınları.

Westheider, James Edward. 2007. *The Vietnam War*. The Greenwood Press.

Zürcher, Erik Jan. 2000. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 7. bs. Çeviren Yasemin Saner Gönen. İletişim Yayınları.

Bilimsel Dergi Makaleleri

Acar, Ali ve Habib Aydın. 2017. "Arap Baharı Üzerine Oryantalist ve Marksist Değerlendirmeler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22 (2).

Akçakayalıoğlu, Cihat. 1992. "Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 9 (25).

Aktoprak, Seyfi. 2017. "2001 Ekonomik Krizi ve Makroekonomik Dengeler". *Balkan ve Yakın Doğu Dergisi* 3: 23-27.

Alacı, Beral. 2019. "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Siyasette Kadın Algısı ve Cumhuriyet Halk Partili Kadın Milletvekillerinin Faaliyetleri (1939-1950)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19 (38).

Arslan, Lütfi. 2022. "Sovyet Rusya-Türkiye İlişkilerinin Milli Mücadeleye Katkıları". *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2022 (1).

Arslanel, Müşfika Nazan. 2021. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılımı". *Enderun* 5 (2).

Aydın, Abdullah ve Murat Yıldız. 2016. "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Yasama Dergisi*, sy 33.

Aydınlı, Ersel. 2022. "9/11 was an Instance of Transnational Balancing: An Intervention in Statist IR Theory". *Alternatives* 47 (4): 175-93. https://doi.org/10.1177/03043754221136500.

Balcı, Meral ve Ceren Göcen. 2018. “Legal and Political Situation of Syrian Immigrants in Turkey”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 3 (5).

Balcı, Meral ve Merve Kurt. 2022. “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Enerji Politikasını Şekillendiren Unsurların 2000- 2021 Ölçeğinde Değerlendirilmesi”. *Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi*, sy 2.

Balcı, Meral ve Nilay Ökten Kemaloğlu. 2022. “An Assessment of Neoliberal Coups: the 1973 Chilean Military Coup and the 1980 Turkish Military Coup”. *Governance and Politics* 1 (1).

Balcı, Meral ve Mervenur Tuzak. 2017. “Cumhuriyet in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi”. *Marmara Universitesi Kadin ve Toplumsal Cinsiyet Arastirmalari Dergisi* 1 (1). https://doi.org/10.26695/mukatcad.2017.4.

Battle, John M. 1988. “Uskorenie, Glasnost’ and Perestroika: The Pattern of Reform Under Gorbachev”. *Soviet Studies* 40 (3). https://doi.org/10.1080/09668138808411764.

Bayav, Deniz. 2015. “19. Yy. Sonu ve 20. Yy. Başında Kadın Ressamlarımız”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 29.

Bayraktar, Gökhan. 2023. “İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü”. *Advances in Women’s Studies* 5 (2). https://doi.org/10.5152/atakad.2023.23042.

Berger, Morroe. 1948. “How the Molotov Plan Works”. *The Antioch Review* 8 (1). https://doi.org/10.2307/4609251.

Berik, Günseli. 1990. “State Policy in the 1980s and the Future of Women’s Rights in Turkey”. *New Perspectives on Turkey* 4: 81-96. https://doi.org/10.15184/S0896634600000224.

Boni, Filippo. 2022. “Afghanistan 2021: US Withdrawal, the Taliban return and regional geopolitics”. *Asia Maior* 32: 375-91.

Bozkurt, Yavuz. 2016. “Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket Ve Gezi Parkı Olayları”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 14 (2). https://doi.org/10.11611/JMER178655.

Brenner, Philip. 1990. “Cuba and the Missile Crisis”. *Journal of Latin American Studies* 22 (1).

Cantenar, Ömer Faruk ve Fatih Tümlü. 2016. “PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zaiyatı Açısından Analizi”. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi* 26 (1).

Coşkun, Sevda Yaşar. 2013. “TürkİYe’de ve Dünya’da ‘Kadının İnsan Hakları’”. *Düşünce Dünyasında Türkiz* 4 (20).

Çelik, Ömer. 2018. “Küresel Belirsizlikler Çağında Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği”. *Turkish Policy Quarterly* 17 (1).

Çuhadar, Hakan. 2015. “Atatürk’ün Müzik Devrimi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2).

Deveci Bozkuş, Yıldız. 2021. “Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya’da Yeni Güç Dengeleri”. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 4 (7). https://doi.org/10.35235/uicd.838271.

Dimdik Emeksiz, Pelin. 2016. “Kadınlar Dünyası Ekseninde Türk-Osmanlı Toplumunda Kadının Konumu”. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, sy 9: 9. https://doi.org/10.17740/eas.soc.2016.V9-02.

Duman, M. Zeki. 2011. “Turgut Özal’ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm”. *Sosyoloji Dergisi*, sy 23.

Elliott, John E. 1989. “Gorbachev’s Perestroika”. *Contemporary Economic Policy* 7 (1): 1. https://doi.org/10.1111/j.1465-7287.1989.tb00554.x.

Elmore, Naelal. 2024. “Solidarity Across Borders: Transnational Implications From The Mahsa Amini Movement”. *Social Movement Studies*, 1-7.

Er, Ayten. 2018. “Andre Antoine and the Establishment of Darülbedayi”. *International Journal of Languages’ Education and Teaching* 6 (3).

Erdoğan Coşkun, Aynur. 2011. “Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3 (20).

Ertem, Barış. 2018. “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8 (14). https://doi.org/10.26466/opus.407560.

Ertuğrul, Gülden. 1991. “Atatürk ve Kadın Hakları”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 8: 55-66.

Evcin, Erol. 2011. “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 12 (47). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000335.

Gedikli, Burcu ve Meliha Demet Ulusoy. 2024. “Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ekseninden Bale Mesleğine Bakış”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 41 (1). https://doi.org/10.32600/huefd.1373703.

Genç, Hanife Nâlân. 2020. “Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dönüşümün Göstergesi Olarak Tiyatro”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6 (3). https://doi.org/10.20322/littera.729529.

Göl, Ayla. 2017. “The Paradoxes of ‘New’ Turkey: Islam, Illiberal Democracy and Republicanism”. *International Affairs* 93 (4). https://doi.org/10.1093/ia/iix135.

Götz, Elias, ve Per Ekman. 2024. “Russia’s War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences”. *Problems of Post-Communism* 71 (3). https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2343640.

Greenwood, Christopher. 2000. “International Law And The Nato Intervention In Kosovo”. *International & Comparative Law Quarterly* 49 (4). https://doi.org/10.1017/S0020589300064745.

Güloğlu, Volkan. 2013. “Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 165-79.

Gündüz, Mehmet. 2022. “Atatürk Döneminde Toplumu Dönüştürmenin Aracı Olarak Cumhuriyet Gazetesinin Düzenlediği Güzellik Yarışmaları”. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, sy 41. https://doi.org/10.17829/turcom.1050441.

Güneş, Zeliha. 2024. “Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip’le Yapılan Bir Söyleşi”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 5 (2). https://doi.org/10.9761/jasss_110.

Hakyemez, Yusuf Şevki. 2010. "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14 (2).

Haytoğlu, Ercan. 1997. "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (3).

Herman, Leon M. 1964. "The Council for Mutual Economic Assistance: Strengths and Weaknesses". *Naval War College Review* 16 (9).

İstanbullu, Serenat. 2020. "Müzeyyen Senar'ın Hayatı ve Müziksel Çalışmaları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi* 6 (12). https://doi.org/10.36442/AMADER.2020.22.

Kalashnikov, Anthony. 2011. "Differing Interpretations: Causes of the Collapse of the Soviet Union". *Constellations* 3 (1). https://doi.org/10.29173/cons16289.

Karaaslan, Muzaffer. 2022. "Tarih Yazımında Göz Ardı Edilmiş Bir Kadın Sanatçı: İlk Türk Kadın Opera Sanatçısı Nimet Vahid Hanım". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sy 25. https://doi.org/10.26650/iukad.2022.1108689.

Karabulut, Bilal. 2011. "Helsinki'den Astana'ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT'in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Akademik Bakış* 4 (8).

Katz, Fred E. 1982. "Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi Officials". *Comparative Studies in Society and History* 24 (3). https://doi.org/10.1017/S0010417500010112.

Kennan, George F. 1947. "The Sources of Soviet Conduct". *Foreign Affairs* 25 (4). https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/george-kennan-sources-soviet-conduct.

Kenney, Charles D. 1956. "The Twentieth CPSU Congress and the 'New' Soviet Union". *The Western Political Quarterly* 9 (3). https://doi.org/10.2307/444455.

Keyman, E. Fuat. 2017. "Turkey's Choice: Responding to Security Challenges Through Humanitarian Norms with a Revitalized EU Anchor". *International Politics* 54 (4). https://doi.org/10.1057/s41311-017-0042-z.

Khrushchev, Nikita S. 1959a. “On Peaceful Coexistence”. *Foreign Affairs* 38 (1). https://doi.org/10.2307/20029395.

Khrushchev, Nikita S. 1959b. “On Peaceful Coexistence”. *Foreign Affairs* 38 (1). https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1959-10-01/peaceful-coexistence.

Kılıç, Selami. 1995. “Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı”. *Atatürk Yolu* 4 (16): 16.

Klinghoffer, Arthur Jay. 1976. “The Soviet Union and the Arab Oil Embargo of 1973-74”. *International Relations* 5 (3). https://doi.org/10.1177/004711787600500303.

Koçak, Doğan. 2019. “17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak Ve Özgürlükleri”. *Atatürk Dergisi* 8 (1).

Küçük, Evren. 2018. “Türkiye’de Nazi Almanya Propagandasına Bir Örnek: Ankara ve İstanbul’da Alman Mimari Sergileri”. *Journal of Ankara Studies* 6 (1). https://doi.org/10.5505/jas.2018.77527.

Küçük, Evren. 2023. “Dostluktan ve Kardeşlikten Travmaya: Türk- Sovyet İlişkileri’nde 1922 Büyükelçilik Krizi”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 39.

Küçük, Evren ve Nurgül Bekar. 2019. “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74 (1). https://doi.org/10.33630/ausbf.523272.

Medland, William J. 1990. “The Cuban Missile Crisis: Evolving Historical Perspectives”. *The History Teacher* 23 (4). https://doi.org/10.2307/494397.

Merçil, Ipek, ve Osman Senemoğlu. 2014. “The Historical Grounds of the Turkish Women’s Movement”. *Human and Social Studies* 3 (1). https://doi.org/10.2478/hssr-2013-0018.

Morris, Bernard S. 1953. “The Cominform: A Five-Year Perspective”. *World Politics* 5 (3). https://doi.org/10.2307/2009138.

Nas, Çiğdem. 2020. “‘Uzun İnce Yol’dan Uçuruma Doğru: Türkiye-AB İlişkileri Nereye Gidiyor?” *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, sy 255.

Odabaşı, İsmail Arda. 2024. “Cumhuriyet’in İlk Sinema Dergisi Sinema Postası / Le Courrier du Cinéma (1923) ve Dönemin Sinema Hayatı Üzerine Bazı Gözlemler”. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi* 11 (1). https://doi.org/10.24955/ilef.1415580.

Oto, Arzu. 2023. “Cumhuriyet Dönemi’nde Yetişmiş İki Öncü Sanatçı: Hale Asaf ve Mihri Rasim”. *Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, sy Cumhuriyet Özel Sayısı: Cumhuriyet Özel Sayısı. https://doi.org/10.17484/yedi.1332730.

Öniş, Ziya ve Mustafa Kutlay. 2012. “Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği’nin Geleceği”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9 (33).

Öniş, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz. 2005. “The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?” *Middle East Journal* 59 (2).

Örs, Orhan. 2013. “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *Atatürk Yolu Dergisi* 13 (51). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000374.

Özdemir, Feyza. 2025. “Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Kadın Hakları Reformları ve Modernleşme Süreci: Atatürk’ün Söylemleri Işığında Bir İnceleme”. *Journal of Sustainable Equity and Social Research* 2 (1). https://doi.org/10.5281/zenodo.14602521.

Özdemir, Nuray. 2014. “Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar”. *History Studies International Journal of History* 6 (5). https://doi.org/10.9737/historyS1305.

Özer, Seviay. 2013. “Kadına Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 29 (85).

Özkaya Duman, Olcay. 2015. “Darülbedayi’den Tiyatro’ya Atipik Modernist Bir Kadın: Afife Jale ve Dönemi”. *Journal of History School* 8 (XXIII): XXIII. https://doi.org/10.14225/Joh757.

Özyiğit, Halil. 2017. “Türk Heykel Sanatının Az Bilinen Bir Yüzü: Rezan Ramiz Hanım”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 28.

Pınar, Latif. 2024. “1973 Petrol Krizi ve Türk Dış Politikası”. *İçtimaiyat* 8 (2). https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1468929.

Pinfold, Rob Geist, Clive Jones, ve Anoushiravan Ehteshami. 2025. “Collision Course: How Iran and Israel Brought the Middle East to the Brink of War”. *Global Policy* 16 (2). https://doi.org/10.1111/1758-5899.70004.

Remington, Robin. 1973. “The Warsaw Pact: Institutional Dynamics Within the Socialist Commonwealth”. *The American Journal of International Law* 67 (5).

Rumelili, Bahar, Senem Aydın-Düzgit, ve Seçkin Barış Gülmez. 2022. “Gendering Public Diplomacy: Turkey and Europe in the 1930s”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 25 (2). https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2143778.

Ryngaert, Cedric, ve Nico Schrijver. 2015. “Lessons Learned from the Srebrenica Massacre: From UN Peacekeeping Reform to Legal Responsibility”. *Netherlands International Law Review* 62 (2). https://doi.org/10.1007/s40802-015-0034-x.

Sharma, Shalendra D. 2001. “From Meltdown to Recovery: Towards a New Understanding of the Asian Financial Crisis of 1997 and Its Aftermath”. *Cambridge Review of International Affairs* 14 (2). https://doi.org/10.1080/09557570108400378.

Sönmez, Gülşah. 2022. “Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği Kadın İcracılarından Safiye Ayla’nın ‘Menekşelendi Sular, Sular Menekşelendi’ Eserinin İcra Özellikleri Açısından İncelenmesi”. *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi,* sy 23. https://doi.org/10.59446/porteakademik.1055482.

Sönmezoğlu, Faruk. 2006. “Türk Dış Politikasında Kıbrıs ve Avrupa Birliği”. *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi* 14 (1). https://doi.org/10.29228/mjes.187.

Stone, Lewi. 2019. “Quantifying the Holocaust: Hyperintense Kill Rates During the Nazi Genocide”. *Science Advances* 5 (1). https://doi.org/10.1126/sciadv.aau7292.

Şen, Sema. 1998. “Atatürk, Cumhuriyet ve Tiyatro”. *Erdem* 11 (32).

Şıvgın, Hale. 1999. “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”. *Erdem* 11 (31).

Taş, Gün. 2016. “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”. *Akademik Hassasiyetler* 3 (5).

Taşçıoğlu, İrem. 2024. “Revisiting the Debates on the 2010 Constitutional Referendum in Turkey: Democratic Transition or Authoritarian Populism?” *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 12 (2). https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719.

Temizel, Doğukan. t.y. *Cumhuriyet Eğitiminin Yapıtaşı Tevhid-i Tedrisat Kanunu*. 136-53.

Tezcan, Nuray. 2010. "Atatürk'ün Müzik Anlayışı ve Yaşadığı Dönemde Türk Müziğindeki Değişim". *MSGSÜ Sosyal Bilimler* 1: 160-66.

Tosun, Ulvi Ufuk. 2021. "İtilaf Devletlerinin Millî Mücadele'yi Engelleme Faaliyetleri". *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 19 (33). https://doi.org/10.46953/askeritarih.877309.

Tunahan, Özcan. 2015. "28 Şubat Süreci: 'Post-Modern Darbe'nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (28).

Uvin, Peter. 2001. "Reading the Rwandan Genocide". *International Studies Review* 3 (3). https://doi.org/10.1111/1521-9488.00245.

Uyanık, Ercan. 2009. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)". *Amme İdaresi Dergisi* 42 (2).

Uzun Aydın, Derya. 2014. "İnas ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin İlk Kadın Heykeltraşları". *Journal of Turkish Studies* 9 (10). https://doi.org/10.7827/turkishstudies.6806.

Uzun, İsmail. 2017. "Kadın Haklarının Kazanılmasında Bir Cumhuriyet Kadını: Afet İnan(1908-1985)". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1).

Uzun, İsmail. 2019. "Afet İnan'ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları". *Tarih ve Günce* 2 (4).

Ülker Erkan, Ayça. 2011. "The Formation Of Feminist Identity: Feminism In The 1930's Turkey And Britain". *Kastamonu Education Journal* 19 (3).

Vurgun, Ahmet. 2024. "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 13 (37).

Vurgun, Ahmet ve Birsen Berfu Akaydın. 2025. "Cumhuriyet'in Köy Çocuklarına Hayat Bilgisi Öğretimi: 1927 Köy Mektepleri Müfredatında Hayat Bilgisi Dersi". *International Journal of Geography and Geography Education*, sy 54. https://doi.org/10.32003/igge.1555789.

Vurgun, Ahmet ve Vahdettin Engin. 2019. "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da İlkokullara Bakış". *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi* 5 (2).

Wallensteen, Peter. 1985. "Focus On: American-Soviet Detente: What Went Wrong?" *Journal of Peace Research* 22 (1). https://doi.org/10.1177/002234338502200101.

Yılancıoğlu, Eren. 2024. "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Kültür-Sanat Ekseninden Sinema". *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)* 9 (113). https://doi.org/10.29228/sssj.71037.

Yıldırım, Müjgan. 2024. "Türkiye'de Erken Dönem Sinema, Kadınların Konumu ve İlk Kadın Oyuncular Üzerine Yeni Bulgular". *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 11 (39). https://doi.org/10.5281/zenodo.13825167.

Yılmaz, Özgür. 2023. "Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde". *ViraVerita E-Dergi*, sy 18. https://doi.org/10.47124/viraverita.1310891.

Yücel, Zeynep. 2023. "The Limits of the EU's Power in the Context of Sanctions Imposed to Türkiye in the Eastern Mediterranean". *International Journal of Social Inquiry* 16 (2). https://doi.org/10.37093/ijsi.1307315.

İnternet Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi Tanıtım ve Medya Başkanlığı. 2015. "2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi". https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf.

Akpamuk, Günce. 2023. "Cumhuriyet'in 100. yılı: Türkiye'de kadın hareketi nasıl evrildi?" BBC. https://www.bbc.com/turkce/articles/c88m247e8ero.

Anadolu Ajansı. 2008. "'Ergenekon' İddianamesi Kabul Edildi". https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ergenekon-iddianamesi-kabul-edildi/428232.

Anadolu Ajansı/Doğan Haber Ajansı. 2016. "Başbakan Davutoğlu: Avrupa ile vize muafiyeti Haziran ayında başlayacak". https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-davutoglu-avrupa-ile-vize-muafiyeti-haziran-ayinda-baslayacak-40065589.

AP News. 2019. "Berlin Wall through the years". https://apnews.com/article/fall-of-the-berlin-wall-8041351970.

Ardalı Büyükarman, Didem. 2015. “Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda Tiyatro”. https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/286.pdf.

Arms Control Association. 2025. “Strategic Arms Limitation Talks (SALT I)”. Haziran 5. https://www.armscontrol.org/treaties/strategic-arms-limitation-talks?utm.

Avrupa Birliği Delegasyonu. 2013. “Katılım Müzakereleri”. https://www.avrupa.info.tr/tr/katilim-muzakereleri-720.

Avrupa Komisyonu. 1998. “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 1998 Düzenli Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf.

Avrupa Komisyonu. 1999. “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi’ne İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf.

AYM. 2007. “2007/45 Esas, 2007/54 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı”. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2007/54?utm.

Başaran, Emre. 2024. “Erdoğan’la görüşen Von Der Leyen: Suriyeli mülteciler için Türkiye’ye ekstra 1 milyar euro yolda”. Euronews. https://tr.euronews.com/2024/12/17/erdoganla-gorusen-von-der-leyen-suriyeli-multeciler-icin-turkiyeye-ekstra-1-milyar-euro-yo.

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. 2008. “Anayasa Mahkemesinin 2008/1 Esas, 2008/2 Karar Sayılı Kararı”. Resmî Gazete. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081024-10.htm.

BBC. 2020. “Doğu Akdeniz: AB Liderler Zirvesi’nden Türkiye’ye ambargo tehdidi çıktı”. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54381304.

BBC. 2025a. “Koronavirüs (Covid-19): Sağlık Bakanı Koca, Türkiye’deki ilk virüs vakasını açıkladı”. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51828267.

BBC. 2025b. “September 11 attacks: What happened on 9/11?” https://www.bbc.com/news/world-us-canada-57698668.

Berker, Merve, Fatma Zehra Solmaz ve Özcan Yıldırım. 2025. "Türkiye urges EU to update Customs Union, ease Schengen restrictions". https://www.aa.com.tr/en/europe/turkiye-urges-eu-to-update-customs-union-ease-schengen-restrictions/3570499?utm_.

Birsel, Gülse. 2015. "Uşaklı bir ailenin hikâyesi... Benim ailemin..." https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/gulse-birsel/usakli-bir-ailenin-hik-yesi-benim-ailemin-30143458.

Blackburn, Gavin. 2025. "Foreign ministers of 28 countries call for immediate ceasefire in Gaza". Euronews. https://www.euronews.com/my-europe/2025/07/21/foreign-ministers-of-25-countries-call-for-immediate-ceasefire-in-gaza.

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü. 2023. "Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi". http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/06-subat-2023-ml7-5-ekinozu-kahramanmaras-depremi/.

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü. 2025. "17 Ağustos 1999 İzmit Depremi". Ağustos 1. http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/onemliler/19990817Marmara7.4/mardep.htm.

Christou, William. 2025. "Rebel leader Ahmed al-Sharaa made transitional president of Syria". The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2025/jan/29/rebel-leader-ahmad-al-sharaa-made-transitional-president-of-syria.

CNN TÜRK. 2008. "2008'de Türkiye-AB ilişkileri". https://www.cnnturk.com/dunya/2008de-turkiye-ab-iliskileri-352434.

Council of the EU. 2024. "Unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council prolongs restrictive measures for a further year". https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/11/25/unauthorised-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-prolongs-restrictive-measures-for-a-further-year/?utm_.

Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. 2021. "T.C. Resmî Gazete". https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320.pdf.

Cumhuriyet. 2010. "TBMM tezkere kararını verdi". https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tbmm-tezkere-kararini-verdi-186630.

Dawi, Akmal. 2024. "China's President Accepts Credentials From Afghan Representative". Voice of America. https://www.voanews.com/a/china-s-president-receives-afghan-ambassador-taliban-seek-recognition-from-russia-iran-/7463837.html.

EEAS Press Team. 2022. "Iran: Statement by the Spokesperson on the death of Mahsa Amini". https://www.eeas.europa.eu/eeas/iran-statement-spokesperson-death-mahsa-amini_en.

Euronews. 2024. "International reactions to abrupt fall of Assad regime in Syria". https://www.euronews.com/2024/12/09/fall-of-bashar-al-assad-after-20-years-in-power-in-syria-how-the-world-reacted.

France 24. 2024. "Why the Assad regime collapsed in Syria – and why so fast". https://www.france24.com/en/middle-east/20241208-why-the-assad-regime-collapsed-in-syria-and-why-so-fast.

Galatasaray Resmî İnternet Sitesi. 2008. "Tevfik Fikret'i Anıyoruz". http://www.galatasaray.org/haber/kulup-haberleri/tevfik-fikreti-aniyoruz/625.

Goldberg, Mark Leon. 2020. "How the Black Lives Matter Movement Went Global". UN Dispatch. https://undispatch.com/how-the-black-lives-matter-movement-went-global/.

Gürkan, Turhan. 2025. "Şaziye Moral (1903-1985)". Nisan 26. https://archive.md/Hrkpp/2091c7ab381bda0bc0410b210ed9a657c6017b97.jpg.

Haber7. 2025. "Erdoğan: Gömleği kaç kez çıkardık". Haziran 14. https://www.haber7.com/siyaset/haber/257136-erdogan-gomlegi-kac-kez-cikardik.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2006. "The Global Gender Gap Report 2006". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2007. "The Global Gender Gap Report 2007". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2007.pdf?utm.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2008. "The Global Gender Gap Report 2008". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2008.pdf.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2009. "The Global Gender Gap Report 2009". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2009.pdf.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2010. "The Global Gender Gap Report 2010". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2010.pdf.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2011. "The Global Gender Gap Report 2011". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2011.pdf?utm.

Hausmann, Ricardo, Laura D. Tyson, ve Saadia Zahidi. 2012. "The Global Gender Gap Report 2012". World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf.

Hukuk Ansiklopedisi. 2007. "27 Nisan E-Muhtırası". https://hukukbook.com/27-nisan-e-muhtirasi/.

Hürriyet. 2003. "Erdoğan: AKP muhafazakar eksenli çağdaş parti". https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-akp-muhafazakar-eksenli-cagdas-parti-38503891.

Hürriyet. 2004. "AKP'nin AB Serüveninde Yeni Aşama". https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-nin-ab-seruveninde-yeni-asama-38679433.

Hürriyet. 2007. "Erbakan'dan Erdoğan'a çağrı: Milli Görüş'e dön". https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erbakandan-erdogana-cagri-milli-goruse-don-6850530.

Hürriyet. 2012. "Balyoz Davası nedir". https://www.hurriyet.com.tr/gundem/balyoz-davasi-nedir-21514407.

Hürriyet. 2015. “Avrupa Parlamentosu’nda ‘Ermeni Soykırımı’ tasarısı kabul edildi”. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/avrupa-parlamentosunda-ermeni-soykirimi-tasarisi-kabul-edildi-28746695.

IPU. 2025. “A World Chronology of the Recognition of Women’s Rights to Vote and to Stand for Election”. Mayıs 18. http://archive.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Şehir Tiyatroları. 2025. “Hakkımızda”. https://sehirtiyatrolari.ibb.istanbul/hakkimizda.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2013. “Türkiye’de 2008-2012 Yılları Arasında Kadın Cinayetleri Gerçekleri”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/uploads/file/Son%205%20y%C4%B1l%C4%B1n%20kad%C4%B1n%20cinayeti%20ger%C3%A7ekleri%20-%20Oransal.xls.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2014. “2013 Yılında 237 Kadın Kardeşimiz Öldürüldü”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/906/2013-yilinda-237-kadin-kardesimiz-olduruldu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2015. “2014 Yılı Kadın Cinayeti Gerçekleri”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/1878/2014-yili-kadin-cinayeti-gercekleri.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2016. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2015 Yılı Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2551/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2015-yili-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2017. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2016 Yılı Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2786/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2016-yili-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2018. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2017 Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2845/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2017-veri-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2019a. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2018 Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2869/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2018-veri-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2019b. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2019 Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2889/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2019-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2021. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2022. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2021 Yıllık Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3003/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2021-yillik-veri-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2023. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2022 Yıllık Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3040/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2022-yillik-veri-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2024. “2023 Yıllık Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3088/2023-yillik-veri-raporu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2025a. “2024 Yıllık Veri Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3129/2024-yilinda-erkekler-tarafindan-en-az-394-kadin-olduruldu-259-kadin-supheli-sekilde-olu-bulundu.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. 2025b. “2025 İlk 6 Ay Kadın Cinayeti Raporu”. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/3145/2025-ilk-6-ay-kadin-cinayeti-raporui.

Kamer, Hatice. 2025. “PKK nasıl kuruldu, bugüne nasıl geldi?” BBC. https://www.bbc.com/turkce/articles/c8xgl1vqwdro.

KimMihri. 2025. “Ressam Mihri”. https://www.kimmihri.com/painter-mihri/.

Luscombe, Richard ve Vivian Ho. 2020. “George Floyd protests enter third week as push for change sweeps America”. The Guardian. https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/07/george-floyd-protests-enter-third-week.

NASA. 1957. “October 1957 - Sputnik Launched”. https://www.nasa.gov/image-article/october-1957-sputnik-launched/.

National Archives and Records Administration. 1945. “General Douglas MacArthur signs as Supreme Allied Commander during formal surrender ceremonies on the USS MISSOURI in Tokyo Bay. Behind General MacArthur are Lieutenant General Jonathan Wainwright and Lieutenant General A. E. Percival.” https://catalog.archives.gov/id/520694.

National Archives and Records Administration. 1946. “Colonel Paul W. Tibbets, Jr., Pilot of the Enola Gay, the Plane that Dropped the Atomic Bomb on Hiroshima, Waves from His Cockpit before the Takeoff, 6 August 1945, Army Air Forces”. https://catalog.archives.gov/id/535737.

National Archives and Records Administration. 1950. “Standing up gloriously out of the flames and smoke of surrounding buildings, Saint Paul’s Cathedral is pictured during the great fire raid of Sunday December 29th. 1940. New York Times Paris Bureau Collection.” https://catalog.archives.gov/id/541922.

National Archives and Records Administration. 1967. “Photograph of a Female Demonstrator Offering a Flower to a Military Police Officer”. https://catalog.archives.gov/id/594360.

National Archives and Records Administration. t.y. “World War II Photos”. Erişim 01 Ağustos 2025. https://www.archives.gov/research/military/ww2/photos/images/thumbnails?

NATO. 1949. “The North Atlantic Treaty”. https://www.nato.int/cps/fr/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en.

NATO. 2022a. “Resolute Support Mission in Afghanistan”. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_113694.htm?selectedLocale=en&utm.

NATO. 2022b. “Trilateral Memorandum”. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220628-trilat-memo.pdf.

NATO. 2023. “Press statement”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_217147.htm.

NATO. 2024. “NATO member countries”. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm.

Reuters. 2023. “Explainer: Why is Turkey blocking Sweden and Finland NATO membership?” https://www.reuters.com/world/why-is-turkey-blocking-swedish-finnish-nato-membership-2023-01-25/.

Reuters. 2024. “EU to engage with Syrian leaders and reopen delegation”. https://www.reuters.com/world/middle-east/eu-delegation-damascus-become-fully-operational-again-kallas-sayas-2024-12-17/.

Reuters. 2025. “China suggests COVID-19 originated in US in response to Trump allegation”. https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/china-releases-white-paper-covid-19-origins-tracing-xinhua-reports-2025-04-30/.

Sayın, Ayşe. 2024. “7 Haziran seçimleri: Türkiye’de 1 Kasım 2015 seçimlerine giden süreçte ve sonrasında neler yaşandı?” BBC. https://www.bbc.com/turkce/articles/c99vv5927g9o.

Sky News. 2020. “George Floyd death: Protests take place around the world”. https://news.sky.com/story/george-floyd-death-protests-take-place-around-the-world-11998577.

Şahin, Hilmi Zafer. 2022. “Muhsin Bey’in Neyyire’si”. https://www.istdergi.com/index.php/tarih-belge/muhsin-beyin-neyyiresi.

Tarhan, Muhammet ve Behlül Çetinkaya. 2022. “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: (Doğu Ege adalarını silahlandırması) Yunanistan’ın uluslararası hukuka uymasını istiyoruz”. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-dogu-ege-adalarini-silahlandirmasi-yunanistanin-uluslararasi-hukuka-uymasini-istiyoruz/2727416.

TBMM. 1961. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1961/1961-ilkhali/1961-ilkhali.pdf.

TBMM. 1999. “TBMM Tutanak Dergisi”. https://web.archive.org/web/20220731115044/https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c001/tbmm21001013.pdf.

TBMM. 2002. “TBMM Tutanak Dergisi”. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c001/tbmm22001005.pdf.

TBMM. 2007. “TBMM Tutanak Dergisi”. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=439fe9b7-0b41-4794-9554-0185ceac74ab.

TBMM. 2009. “2002 Yılından Bu Yana Cinayet Nedeniyle Ölen Kadın Sayısı”. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c051/b012/tbmm230510120839.pdf.

TBMM. 2011. “TBMM Tutanak Dergisi”. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Tutanak20230120/24/2/23/132b7a41-d758-4e0a-8945-c4ea1822aa18.html.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2016. “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2016-2020)”. https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/dagitimda-olan-yayinlar/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2018. “Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023”. https://www.aile.gov.tr/media/6315/kad%C4%B1n%C4%B1n-gue%C3%A7lenmesi-strajesi-belgesi-ve-eylem-plan%C4%B1-2018-2023.pdf.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 2023. “Türkiye’de Kadın”. https://www.aile.gov.tr/media/142379/tu-rkiye-de-kadin-temmuz-23.pdf.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. 2025. “Cumhurbaşkanlarımız”. Mayıs 27. https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. 2024. “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Suriye’deki Yeni Yönetimin Lideri Ahmed Şara ile Ortak Basın Toplantısı, 22 Aralık 2024”. https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-suriye-deki-yeni-yonetimin-lideri-ahmed-sara-ile-ortak-basin-toplantisi--22-aralik-2024.tr.mfa?utm_.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. 2025. “2002-2008 Yıllarındaki Gelişmeler”. Haziran 15. https://www.mfa.gov.tr/2002-2008-yillarindaki-gelismeler.tr.mfa?utm.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2000. “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 2000 Düzenli Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2001. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2002. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2003. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2004. “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2005. “Türkiye 2005 İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2006. “Türkiye 2006 İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2007. "Türkiye 2007 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2008. "Türkiye 2008 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2009. "2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2010. "Türkiye 2010 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2011a. "16-17 Aralık 2004 Avrupa Birliği Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi". https://www.ab.gov.tr/_300.html.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2011b. "Türkiye 2011 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2012. "Türkiye 2012 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2013a. "Türkiye 2013 İlerleme Raporu". https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2013b. “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma”. https://www.ab.gov.tr/files/sib/18_resmi_gazete___geri_kabul.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2014. “Türkiye 2014 İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2015. “Türkiye 2015 İlerleme Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2016. “2016 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2018. “2018 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2019. “2019 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2020. “2020 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2021. “2021 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2022a. “2022 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2022b. “Avrupa Birliği’nin Tarihçesi”. https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2023. “2023 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2024a. “2024 Türkiye Raporu”. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2024b. “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları”. https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2024c. “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2024d. “Vize Serbestisi Diyaloğu”. https://www.ab.gov.tr/ab-ile-yurutulen-vize-serbestisi-diyalogu_51819.html?utm.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. 2025. “Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerine Ait Bazı Önemli Tarihler”. Ağustos 1. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/turkiye-_ab_iliskileri_kronolojisi.pdf.

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. 2023. “Kahramanmaraş’ta Meydana Gelen Depremler Hk. – 34”. https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-34?utm_.

T.C. Sağlık Bakanlığı. 2023. “Türkiye Covid-19 Tablosu”. https://covid19.saglik.gov.tr/?fbclid=IwAR1lSBQ_atKEJ0OohjSldr---M7vCRnM0ed0Hw_qngEXEDYt8LDG1g8MF-Y&utm_.

T.C. Ticaret Bakanlığı. 2019. “Avrupa Birliği ile Dış Ticaret”. http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf.

The EU. 1992. “Treaty on European Union”. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign/eng.

The Guardian. 2015. “Agent Orange a risk for US personnel working on planes after Vietnam war”. https://www.theguardian.com/us-news/2015/jan/09/agent-orange-risk-us-personnel-planes-after-vietnam-war.

The Telegraph. 2020. “Top US health official contradicts Donald Trump’s claim coronavirus was made in a Chinese lab”. https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/05/top-us-health-official-contradicts-donald-trumps-claim-coronavirus/.

The World Conference on Human Rights. 1993. “Vienna Declaration and Programme of Action”. https://docs.un.org/en/A/Conf.157/23.

TÜİK. 2025. “Ekonomik Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”. https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-fqrna15eg00ek2s?filters=19704%3D2013%2619704%3D2014%2619704%3D2015%2619704%3D2016%2619704%3D2017%2619704%3D2018%2619704%3D2019%2619704%3D2020%2619704%3D2021%2619704%3D2022%2619704%3D2023%2619704%3D2024%2619704%3D2025%2619696%3D1113%20-%20Avrupa%20Birli%C4%9Fi%2027%20(AB%2027)&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd.

Uluslararası Af Örgütü. 2022. “İran: Mahsa Amini’nin ölümüne ilişkin ayrıntılar ve acil çağrılar”. https://www.amnesty.org.tr/icerik/iran-mahsa-amininin-olumune-iliskin-ayrintilar-ve-acil-cagrilar?

UN. 2025. “General Assembly Adopts Resolution Demanding Israel Immediately End Blockade of Gaza, Open All Border Crossings, Ensure Aid Reaches Palestinian Civilian Population”. https://press.un.org/en/2025/ga12690.doc.htm?utm.

UN General Assembly. 1965. “International Year for Human Rights”. https://docs.un.org/en/A/RES/2081%20(XX).

UN General Assembly. 1979. “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf.

UN General Assembly. 1993a. “Declaration on the Elimination of Violence against Women : resolution / adopted by the General Assembly.” https://digitallibrary.un.org/record/179739?v=pdf.

UN General Assembly. 1993b. “Resolutions adopted by the General Assembly at its 48th session”. https://web.archive.org/web/20201008160155/https://web.archive.org/web/20140116222203/http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r48_en.shtml.

UN General Assembly. 2025. “Illegal Israeli actions in Occupied East Jerusalem and the rest of the Occupied Palestinian Territory”. https://docs.un.org/en/A/ES-10/L.34/rev.1.

UN News. 2022. “Iran: UN condemns violent crackdown against hijab protests”. https://news.un.org/en/story/2022/09/1128111.

UNHCR. 2025. “Refugees and Asylum Seekers in Türkiye”. Temmuz 27. https://www.unhcr.org/tr/en/kime-yardim-ediyoruz/refugees-and-asylum-seekers-tuerkiye.

United Nations Human Rights Office Of The High Commissioner. 2023. “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”. https://indicators.ohchr.org/.

United States of America Department of State. 1972a. “Interim Agreement Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures With Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms”. https://2009-2017.state.gov/t/isn/4795.htm.

United States of America Department of State. 1972b. “Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems”. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v32/d316.

U.S. Central Command. 2021. “Update on the withdrawal of U.S. forces from Afghanistan August 3, 2021”. https://www.centcom.mil/MEDIA/PRESS-RELEASES/Press-Release-View/Article/2717257/update-on-the-withdrawal-of-us-forces-from-afghanistan-august-3-2021/https%3A%2F%2Fwww.centcom.mil%2FMEDIA%2FPRESS-RELEASES%2FPress-Release-View%2FArticle%2F2717257%2Fupdate-on-the-withdrawal-of-us-forces-from-afghanistan-august-3-2021%2F.

U.S. Helsinki Commission. 1975. “Conference on Security and Cooperation in Europe: Final Act, Helsinki, 1975”. https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/10/Helsinki-Final-Act.pdf.

Usta, Ufuk. 2013. “Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihi”. KADEM. https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degisen-bir-sey-varmi/.

Uşak Üniversitesi Resmî Web Sitesi. 2024. "'Cumhuriyeti Biz Böyle Kazandık' Fotoğrafı". https://sks.usak.edu.tr/duyuru/14759?utm.

Uştuk, Hilal. 2021. "Tiyatronun hırslı ve başarılı kadını: Macide Tanır". https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/tiyatronun-hirsli-ve-basarili-kadini-macide-tanir/2135088.

Uştuk, Hilal. 2024. "Ses Kraliçesi: Hamiyet Yüceses". https://www.aa.com.tr/tr/kultur/ses-kralicesi-hamiyet-yuceses/3270140.

Varlık, Ali Bilgin. 2023. "Atatürk Albümü". https://usam.arel.edu.tr/wp-content/uploads/2023/10/00-Ataturk-Albumu-1881-1938-s3.pdf.

WHO. 2020. "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020". https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020.

WHO. 2023. "WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing – 5 May 2023". https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023.

World Bank. 2025. "World Development Indicators". https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators.

World Economic Forum. 2013. "The Global Gender Gap Report 2013". https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf.

World Economic Forum. 2014. "The Global Gender Gap Report 2014". https://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf.

World Economic Forum. 2015. "The Global Gender Gap Report 2015". https://www3.weforum.org/docs/GGGR2015/cover.pdf.

World Economic Forum. 2016. "The Global Gender Gap Report 2016". https://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf.

World Economic Forum. 2017. "The Global Gender Gap Report 2017". https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf.

World Economic Forum. 2018. “The Global Gender Gap Report 2018”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf.

World Economic Forum. 2020. “The Global Gender Gap Report 2020”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf.

World Economic Forum. 2021. “The Global Gender Gap Report 2021”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf.

World Economic Forum. 2022. “The Global Gender Gap Report 2022”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf.

World Economic Forum. 2023. “The Global Gender Gap Report 2023”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf.

World Economic Forum. 2024. “The Global Gender Gap Report 2024”. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf.

World Economic Forum. 2025a. “Global Gender Gap Report”. https://www.weforum.org/publications/series/global-gender-gap-report/.

World Economic Forum. 2025b. “The Global Gender Gap Report 2025”. https://reports.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2025.pdf.

Yazdıç Demir, Esra. 2015. “Öcalan’ın 15 Şubat sırrı!” Habertürk. https://www.haberturk.com/gundem/haber/1032565-ocalanin-15-subat-sirri.

Yıldızoğlu, Ergin. 2008. “Kriz ve İki ‘Semptom’”. https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ergin-yildizoglu/kriz-ve-iki-semptom-30098.

YSK. 2010. “Anayasa Değişikliklerinin Halkoylaması Sonuç Tutanağı”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf.

YSK. 2011. “Gümrük Oyları Dahil Türkiye Geneli Seçim Sonuçları”. https://www.ysk.gov.tr/tr/12-haziran-2011-xxiv-donem-milletvekili-genel-secimi/4929.

YSK. 2014. “Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf.

YSK. 2015a. “25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonucu; Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili İle Bağımsızların Sayısı”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/E.pdf.

YSK. 2015b. “26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Sonucu; Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili İle Bağımsızların Sayısı”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-E.pdf.

YSK. 2015c. “Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf.

YSK. 2015d. “Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf.

YSK. 2017. “Yurt İçi Halkoylaması Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek136.pdf.

YSK. 2018a. “Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf.

YSK. 2018b. “Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf.

YSK. 2019a. “23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Yenileme Seçimi”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-IBB.pdf.

YSK. 2019b. “Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimleri Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2019MahalliIdareler/KesinSecimSonuclari/2019Mahalli-Liste-2.pdf.

YSK. 2023a. “Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/2023CB-TumSecimSonucu.pdf.

YSK. 2023b. “Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Cumhurbaşkanı Seçim Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/2023CB-TumSecimSonucuIkinciTur.pdf.

YSK. 2023c. “Yurt İçi, Yurt Dışı Ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023/KesinSecimSonuclari/ULKE_GENELI_TOPLAMI_MM24.pdf.

YSK. 2024a. “31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimi Belediye Başkanlığı Seçimleri Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2024MahalliIdareler/2024KesinSecimSonuclar%C4%B1/BELEDIYEBASKANLIGI.pdf.

YSK. 2024b. “31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimi Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimleri Sonucu”. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2024MahalliIdareler/2024KesinSecimSonuclar%C4%B1/BUYUKSEHIRBELEDIYEBASKANLIGI.pdf.

YSK. 2025a. “1950-1977 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları”. Haziran 1. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Turkiye.pdf.

YSK. 2025b. “1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları”. Haziran 8. https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf.

Tez Çalışmaları

Doğan, Gülüzar. 2020. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basınına Yansıması". Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.

Korkmaz, Hacer. 2016. "İsmet İnönü Dönemi`nde Kadın Politikaları (1939-1945)". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Kurt, Yonca. 2010. "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Bir Analiz". Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi.

Onur, Elif. 2019. "1950'lerde Türkiye'de Kadının Sosyal Statüsü". Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Özdoğan, Aşkım Beste. 2022. "Uluslararası İlişkilerde Feminist Teori'nin Güvenlik Kavramına Yaklaşımı: BM ve NATO Örnekleri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Saldıran, Burcu. 2023. "Cumhuriyet Dönemi Kadın Heykeltıraşların Biyografi ve Sanat Üslubu Açısından İncelenmesi (1923-1950)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Sönmez, Gülşah. 2023. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Kadın Figürü: Safiye Ayla". Sanatta Yeterlilik Tezi, Haliç Üniversitesi.

Ansiklopedi Makaleleri

Aksoy, Bülent. 1985. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma". İçinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5. İletişim Yayınları.

Duignan, Brian. 2025. *Containment*. Encyclopædia Britannica. https://www.britannica.com/topic/containment-foreign-policy.

Göktürk Çetinkaya, Selma. 2021. "Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları". İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/899/Atat%C3%BCrk_D%C3%B6nemi_G%C3%BCzellik_Yar%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1.

Karayavuz, Perihan Asude. 2022. "Leyla Gencer (10 Ekim 1928-10 Mayıs 2008)". İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/leyla-gencer-10-ekim-1928-10-mayis-2008/.

Kurnaz Şahin, Feyza. 2021. "Semiha Cenap Berksoy (1910-2004)". İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/semiha-cenap-berksoy-1910-2004/.

Özdemir Tiryaki, Nuray. 2021. "Bedia Muvahhit (1897-1994)". İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/702/Bedia-Muvahhit-(1897-1994).

Özkaya, Olcay. 2022. "Afife Jale (1902-1941)". İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/afife-jale-1902-1941/.

Ray, Michael. 2025a. *Helsinki Accords*. Encyclopædia Britannica. https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords.

Ray, Michael. 2025b. *Russia-Ukraine War*. Encyclopædia Britannica. https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine.

Wallenfeldt, Jeff. 2025. *Iron Curtain*. Encyclopædia Britannica. https://www.britannica.com/event/Iron-Curtain.